СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА ПРАВОТВОРЦЯ»

ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ І ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

монографія

ВИДАВНИЦТВО ЮРІНКОМ ІНТЕР

СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА ПРАВОТВОРЦЯ»

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ І ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Монографія

ЮРІНКОМ ІНТЕР

КИЇВ–2025

УДК 341:341.7
П69

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 18 від 27 листопада 2025 р.)

Рецензенти:

Копійка Валерій Володимирович, доктор політичних наук, професор;

Буроменський Михайло Всеволодович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Малишева Наталія Рафаелівна, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

Правотворчість в Україні в контексті розвитку доктрини і практики міжнародно-
П69 **го права :** монографія / за ред. академіка НАПрН України Н. М. Оніщенко, проф. Л. Г. Фалалєєвої. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 512 с.

ISBN 978-966-667-948-5

Монографію підготовлено у межах реалізації цільової програми наукових досліджень НАН України «Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення» та на виконання науково-дослідної теми Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Концептуальні засади правотворчої діяльності в Україні: євроінтеграційність, моделі та ризики» (номер держ. реєстр. 0125U002053, науковий керівник д.ю.н., професор, академік НАПрН України О. В. Скрипнюк).

У результаті проведеного дослідження узагальнено ключові аспекти виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони довкілля та адаптації екологічного законодавства до права ЄС; досліджено правову природу безпекових винятків у міжнародній торгівлі в умовах російсько-української війни й окреслено напрями вдосконалення національного регулювання; розглянуто механізми охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних конвенцій ІМО та шляхи гармонізації морського права України; проаналізовано виклики правотворчості в епоху штучного інтелекту й необхідність адаптації законодавства до європейських стандартів; визначено проблеми та перспективи оновлення правового забезпечення цивільної авіаційної безпеки з урахуванням сучасних загроз.

УДК 341:341.7

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-948-5

© Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2025
© Колектив авторів, 2025
© Юрінком Інтер, 2025

Колектив авторів:

Оніщенко Наталія Миколаївна — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України (розділ 1);

Фалалєєва Людмила Григорівна — доктор юридичних наук, професор (розділ 2);

Камінська Наталія Василівна — доктор юридичних наук, професор (розділ 3);

Луцький Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор (розділ 4);

Павко Яна Анатоліївна — кандидат юридичних наук (розділ 5);

Переверзєва Ольга Сергіївна — кандидат юридичних наук, старший дослідник (розділ 6);

Проценко Ірина Миколаївна — кандидат юридичних наук (розділ 7);

Стрілець Богдан Васильович — кандидат юридичних наук (розділ 11);

Суржинський Максим Ігоревич — кандидат юридичних наук (розділ 8);

Улиганець Вікторія Євгенівна — доктор філософії зі спеціальності міжнародне право (розділ 10);

Філіппов Артем Валерійович — кандидат юридичних наук (розділ 9).

ЗМІСТ

INTRODUCTION 6
ВСТУП 10

Розділ 1. ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА ВНУТРІШНЬО-ДЕРЖАВНОГО ПРАВА: ПРАВОТВОРЧИЙ КОНТЕКСТ 15

Розділ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 53

Розділ 3. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ 133

Розділ 4. ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ МІЖНАРОДНУ ДОКТРИНУ 169

Розділ 5. ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ 207

Розділ 6. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ НА МОРІ У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ 257

Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ У ВІДПОВІДЬ, ВЖИТИХ УКРАЇНОЮ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИМ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ 293

Розділ 8. ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ 325

Розділ 9. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ 369

Розділ 10. ПРОБЛЕМАТИКА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 425

Розділ 11. УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 457

«Закони та інституції повинні йти пліч-о-пліч
із поступом людського розуму».

Томас Джефферсон

INTRODUCTION

The current evolution of international law, Ukraine's advancement towards European integration, and the transformation of its domestic legal order under conditions of an ongoing international armed conflict render it necessary to reconsider the phenomenon of law-making in a comprehensive and multidimensional manner. Law-making today encompasses far more than the formal drafting and adoption of normative legal acts. It unfolds within an intellectually and institutionally complex space in which international legal doctrine, state practice, European standards, national legal traditions, and contemporary security, political, and technological challenges interact. Against this background, an informed analysis of law-making must begin with an inquiry into the extent to which international legal principles, norms, and mechanisms shape the content, structure, and legitimacy of national regulatory decisions.

The overarching purpose of this monograph is therefore to provide a conceptual and doctrinal rationale for improving the legislative framework of Ukraine in line with its international legal obligations. Compliance with these obligations establishes the normative boundaries of state action, informs the selection of law-making methodologies, and necessitates the harmonisation and approximation of domestic law with international and European standards. This approach allows for the identification of priority areas for legislative reform and offers methodological guidance for developing a coherent and systematic law-making process in domains directly influenced by international law.

A key premise of this study is that the interaction between international and domestic law constitutes a foundational dimension of contemporary law-making. The analysis proceeds from the understanding that this interaction is neither static nor unidirectional: international standards permeate the domestic legal order through diverse forms of implementation, while national legal developments contribute to shaping international legal discourse and state practice. The monograph therefore examines both the axiological underpinnings and the institutional modalities of this interaction, with particular emphasis on Ukraine's trajectory of European integration.

The study further explores the prospects for conceptual constitutional reform in Ukraine, including potential amendments to the Constitution following the termination of martial law. This discussion draws on the

practice of constitutional Europeanisation in EU Member States, comparative constitutional experiences, and Ukraine's own historical and cultural specificities. In doing so, the monograph identifies systemic priorities, legal determinants, normative tensions, unresolved challenges, and emerging approaches in constitutional rule-making, such as the possible constitutional entrenchment of the primacy of international law and EU law over conflicting domestic provisions. These dynamics illustrate how developments in international law and European integration generate new structural linkages between the national and international legal orders.

Another component of the research concerns the conceptual foundations and practical implications of Ukraine's articulation of the international legal doctrine of the «Responsibility to Protect» (R2P). The study situates the doctrine within the broader theoretical landscape of international legal doctrines and the information-based model of international legal regulation. It conceptualises doctrine as a coherent, historically grounded, normatively oriented intellectual framework, rather than a mere collection of propositions. In the context of the Russian Federation's armed aggression, Ukraine's contemporary articulation of R2P emphasises sovereignty as responsibility, the primacy of preventive measures over reactive ones, and the categorical inadmissibility of employing R2P rhetoric to justify territorial claims or to support separatist movements under the guise of humanitarian protection.

The monograph also analyses Ukraine's performance of its international environmental obligations during wartime. Special attention is given to implementing the recommendations of the European Commission contained in the 2024 EU Enlargement Package and the Action Plan for Implementing the EU–Ukraine Association Agreement. The study highlights the central role of the transposition and implementation of the EU environmental acquis and argues for an update of the 2004 State Programme for Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Legislation and the 1999 Concept of Adaptation. The need to adopt a comprehensive Strategy on the Implementation of the EU Environmental Acquis in Ukraine and its accompanying implementation plan is also stressed.

A further section provides an analysis of Ukraine's implementation of international maritime safety standards, drawing on its participation as a Member State of the International Maritime Organization (IMO). The study examines the domestic implementation of the 1974 International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), the 1979 International

Convention on Maritime Search and Rescue (SAR), and the 1989 International Convention on Salvage, with a focus on maritime safety, search and rescue coordination, and the protection of human life and the marine environment. Recommendations are offered concerning Ukraine's ratification of the 2006 Maritime Labour Convention (MLC) and its endorsement of the 2022 Geneva Declaration on Human Rights at Sea.

The rapid expansion of artificial intelligence (AI) further necessitates a reassessment of law-making methodologies. The deployment of AI systems across public administration and private sector domains — including healthcare and financial services—has heightened the need for robust legal safeguards, effective oversight mechanisms, and compliance with data protection standards. This study therefore examines the adaptation of Ukrainian legislation to European regulatory frameworks in personal data protection and AI governance. It identifies core challenges — legal uncertainty, institutional capacity, and cross-sectoral coordination — and outlines the opportunities AI creates for enhancing the quality, transparency, and evidence base of law-making.

The monograph also examines the transformations in Ukraine's status in international trade precipitated by the Russian–Ukrainian armed conflict. It highlights the reorientation of Ukraine's export structure to European and global markets and the termination of trade relations with the Russian Federation. These measures are conceptualised as lawful countermeasures within the framework of the law of international responsibility. The analysis evaluates Ukrainian legislation — particularly the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» — and its conformity with international legal requirements governing countermeasures and the definition of aggression. Special attention is given to measures directed at states formally designated by the Verkhovna Rada of Ukraine as aggressor or occupying states.

A separate segment is devoted to the theoretical and practical dimensions of establishing a special international criminal justice mechanism for the prosecution of the crime of aggression. The analysis considers the international legal prerequisites, jurisdictional design, the operation of immunities, the relationship between such a mechanism and the International Criminal Court, and the political and legal considerations that inform institutional design choices.

The monograph additionally addresses Ukraine's implementation of international legal norms on liability for unlawful interference with civil aviation. For the first time in Ukrainian legal scholarship, such liability

is examined comprehensively across both the criminal law dimension — grounded in the principle of *aut dedere aut judicare*–and the civil liability dimension concerning compensation for damage caused by unlawful interference. Drawing on ICAO instruments and international air law, the study identifies deficiencies in the implementation of these norms into Ukrainian law.

Finally, the monograph analyses the development of Ukrainian legislation within the broader context of integration into the internal market of the European Union. The discussion encompasses the free movement of persons, goods, services, and capital, as well as complementary domains such as cybersecurity, virtual assets, and artificial intelligence. Ukraine's progress—particularly in technical regulation, market surveillance, payment services, open banking, foreign exchange liberalisation, and media law—is evaluated alongside the persistent challenges of regulatory fragmentation, insufficient institutional coordination, and the absence of comprehensive legal frameworks and judicial practice in emerging sectors.

ВСТУП

Сучасний розвиток міжнародного права, європейська інтеграція України та трансформація національної правової системи в умовах міжнародного збройного конфлікту об'єктивно зумовлюють потребу комплексного переосмислення правотворчості як багатоаспектного явища. Йдеться не лише про формальну діяльність із розроблення й ухвалення нормативно-правових актів, а про ширший процес, у якому перетинаються доктрина і практика міжнародного права, європейські стандарти, національні правові традиції, а також реалії сучасних безпекових, політичних і технологічних викликів. Таким чином, вихідною умовою аналізу правотворчості в сучасних реаліях є з'ясування того, як міжнародно-правові принципи, норми та механізми впливають на зміст нормативних рішень держави.

У цьому контексті монографія спрямована на концептуальне обґрунтування необхідності вдосконалення законодавства України відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань. Дотримання цих зобов'язань визначає рамки нормативної політики, впливає на вибір правотворчих підходів і зумовлює потребу у синхронізації національних правових рішень із міжнародними стандартами. Такий підхід дозволяє не лише окреслити ключові напрями оновлення законодавства, а й сформулювати методологічні засади, на підставі яких має вибудовуватися послідовна та системна правотворча діяльність у сферах, що перебувають під безпосереднім впливом міжнародного права.

Розглядаючи правотворчість в Україні крізь призму міжнародного права, його норм, стандартів, принципів, безумовно першочерговою видається необхідність визначення засадничих аспектів його взаємодії із національним правом. Відтак, у монографічному дослідженні висвітлено взаємодію міжнародного та національного права крізь призму правотворчості як процесу, що поєднує різні рівні нормативного впорядкування суспільних відносин. Обґрунтовано, що правотворчість зокрема проявляється як відображення взаємного впливу правових систем, у якому міжнародні стандарти інтегруються у внутрішньодержавний порядок, а національні правові рішення впливають на розвиток міжнародного права. У цьому контексті розкриваються також аксіологічні та інституційні засади цієї взаємодії, зокрема у контексті європейської інтеграції України.

У монографії до уваги читача пропонується також дослідження перспектив упровадження концептуального конституційного законотворення, потреби вдосконалення тексту чинної Конституції України (це можливо після скасування правового режиму воєнного стану), беручи до уваги тенденції розвитку міжнародного права та практики реалізації європейської інтеграції, враховуючи, *inter alia*, надбання сучасного конституціоналізму, досвід конституційного законотворення інших держав, досвід європеїзації конституцій держав-членів Європейського Союзу, самобутність національної правової системи та особливості правотворчої діяльності в Україні, основи власної конституційної традиції, історичні й культурні витоки державності, духовні та державотворчі цінності українського народу. Висвітлено перспективи внесення змін і доповнень до Конституції України, обумовлених, зокрема: *наявністю* різної практики конституційного регулювання співвідношення національного та міжнародного права, добровільного передання реалізації частини суверенних повноважень на рівень ЄС, закріплення примату права ЄС щодо внутрішнього права; *нагальністю* потреби європеїзації Основного Закону з огляду на європейську інтеграцію держави, що вимагає конструювання нових конституційних формул, котрі закріплюватимуть ключові складові цих інтеграційних процесів; *необхідністю* врахування вимог сьогодення стосовно конституційного регулювання розширення регламентації взаємодії національного і міжнародного права, забезпечення додержання доктрини дружнього ставлення до міжнародного права, а також більш ефективної імплементації його норм у внутрішньому правопорядку, націленої на просування їх виконання.

Також приділено увагу й уточненню концептуальних засад та практичних наслідків української міжнародно-правової доктрини «Відповідальність за захист», аналізу її в ширшій теорії доктрин та інформаційній моделі міжнародно-правового регулювання. Стверджується, що доктрина — це не просто сукупність положень, а цілісний, внутрішньо узгоджений, історично обґрунтований і нормативно спрямований інтелектуальний конструкт із колективною аудиторією, високим рівнем концептуальності та чіткою світоглядною основою. На тлі збройної агресії росії сучасна українська міжнародно-правова доктрина надає пріоритетного значення захисту прав людини та безпеки цивільного населення. У змістовному вимірі дослідження наголошує на суверенітеті як відповідальності,

пріоритетності превенції над реагуванням та категоричній неприпустимості використання риторики доктрини «Відповідальність за захист» для виправдання територіальних зазіхань чи підтримки сепаратизму під прикриттям «захисту».

Висвітлено також особливості виконання Україною її міжнародних зобов'язань у сфері захисту довкілля під час збройної агресії рф. Зазначено, що зусилля української влади зосереджені на реалізації рекомендацій Європейської Комісії згідно зі Звітом у межах Пакету розширення ЄС 2024 та Плану заходів із виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р., прийнятого в 2017 р. Особливу увагу приділено імплементації екологічного законодавства ЄС в національне законодавство України. Імплементація розглядається як основна форма виконання державами своїх міжнародних зобов'язань та правовий інструмент здійснення адаптації. Запропоновано оновити Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства ЄС 2004 р. та Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС 1999 р. відповідно до реалій сьогодення. Також звернено увагу на необхідність прийняття Стратегії щодо імплементації актів права ЄС у сфері охорони довкілля в Україні та плану її реалізації.

Здійснено правовий аналіз регламентації правовідносин з охорони людського життя на морі у контексті досвіду України як держави–члена Міжнародної морської організації з метою імплементації міжнародно-правових норм відповідних конвенцій у внутрішнє право України в частині забезпечення підвищення рівня безпеки людського життя на морі, встановлення міжнародних стандартів для забезпечення безпеки судноплавства та вимог щодо безпеки при будівництві, обладнанні та експлуатації суден згідно з Міжнародною конвенцією з охорони людського життя на морі 1974 року; надання допомоги людині (моряку), яка зазнала лиха на морі, впровадження заходів щодо координації пошуку і рятування згідно з Міжнародною конвенцією про пошук і рятування на морі 1979 року; встановлення правил для проведення рятувальних операцій на морі, спрямованих на допомогу людині, яка зазнала лиха, а також на захист майна та довкілля; забезпечення безпеки судноплавства згідно з Міжнародною конвенцією про рятування 1989 року; пропозицій щодо ратифікації Україною Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві 2006 року; пропозицій щодо схвалення Україною Женевської декларації про права людини на морі 2022 року.

Безумовно, в умовах стрімкого розвитку технологій штучного інтелекту зазнає змін й правотворча діяльність та державне регулювання загалом. Масштабне впровадження систем ШІ — не лише у сферу правотворчості, а й у публічне управління та адміністрування, зокрема, охорону здоров'я, фінансові послуги та інші сфери публічного й приватного права — істотно посилило потребу в належних правових гарантіях і механізмах контролю для забезпечення захисту персональних даних та дотримання основоположних прав і свобод людини. Відтак в дослідженні також досліджується поточний стан правотворчості в Україні в епоху ШІ, зосереджуючись на адаптації національного законодавства до європейських стандартів у сфері захисту персональних даних і суміжних вимог до ШІ-систем. Проводиться аналіз ключових викликів для українського законодавця — правової невизначеності, інституційної спроможності, потреби міжсекторальної координації — та окреслено можливості, які відкриває ШІ для підвищення якості правотворчих процесів і зміцнення позицій України у європейському правовому просторі.

Охарактеризовано також зміни статусу України в сфері міжнародної торгівлі, що відбулися внаслідок російсько-українського збройного конфлікту. Наголошено на зміні географічної структури і диверсифікованості ринків експорту української продукції, а також на значній їх переорієнтації із сходу на захід із повним зупиненням торгових відносин з росією. Визначено, що розрив торгових відносин з росією є заходами у відповідь, що в праві міжнародної відповідальності називаються також «контрзаходами». У розділі розглянуто особливості правового регулювання механізму застосування заходів у відповідь нормами законодавства України, зокрема, Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. Проаналізована його відповідність принципам та нормам права міжнародної відповідальності, зокрема міжнародно-правовому регулюванню поняття агресії тощо. Окрему увагу приділено специфіці застосування заходів у відповідь щодо держав, визнаних Верховною Радою України агресором чи окупантом.

Окремий напрямок дослідження присвячено ґрунтовному аналізу теоретичних і практичних аспектів формування спеціального механізму міжнародного кримінального правосуддя, покликаного забезпечити притягнення до відповідальності за один із найтяжчих міжнародних злочинів — злочин агресії. Авторка комплексно досліджує міжнародно-правові передумови створення такого трибуналу,

особливості юрисдикції, імунітетів, співвідношення з уже наявними механізмами, зокрема МКС, а також політико-правові виклики, що зумовлюють пошук оптимальної моделі його інституціоналізації.

Розглянуто й проблему імплементації Україною міжнародно-правових норм щодо відповідальності за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації. Автор вперше у вітчизняній науці розглядає відповідальність за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації комплексно: не лише в кримінально-правовому аспекті боротьби з таким втручанням на основі принципу *aut dedere aut judicare*, а й в аспектах майнової відповідальності за завдану таким втручанням шкоду. Автор аналізує існуючі норми міжнародного повітряного права щодо зазначеної відповідальності та стан їх імплементації в національне законодавство України. Робиться висновок про неповну імплементацію відповідних норм.

Як окремий сегмент монографічного дослідження постає аналіз особливостей удосконалення вітчизняного законодавства у контексті інтеграції України до внутрішнього ринку Європейського Союзу, із фокусом на свободи руху осіб, товарів, послуг та капіталу, а також додаткові виміри, включаючи правове регулювання кібербезпеки, криптоактивів та штучного інтелекту. Розкрито досягнення нашої держави у цій площині, зокрема, в аспектах технічного регулювання та ринкового нагляду, платіжних послуг і відкритого банкінгу, валютної лібералізації, медіа-права; висвітлені наявні прогалини, в тому числі фрагментарність норм, недостатня координація інституційної співпраці, а також відсутність правового регулювання віртуальних активів та усталеної судової практики у цій сфері. Окремо розглянуто особливості адаптації вітчизняного законодавства у сферах електронних комунікацій, захисту персональних даних, кібербезпеки та штучного інтелекту.

Розділ 1

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНОГО ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОГО ПРАВА: ПРАВОТВОРЧИЙ КОНТЕКСТ

На початку нашого викладу звернемося до необхідного пояснення певних термінологічних зворотів, понять та конструкцій, зокрема мова піде не стільки про «співвідношення» міжнародного та національного права, скільки про взаємовплив цих реалій правової дійсності. Справа в тому, що далі по тексту ми будемо розглядати, чому відповідні дисфункції розвитку однієї системи, зокрема міжнародного чи національного права, відповідним чином впливають, торкаються та змушують «прогальмовувати» іншу. Отже, повертаючись до взаємодії, хочемо пояснити, чому вважаємо більш вдалим цей термін.

По-перше, хочемо згадати, що системою міжнародного права є об'єктивно існуюча цілісність взаємозалежних елементів: 1) норм міжнародного права (договірні й звичаєві); 2) загальних принципів права; 3) рішень міжнародних судових органів; 4) міжнародно-правової доктрини; 5) галузей та інститутів міжнародного права.

Характеризуючи міжнародне право як систему, безумовно, маємо також зазначити, що його системні характеристики перебували у центрі правових дискусій у засадничий період становлення сучасного міжнародного права — після появи міжнародних організацій унаслідок Першої світової війни. Для позитивістів, зокрема раннього Ганса Кельзена, єдність правової системи могла бути забезпечена лише через визнання примату міжнародного права над внутрішньодержавним, що означало відмову від націоналістичної концепції єдиного внутрішнього правопорядку як базису нормативної ієрархії[1]. Водночас уже в міжвоєнний період Постійна палата міжнародного правосуддя у відомій справі *Lotus* визнала суверенітет держав визначальним елементом повноти міжнародного права[2], тоді як Герш Лаутерпахт убачав єдність міжнародної правової системи у забезпеченні інтересів міжнародної спільноти[3].

З теоретичного погляду, теза про «повноту» міжнародного права безпосередньо пов'язана з його якістю як цілісної системи: несистематизована сукупність норм не здатна забезпечити визначену

---

[1] Kelsen H. Introduction to the problems of legal theory. Oxford : Clarendon Press, 1992. p. 120–125.

[2] PICJ S. Lotus. *Ser*. A. 1927. No. 10. P. 18.

[3] Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. Oxford : Clarendon Press, 1933. P. 123.

відповідь на базове для будь-якого правопорядку питання — чи є певний акт правомірним або протиправним. У випадку прогалин у міжнародному праві таке питання не завжди може бути вирішене правовим шляхом, і відповідь залишають на політичний розсуд суб'єкта ухвалення рішення. Відтак системні характеристики міжнародного права є далекими від аполітичності: політичні фактори визначають, які саме елементи надають розрізненим нормам рис системності. Якщо ж «право» розглядається як виняток, а «анархія» як правило, то міжнародне право навряд чи може демонструвати риси конституційності.

Попри намагання теоретиків довести єдність міжнародного права, залишалися й скептики, які сумнівалися, що воно становить справжню правову систему. Так, Г. Л. А. Гарт визнавав його правову природу радше умовно, «за замовчуванням». На його думку, міжнародне право є дефектним у найважливішому аспекті: замість єдності первинних і вторинних правил воно складається лише з первинних. Гарт відкидав кельзенівську ідею про можливість вивести формальну «основну норму» з усталеної поведінки держав. Водночас сама по собі формальна побудова Кельзена не розкривала матеріальних характеристик цілісної правової системи, а звичайна практика виглядала занадто різнорідною та фрагментарною, щоб забезпечити єдність. Для справжньої когерентності міжнародного права необхідною видається не лише формальна, але й матеріальна ієрархія між його нормами та принципами[4].

У формальному сенсі міжнародне право може розглядатися як «система», оскільки воно містить «вторинні правила» (у гартівському розумінні) — щодо правотворчості держав, відомої «тріади джерел» з усіма її похідними, а також щодо їх імплементації та наслідків порушення. Більшість цих правил мають диспозитивний характер, тобто підлягають модифікації шляхом подальших угод між державами, і, відповідно, «система» міжнародного права залишає державам широкий простір для зміни навіть базових норм задля конкретних цілей чи спеціальних режимів[5].

Подальший розвиток теорії показав, що хоча Гарт, можливо, мав рацію на початку 1960-х років, міжнародне право згодом набуло

[4] Hart H. The Concept of Law. Oxford : Clarendon, 1994. P. 213.

[5] Paulus A. L. The international legal system as a constitution. *Ruling the world.* 2009. Vol. 175. P. 9.

рис більш цілісної системи, у якій вторинні правила дійсно існують — від правотворчості до міжнародно-кримінальної відповідальності. Водночас інші дослідники, як-от Жан Комбако, убачали формальну когерентність міжнародного права у збереженні його горизонтальної міждержавної природи й відкидали спроби ієрархізації як загрозу системним ознакам[6]. Імовірно, єдність міжнародного права ніколи не була такою виразною, як у міжвоєнний період, коли Постійна палата міжнародного правосуддя надавала йому певної системності, а базовим фоновим принципом виступав державний суверенітет. Тому системні характеристики міжнародного права можна вважати радше противагою його ієрархізації та конституціоналізації[7].

Водночас зауважуємо також й те, що значною мірою міжнародна правова система значно вийшла за рамки «класичної» категоризації джерел міжнародного права в Статуті Міжнародного суду ООН. Гнучкість була породжена, зокрема, адаптацією довготривалих процесів правотворення до змінених умов соціальної, історичної, правової дійсності й відповідною еволюцією до нових процесів[8]. Така адаптація включає низку методів серед яких, можна виділити процедуру мовчазної згоди/відмови від поправок до договорів, які дозволяють технічні зміни або розширення сфери існуючих договорів без необхідності формальних процесів, таких як дипломатичні конференції. Окрім того, деякі нові багатосторонні процеси набувають рис правотворчих, адже їх «необов'язкові» результати можуть стати обов'язковими через їх втілення у норми звичаєвого права. Водночас, дійсно спосіб надання юридично обов'язкового статусу будь-якому документу, крім міжнародно-правового договору, видається істотною зміною в структурі системи, оскільки вона першочергово заснована на згоді держав[9].

Системою національного права, в свою чергу, є норми права, інститути права, субінститути права, підгалузі і галузі права.

---

[6] Combacau J. Le droit international: bric-à-brac ou système?. Archives de philosophie du droit. 1986. Vol. 31. P. 85–102.

[7] Paulus A. L. The international legal system as a constitution. *Ruling the world*. 2009. Vol. 175. P. 9.

[8] Boyle A., Chinkin C. The Making of International Law (Foundations of Public International Law). Oxford University Press, USA, 2007. C. 71.

[9] Ibhid.

По-друге, порівнюючи суб'єктний склад, можемо зазначити, що серед суб'єктів міжнародного права: держави, нації та народи, що борються за своє національне визволення; міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення. В свою чергу, до суб'єктів національного права належать: держава, нація, народність, соціальна спільнота (як об'єднання громадян на основі соціо-гуманітарних ідей та потреб), колектив, юридичні та фізичні особи, серед яких після повномасштабного вторгнення виокремлюємо внутрішньо та зовнішньо переміщених осіб і т. д.

Третім пунктом вважаємо за доцільне розглянути систематизації та їх форми. Систематизаційними різновидами міжнародного права є: кодифікації, а саме закріплення в узгодженому вигляді певних принципів, міжнародно-правових норм, стандартів у єдиному міжнародно-правовому акті (конвенціях, договорах, деклараціях тощо); результати діяльності Комісії з міжнародного права ООН та інших міжнародних організацій, а також наукових зусиль щодо систематизації наявних норм міжнародного звичаєвого та договірного права. Кодифікації національного права можуть мати своїм результатом створення або перегляд (рекодифікацію), а також зведений, логічно узгоджений міжнародно-правовий акт, що досягається шляхом перероблення та групування правових норм.

Окремий вектор підкреслює відмінність систем джерел права. У міжнародному праві основними джерелами права є: норми міжнародного договірного та звичаєвого права, загальні принципи права та прецедент й доктрина як допоміжні. В свою чергу, джерелами національного права в залежності від правової системи можуть бути: нормативно-правові акти, правові прецеденти, звичаєве право, канонічні норми, правові договори, міжнародно-правові норми.

Розуміючи, що термін «співвідношення» застосовується до понять тотожних, подібних, наведені вище аспекти дозволяють стверджувати про деяку невідповідність його вживання щодо міжнародного на національного права.

Водночас, поняття «взаємодія» розуміється як взаємний вплив один на одного декількох об'єктів, тобто їх взаємний зв'язок. При цьому у системі вона відіграє роль такого відношення, за якого причина і наслідок постійно міняються місцями; визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи; об'єднання поряд з іншими об'єктами в систему більшого порядку. Таким чином

«взаємодія» може вважатися першоосновою для встановлення та опису причинно-наслідкового зв'язку щодо здійснюваних впливів[10].

Вважаємо, що наведене досить ілюстративно демонструє необхідність звернення до більш вдалого терміну, а саме «взаємодія» міжнародного та національного права. Підкреслимо, що саме це і будемо мати на увазі розглядаючи природу взаємовпливів та взаємодії міжнародно-правової та національних правових систем.

Серед численних викликів, що стоять перед сучасним правовим розвитком, одним із найбільш концептуально значущих є питання взаємодії національного та міжнародного права, яке займає центральне місце в науковому правовому дискурсі. Його актуальність випливає з постійних трансформацій міжнародного правопорядку та прагнення держав до інтеграції в наднаціональні правові системи. У контексті процесу європейської інтеграції України проблема гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу набуває першочергового значення та передбачає синтез міжнародно-правових стандартів з національними правотворчими процесами. Це, у свою чергу, вимагає систематичного переосмислення принципів, що регулюють взаємозв'язок міжнародного публічного та приватного права, сфери їх дії в рамках національного правопорядку та ролі держави як суб'єкта міжнародної правотворчості.

У зв'язку з цим особливу увагу слід приділити вивченню загальновизнаних принципів міжнародного права, які становлять аксіологічну основу сучасного міжнародного правопорядку та визначають основні напрями розвитку національних правових систем. Не менш важливим є питання співвідношення універсальних та партикулярних (регіональних чи місцевих) норм міжнародного права, особливо в контексті регіональної інтеграції та дії acquis *communautaire*. Аналіз концепції верховенства міжнародного права, її зв'язку з принципом державного суверенітету, а також різних форм, через які міжнародно-правові норми впливають на внутрішні правотворчі процеси, дозволяє концептуалізувати правову адаптацію не лише як формальну імплементацію міжнародних норм, а як динамічний процес конституціоналізації міжнародного права в рамках національного правопорядку. Відповідно, лише всебічне та

[10] Кваша О. О. Зміст і значення понять «взаємодія» та «система» у філософських і правових досліджень. *Держава і право.* 2012. Вип. 56. С. 30–36.

теоретично обґрунтоване розуміння цих питань може забезпечити ефективну інтеграцію України в європейський правовий простір, у повній відповідності до принципів верховенства права, правової визначеності та поваги до міжнародних зобов'язань держави.

Відразу зробимо друге застереження, яке є більш коротким, проте надзвичайно змістовним. Розглядати означену взаємодію, на наш погляд, необхідно з точки зору зовнішньої парадигми (міжнародно-правової) та внутрішньої парадигми (національно-правової), в яких в той же час виокремлюється не тільки змістовна, сутнісна природа, але й інструментальна, яка є не менш важливою.

В сучасному світі, коли відбуваються могутні інтеграційні процеси і в той же час небачені кризові прояви, — багато держав на межі збройних конфліктів або їх зазнають, — жоден регіон, жодна держава, жоден народ не можуть нормально розвиватися, якщо вони ізольовані від світового співтовариства. Не викликає вже сумніву той факт, що життєво важливі для людства проблеми, успішно вирішуються лише зусиллями багатьох держав і народів, від узгодженої думки до викристалізації узгоджених дій. Це свідчить про необхідність перегляду багатьох традиційних завдань, орієнтирів, цілей, які характеризують шлях розвитку людства, що не може підлягати ніяким сумнівам, особливо в умовах російсько-української війни. Небажання врахувати цей факт, а також вплив ідей світового панування з позиції імперського розсуду перетворюють тенденцію глобальних проблем у глобальну кризу, що може спровокувати, на жаль, непрогнозований вияв дій і наслідків для всіх народів світу.

Важливо усвідомлювати, що ряд факторів є життєво необхідними для самого існування людського співтовариства, і серед них — пріоритет загальнолюдських цінностей щодо національних і суто місцевих. Звідси, зокрема, випливає і (можливо нове «бачення») проблеми пріоритету загальних принципів права і норм міжнародного права над національними правовими системами. Філософське і політичне мислення XXI століття, що вимагає в ім'я виживання людства примата загальнолюдських цінностей, природньо висуває й ідею примата міжнародного права, яка зараз із відомих причин повинна зазнати і зазнає нового гуманістичного «звучання»[11].

[11] Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 1. С. 29–36.

В наслідок особливостей зв'язків як зовнішнього, так і внутрішньо системного характеру, міжнародне і національне право — це дві системи однієї соціальної, правової дійсності, обидві мають ряд близьких властивостей, рис і виступають як внутрішня єдність більш високої системи — права як загально соціального явища.

Проте, це не означає, що дані правові системи (що існують в конкретній історичній дійсності) тотожні. Безумовно, вони мають загальні характеристики, але між ними є і відмінності, які визначаються економічними, соціальними і політичними структурами тієї чи іншої держави, а також рівнем культури, традиціями, національними, демографічними факторами тощо.

Деякі з цих факторів справляють вирішальний вплив на властивості правових систем, інші надають їм лише особливий колорит або свідчать про «особливий стиль» правового розвитку.

В нашій державі впродовж багатьох років, на жаль, дослідники проблеми взаємодії внутрішньодержавного і міжнародного права часто ототожнювали право і законодавство. Розуміння права як суто системи норм, спрощує взаємовпливи внутрішньодержавного та міжнародного права і, окрім того, штучно звужує сферу їх взаємодії. Таке розуміння права не дозволяє розкрити взаємозв'язок міжнародних і національних правовідносин, а також ролі правосвідомості. Тому для аналізу права важливо, щоб його суто правовий зміст не звужувався. Це важливо і для того, щоб можна було виявити, чому між внутрішньодержавним та міжнародним правом встановилися певні зв'язки. [12]

З соціальною еволюцією людства підвищується роль міжнародних відносин. Оскільки в світі на перший план висуваються проблеми громадянського суспільства, громадської безпеки народів, вирішення глобальних економічних і соціальних проблем, загальнолюдських цінностей, остільки в міжнародному сучасному праві класові чи національні, чи суто регіональні інтереси втрачають своє визначальне значення, і загальносоціальна природа права набуває якісно нового змісту.

Загальнолюдські цінності знайшли своє визначення у важливих міжнародно-правових актах: Загальній декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй[13], Заключному акті Наради по безпеці і

[12] Оніщенко Н. М. Співвідношення та узгодженість внутрішньодержавного і міжнародного права: сучасні реалії. *Альманах права.* 2015. № 6. С. 25–26.

[13] Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.09.2025).

співробітництву в Європі[14], підсумковому документі Віденської зустрічі[15], в Паризькій хартії для нової Європи[16].

Усталеним вважаємо думку, що захист прав і свобод людини та громадянина не обмежується компетенцією окремої держави, а є спільною метою всієї міжнародної спільноти. Це усвідомлення (або розуміння) дедалі більше визнається як у світовій громадській думці, так і в міжнародно-правовій доктрині, оскільки права і свободи людини розглядаються як найвища цінність сучасного правового порядку. Ґрунтуючись на нормах міжнародного права та рішеннях Ради Безпеки ООН, передбачається можливість прямого втручання міжнародної спільноти у внутрішні справи держав, які систематично порушують права людини або ігнорують інститут державної юридичної відповідальності перед власними громадянами та перед міжнародною спільнотою в цілому.

У сучасному світі людство стикається з глобальними проблемами екзистенційного значення, серед яких на перший план виходять питання захисту прав і свобод людини, збереження екосистем, збереження культурної та цивілізаційної спадщини, забезпечення сталого розвитку народів світу та подолання тенденцій до імперського панування та ізоляціонізму. Для реалізації цих цілей необхідне створення ефективного механізму координації діяльності урядів. Це зумовлює необхідність розширення та реформування повноважень міжнародних організацій, здатних забезпечити впровадження міжнародних стандартів у сфері прав людини та глобального розвитку. Розвиток людства повинен відбуватися як розвиток єдиної цивілізації, що гармонічно поєднує в собі історичний спадок і сподівання всіх держав і народів.

---

[14] Підсумковий документ Мадридської зустрічі 1980 року представників держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі, що будбулася на основі положень Заключного акта, стосовно подальших кроків після Наради : Висновок Орг. по безпеці та співробітництву у Європі від 06.09.1983. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_080#Text (дата звернення: 10.09.2025).

[15] Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі (Витяг) : Принципи Орг. Об'єдн. Націй від 15.01.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_081#Text (дата звернення: 10.09.2025).

[16] Паризька хартія для нової Європи : Хартія Орг. по безпеці та співробітництву у Європі від 21.11.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058#Text (дата звернення: 10.09.2025).

В свою чергу, антидемократичні режими характеризуються зневагою до загальнолюдських цінностей та відкиданням загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, що проявляється у систематичному порушенні їхніх міжнародно-правових зобов'язань, зокрема у сфері захисту прав людини, основоположних свобод та прав національних меншин[17]. Таким чином, пріоритет загальнолюдських цінностей у системі міжнародного співтовариства логічно постає як фундаментальний фактор зміцнення миру та безпеки. У цьому контексті юридична доктрина справедливо наголошує на необхідності конституційного закріплення верховенства міжнародного права в усіх державах. Це, у свою чергу, передбачає обов'язок національних судів враховувати принципи та норми міжнародного права під час здійснення правосуддя.

Традиційно одним із ключових аргументів прихильників дуалістичного підходу було твердження, що норми міжнародного права можуть застосовуватися в межах національної юрисдикції виключно за згодою держави, оскільки міжнародне та внутрішнє право мають різну правову природу. Однак сучасна доктрина, не заперечуючи цієї різниці, одночасно підкреслює, що обидві системи мають спільну соціальну основу, оскільки в центрі кожної знаходиться людина з її природними та невід'ємними правами та свободами.

Тому дослідження взаємодії міжнародного та національного права вимагає не лише теоретичної гармонізації їх джерел та механізмів дії, але й чіткого визначення об'єкта правового регулювання в рамках кожної системи. Таким об'єктом виступають певні суспільні відносини, що виникають з приводу різних матеріальних і нематеріальних благ, а не самі ці блага. Благо — з огляду філософського трактування[18] це достатки, вигоди, дари природи і т.ін., все те чого потребує людина в житті,[19] це об'єкт суб'єктивного права. Об'єктом же права в об'єктивному значенні є суспільні відносини.[20] Певні суспільні відносини

[17] Jolanta Jablonska-Bonca. Wprowadzenie do prawa. Introduction to law. Warszawa, 2008. P. 51–53.

[18] Pod redakcja Jerzego Zajadlo I Kamila Zeidlera. Filozofia prawa w pytaniach I odpowiedziach. Wydanie 1. Warszawa 2013. P. 27–33.

[19] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 86 [1728].

[20] Jolanta Jablonska-Bonca. Wprowadzenie do prawa. Introduction to law. Warszawa, 2008. P. 51–53.

спільно регулюються як міжнародним, так і національним правом. Це стосується, перш за все, відносин, пов'язаних з реалізацією основних прав і свобод особи. Ці відносини слід розглядати як основоположні (або основні), оскільки вони становлять основний об'єкт правового регулювання та формують ядро теоретичних концепцій щодо права як інституту, що забезпечує захист прав людини.

Ефективна реалізація права можлива лише за умов внутрішньої гармонізації його складових елементів, насамперед самих правових норм. Існування колізій (конфліктів, лакун) або відсутність узгодженості між нормами підриває системний характер правового регулювання та негативно впливає на його ефективність як у межах держави, так і в рамках міжнародного правопорядку. Внутрішнє право вимагає, щоб усі норми відповідали конституційним приписам, тим самим утворюючи систему, яка є логічно впорядкованою, внутрішньо узгодженою та здатною до стабільного функціонування. Без цілісної системи норм повноцінна реалізація функцій права та його регулятивного потенціалу в суспільних відносинах видається неможливою.

Такий підхід має універсальний характер і поширюється також на міжнародну правову систему, частина норм якої знаходить своє відповідне відображення у внутрішньодержавній системі. У сучасних умовах успішне правове регулювання внутрішніх відносин дедалі більше залежить від низки факторів, які безумовно залежать від узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими нормами, і нерозривно пов'язані із процесами глобалізації, зростанням значення транснаціональних стандартів та інтеграційними процесами у сфері міжнародного права. Зокрема пропонуємо розглянути наступні:

- Цивілізаційна криза, необхідність подолання агресивних проявів з боку деяких держав та підтримання міжнародного миру, міжнародного правопорядку, безпеки;
- Усвідомлення пріоритетності загальнолюдських цінностей, поваги до прав людини, основних свобод і законних інтересів;
- Інтернаціоналізація виробництва, науки і обміну технікою та нанотехнологіями;
- Завдання охорони навколишнього середовища;
- Культурне співробітництво тощо[21].

[21] Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 1. С. 31–33.

Всі названі чинники фактично передбачені в ст. 1 Статуту ООН[22]. Перший чинник, що стосується зміцнення міжнародного правопорядку, — підтримання міжнародного миру та безпеки; запобігання та усунення загрози миру й придушення актів агресії або інших порушень миру. Другий та четвертий з перерахованих пов'язані із захистом прав людини, етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності національних меншин, створення умов для їх стабільного розвитку. Проблеми національних меншин можуть вирішуватися тільки в державах з демократичним, політичним режимом. При цьому права особи є головним критерієм при визначені прав будь-якої соціальної спільності. Кожна людина незалежно від її приналежності до тої чи іншої соціальної групи, класу, етнічної спільноти, повинна користуватися ефективними засобами правового захисту (національними чи міжнародними) проти будь-якого порушення її природніх прав і свобод. Третій фактор — інтеграційні процеси — особливо значущий для держав з ринковою економікою, а також для тих, хто намагається встановлювати демократичні, політичні інститути.

Демократичні інститути й економічна свобода стимулюють економічний, науково-технічний і соціальний прогрес, який неможливий без тісного спілкування народів і держав, що тягне за собою відповідне правове регулювання. Водночас, не можливо також не зауважувати тісний взаємозв'язок розвитку інституту прав людини з технологічним поступом та рівнем соціального добробуту людства загалом та окремих соціальних груп. Такий поступ потребує, безумовно, більш глибокої міждержавної взаємоінтеракції держав в економічній, фінансовій, культурній сферах. В свою чергу така взаємодія потребує відповідного нормативно-правового забезпечення, що може ефективно діяти у цьому розрізі виключно за умови належної узгодженості внутрішньодержавного права з міжнародним.

Щодо четвертого пункту (охорони навколишнього середовища) — його варто розглядати як обов'язок всього міжнародного співтовариства: «всі держави мають спільний інтерес до захисту глобальних екологічних цінностей… Отже, зобов'язання держав щодо захисту кліматичної системи та інших частин навколишнього

22

[22] Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 10.09.2025).

середовища … згідно зі міжнародним звичаєвим правом, є зобов'язаннями *erga omnes*»[23]. Виконання такого роду зобов'язань, що також передбачаються відповідними міжнародно-правовими договорами, потребують належної узгодженості та вироблення єдиної правової політики в сфері навколишнього середовища.

П'ятий фактор, що деякою мірою детермінує взаємодію національних та міжнародної правових системам, пов'язаний з дотриманням та розвитком культурних і духовних прав народів. Захист творчої свободи, а також захист і збереження культурної спадщини та розвиток культурного потенціалу народів у їхній самобутності та різноманітності є невід'ємним елементом міжнародного співробітництва та формування політики міжнародно-правового захисту культурних цінностей. Взаємне ознайомлення з досягненнями в галузі музики, театру, літератури та мистецтва сприяє підвищенню загальної культурної компетентності окремих осіб та соціальних спільнот, а співпраця держав і народів зміцнює взаєморозуміння та координацію у сфері реалізації культурної політики на національному та міжнародному рівнях[24].

Правове забезпечення діалогу між народами, націями, соціальними спільнотами в сфері культури — справа не тільки певної держави, але і всього міжнародного співтовариства.

Тож можемо стверджувати, що взаємодія міжнародного та внутрішньодержавного права ґрунтується на міжнародній системі, встановленій Статутом ООН, і заснована на прагненні до миру та розвитку на основі загальновизнаних принципів, які водночас слугують засобом модернізації сучасних міждержавних взаємозв'язків. З теоретичного погляду, міжнародне та національне право прагнуть узгодженості та модернізації правових систем шляхом поєднання інституціоналізації та стандартизації. Визнаючи таку модель дещо ідеалізованою та спрощеною визнаємо й те, що сьогодні держави йдуть власним шляхом, відповідно до своїх унікальних особливостей[25].

[23] Міжнародний суд ООН. Advisory Opinion on the Obligations of States in Respect of Climate Change (23 July 2025). ICJ Reports. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf. P. 125.

[24] Оніщенко Н. М. Співвідношення та узгодженість внутрішньодержавного і міжнародного права: сучасні реалії. *Альманах права.* 2015. № 6. С. 27–28.

[25] Li L. Research on the Interaction between International Law and Domestic Law based on the Perspective of International Politics. *SHS Web of Conferences.* 2024. P. 1.

Визначаючи юридичну природу гармонізаційних процесів щодо національного та міжнародного права вважаємо доречним визначати його як цілеспрямовану діяльність, спрямовану на системне впорядкування національної правової системи відповідно до міжнародно-правових норм. Така гармонізація охоплює не тільки нормативно-правовий рівень, а й інституційно-функціональний та аксіологічний виміри — тобто узгодження правових норм, правовідносин і правосвідомості.

Більше того, взаємодію між внутрішньодержавним і міжнародним правом варто розглядати не тільки як право держави, а й як зобов'язання. Відтак, імператив держави щодо приведення національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань знайшов нормативне закріплення у численних двосторонніх і багатосторонніх угодах, а також у міжнародно-правових звичаях.

Традиційно, дослідження застосування договорів на внутрішньодержавному рівні зосереджуються на розмежуванні моністичної та дуалістичної теорій. Загалом моністично-дуалістичний поділ залежить від ролі законодавчої гілки влади у впровадженні та імплементації договорів у національні правові системи. Хоча моністично-дуалістична структура допомагає висвітлити важливі формальні відмінності між державами, у припускаємо, що наукова зосередженість на формальному розмежуванні між монізмом та дуалізмом має тенденцію затьмарювати ключові функціональні відмінності між державами[26].

Згідно з Преамбулою Статуту ООН, держави прийняли на себе обов'язок «створювати умови, при яких можуть дотримуватися справедливості і поваги щодо обов'язків, що випливають із договорів і інших джерел міжнародного права»[27]. Стаття 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів вказує, що будь-яка із сторін «не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору»[28]. Невідповідність норм між національним та міжнародним правом зумовлена,

[26] The Role of Domestic Courts in Treaty Enforcement / ed. by D. Sloss. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 1.

[27] Ibhid.

28

[28] Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 10.09.2025).

зокрема, тим фактом, що держави, як первинні суб'єкти міжнародного права, знаходяться на різних етапах соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Політичні детермінанти, зумовлені історичними особливостями еволюції держав та регіонів, також мають значний вплив у даній сфері. Відповідність національних правових систем міжнародно-правовим нормам та відсутність правових конфліктів слід розглядати як цілеспрямований процес розвитку міжнародного правопорядку, що вимагає постійної підтримки та своєчасної переоцінки та ревізії.

Сучасне міжнародне право та національні правові системи встановлюють «протокол» вирішення правових конфліктів, який закріплений на конституційному рівні, а в низці випадків і в галузевому законодавстві. Зокрема, визначаються принципи, згідно з якими у разі розбіжності (або колізії) між нормами національного права та міжнародного права пріоритет надається останньому. Це правило верховенства стосується, перш за все, прав людини та основних свобод, а також підтримки громадської безпеки.

Менше з тим, навіть конституційне закріплення такого пріоритету не виключає подальших ускладнень, оскільки імплементація міжнародної норми у внутрішню правову систему часто призводить до дисгармонії між усталеними нормами та правовими інститутами. Для пом'якшення таких конфліктів необхідний систематичний та постійний перегляд конкретних нормативних кластерів та, де це виправдано, цілих галузей права, оскільки узгодження національного законодавства з міжнародним правом визначає демократичну якість усього внутрішнього правового порядку. У цьому контексті слід підкреслити, що Конституція держави, яка втілює її суверенну владу, не може бути автоматично підпорядкована принципам міжнародного права, навіть якщо держава є стороною міжнародних договорів з іншими членами міжнародного співтовариства.

Також доречно зазначити, що гармонізація національного законодавства з міжнародним правом здійснюється як на етапі нормотворення (або розробки законодавчих актів), так і під час застосування (або забезпечення виконання) правових норм. Процедура формального визнання міжнародного права в рамках національної правової архітектури відрізняється залежно від юрисдикції. Наприклад, у Бельгії, Нідерландах, Франції, США та Швейцарії міжнародне право вважається невід'ємним компонентом національної правової системи. Відповідно до конституційних положень цих держав,

міжнародні договори можуть підлягати прямому застосуванню в рамках внутрішнього законодавства. Так, ст. 6 Конституції США встановлює, що Конституція та закони США, видані відповідно до неї, а також договори, укладені чи що будуть укладені Сполученими Штатами, є вищими законами, і судді кожного штату зобов'язані їх виконувати, навіть якщо положення Конституції або законів окремих штатів суперечать цим нормам.

Конституція Франції в розділі 6 «Про міжнародні договори і угоди» стверджує, що договори чи угоди належним чином ратифіковані чи схвалені, мають силу, що перевищують силу внутрішніх законів з моменту опублікування, за умови застосування кожної угоди чи договору іншою стороною.

Конституція Іспанії проголосила, що законно укладені і офіційно опубліковані в Іспанії міжнародні договори складають частину її внутрішнього законодавства. Їх положення можуть бути скасовані, змінені чи призупинені тільки в порядку вказаному в самих договорах або, щодо норм міжнародного права (ст. 96/1).

Конституція Японії в главі 2 закріпила відмову японського народу від війни, як засоби вирішення міжнародних спорів між державами.

Загальні норми міжнародного права є складовою частиною права відповідно до ст. 25 Основного закону ФРН. Вони мають перевагу щодо законів і безпосередньо породжують права і обов'язки для мешканців федеральної території. Ст. 10 Конституції Італії визначає: «Правовий порядок Італії узгоджується з загальновизнаними нормами міжнародного права». Відповідні зміни внесли в своє законодавство й Ірландія (ст.29 Конституції), Данія (Закон про приєднання Данії до Європейських спільнот) і Норвегія (ст.29 Конституції) та ін.

Проте, саме надання вищої юридичної сили міжнародному договору та нормам міжнародного права ще не є гарантією запобігання порушення відповідних договірних норм. Необхідним також є встановлений юридичний механізм виконання міжнародних зобов'язань в національному законодавстві.

Коли мова йде про взаємодію національного права з міжнародним, необхідно мати на увазі, що це узгодження може бути диференційованим і за видами джерел права. А це означає, що у внутрішньодержавному праві предметом узгодження з міжнародним правом можуть бути: їх конституції, закони, адміністративні і судові акти.

Отже, відзначаємо необхідність узгодження як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосовчої діяльності. При цьому законодавець повинен прагнути того, щоб приписи національних правових актів не суперечили приписам міжнародного права.

Основна роль по здійсненню узгодження національного права з міжнародним, покладена на спеціальні органи, тобто суб'єкти національного права, які можуть здійснити процес узгодження на стадії правотворчості. До таких органів належать: 1) органи, що мають повноваження приймати внутрішньодержавні правові акти; 2) органи, що мають право законодавчої ініціативи.

Узгодження внутрішньодержавних правових актів (норм) здійснюється з усіма джерелами міжнародного права. В першу чергу — це узгодження національного законодавства з принципами міжнародного права. Основні принципи сучасного міжнародного права — це норми імперативні. Їх називають нормами, що мають характер *jus cogens*. Ці принципи формулюють засадничі начала правової системи взагалі.

Таким чином, узгодження національних правових актів з основними началами сучасного міжнародного права є обов'язком держави. На стадії правотворчості внутрішньодержавні правові акти узгоджуються як з нормативними приписами системи міжнародного права в цілому, так і з конкретно визначеною нормою чи групою норм міжнародного права. Національно-правові акти узгоджуються з міжнародними договорами, з міжнародними звичаями, а також з актами міжнародних організацій. Окрім того, внутрішньодержавні акти (джерела права) повинні узгоджуватися з рішеннями Міжнародного Суду ООН і його судовою практикою у випадку, коли відповідна держава є учасницею справи або як такими, що відіграють конкретизуючу функцію щодо міжнародно-правових норм[29].

Головна задача при узгодженні норм внутрішньодержавного права з міжнародно-правовими актами — це приведення у відповідність з міжнародно-правовою системою національно-правових норм. Такими методами (способами) узгодження, які склалися в практиці різних держав, є:

- відсилання;

[29] Spijkers O. Book review: Failings of the International Court of Justice by Mark A. Weisburd. *International Journal for Court Administration.* 2017. Vol. 8, No. 2. P. 46. DOI: 10.18352/ijca.221.

- рецензія;
- уніфікація;
- перетворення;
- створення спеціального правового режиму;
- відміна внутрішньодержавних актів, що протирічать міжнародним зобов'язанням.

В юридичній практиці досить часто зустрічаються ситуації, коли виникає необхідність узгодження внутрішньодержавного права з міжнародним на стадії реалізації права. Необхідність такого узгодження зазвичай стається, коли виникає колізія між нормами цих правових систем і виникають труднощі при їх узгодженні. Таким чином, виникає необхідність видання державно-правового акта про виконання норми міжнародного права.

Узгоджувати міжнародне і внутрішньодержавне право на стадії реалізації права можуть крім законодавця і судові органи. В практиці на стадії реалізації фізичними і юридичними особами своїх прав і обов'язків можуть виникнути проблеми узгодження норм внутрішньодержавного права з нормами міжнародного права.

Водночас приписи міжнародного права розповсюджуються не тільки на державу, але і на її громадян. Ефективне функціонування правопорядку як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному аспекті залежить від того, наскільки добросовісно суб'єкти реалізують приписи як національного, так і міжнародного права.

В кожній державі повинен бути створений досить чіткий механізм узгодження національного права з міжнародно-правовою системою. Справа в тому, що примат міжнародного права не може тлумачитися вельми прямолінійно в тому сенсі, що всі внутрішньодержавні норми знаходяться в «підкоренні» у норм міжнародного права. В цьому сенсі слід наголосити, що Конституція держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, що укладені державою з іншими членами світової спільноти. Зрозуміло, що означені проблеми вимагають сьогодні від наукового осередку ретельного вивчення, обговорення, відповідного толерантного дискутування з метою збереження людської цивілізації та утвердження ідеалів світового порядку.

Розглядаючи так званий «зовнішній» вплив міжнародно-правової і національної систем, хочемо зауважити також наступне.

Є беззаперечним той факт, що взаємодія національного і міжнародного права зазнали певних змін в умовах повномасштабного вторгнення рф в Україну. Одна група дослідників відмічає руйнацію міжнародного правового порядку, національних правових порядків, багатьох інститутів міжнародного права, зокрема запобіжників, які не спрацювали щодо захисту прав і свобод людини в Україні. Друга група (більш помірковане наукове середовище) наполягає на деяких аспектах «перезапуску» міжнародного права або його ревізії. Таким чином, можна констатувати наявність адвокації щодо розгляду недієвості міжнародного права.

Серед багатьох акцентованих проблем сьогодення взаємодія національного і міжнародного права посідає одне з центральних місць.

Зрозуміло, аналізуючи останні політичні події та правові реалії, зокрема, повномасштабне вторгнення рф в Україну, а також проблематику, пов'язану з глобальними викликами сьогодення, як-то: інтеграційні виклики, що потребують сьогодні від наукової спільноти відповідних зусиль в контексті адаптації національного законодавства до права ЄС; все більший науковий аналіз міжнародного права прав людини, необхідно розмірковувати про проблеми кроссекторального міждисциплінарного гатунку, наприклад, виокремлення міжнародного публічного права.

Враховуючи обсяг завдань зазначимо, що міжнародне і внутрішньодержавне право це дві системи однієї соціальної дійсності, обидві мають ряд близьких властивостей, рис, виступають як внутрішня єдність більш високої системи права як загальносоціального явища.

Проте це не означає, що дані правові системи (що існують в конкретно історичній дійсності) тотожні. Безумовно, Вони мають загальні характеристики, але між ними є й відмінності, які визначаються економічними, соціальними і політичними структурами тієї чи іншої держави, а також рівнем культури, традиціями, національними, демографічними факторами тощо[30].

Деякі з цих факторів, як зазначалося раніше, можуть справляти і справляють визначальний вплив на певні властивості правових систем, інші лише відіграють роль особливих «відтінків», які ще не розкриті повністю, але можуть бути розкриті у майбутньому.

[30] Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2015. № 1. С. 31.

Таким чином підходимо до розгляду внутрішнього впливу міжнародного і національного права.

Сьогоднішня правова дійсність в Україні пов'язується з тим, що відбувається прискорене формування нових галузей, інститутів права й законодавства; в деяких галузях (насемперед в галузі цивільного права відбуваються рекодифікаційні процеси). Йде жвавий процес інтенсифікації законотворчої діяльності, що пов'язується разом з тим з прийняттям ЗУ «Про правотворчу діяльність». Також прогнозовано збільшується кількість належним чином схвалених, ратифікованих Україною міжнародно-правових актів, які після необхідних процедур стають частиною системи права України[31]. Проте, окремим вектором дослідження стають міжнародні нормативно-правові акти, які не пройшли належним чином «екзамен» щодо їх ратифікації. Зауважуємо також, що Україна не є єдиною державою, яка зазнає відповідних теоретико-правових та практичних труднощів на шляху «легалізації» міжнародно-правових угод.

Не втрачає своєї актуальності для кожної держави і, звісно, для України, питання створення її якісного права.

Крім того, хочемо наголосити, що досить часто в нашому житті без відповіді залишається питання навіть у фаховій спільноті, чому за належної відповідності правових норм цивілізованим формам, європейським стандартам, міжнародним критеріям, законодавство виявляє неспроможність саме до дії, до належного функціонування, дієвого опрацювання нагальних суспільних відносин. Тобто, констатуємо, необхідність «бачити» залежність, дотичність і перетин сфер законодавчого регулювання та дотримання встановлення вимог закону[32].

Наголосимо, що на сьогодні у вітчизняному правовому полі існує чимало дефініцій поняття «ефективність законодавства». Не вдаючись до їх хрестоматійного переліку, пропонуємо розуміти під ефективністю законодавства «оптимальне співвідношення між досягнутим результатом упорядкування правом суспільних відносин і тими цілями, задля яких та чи інша норма приймалася»[33]. У

[31] Рабінович П. М. Законодавство сучасної України: до характеристики тенденцій розвитку. *Вісник Академії правових наук України.* Х., 1996. С. 14–23.

[32] Ibhid.

[33] Оніщенко Н. М. Ефективність та якість законодавства у фокусі відбудови України. *Альманах права.* 2022. № 13. С. 23. DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-3.

цьому контексті зацитуємо фрагмент з виступу Голови Верховної Ради України Р. Стефанчука на засіданні Науково-консультативної ради при Голові ВРУ щодо того, що ефективність тих чи інших нормативних положень повинна спиратись на відповідну ресурсозабезпеченість, де важливими серед інших є: 1) економічна ресурсозабезпеченість, 2) людський потенціал та 3) часовий ресурс. Тобто можна констатувати, що ефективність — це певний процес для досягнення якості, тобто ефективність законодавства може бути продемонстрована відповідним індексом або, точніше, «відсотковим» показником, як-то «50, 60» тощо «відсотків ефективності» (зрозуміло, що такі дані є доволі спрощеними). Або констатацією з урахуванням попереднього викладу: норма виявилася неефективною, попри значні зусилля законодавця та імплементаторів норми в регуляторну політику сьогодення. Отже, за низької ефективності стає зрозумілим, що говорити про якісне законодавство навряд чи можливо.

Ми могли б припустити (хоча такий погляд може бути й дискусійним), що ефективне на певному етапі життєдіяльності людини законодавство може просто не «перейти» у категорію «якісне законодавство». Отже, ефективне (реагентне на виклики часу в конкретних умовах) ще не означає якісне з огляду всіх пред'явлених критеріїв та необхідних вимог.

Для удосконалення відповідних практик необхідно, зокрема, використовувати результати порівняльно-правових досліджень щодо елементів правової системи в нових умовах міжнародного правопорядку. Тому вкрай необхідним є вивчення права інших держав, в першу чергу держав–членів ЄС, у зв'язку з численними міжнародними зобов'язаннями, юридичними угодами, а також уніфікацією, гармонізацією та стандартизацією законодавчих норм[34].

Сьогодні як ніколи, як ми вже підкреслювали, стає актуальною проблематика узгодженості національного і міжнародного права[35]. Дана проблематика актуалізується й у зв'язку з тим, що однією з першочергових задач теоретичного правознавства є вироблення

[34] Оніщенко Н. М. Законність і законодавство: сфери кроссекторальних впливів. *Правова держава.* 2025. № 36. С. 18.

[35] Законопроектування: сучасні реалії та тенденції розвитку: монографія (О. Л. Копиленко та ін. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України; Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2014. С. 156 [232].

певних рекомендацій щодо практичної реалізації взаємовідповідності національного і міжнародного права.

Звернемося таким чином до внутрішньої складової парадигми взаємодії, взаємовідповідності міжнародного та національного права, зокрема до так званого інструментального її вияву.

Відтак, пропонуємо деякі констатації щодо заявленого тексту.

Гармонізація національного законодавства є одним із чинників, що пронизує змістовні процеси адаптації і їх дотичність до так званих «інструментальних» складових. Тому, вітчизняні правничі школи досить часто у своїх дослідженнях розглядають з одного боку природу, сутність, зміст та значущість такого явища правової дійсності, як гармонізація національних законодавств, з іншого певні етапи або складники, яким саме чином формуються і проводяться процеси її втілення в «життя» правових систем сучасності»

Гармонізація національних законодавств здійснюється у двох основних напрямах — внутрішньої та міжнародної гармонізації. У першому випадку забезпечується гармонізація трьома шляхами: а) узагальнення правових приписів в окремих державах, що призводить до створення національних правових систем; б) гармонізація окремими державами законодавства шляхом прийняття нормативних актів на основі урахування зарубіжного досвіду; в) гармонізація окремими державами чинного законодавства шляхом сприйняття або відображення міжнародних угод.

Розвиток і ефективність взаємодії у площині норм права досягаються тільки тоді, коли є внутрішня узгодженість складових елементів, у тому числі, і перш за все, — самих норм права. Колізії і неузгодженість правових норм призводять до порушення системності правового регулювання, і, в такий спосіб, знижують його ефективність як в масштабах держави, так і в міжнародному правопорядку. У внутрішньодержавному праві необхідно, щоб всі норми права відповідали чинним конституційним актам. Ця система норм права повинна бути стрункою, внутрішньо узгодженою, придатною для існування і успішного функціонування. Без такої узгодженої системи неможливе успішне здійснення функцій права, забезпечення регулятивного впливу його норм на суспільні відносини[36].

[36] Оніщенко Н. М. Співвідношення внутрішньо-державного і міжнародного права: теоретико-правовий аспект. *Вісник Вищого адміністративного Суду України.* 2015. № 1. С. 20–26.

Серед найбільш ефективних таких способів — уніфікація національних законодавств, за допомогою якої створюються однотипні, стандартні правові норми, що одноманітно регулюють суспільні відносини або відтворюють засади для знаходження їх спільності. Однотипне правове регулювання відносин підвищує їх ефективність та попереджає юридичні колізії. Досить важливою складовою цього процесу є уніфікація.

Уніфікація — це «процес вироблення єдиних (уніфікованих) правових норм для тотожних відносин, незалежно від того, в яких правових формах такий процес здійснюється»[37]. Процес уніфікації значно ширший, складніший, тому слід розглядати його, як своєрідну науку узагальнення і єднання структур механізму правової регламентації. Його змістовні витоки формуються у свідомості законодавця як потреба вироблення уніфікованих правових моделей у визначених галузях законодавства[38]. Проводяться порівняння найбільш оптимальних шляхів врегулювання однотипних відносин з урахуванням їх спільних властивостей і якостей як у внутрішньому, так і міжнародному праві. І лише потім розробляються правоположення з конкретних проблем. У цьому полягає суть процесу уніфікації. Втім, досить часто своє завершення вона одержує у формі технічного оформлення або у вигляді окремого нормативного акта, чи структурного змісту відповідних розділів кодексів, положень, статутів тощо.

Отже, уніфікація має двоєдину спрямованість. Вона не тільки виробляє загальні правові норми з тих чи інших подібних проблем соціального розвитку, а й забезпечує грамотну техніко-формалізовану обробку вже прийнятих уніфікаційних положень, тобто систематизацію. Формулювання загальних норм — лише частина цього процесу, що є юридичною основою уніфікації. Такі норми можуть бути дефініціями, деклараціями, нормами-принципами, загальними дозволами, загальними заборонами тощо.

Процес уніфікації відбувається в межах усієї національної правової системи, а не щодо окремих її складових частин чи структур.

---

[37] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2009. С. 313–320.

[38] Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : «Видавництво «Фенікс», 2007. С. 227 та ін.

Його життєздатність залежить від рівня систематизації. Хоч, як уже зазначалося, ці категорії взаємозалежні, проте систематизація постійно виступає як провідний елемент. Її активність породжує диференціацію правової матерії, а отже, і потенційну потребу в уніфікації. Іншими словами, систематизація законодавства — створює об'єктивну потребу в уніфікації, оскільки можуть виникати суперечності між правовими нормами[39].

Уніфікація правових норм та інститутів є за своєю суттю динамічною і може здійснюватися в межах внутрішньої структури національного законодавства, поступово проникаючи в його різні компоненти та змінюючи як рівень, так і обсяг нормативного впливу. Ця якість визначає різноманітність підходів, за допомогою яких може бути здійснена уніфікація, починаючи від широко нормативних і закінчуючи інституційно орієнтованими моделями.

Одна з найзагальніших форм уніфікації передбачає формулювання комплексних нормативних положень, що враховують особливості кількох різних категорій суспільних відносин. Такі положення зазвичай мають міжгалузевий характер і відображають загальні принципи правового регулювання, що застосовуються в різних галузях права. Інша форма уніфікації діє на інституційному рівні, охоплюючи один або кілька правових інститутів у межах певної галузі права. Її метою є усунення невідповідностей у законодавчому регулюванні та встановлення єдиних принципів, що регулюють аналогічні відносини, зберігаючи при цьому автономію кожного інституту.

Перший підхід часто вважається більш вигідним, оскільки він дозволяє консолідувати широкий спектр соціально-правових явищ та забезпечує більш узгоджений розвиток правової системи. Водночас уніфікація може відбуватися на рівні підінститутів або підгалузей права, а в певних випадках набувати змішаного характеру, коли правові норми різних галузей піддаються гармонізації, що призводить до прийняття уніфікованих законодавчих актів спеціалізованого, універсального характеру.

Загалом, процес уніфікації охоплює всі структурні рівні правової системи та залишається безперервним, адаптуючись до потреб суспільного життя. Його ефективність значною мірою залежить від передумов уніфікації, таких як достатній ступінь систематизації

[39] Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ : вид-во Європейського уні-ту, 2010. С. 268.

законодавства, об'єктивна потреба консолідації в межах певної сфери суспільних відносин, щільність функціональних взаємозв'язків між законодавчими елементами та ступінь, до якої конкретні галузі права можуть бути уніфіковані.

Роздивимося це детальніше. Високий рівень систематизації є основною умовою. Необхідно зазначити, що вона безпосередньо впливає на рівневу характеристику уніфікації, тому що розшарування законодавства в результаті впливу процесу систематизації стосується різних його структурних прошарків. У зв'язку з цим в одних випадках уніфікуванню піддається правова матерія окремих нормативних актів, зміст яких поширюється на невелику, специфічну групу суспільних відносин усередині певної галузі. В інших випадках рівень уніфікації може досягати кодифікації нормативних актів, що регламентують галузеві суспільні відносини в цілому. Не виключений і більш високий рівень уніфікації — прийняття конституційних актів.

Потреба в уніфікації правового матеріалу в певній галузі соціальних відносин логічно випливає з першої умови та цілком залежить від неї. У прагненні законодавця до уніфікації є, принаймні, дві причини: потреба в однаковому економічному врегулюванні однотипних суспільних відносин та бажання сконцентрувати вже існуючу множинність правового матеріалу в однойменній сфері, що створює деякі труднощі застосування його на практиці. Звідси й необхідність однакового упорядкованого врегулювання подібних суспільних процесів. Без мети матеріал не уніфікується, обов'язково повинна існувати потреба в уніфікації або уніфікація, принаймні, повинна бути бажаною, наприклад, мова може іти про конкретні важелі при зближенні національних правових систем. Отже, уніфікація зумовлюється двома чинниками. Поряд з об'єктивними, вона містить і суб'єктивні передумови: необхідність в уніфікації неодмінно повинна збігатися з бажанням законодавця в подібних діях. Якщо такий збіг є, то уніфікаційний процес, як правило, своєчасний та ефективний[40].

Уніфікація правових актів — це складний процес, успіх якого залежить від подолання як об'єктивних, так і суто юридичних перешкод. Безперечно, акти, що регулюють специфічні суспільні відносини, такі як трудові відносини чи щодо інтелектуальної власності,

[40] Оніщенко Н. М. Уніфікація як спосіб співвідношення і узгодженості внутрішньодержавного і міжнародного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6 (164). С. 48–54.

що відображають індивідуальний характер можливостей суб'єктів, погано піддаються узагальненню. Певні юридичні труднощі виникають також через велику неоднорідність правового матеріалу, який подекуди «чинить опір» консолідації навіть за очевидної практичної необхідності. Проблема також може виникати через недосконалість методів уніфікації в певних секторах через відсутність універсальних правил реалізації уніфікаційних процесів.

Враховуючи функціональне різноманіття законодавства, можемо виділити загальну, місцеву та відомчу уніфікацію.

Загальна уніфікація слугує концептуальним ядром процесу інтеграції як внутрішнього, так і міжнародного права. Вона характеризується високим рівнем нормативних узагальнень, спрямованих на комплексне регулювання визначеного кола суспільних відносин. Цей процес призводить до появи двох груп актів:

- Законодавчі акти, прийняті вищими державними органами, що містять загальні універсальні положення, принципи та інститути (наприклад, Конституції, договори), що формують специфіку та цілі окремих галузей права.
- Кодифікуючі акти (кодекси, статути, положення), що регулюють важливі соціальні зв'язки всередині держави. При здійсненні кодифікації законодавець не просто механічно поєднує існуючі норми, а переробляє їхній зміст та узагальнює їх, представляючи цілісний, внутрішньо узгоджений виклад уніфікованих правових приписів, які всебічно регулюють певну сферу (застосовуються в трудовому, цивільному, кримінальному праві тощо). Фундаментом в такому разі є цілісний правовий акт загального призначення, який формулює основні принципи державного, економічного та соціально-культурного управління, на яких базується все галузеве законодавство.

Місцева уніфікація зосереджується на регіональній специфіці територіальних одиниць (рівень області, міста чи району) та виражається через уніфіковані постанови, укази та положення. Іноді може мати змішаний місцево-відомчий характер.

Результатом відомчої уніфікації є створення єдиних положень, інструкцій, правил та рекомендацій, які можуть бути загальними, локальними або спеціально спрямованими на підприємства окремих галузей чи установ (документи місцевого значення) з визначеною метою.

Зрештою, спектр процесу відповідного об'єднання реалізується у трьох ключових формах: універсалізація, інтеграція та система-

тизація. Тут правова універсалізація стосується внутрішніх первинних компонентів правової системи, що передбачає розробку загальних норм, що утворюють структурну основу та функціональну єдність однієї або кількох галузей чи інститутів (наприклад, інститут відповідальності або захисту честі та гідності). У цьому контексті універсальність розуміється не як всеохоплююча властивість, а як типове багаторівневе родове явище, від якого безпосередньо залежить ефективність та якість подальшої інтеграції та систематизації.

Інтеграція виступає найвищим етапом законодавчої уніфікації у міждержавних відносинах, що зазвичай проявляється через різноманітні міжурядові угоди, що регулюють соціально-економічні аспекти співробітництва, а також через прямі угоди між підприємствами в межах їхньої компетенції. Така співпраця передбачає формування єдиного політико-правового режиму регулювання економічних відносин держави з іноземними партнерами та забезпечує ефективне функціонування національного господарського механізму.

Систематична форма уніфікації передбачає два основні напрямки: технічне узагальнення нормативного матеріалу (інтеграція) та переробку чинних правових актів з метою усунення правових колізій та суперечностей (кодифікація). У процесі кодифікації нормативні акти консолідуються за секторами (або галузями), утворюючи впорядковану, внутрішньо узгоджену систему законодавства.

Відмінною рисою процесу уніфікації є його поетапність, кожен етап характеризується специфічними характеристиками та визначає структурне формування законодавчої системи для певної галузі. Кожен етап, насамперед, відображає правову політику держави на відповідному етапі розвитку, закріплюючи єдині форми та методи регулювання ключових суспільних відносин. Актуальність таких відносин (або доречність) впливає на інтенсивність розробки уніфікованих положень і, як наслідок, на формування єдиного галузевого законодавства, яке визначає основні параметри кожного етапу (ступінь соціального охоплення, рівень регулювання, часові обмеження тощо). Практично всі галузі законодавства пройшли подібний поетапний розвиток, а кількість етапів визначається складністю регульованих суспільних відносин та їх взаємозв'язком з іншими суспільними явищами.

Насамкінець зазначаємо, що в кожній державі повинен бути створений досить чіткий механізм узгодження національного права з міжнародно-правовою системою. Справа в тому, що примат міжнародного права не може тлумачитися вельми прямолінійно в тому

сенсі, що всі внутрішньодержавні норми знаходяться в «підкоренні» у норм міжнародного права. В цьому сенсі слід наголосити, що Конституція держави, яка втілює її суверенітет, не може автоматично бути «підкореною чи підпорядкованою» нормам міжнародного права, міжнародним договорам, що укладені державою з іншими членами світової спільноти. Зрозуміло, що означені проблеми вимагають сьогодні від наукового осередку ретельного вивчення, обговорення, відповідного толерантного дискутування з метою утвердження ідеалів міжнародного співтовариства [41].

Водночас, прагнення до уніфікації розглядається також й в межах самої системи міжнародного права й простежується протягом тривалого часу. Наприклад, у доповіді, виголошеній на першому засіданні Міжамериканської асоціації юристів у 1941 р., зверталася увага на досвід держав Латинської Америки в уніфікаційних процесах (Монтевідійські договори, Кодекс Бустаманте), а також на значенні порівняльного правознавства як ключового інструменту гармонізації. Уніфікація міжнародного права розглядалася не як абстрактна ідея, а як практичний процес, що передбачає порівняльно-правове дослідження, функціональний аналіз норм та врахування економічних і соціальних умов їх застосування. Водночас підкреслювалося, що успішність цього процесу можлива лише за наявності спільності інтересів держав, достатньої зрілості правового матеріалу та відповідного організаційного механізму, здатного забезпечити впровадження уніфікаційних рішень[42].

З огляду на викладене, стає очевидним, що проблема уніфікації виходить за межі суто технічного зіставлення норм і торкається більш глибинних питань функціонування як міжнародного, так і внутрішньодержавного права. Власне, уніфікаційні процеси неможливо відокремити від ширшого явища правотворчості, оскільки саме в ній виявляється, як поєднуються міжнародні зобов'язання та внутрішньодержавні потреби, яким чином формується узгоджене правове середовище і на яких засадах закріплюються нові нормативні орієнтири.

У цьому сенсі правотворчість видається не тільки самозасобом здійснення уніфікації, а й також яскраво ілюструє процес взаємодії

[41] Оніщенко Н. Уніфікація національних законодавств: теоретичні засади. *Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ».* 2023. С. 66–68.

[42] Yntema H. E. Comparative Research and Unification of Law. *Michigan Law Review.* 1942. Vol. 41, no. 2. P. 261–268.

міжнародного і національного права підкреслюючи водночас відмінні та спільні характерні особливості цих правових систем.

У сучасному українському науковому дискурсі правотворчість (правотворча діяльність) досконало вивчена та підсумована професоркою Н. М. Пархоменко дефініціарно визначається наступним чином[43]:

• складна, інтелектуально-вольова діяльність, спрямована на упорядкування суспільних відносин шляхом створення нових і удосконалення чинних нормативно-правових актів[44];

• особлива форма діяльності держави за участю громадянського суспільства, яка пов'язана із встановленням, зміною чи скасуванням юридичних норм, створенням та розвитком системи права[45];

• різновид креативної спеціалізованої діяльності людей, їх колективів та організацій (включаючи державну організацію суспільства) з раціонального відтворення права в усіх формах його зовнішнього вияву з метою задоволення потреб та інтересів людей та їх спільнот[46].

Окрему увагу нам би хотілося звернути на визначення правотворчості у Великому енциклопедичному юридичному словнику, що найбільше відповідає саме векторальному спрямуванню нашого дослідження: це напрям діяльності держави, пов'язаний з офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення та скасування. Правотворчість в такому контексті спрямована на створення та вдосконалення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, що регулюють суспільні відносини. Її юридичний характер визначається процесом надання правовим нормам загальнообов'язкового характеру, а соціальне призначення призначення — встановлення еталонів і стандартів поведінки, що відповідають інтересам суспільства та держави[47].

---

[43] Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади: монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 23–24.

[44] Тернавська В. М. Правотворча політика України: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 8.

[45] Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого регулювання : збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 5.

[46] Костицький В. Вибрані проблеми теорії права : підручник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 188.

[47] Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка»», 2007. С. 697.

Розглядаючи питання співвідносності правотворчості як явища соціальної діяльності і правотворчості як процесу в національному та міжнародному праві хочемо розпочати з дефініціарного ряду задля подальшого поглибленого осмислення та усвідомлення або інтерференції цих процесів, або їх дотичності.

Правотворчість в міжнародному праві в широкому контексті являє собою процес створення норм міжнародного права, формування принципів (які набувають доктринального визнання), створення відповідних стандартів. Зрозуміло, що цей процес є складним, може отримувати різні трактування, а також вирізнятися специфікою.

У вузькому контексті правотворчість в міжнародному праві з договірним та звичаєвим правом (договори та звичаї).

Серед визначень правотворчості в міжнародному праві хотілося б з акцентувати увагу на наступних. Так Алан Бойл та Крістіан Чінкін визначають міжнародну правотворчість — *making of international law*, що дослівно можна розуміти як процес створення міжнародного права. В своєму дослідженні вони характеризують міжнародну правотворчість як процес формування, прийняття та розвитку норм міжнародного права різними акторами міжнародної спільноти (державами, міжнародними організаціями, судами, трибуналами та іншими суб'єктами) у формі договорів, резолюцій, декларацій, практики та інших, спрямованих на врегулювання суспільно значущих відносин у глобальному масштабі[48].

В свою чергу, Майкл Райсман пропонує розглядати міжнародну правотворчість функціонально, як процес комунікації, «в якому правила проголошуються обов'язковими для спільноти»[49]. До функціонального визначення також звертається у своїх дослідженнях Гарольд Кох, стверджуючи, що міжнародне право походить із транснаціонального правового процесу, який він описує як складний процес інституційної взаємодії, у ході якого глобальні норми не лише обговорюються, тлумачаться, ухвалюються, але зрештою імплементуються у національні правові системи[50].

---

[48] Boyle A., Chinkin C. The Making of International Law (Foundations of Public International Law). Oxford University Press, USA, 2007.

[49] Райсман В. М. International lawmaking: A process of communication. The Harold D. Lasswell Memorial Lecture. Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law). 1981. Vol. 75. P. 105. DOI: 10.1017/S0272503700067139.

[50] Koh H. Why do nations obey international law? *Yale Law Journal.* 1996–1997. Vol. 106. P. 2599–2602.

В українській доктрині можна виділити визначення міжнародної правотворчості як «активної творчої діяльності суб'єктів міжнародного права щодо формування правової норми через узгодження державних інтересів, волі (позицій)»[51].

Розуміємо, що національна та міжнародна правотворчість не є тотожними, тому правила і канони порівняльного правознавства навряд чи нас би «врятували», якщо б ми вирішили опрацьовувати ці категорії у відносно простому руслі співставлень та порівнянь.

Все ж пропонуємо звернутися до виокремлення того, що відрізняє ці два феномени, а також, що ми хоча б умовно, можемо вважати спільним. До першого показника належить, наприклад:

1. Не викликає сумніву позиція, що в міжнародному праві відсутнє єдине конституційно-правове регулювання суспільних відносин.

2. Серед загальновідомих відмінностей також акцентуємо увагу на відсутності єдиного, сталого «законодавчого» органу та механізму, що б забезпечував існування еквіваленту внутрішньодержавній категорії державного примусу[52].

3. Ще однією яскравою характеристикою в заданому контексті є те, що рушійна сила міжнародної правотворчості — це згода (узгоджені дії) відповідних суб'єктів, тобто дії, які здійснюються на засадах міжнародної ввічливості. Юридичною формою такої згоди, як правило вважається звичай та договір.

4. Окрім того результати правотворчості в національному праві обумовлюються ієрархічно побудованою системою джерел права (закони та підзаконні акти), в той час як у рамках міжнародного права результати правотворчості здебільшого містяться в договорах та звичаєвому праві та не мають чітко визначеної ієрархічної залежності й можуть мати різні формальні ознаки (конвенції, декларації, резолюції тощо)[53].

Ілюструючи заявлені відмінності, пропонуємо розглянути державний примус. Сутнісною ознакою національного законодавства є його здатність до забезпечення примусового виконання. Так, сама по собі норма відповідальності, встановлена національним законодав-

[51] Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії. Київ : Либідь, 2002. С. 412.

[52] S. Besson, J. Tasioulas. Theorizing the Sources of International Law. *The Philosophy of International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 164.

[53] Ibhid.

ством, втрачає регулятивне значення, якщо відсутня можливість притягнути правопорушника до суду та реалізувати передбачену санкцію. Постає питання: яким чином аналогічна проблема розв'язується у міжнародно-правовому вимірі? Якщо держава має постати відповідачем у Міжнародному суді ООН, необхідною передумовою є її згода на юрисдикцію цього суду (стаття 36, пункт 2 Статуту Міжнародного суду ООН). Той самий принцип діє й щодо проваджень у Міжнародному кримінальному суді (стаття 12, пункт 2 Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

У цьому контексті як Міжнародний суд ООН, так і Міжнародний кримінальний суд не володіють атрибутом безумовної імперативної юрисдикції, характерним для національних судових органів, рішення яких підлягають обов'язковому виконанню незалежно від волі учасників спору. Відсутність наддержавного «суверена» у міжнародній правовій системі зумовлює очевидні наслідки: не існує органу, якому б держави передали свої владні повноваження, а юрисдикція міжнародного судді обмежується лише тими справами, які добровільно передаються на його розгляд. Відтак постає проблема: чи можна такий стан речей вважати виявом правозастосовної практики у повноцінному розумінні цього поняття?

Йдеться, безумовно, не про гіпотетичний «суспільний договір», у дусі моделі Т. Гоббса, за якою сторони призначають верховного суверена, а про принципову умову юридичної дійсності норм — їх забезпеченість механізмом примусового виконання. Г. Л. А. Гарт у своїй концепції розрізняє правила первинного та вторинного характеру: перші встановлюють приписи поведінки (дозволи й заборони), тоді як другі регламентують порядок виникнення, зміни та припинення дії первинних норм, а також надають суддям компетенцію здійснювати юрисдикційні повноваження у формі «правил визнання» та «правил юрисдикції». Однак ці положення позбавлені ефективності за відсутності реального механізму застосування санкцій[54].

В той же час наявні відмінності скоріше свідчить про те спільне, що нам також хотілося б означити далі, зокрема:

1. Як міжнародна, так і національна правотворчість спрямовані на вироблення загальнообов'язкових правил поведінки. Правотворчість у широкому сенсі — це діяльність уповноважених суб'єктів, що

[54] Doomen J. International Legal Norms. *Juridica International.* 2012. Vol. 19. P. 109.

має результатом встановлення юридичних норм. В обох випадках кінцевим продуктом є норма права, яка регулює суспільні відносини.

2. Як на міжнародному, так і на національному рівні нормотворення здійснюють уповноважені суб'єкти. У національному праві це державні органи (парламент, президент, уряд), у міжнародному — держави та міждержавні організації. В обох випадках суб'єктність має легітимаційний характер).

3. Спільною рисою є спрямованість на упорядкування суспільних відносин та забезпечення правопорядку. Міжнародна правотворчість регулює відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, національна — відносини всередині суспільства, проте обидві системи орієнтовані на стабілізацію та гармонізацію соціальних зв'язків.

4. І міжнародна правотворчість, і національна мають процедурну визначеність — від нормопроєктування до набрання чинності. Хоча процедури різняться за формою, спільним є принцип формалізації як умови легітимності.

5. Удосконалення процедурних складовиків правотворчих процесів; і хоча ці процедури різняться (а у випадку з міжнародним правом — різнять залежно від конкретного виду джерела), втім є загальні принципи, що супроводжують процедурний механізм якто правова визначеність, передбачуваність, доступність, імперативність, гуманістичність, контрольованість в рамках окремих суспільних відносин.

6. В обох системах правотворчість спирається на визнані суспільні цінності. Якщо в національному праві основу становлять конституційні цінності, то в міжнародному — універсальні принципи (гуманізм, суверенна рівність, права людини). Але в обох випадках правотворчість має аксіологічне підґрунтя.

7. Як національне, так і міжнародне право змінюються під впливом соціальних трансформацій. Деякі усталені установи та інституції закономірно втрачають сутнісну наповненість визначену попередньо відповідним правотворчим матеріалом або частково втрачають функціональну здатність

8. Для обох систем характерними є відкритість і визнання практичної значущості діяльності всіх дотичних до правотворчих процесів суб'єктів.

Таким чином наявні відмінності між національною та міжнародною правотворчістю не скасовують їхніх спільних рис, які полягають, зокрема, у процедурній визначеності, ціннісному підґрунті та орієнтації на вироблення загальнообов'язкових правил поведінки.

Зауважуємо й те, що формалізація процесу створення норм, незважаючи на децентралізований характер міжнародного права, вимагає деякого уточнення щодо відповідних джерел, які слугують юридичною формою фіксації узгоджених дій суб'єктів. З огляду на це, маємо також побіжно означити певні аспекти специфіки механізмів формування джерел, аби прояснити, яким чином воля суб'єктів інституціоналізується у формі загальнообов'язкових норм, що регулюють міждержавні відносини.

Безумовно, міжнародно-правовий договір «на відміну від міжнародного звичаю, є результатом не стихійного, а цілеспрямованого правотворчого процесу. Він створюється актом волі суб'єктів міжнародного права і є втіленням демократичної природи сучасного міжнародного права»[55]. Таким чином, квінтесенція попереднього наукового розгляду щодо міжнародного права, як нам видається, досить вдало в науково-практичному сенсі підкріплюється Віденською конвенцією про право міжнародних договорів[56], яка, фактично, може вважатися процедурною демонстрацією процесу міжнародної правотворчості в частині договірного права.

В свою чергу міжнародну правотворчість в частині міжнародно-правового звичаю у своєму монографічному дослідженні досить вдало пропонує Ю. Щокін. Він визначає, що формування міжнародно правового звичаю відбувається на підставі двох елементів — практики (об'єктивний елемент) і o*pinio juris* (суб'єктивний, психологічний елемент). У такому контексті практика розглядається сукупністю фактичних діянь (дій або бездіяльності) суб'єктів міжнародного права; *opinio juris* — як вияв правосвідомості суб'єктів міжнародного права, здійснюваний ними на підставі уявлень (переконань, віри, впевненості), що й виражається через визнання його як норми

[55] Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Таксон, 2002. С. 11.

56

[56] Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 23.05.1969 : станом на 13 черв. 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 10.09.2025).

міжнародного звичаєвого права[57]. Цікавою також є заувага автора щодо особливостей суб'єктного складу: разом із державами, «в міжнародному звичаєвому нормоутворенні беруть участь фізичні особи, міжнародні й національні (локальні) неурядові організації, підприємницькі організації, тобто всі ті, чия міжнародна правосуб'єктність у вітчизняній доктрині тільки знаходить своє визнання»[58].

Висновки

1. В процесі розгляду поданого монографічного фрагменту авторкою була обґрунтована позиція, згідно з якою, більш точне висвітлення категорійно-понятійного апарату в означеній тематиці демонструє терміно-поняття «взаємодія національного та міжнародного права», що є більш рельєфним ніж термін «співвідношення національного та міжнародного права». Серед позицій обґрунтування хочемо наголосити відмінність систем міжнародного права та національного права; відмінність суб'єктного складу міжнародного права та національного права; систематизаційні особливості, що властиві міжнародному та національному праву. Крім того, серед аргументів на користь виказаної точки зору є філософське обґрунтування, зокрема про те, що порівнюватися може подібне, близьке або тотожне. В даному випадку міжнародна правова система і національна правова система це дві реальності, що існують в одній правовій дійсності, вони не є ідентичними. Проте це не означає нівелювання їх дотичності, взаємовпливу елементів акультурації та інтерференції.

2. Взаємодію міжнародного та внутрішньодержавного права пропонуємо розглядати з декількох позицій: внутрішнього бачення, крізь призму національної правової системи, зовнішнього бачення, крізь призму міжнародного права, а також окремо акцентуємо розгляд взаємодії міжнародного та національного права крізь інструментальний вимір.

3. З урахуванням положень, зазначених у висновку 1 було виділено окремі правопізнавальні конструкції контексту взаємодії міжнародного та національного права: адаптація законодавства, уніфікація законодавства (її форми та види) за допомого яких

[57] Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія. Право, 2012. С. 404.

[58] Ibhid, C. 405.

створюються однотипні, стандартні правові норми, що одноманітно регулюють суспільні відносини для знаходження їх спільності.

4. Уніфікація — це процес вироблення єдиних уніфікованих правових норм для тотожних відносин. Зважаючи на функціональну різноманітність законодавства, пропонуємо виділити загальну, локальну та відомчу види уніфікації.

5. Окремий вектор розгляду даного контексту охоплений правовою універсалізацією та правовою інтеграцією.

6. Ще одним складовиком парадигми взаємодії міжнародного та національного права виступає гармонізація національних законодавств, що здійснюється у двох основних напрямках: внутрішньої та міжнародної гармонізації, при чому при останній взаємодія національних законодавств здійснюється, як правило, в межах держав, які належать до однієї правової сім'ї чи до єдиного наддержавного, інтеграційного об'єднання, наприклад ЄС.

7. Візією даного викладу авторка визначає спільні та відмінні риси терміно-поняття «правотворчість» в міжнародному та національному праві, а також в самих правотворчих процесах.

Відмінні характеристики включають відсутність єдиного конституційно-правового регулювання суспільних відносин на міжнародному рівні; відсутність єдиного та сталого «законодавчого» органу і механізму державного примусу у міжнародному праві на відміну від внутрішньодержавного; заснованість міжнародної правотворчості на згоді суб'єктів, яка юридично оформлюється переважно у вигляді звичаю та договору; результати міжнародної правотворчості не утворюють чіткої ієрархічної системи джерел, як у національному праві.

Спільні характеристики включають спрямованість міжнародної на національної правотворчості та вироблення загальнообов'язкових норм, що регулюють суспільні відносини; визначеність суб'єктного складу; процедурна визначеність; ціннісно-аксіологічний вимір; нерозривний взаємозв'язок із правозастосуванням; динамічний характер (і національне і міжнародне право змінюються під впливом соціальних трансформацій).

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що зазначені спільності і відмінності двох систем правової дійсності повинні ставати одним з наріжних каменів при здійсненні підготовчих етапів до правотворчих процесів, процедур проведення правотворчих процесів, реалізації та втіленні їх результатів у сучасних національних правових системах.

CHAPTER 1. INTERACTION BETWEEN INTERNATIONAL AND DOMESTIC LAW: A LAW-MAKING CONTEXT

In this chapter, the interaction between international and domestic law is examined through the prism of law-making, which makes it possible to uncover the regularities of formation, coordination, and development of legal systems in the contemporary globalized environment. This approach reflects a shift from a static understanding of the relationship between legal orders to a dynamic concept of mutual influence, within which law-making operates not only as a legal mechanism but also as a socio-axiological one. The law-making dimension becomes an analytical framework through which the real forms of interaction between international and national law are revealed — from implementation to harmonization.

The purpose of the study is to determine how the process of law-making reflects and mediates the mutual influence of international and national law, ensuring their coherence and development within a unified legal space. The analysis focuses on institutional, procedural, and axiological factors shaping the interaction between legal systems, as well as on the particularities of their harmonization in the context of Ukraine's European integration.

The research employs systemic, comparative-legal, historical-legal, and axiological methods, which make it possible to identify the common and distinctive features of international and national law-making. It is shown that international law is grounded in principles of coordination and consent among its subjects, whereas domestic law is based on hierarchical structure and authoritative subordination. Despite these differences, both levels aim at producing generally binding norms intended to ensure the stability and predictability of the legal order. The study demonstrates that interaction occurs through the implementation, transformation, and adaptation of international norms within the national system, as well as through the influence of domestic law-making practices on the development of international law. Particular attention is paid to shared value orientations — the rule of law, human rights, and democratic principles — which form the conceptual foundation for legal unity.

Viewing the interaction between international and national law through the lens of law-making allows us to assert that the contemporary legal order is characterized not by opposition but by dialogue between legal systems.

Law-making functions as a channel of mutual influence through which legal values, regulatory models, and behavioural norms are exchanged. The harmonization of these processes is not merely a technical task but an indicator of a state's legal culture and democratic maturity. The interaction of international and national law in the law-making dimension becomes the foundation for strengthening the rule of law, ensuring the unity of the legal space, and shaping a global legal consciousness.

Розділ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Наукова правнича спільнота України
зазнала непомірних і непоправних втрат —

14 вересня 2023 р. перестало битися серце відомого вченого-міжнародника, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, одного із фундаторів української науки міжнародного права —
Володимира Наумовича Денисова;

29 березня 2025 р. пішов у засвіти відомий вчений-правознавець, суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, один із засновників наукових шкіл філософії права та конституційного права —
Микола Іванович Козюбра.

Вшановуємо світлу пам'ять і засвідчуємо глибоку повагу видатним та авторитетним вченим, які значною мірою вплинули на формування вітчизняної наукової правничої думки та підготовку кількох поколінь українських правників

Постановка проблеми. Тенденції розвитку міжнародного права та практика реалізації європейської інтеграції породжують якісно нові взаємозв'язки з внутрішнім правом, актуалізують впровадження концептуального конституційного законотворення, вдосконалення тексту чинної Конституції України (це можливо після скасування правового режиму воєнного стану), враховуючи, *inter alia*, надбання сучасного конституціоналізму, досвід конституційного законотворення інших держав, досвід європеїзації конституцій держав–членів Європейського Союзу (далі — ЄС), самобутність національної правової системи та особливості правотворчої діяльності в Україні, основи власної конституційної традиції, історичні й культурні витоки державності, духовні та державотворчі цінності українського народу.

Доволі чітко проглядається тенденція поступальної універсалізації сфер і засад конституційного регулювання, його принципів, понятійно-категоріального апарату, що потребує осмислення / переосмислення на доктринальному рівні, який продовжує еволюціонувати. Перспективи внесення змін і доповнень до Конституції

України обумовлені, зокрема: *наявністю* різної практики конституційного регулювання співвідношення національного та міжнародного права, добровільного передання реалізації частини суверенних повноважень на наднаціональний рівень, закріплення примату права ЄС щодо внутрішнього права; *нагальністю* потреби європеїзації Основного Закону з огляду на європейську інтеграцію держави, що вимагає конструювання нових конституційних формул, котрі закріплюватимуть ключові складові цих інтеграційних процесів; *необхідністю* врахування вимог сьогодення стосовно конституційного регулювання розширення регламентації взаємодії національного і міжнародного права, забезпечення додержання доктрини дружнього ставлення до міжнародного права, а також більш ефективної імплементації його норм у внутрішньому правопорядку, націленої на просування їх виконання. Як зазначає професор С. Головатий, «Поточна еволюція конституційної доктрини вказує на гнучкість української правничої системи та її здатність реагувати на змінність обставин»[59]. Викладене визначає важливість дослідження окреслених невирішених питань, частина з яких є нагальною потребою.

Презумпція відповідності закону міжнародному праву. Конституційний Суд України (як й, зокрема, Федеральний Конституційний Суд Німеччини), приділяючи увагу проблемі взаємозв'язків конституційного і міжнародного права, додержується доктрини дружнього ставлення до останнього, що, поступово утвердившись «у контексті відкритості до міжнародного права»[60], набула широкого поширення у практиці держав упродовж XXI сторіччя. Приміром, при визначенні співвідношення Конституції та міжнародних договорів є бажаним застосування цієї доктрини, тобто тлумачення (скажімо, контекстуальне та/або порівняльне) норм внутрішнього права повинно забезпечувати їхню відповідність принципам і нормам

[59] Головатий С. Еволюція української офіційної доктрини конституційного права. *Конституція України в практиці конституційного суду: офіційне тлумачення та юридичні позиції 1997–2023.* Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 31. URL: https://ccu.gov.ua/library/evolyuciya-ukrayinskoyi-oficiynoyi-doktryny-konstytuciynogo-prava (дата звернення: 27.08.2025). 59

[60] Shu-Perng Hwang. Trägt die (begrenzte) Völkerrechtsfreundlichkeit als Verfassungsprinzip zum Ausgleich zwischen internationaler Zusammenarbeit und nationaler Souveränität bei? Zugleich Anmerkung zur Treaty Override-Entscheidung des BVerfG. *Archiv des Völkerrechts.* 2017. Vol. 55. No. 3. P. 349. DOI: 10.1628/000389217X15039930483456. URL: https://www.jstor.org/stable/44858004 (дата звернення: 20.06.2025). 60

міжнародного права, а розбіжності між ними мають вирішуватись у такий спосіб, щоб забезпечити реалізацію останніх, їхнє неухильне додержання, добросовісне виконання. Британський професор Малкольм Шоу вказує на те, що у внутрішньому праві з'явились принципи, спрямовані на регулювання цих відносин, зокрема, презумпція того, що законодавство слід тлумачити відповідно до міжнародного права[61]. Професор О. Мережко давно наголошує, що «в практиці утверджується засада прихильного ставлення до міжнародного права, згідно з якою норми національного права слід тлумачити і застосовувати у такий спосіб, щоб це відповідало нормам і принципам міжнародного права»[62].

Вочевидь доктрина дружнього ставлення до міжнародного права укорінена в «презумпції відсутності суперечностей між внутрішньодержавним і міжнародним правом»[63], якій приділяли увагу німецький професор Л. Оппенгейм та британський професор Г. Лаутерпахт, у «презумпції відповідності закону міжнародному праву»[64]. Досліджуючи останню, професор О. Мережко зауважує, що «саме національна судова система виконує важливу функцію реалізації норм МП і це право здебільшого постає у тому образі, як його сприймають судді національних судів, які в своїй практиці нечасто стикаються з необхідністю застосування норм МП… і… майже рефлекторно схильні до того, щоб бачити МП через призму національного права. Понад те, психологічно схильні до того, щоб у випадку колізії між нормою МП і національного права віддавати перевагу національному праву, особливо коли мова йде про норми конституційного права»[65] і принагідно нагадує висловлювання американського державного діяча, судді Ч. Е. Хьюза (*Charles Evans Hughes*) про те, що «Конституція — це те, що скажуть про неї судді»[66].

---

[61] Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 114.

[62] Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. С. 122.

[63] Оппенгейм Л. Международное право. Том I Мир. Полутом 1 / пер. с 6-го англ. изд., доп. Г. Лаутерпахтом. М. : Госуд. изд-во иностр. лит., 1948. С. 62–63.

[64] Мережко А. Психологическая теория международного права (публичного и частного) : монография. Одесса : Фенікс, 2012. С. 130.

[65] Там само.

[66] Див.: Там само.

Професор Л. Оппенгейм підкреслює, що «Навіть прихильники так званої дуалістичної точки зору, вважають прийнятними низку презумпцій, котрі уповноважують і зобов'язують державні суди застосовувати норми міжнародного права, що не були спеціально інкорпоровані державою в її внутрішнє право»[67], серед них вирізняється «презумпція відсутності суперечностей між внутрішньодержавним і міжнародним правом», змістове наповнення якої сформувалось під впливом практики «узгодженого тлумачення». Воно зводиться до того, що «Оскільки міжнародне право базується на загальній згоді різних держав, то неправдоподібно, щоб цивілізована держава свідомо ухвалила норму, котра суперечить міжнародному праву. Тому норма внутрішньодержавного права, яка здається на перший погляд такою, що суперечить міжнародному праву, повинна, якщо можливо, завжди бути витлумаченою так, щоб усунути цю суперечність»[68] у практиці судів держав. Власне, вони мають тлумачити закони, норми національного права, беручи до уваги принципи і норми міжнародного права, міжнародно-правові зобов'язання держави, при цьому керуючись презумпцією того, що законодавець не мав наміру їх порушити.

Міжнародне право в його системній єдності важливо розуміти в ракурсі влучного вислову професора М. Козюбри стосовно розуміння права, в якому вчений вбачає «багатоаспектну цінність, що існує в різних проявах і формах, що не є і не може бути статичним, а постійно розвивається»[69]. Викладене актуалізує активізацію доктринального осмислення, зосередження науки міжнародного права на аналізі базових основ взаємодії національного і міжнародного права, проблематики і культури додержання міжнародного права, сучасних тенденцій та загальної динаміки цього процесу, його змістової сутності, перспектив упровадження міжнародно-правових норм у національну практику.

Аналізуючи, чи сприяє (обмежена) відкритість до міжнародного права, як конституційний принцип, балансу між міжнародним співробітництвом і національним суверенітетом, чи є така відкритість проявом балансу інтересів, покладених в основу міжнародно-

[67] Оппенгейм Л. Цит. праця. С. 62.

[68] Там само. С. 62–63.

[69] Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України.* 2016. № 6. С. 173.

правових і національних підходів, німецький вчений Шу-Пернг Хванг резюмує, що хоча панує думка, що міжнародний договір, як це визначено у ч. 2 ст. 59 Основного Закону, має статус звичайного федерального закону і тому підпорядковується Конституції, нещодавно стало широко визнаним, що принципу прихильного ставлення до міжнародного права слід надавати конституційний статус. Як наслідок, міжнародні договори теж набудуть особливого конституційного значення[70]. Водночас автор визнає: дебати вказують на те, що як нормативне значення міжнародного договору для внутрішнього правопорядку, так і обсяг відкритості, прихильного ставлення Основного Закону до міжнародного права залишаються предметом серйозних суперечок[71].

Зрештою, як зазначає професор О. Мережко, «Сучасна наука права, точно так само як і наука міжнародного права, перебуває у стані глибокої внутрішньої кризи, що не може не позначитись на практиці застосування права»[72], на практиці додержання і забезпечення додержання міжнародного права. При цьому вчений визнає, що одним із найбільш важливих питань теорії та практики міжнародного права є питання про те, чому держави та інші суб'єкти міжнародного права додержуються або не додержуються його норм[73]. «Від вирішення цього питання залежить вирішення проблеми ефективності МП»[74], що заслуговує на особливу увагу.

---

[70] Shu-Perng Hwang. Trägt die (begrenzte) Völkerrechtsfreundlichkeit als Verfassungsprinzip zum Ausgleich zwischen internationaler Zusammenarbeit und nationaler Souveränität bei? Zugleich Anmerkung zur Treaty Override-Entscheidung des BVerfG. *Archiv des Völkerrechts*. 2017. Bd. 55. No. 3. P. 349. DOI: 10.1628/000389217X15039930483456. URL: https://www.jstor.org/stable/44858004 (дата звернення: 20.06.2025).

[71] Ibid.

[72] Мережко А. Психологическая теория международного права (публичного и частного) : монография. Одесса : Фенікс, 2012. С. 9.

73

[73] Там само. С. 90. Про витоки і масштаб проблем, труднощі та перешкоди див. також : Skubiszewski K. The Relationships and Connections Between International and National Law. June 2021. P. 89–91, 93–96. DOI: 10.14746/ppuam.2021.12.04. URL: https://www.researchgate.net/publication/359642337_The_Relationships_and_Connections_Between_International_and_National_Law (дата звернення: 17.09.2025).

[74] Мережко А. А. Социология международного права: понятие, методология, проблемы. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса, 2012. С. 309.

Вочевидь «… головним чинником, який сприяє додержанню МП, є достатньо високий рівень правової, точніше навіть міжнародно-правової, свідомості передусім у тих осіб, які виступають на міжнародній арені від імені своїх держав і наділені повноваженнями ухвалювати важливі рішення у сфері зовнішньої політики»[75], а також у суддів національних судів, насамперед конституційних. У цьому контексті «Важливим є дослідження впливу міжнародно-правової свідомості на ефективність реалізації міжнародного права»[76], отже, на зміцнення міжнародного правопорядку в інтересах міжнародного співтовариства. Як влучно підмітив професор В. Євінтов, міжнародне право історично стало тим інструментом, який слугує формуванню системності та впорядкованості міжнародного співтовариства. Воно як структурний елемент опосередковує порядок (що сформувався і розвивається) відносин всередині співтовариства, перетворюючи його на правопорядок[77]. За реалій сьогодення надійний міжнародний правопорядок стає не лише нагальною потребою держав, міжнародного співтовариства, а й історичною необхідністю. Наведене підкреслює значення утвердження доктрини дружнього ставлення до міжнародного права і важливість появи тенденції до закріплення її конституційного статусу.

Ренесанс конституціоналізму в Україні. Становлення конституціоналізму в Україні має багатовікову складну й суперечливу історію, на шляху якої були як періоди злетів, так і падінь[78], а «Справжній ренесанс вітчизняного конституціоналізму та його нове якісне наповнення надбаннями європейського й світового конституціоналізму відбулося лише після проголошення незалежності України (1990–1991 рр.). Уже перший історичний акт цього періоду — Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. задекларувала ос-

---

[75] Мережко А. Психологическая теория международного права (публичного и частного) : монография. Одесса : Фенікс, 2012. С. 93.

[76] Короткий Т. Р. Понятие и особенности международного правосознания. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса, 2012. С. 291.

[77] Евинтов В. И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества. *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве* / відп. ред. В. Н. Денисов, В. І. Євінтов. Київ : Наукова думка, 1992. С. 25–26.

[78] Козюбра М. І. Генезис українського конституціоналізму та його сучасний стан. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 33.

новні цінності конституціоналізму…, започаткувала новітній конституційний процес в Україні, ставши його світоглядно-методологічною основою»[79], виважено та обґрунтовано забезпечивши загальну сутнісну спрямованість цього процесу з урахуванням тогочасних політичних реалій. Важливо, що в Декларації про державний суверенітет України 1990 р. як політико-правовому акті, що відіграв «важливу роль в утвердженні реального суверенітету України, розбудові Української держави»[80], було проголошено «… пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» (розділ X «Міжнародні відносини»), тобто визнано концепцію примату міжнародного права та актуалізовано її реалізацію.

Показово, що доктринальні погляди щодо зазначеного суттєво різняться, приміром, професор М. Буроменський, хоч і визнає у зв'язку із застосуванням цієї норми можливість виникнення серйозних правових колізій[81], вважає, що «Декларація про державний суверенітет України, поза сумнівом, належить до нормативно-правових актів конституційного рівня, що обумовлює юридичну чинність її норм і їхнє місце в ієрархії норм українського законодавства. Тому закріплена в Декларації норма про співвідношення міжнародних загальновизнаних норм і норм внутрішнього права України за своїм характером є конституційною»[82]. Крім того, «Цей нормативно-правовий акт, маючи юридичну силу конституційного акту, і нині суттєво впливає на українську національну правову доктрину»[83]. Водночас, зважаючи на прикінцеві приписи Декларації, згідно з якими вона слугує «основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції… при укладанні міжнародних угод», є підстави вва-

[79] Козюбра М. І. Генезис українського конституціоналізму та його сучасний стан. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 37.

[80] Шемшученко Ю. С. Декларація про державний суверенітет України 1990. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. С. 690.

[81] Міжнародне право : навч. посібник / за заг. ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 77.

[82] Там само.

[83] Буроменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев; Одесса, 2012. С. 251.

жати, що після ухвалення Конституції України вочевидь Декларація вичерпала своє призначення стосовно наведеного, однак зберігає концептуальне, історичне та політичне значення як стрижень і символ становлення української державності, сучасного державотворення в Україні.

Поза сумнівом, «… на долю українського конституціоналізму випало найбільше випробувань за роки незалежності. Їхні причини доволі різні…: брак належного практичного досвіду державотворення і, відповідно, конституцієтворення з огляду на тривалий розвиток українського народу як «недержавного народу»; суттєві особливості національної правової системи України, якщо порівняти з іншими правовими системами, що належать до сім'ї континентального права. Хоч основи правової, зокрема конституційної традиції України формувалися здебільшого під впливом євроатлантичної, а не особливої «російської», «євразійської» чи «східнохристиянської» цивілізації, було б перебільшенням говорити про нинішню цивілізаційну однорідність правової системи України (особливо рівня правової свідомості й правової культури, стилю правового мислення тощо). Перебування її частин у складі різних імперій суттєво позначилося на її нинішньому стані;… агресія Росії проти України тощо»[84].

Отже, «конституції стають нині універсальною й загальноцивілізаційною цінністю»[85], потребуючи шанобливого ставлення і практичного застосування, набуваючи особливого прикладного значення.

Конституція України як підвалина правової системи держави. Аналізуючи місце Конституції України в системі джерел національного конституційного права, професор М. Козюбра підкреслює, що вона, як Основний Закон, «становить ядро конституційного права й усієї національної правової системи, є юридичною базою розвитку українського законодавства в усіх галузях суспільного життя»[86], системостворювальним стрижнем конституційного правопорядку.

---

[84] Козюбра М. І. Генезис українського конституціоналізму та його сучасний стан. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 39–40.

[85] Козюбра М. І. Конституція як титульне й базове джерело конституційного права та його серцевина: загальна характеристика. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 78.

[86] Козюбра М. І. Місце Конституції України в системі джерел національного конституційного права. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 84.

Професор О. Рафальський наголошує на одному з парадоксів Конституції як Основного Закону, який полягає в тому, що вона є підвалиною правової системи України і водночас перебуває на її вершині[87], стимулюючи євроінтеграційні процеси в державі[88]. Професор В. Журавель акцентує увагу на тому, що «державний паспорт України»[89] — «Конституція увійшла в суспільне життя як оберіг державності, демократії, гарант незалежності й соборності України. Вона становить фундамент, на якому ґрунтується сьогодення і вибудовується майбутнє Українського народу»[90].

Власне саме «З огляду на це, зміни до Конституції не тільки можливі, а й часом потрібні. Проте вони не повинні ставати самоціллю, а їхнє внесення не перетворюватися на реформаторський «конституційний бум», перманентну «конституціонаду»…»[91]. Конституція України не позбавлена деяких вад[92] і ці недоліки необхідно усувати у встановленому конституцією порядку, в конституційно визначений спосіб. Однак «Навіть якщо зміни до Основного Закону вносять з благородними намірами — його поліпшення, помилково вважати, що такі зміни стануть запорукою (гарантією) швидких позитивних змін в українському суспільстві, а тим паче панацеєю від всіх наявних негараздів на ниві конституціоналізму. Конституційний ідеалізм, тобто схильність до перебільшення значення певних конституційних формулювань, приписування їм здатності радикально змінювати ситуацію в країні, безвідносно готовності суспільства загалом й особливо його політичних еліт до таких змін, як і традиційний, на жаль, для України правовий, зокрема конституційний, нігілізм — неповажне ставлення до права, закону і Конституції, попри їх, здавалося б,

[87] Рафальський О. Вітальна промова. *Конституція України та європейські цінності: виклики євроінтеграційного процесу* : збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 28 черв. 2024 р). Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 71.

[88] Там само. С. 72.

[89] Огляд міжнародної конференції з нагоди 28-ї річниці Конституції України «Конституція України та європейські цінності: виклики євроінтеграційного процесу». *Конституція України та європейські цінності: виклики євроінтеграційного процесу* : збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 28 черв. 2024 р). Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 15.

[90] Там само. С. 14–15.

[91] Козюбра М. І. Генезис українського конституціоналізму та його сучасний стан. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 38.

[92] Див.: Там само. С. 38, 64, 77.

різновекторну спрямованість, насправді є двома сторонами «однієї медалі» — дефіциту політичної і правової культури, деформованої правосвідомості й непрофесіоналізму, який інколи межує з невігластством»[93]. Йдеться про важливі та складні проблеми, що не можуть не позначатись на сучасному державотворенні, вітчизняній правотворчості, передусім на конституційному законотворенні.

Професор О. Мережко підкреслює, що «В українському законодавстві питання співвідношення між національним і міжнародним правом певною мірою регулюється Конституцією 1996 р. Водночас… в Конституції України йдеться не про міжнародне право загалом, а лише про таке його джерело як міжнародний договір. До того ж йдеться не про всі види міжнародного договору, а лише про такі договори, які потребують згоди на обов'язковість… Верховної Ради України»[94]. Крім того, вчений зауважує, що із закріпленого у ч. 1 ст. 9 Конституції України «… формулювання неясно, чи мають міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою, пріоритет щодо норм українського права»[95]. Професор В. Шаповал констатує, що «Конституція України приписів про примат міжнародного права або міжнародних договорів не містить»[96]. Професор М. Бурменський зазначає, що «Конституція взагалі не містить норм про співвідношення українського права та загальновизнаних норм міжнародного права»[97]. Автори науково-практичного коментаря до Конституції визнають, що «На практиці застосування ст. 9 пов'язане з чималими труднощами»[98] і водночас вбачають у ній

[93] Козюбра М. І. Генезис українського конституціоналізму та його сучасний стан. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 39.

[94] Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. С. 122.

[95] Там само.

[96] Шаповал В. Н. Содержание Конституции в контексте международного права. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев; Одесса, 2012. С. 349.

[97] Бурменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев; Одесса, 2012. С. 270.

[98] Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук

часткове, можливо, надто обережне прийняття концепції примату міжнародного права[99], втім сприймається вона доволі стримано.

Професор С. Головатий, С. Сидоренко та І. Савченко виявили, що у ч. 1 ст. 9 Конституції України вказано: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких **надана** Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України…»[100], однак, відповідно до норм сучасної української літературної мови, виділене слово доцільно замінити на «надала». Стосовно цього у коментарі Інституту української мови Національної академії наук України наголошується, що «Пасивні трикомпонентні конструкції, присудок яких виражений дієслівною зв'язкою та пасивним дієприкметником, не властиві українській літературній мові. Речення, наведене в тексті Конституції України, потрібно замінити на активну синтаксичну конструкцію, присудок якої виражений дієсловом **надала** у формі минулого часу жіночого роду»[101]. У цьому контексті показово, що Конституційний Суд України послуговується саме таким слововживанням, а саме: «**Верховна Рада України**… **надала згоду** на міжнародно-правові зобов'язання України» (абзац п'ятий пункту 1 мотивувальної частини Ухвали Конституційного Суду України від 19 лютого 2004 р. № 15-у/2004)[102].

Слушні пропозиції укладачів «Мовного коментаря до Конституції України та інших нормативних актів» стосуються багатьох статей Основного Закону, зокрема, у ст. 8 закріплено, що «В Україні **визнається** і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші **нормативно-правові акти приймаються** на основі Конституції України і повинні відповідати їй…». Водночас, згідно з нормами сучасної української літературної мови, виділені слова і словосполучення рекомендовано замінити на «визнано», «нормативні акти» та «ухвалюють». У

98 України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 67. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 30.06.2025).

[99] Там само.

100 [100] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків : Вид. дім «Право», 2025. С. 25. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku (дата звернення: 15.09.2025).

[101] Там само.

[102] Там само.

коментарі Інституту української мови Національної академії наук України акцентується увага на тому, що «Пасивні синтаксичні конструкції, присудок яких виражений дієсловом теперішнього часу недоконаного виду з постфіксом *-ся*, не властиві українській літературній мові. Речення, наведені в тексті Конституції України, потрібно замінити на односкладні, головний член яких виражений предикативними формами на *-но* — ***визнано*** і ***гарантовано***»[103]. Щодо складного прикметника *нормативно-правовий*, то «компонент *правовий*, скалькований із російського *правовой*, семантично надлишковий (плеоназм). Тому його потрібно вилучити, а словосполучення *нормативно-правові акти* замінити на ***нормативні акти***, як це подано в пункті 1 Розділу XV Конституції України»[104]. До слова, припис зазначеного пункту Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, а саме: «закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними в частині, що не суперечить Конституції України»[105] часто наводять як аргумент того, що Декларація про державний суверенітет 1990 р. вичерпала себе з набранням чинності Конституцією.

У коментарі спеціалізованої наукової установи також підкреслюється, що «Пасивні синтаксичні конструкції, присудок яких виражений дієсловом теперішнього часу недоконаного виду з постфіксом *–ся*, не властиві українській літературній мові. У реченні, наведеному в тексті Конституції України, потрібно замінити дієслово *приймаються* на ***ухвалюють*** у формі 3-ї особи множини теперішнього часу. *Приймати / прийняти* — це калька російських дієслів *принимать / принять*, українськими відповідниками яких є ***ухвалювати / ухвалити***»[106]. Вочевидь «Осмислення виявлених у КУ'96 порушень

---

[103] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків : Вид. дім «Право», 2025. С. 22–23. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku

103

[104] Там само. С. 23.

[105] Конституція України 254к/96-ВР у редакції Закону України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 25.06.2025).

[106] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків : Вид. дім «Право», 2025. С. 23–24. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku (дата звернення: 15.09.2025).

106

норм української літературної мови може бути корисним для вдосконалення мовних стандартів як у конституційному праві, так і в практиці правотворення і правозастосування в Україні»[107].

Зрештою, як зазначає професор О. Скрипнюк, «Конституція України… стала символом консолідації Українського народу в розбудові країни… та… конституційного реформування в контексті євроінтеграційних прагнень»[108] держави, підкріплених набуттям нею статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу.

Міжнародні договори та національне право у контексті конституційного розвитку. Аналіз еволюції бачення співвідношення національного та міжнародного права, з урахуванням становлення і розвитку основних теорій, дає підстави для узагальнень: «Проблема узгодженості та взаємодії міжнародно-правового та національно-правового механізмів регулювання суспільних відносин є традиційною в науці міжнародного права»[109], вона є «… однією з ключових проблем теорії та практики міжнародного права»[110]. Власне, «Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, проблема співвідношення національного, особливо конституційного, й міжнародного права має яскраво виражений міждисциплінарний зміст. Чимало принципових питань цієї проблематики залишаються гостродискусійними, і які не можуть розв'язати тільки правники-міжнародники. Для цього повинні докласти спільних зусиль фахівці з міжнародного й конституційного права»[111], позаяк, *inter alia*, йдеться про питання, що становлять предмет конституційного регулювання, як-от: статус міжнародних

[107] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків : Вид. дім «Право», 2025. С. 12. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku

[108] Скрипнюк О. В. Конституція України. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т*. Т. 4 : Конституційне право / редкол. : Ю. Г. Барабаш (голова), О. В. Скрипнюк (заст. голови), О. В. Батанов (відп. секретар) та ін. Харків: Право, 2024. С. 428.

[109] Сергієнко Н. М. Застосування норм міжнародного права органами конституційної юрисдикції (європейський досвід) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 — міжнародне право / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. С. 1–2.

[110] Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. С. 109.

[111] Козюбра М. І. Співвідношення конституційного й міжнародного права. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 61.

договорів у внутрішньому правопорядку[112], «… місце міжнародних договорів і загальновизнаних принципів та норм міжнародного права в національній правовій системі;… конституційні підстави, засоби й способи подолання колізій між міжнародними договорами та національним законодавством тощо. Для України ці питання особливо актуальні, оскільки вона почала набувати самостійного досвіду їхнього розв'язання тільки після здобуття незалежності. Браком такого досвіду, очевидно, значною мірою можна пояснити як надзвичайно широкий діапазон підходів (аж до діаметрально протилежних)… серед вітчизняних фахівців, так і невизначеність окремих положень Конституції України, що регулюють ці питання»[113]. У конституційних приписах має бути укорінена і найбільш рельєфно вимальовуватись квінтесенція взаємодії національного права та міжнародного, позаяк конституційному праву відведена головна роль у її визначенні.

Як відомо, юридична наука сповідує різні підходи до визначення співвідношення міжнародного і внутрішнього права, які зазвичай зводяться до таких основних теорій як дуалістична та моністична, всебічно досліджених у численних працях вітчизняних і зарубіжних вчених[114], тому не зупинятимемось на них докладніше. Лише зауважимо,

---

[112] Див.: Мельник С. О. Договір міжнародний. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. С. 842–843.

[113] Козюбра М. І. Співвідношення конституційного й міжнародного права. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 61.

[114] Див.: Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* : монографія / За ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстініан, 2006. С. 13–16 ; Савчук К. О. Співвідношення міжнародного і внутрішнього права. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3: М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 753–754 ; Куниг Ф. Международное и внутригосударственное право. *Международное право = Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцтум и др. ; пер. с нем. Инфотропик Медиа, 2011. С. 126–131, 138 ; Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 110, 112–113 ; Skubiszewski K. The Relationships and Connections Between International and National Law. June 2021. P. 91–93. DOI: 10.14746/ppuam.2021.12.04. URL: https://www.researchgate.net/publication/359642337_The_Relationships_and_Connections_Between_International_and_National_Law (дата звернення: 17.09.2025); Kuhlmann K. Micro International Law. *Stanford Journal of International Law*. 2025. Vol. 61. Issue 1. P. 1–54. URL: https://law.stanford.edu/wp-content/uploads/2025/04/SJIL_61-1_Kuhlmann.pdf (дата звернення: 22.09.2025) ; Masterman R., Nicholson M. The Dissolution of Dualism. *The Cambridge Law Journal*. Vol. 84. Issue 2. July 2025. P. 316-344. DOI:

114[1]

114[2]

що, як стверджують британські вчені Роджер Мастерман і Метью Ніколсон, концепція дуалізму перестала слугувати надійним орієнтиром щодо взаємозв'язків між внутрішнім і міжнародним правом. Дуалізм тільки частково пояснює складну взаємодію між внутрішнім і міжнародним правом, не може враховувати гібридну взаємодію з правом ЄС та ігнорує процеси «доместикації» після «інкорпорації», через які узгоджуються міжнародні й внутрішні норми. Зв'язки між внутрішнім і міжнародним правом — на відміну від бінарної простоти дуалізму — є багатовимірними та взаємопов'язаними[115]. Професор В. Шаповал вважає, що «На сучасному етапі розвитку міждержавного співробітництва, в результаті ускладнення інтеграційних процесів формуються нові підходи до питання про співвідношення міжнародного і національного права. Зокрема, водночас з фактичним визнанням дуалізму в співвідношенні відповідних систем права, на рівні основного закону нерідко… формулюється примат міжнародного права (передусім міжнародних договорів) щодо права національного… Раніше такий примат характеризував одну з версій моністичної теорії. Іноді до конституції включаються приписи, які виглядають як визнання монізму, хоч вони реально співіснують з практикою трансформації норм міжнародного права, що свідчить про дуалізм»[116], тобто про окремішність названих правових систем.

Висвітлюючи зарубіжний досвід та вивчаючи аналітичні матеріали, професор М. Козюбра підкреслює, що саме від таких чинників, як національні традиції, ступінь інтегрованості тих чи інших держав (і, відповідно, їхніх правових систем) у міжнародне співтовариство й регіональні міжнародні організації, вибраний державами вектор політичного та правового розвитку, насамперед залежать національні особливості конституційного регулювання питань, пов'язаних зі взаємодією внутрішнього й міжнародного права, що суттєво відрізняється в різних державах[117]. Це виявляється, зокрема, у визначенні природи, статусу й місця міжнародних

---

[3] https://doi.org/10.1017/S0008197325100731. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/cambridge-law-journal/article/dissolution-of-dualism/CE5D24E619489ACEFF92D18A10036E49?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 19.09.2025).

[115] Masterman R., Nicholson M. Op. cit. P. 316.

[116] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 345.

[117] Козюбра М. І. Співвідношення конституційного й міжнародного права. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 62.

договорів у національній правовій системі, ставленні держав до взаємозв'язків загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та національної правової системи, співвідношення норм міжнародного права і національної конституції тощо[118]. У цьому контексті німецький професор Ф. Куніг наголошує, що Основний Закон визначає місце держави у міжнародному співтоваристві та програмує її поведінку у зовнішніх зносинах[119].

Міжнародні договори становлять предмет конституційного регулювання. Звісно, основні закони держав мають свої неповторні риси, їм властиві відмінності та притаманні особливості. У конституціях більшості держав міжнародні договори визнаються складовою національних правових систем, нерідко — частиною внутрішнього права або правопорядку, така термінологічна неоднозначність, різнорідність потребує доктринальної визначеності, юридичного тлумачення[120] (як поєднання науки та мудрості), застосування, *inter alia*, телеологічного і функціонального підходів. «Проте певні складнощі з визначенням їхнього місця в національній правовій системі виникають уже тому, що конституції різних держав вживають різну термінологію»[121]. Так, міжнародні договори визнають «частиною національної правової системи» (приміром, в Албанії, Іспанії, Естонії, Литві, Киргизстані (з 2021 р.)), «частиною внутрішнього права» (в Ірландії, Греції, Португалії), «частиною права федерації» (у ФРН), «частиною внутрішнього правопорядку» (в Польщі, Північній Македонії, Хорватії та інших державах), зрештою, «частиною національного законодавства» (в Україні, Киргизстані (до 2021 р.)). Як слушно зазначає професор В. Шаповал, «Таке формулювання не виглядає бездоганним у контексті поширеного доктринального тлумачення поняття законодавства»[122].

---

[118] Козюбра М. І. Співвідношення конституційного й міжнародного права. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 62.

[119] Куниг Ф. Международное и внутригосударственное право. *Международное право = Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцтум и др. ; пер. с нем. Инфотропик Медиа, 2011. С. 114.

[120] Див.: Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Том 155. Юридичні науки. С. 3–8. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19f00bcb-967d-4492-9f1f-67ade2334355/content (дата звернення: 20.09.2025). 120

[121] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 63.

[122] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 348.

Показовою є еволюція приписів Конституції Киргизької Республіки, у ч. 3 ст. 12 якої містилося таке формулювання: «Ратифіковані… міждержавні договори та інші норми міжнародного права є складовою і безпосередньо діючою частиною **законодавства** Киргизької Республіки»[123]. З огляду на численну критику, поточна редакція, ухвалена 11 квітня 2021 р. всенародним референдумом, у редакції Закону Киргизької Республіки від 5 травня 2021 р. № 59, вказує на те, що «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також міжнародні договори, що набрали чинності відповідно до законодавства Киргизької Республіки, є складовою частиною **правової системи** …» (абз. 1 ч. 3 ст. 6)[124]. «Порядок і умови застосування міжнародних договорів та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права визначаються законом» (абз. 2 ч. 3 ст. 6)[125]. Відмінності у змістовому наповненні наведених приписів говорять самі за себе.

В Україні позиції вчених-конституціоналістів і правників-міжнародників суттєво різняться, позаяк перші «… не вбачають будь-яких конституційних підстав вважати загальновизнані принципи й норми міжнародного права, на відміну від міжнародних договорів, частиною національного законодавства України»[126], складовою внутрішньої правової системи, а фахівці у царині міжнародного права доволі чітко артикулюють, що міжнародні договори, як і норми загального міжнародного права, *a priori* не можуть становити «частину національного законодавства», бути його складовою, оскільки міжнародна правотворчість є результатом узгодження міжнародно-правових позицій двох і більше суб'єктів міжнародного права, отже, суттєво відрізняється від національної правотворчості. «Вочевидь міжнародна і національна правотворчість — це різна за формою діяльність

123 Кыргыз Республикасынын Конституциясы (КР 2016-жылдын 28-декабрындагы. № 218 Мыйзамынын редакциясына ылайык). URL: https://www.gov.kg/wp-content/uploads/2017/01/Constitution_kyr.pdf (дата звернення: 29.08.2025).

124 Constitution of the Kyrgyz Republic. Amended up to Law No. 59 of May 5, 2021. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22607 (дата звернення: 27.08.2025).

125 Ibid.

126 Козюбра М. І. Загальновизнані принципи й норми міжнародного права та конституційне право. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 71.

держави»[127]. Відповідно міжнародний договір, як результат міжнародної правотворчості, не може становити складову «частину національного законодавства», адже вони мають різну правову природу (вона зберігається й після імплементації міжнародно-правових норм у внутрішнє право), а практика застосування таких підходів може призвести до небажаних наслідків. Викладене свідчить про певну некоректність висловлювань на кшталт: «… різні правові режими місця міжнародного договору в системі національного законодавства…»[128], позаяк міжнародний договір може мати силу закону, може бути визначене його місце серед джерел права України, в національній правовій системі, але не «в системі національного законодавства».

Згідно зі ст. 122 Конституції Республіки Албанія, кожна ратифікована міжнародна угода стає частиною внутрішньої правової системи після її публікації в Офіційному віснику Республіки Албанія. Угода набирає чинності негайно, за винятком тих випадків, коли її виконання вимагає ухвалення закону. Зміна, доповнення та скасування законів, схвалених більшістю всіх членів Кувенду (Асамблеї) на виконання ратифікації міжнародних угод, здійснюється простою більшістю (ч. 1). Міжнародна угода, ратифікована відповідно до закону, має верховенство над внутрішнім законодавством, яке їй суперечить (ч. 2)[129].

Не в усіх конституціях, які проголошують міжнародні договори складовою частиною внутрішньої правової системи, водночас визначається їхній статус в ієрархії джерел. У ч. 1 ст. 96 Конституції Іспанії закріплено, що «Міжнародні договори, укладені відповідно до встановлених вимог, після офіційного опублікування в Іспанії є частиною внутрішньої правової системи. Їхні приписи можуть бути скасовані, змінені або зупинені лише у порядку, встановленому в самих договорах, або відповідно до норм загального міжнародного права»[130]. Примітно, що «Жодна міжнародна угода не повинна бути

[127] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 339.

[128] Сергієнко Н. М. Вк. праця. С. 7.

[129] Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë. Ligji nr. 8417, datë 22.11.1998. URL: https://president.al/wp-content/uploads/2023/09/kushtetuta.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

[130] Spanish Constitution. Last revision 02.19.2024. URL: https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en (дата звернення: 29.08.2025).

129

130

частиною внутрішнього права держави, якщо інше не встановлено Парламентом» (ч. 6 ст. 29 Конституції Ірландії)[131].

Приміром, у ст. 91 Конституції Республіки Польща, зокрема, обумовлено наступне: «1. Ратифікований міжнародний договір після його опублікування… становить частину правопорядку держави і застосовується безпосередньо, якщо його застосування не залежить від ухвалення закону. 2. Міжнародний договір, ратифікований за попередньою згодою, наданою законом, має пріоритет (англ. *precedence*) над законами, якщо такий договір не можна узгодити із положеннями таких законів. 3. Якщо це випливає з ратифікованого Республікою Польща договору, що конституює міжнародну організацію, встановлене нею право застосовується безпосередньо, маючи пріоритет у разі колізій із законами»[132]. Останній припис вочевидь є нетиповим. При цьому статус норм загального міжнародного права не визначено. Водночас у ст. 118 Основного Закону Північної Македонії встановлено, що «Міжнародні угоди, ратифіковані відповідно до Конституції, є частиною внутрішнього правопорядку та не можуть бути змінені законом»[133].

Привертають увагу й приписи ст. 8 «Міжнародне право» Конституції Португальської Республіки, в якій йдеться про те, що «1. Норми і принципи загального або звичаєвого міжнародного права є складовою частиною португальського права. 2. Норми міжнародних договорів, ратифіковані або схвалені належним чином, набирають чинності після офіційного опублікування та їхнє виконання стає обов'язковим для Португальської держави»[134]. Належним чином уклавши міжнародний договір, у визначений спосіб надавши згоду на його обов'язковість, держава бере на себе зобов'язання виконання цього міжнародного договору.

131

132

133

134

[131] Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937. URL: https://www.irishstatutebook.ie/pdf/en.cons.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[132] The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. *Dziennik Ustaw.* 1997. No. 78, item 483. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (дата звернення: 23.08.2025).

[133] The Constitution of the Republic of North Macedonia. URL: https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_article-constitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nspx (дата звернення: 05.09.2025).

[134] Constitution of the Portuguese Republic. Seventh Revision [2005]. URL: https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

У сучасній договірній практиці існують різні способи надання згоди на обов'язковість для держави міжнародного договору, типовими з них є: підписання, ратифікація, прийняття, затвердження, приєднання тощо. Йдеться про заключну та юридично визначальну стадію його укладення, остаточну згоду з міжнародним договором, позаяк з моменту набрання чинності держава зобов'язана його неухильно і добросовісно виконувати. Доктрина та практика міжнародного права вбачає у цьому міжнародно-правовому зобов'язанні не лише юридичну складову, а й морально-політичний аспект. Водночас під кутом зору міжнародного права держава не має юридичного обов'язку надавати згоду на обов'язковість для неї міжнародного договору, зокрема, у спосіб його ратифікації.

Власне, найбільші розбіжності в ставленні різних держав до співвідношення міжнародних договорів, які стали частиною національної правової системи, із законами й іншими нормативними актами за юридичною силою[135]. Так, в одних державах чинні міжнародні договори мають примат над внутрішнім правом; у деяких — встановлено їх примат лише над законами та іншими нормативними актами незалежно від того, коли набрали чинності останні (до / після надання згоди на обов'язковість міжнародного договору); в інших державах дотримуються загального принципу права *lex posterior derogat priori* (з лат.: наступний закон скасовує попередній) як базового принципу тлумачення правових норм для розв'язання «темпоральних колізій», тобто вважають, що міжнародні договори мають примат над законодавчими актами, що їм передували, але не наступними; у ще інших — статус певних міжнародних договорів (здебільшого тих, які не потребують згоди Верховної Ради України на їх обов'язковість) зазвичай нижчий, ніж статус законодавчих актів; деякі держави, серед них і Україна, питання про юридичну силу міжнародних договорів, що стали складовою національної правової системи або «частиною національного законодавства», та їхнього місця в ієрархії джерел права в конституціях взагалі оминають[136]. Зауважимо, що є й такі держави, які лише за певних обставин встановлюють примат міжнародного права.

[135] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 63.

[136] Див.: Там само. С. 63–64.

Наведене «спричинило різну, часто діаметрально протилежну інтерпретацію цього питання у вітчизняній літературі»[137]. Професор М. Буроменський вважає, що «Україна визнає для себе примат міжнародного права, але в обмеженому обсязі»[138]. Аналізуючи доктринальні погляди, викладені в науково-практичному коментарі до Конституції України, підготовленому Національною академією правових наук України, професор М. Козюбра зазначає: «Одні автори вважають, що, за логікою статті 9 Конституції України, яка регулює питання співвідношення міжнародних договорів і національного законодавства України, його частину становлять лише ті міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Тільки вони мають перевагу над внутрішніми законами й іншими нормативними актами (окрім Конституції). Міжнародні договори, які не потребують такої згоди, тобто не підлягають ратифікації Верховною Радою, частиною національного законодавства не стають, тому не набувають обов'язкової юридичної сили для внутрішньодержавних суб'єктів. Звідси інколи роблять висновок, що зобов'язання за цими міжнародними договорами Україна може не виконувати»[139]. Однак, додержуючись принципу добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом, усі належним чином укладені міжнародні договори, що набрали чинності для відповідної держави (після надання згоди на обов'язковість міжнародного договору та виконання визначених у ньому умов) є обов'язковими для виконання.

Висвітлюючи проблеми співвідношення міжнародних договорів і законів України, питання про юридичну силу норм міжнародних договорів, у разі колізій між ними та національним законодавством (привертають увагу переважно теоретиків міжнародного і конституційного права), що «ускладнюються відсутністю відповідних конституційних положень, а також законів…, які б закріплювали

[137] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 64.

[138] Міжнародне право : навч. посібник / за заг. ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 73.

[139] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 64 ; див. також : Назаренко О. А. Міжнародні договори України в системі джерел конституційного права України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 — конституційне право / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2006. С. 11.

офіційну класифікацію законів та їх співвідношення з міжнародно-правовими актами»[140], О. Назаренко наголошує, що «За умов відсутності прямих положень Конституції щодо пріоритету міжнародних договорів України над законами України, визначено ситуаційний пріоритет міжнародних договорів України над законами — виключно у разі суперечності між міжнародним договором та національним законом»[141], у разі виявлення колізій між ними. Йдеться про п. 2 ст. 19 «Дія міжнародних договорів України на території України» Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV у редакції від 15 березня 2022 р. № 2042-IX, який законодавчо закріпив такий припис: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що визначені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору»[142]. Таким чином, примат норм міжнародного договору над національним законом визнається виключно у разі їх суперечності.

Ратифікований міжнародний договір через ухвалення закону об'єктивно набуває силу закону, а його співвіднесеність із законами за змістом і дією має визначатись за принципом *lex posterior derogat priori*[143]. Застосування до міжнародно-правових зобов'язань, імплементованих у внутрішнє право, наведеного принципу критично сприймається правниками-міжнародниками. Професор В. Євінтов з цього приводу висловлює такі міркування: якщо закон надає міжнародно-правовій нормі статус норми національного законодавства, то цілком логічно припустити, що така норма може бути зміненою іншою, наступною нормою внутрішнього права; це фактично означає право держави в односторонньому порядку змінювати свої зобов'язання за міжнародним договором, що є абсолютно неприпустимим, позаяк договірні норми є завжди

[140] Назаренко О. А. Цит. праця. С. 14.

[141] Там само. С. 5.

[142] Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV у редакції від 15 березня 2022 р. № 2042-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 20.08.2025).

142

[143] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 339.

результатом взаємної згоди сторін[144]. Понад те, у конституціях деяких держав закріплено припис, як-от: «Республіка Польща поважає міжнародне право, яке є для неї обов'язковим» (ст. 9 Конституції)[145].

На переконання професора М. Козюбри, «міжнародний договір через згоду Верховної Ради України на його обов'язковість (така згода набуває форми ухваленого Верховною Радою закону про ратифікацію міжнародного договору) вводять у систему національного законодавства України. Це означає, що положення ратифікованого Верховною Радою (а не будь-якого) міжнародного договору повинні безпосередньо застосовувати вітчизняні правозастосовні органи»[146] одразу після набрання ратифікованим міжнародним договором чинності. Згодом вчений резюмує, що «Суттєва відмінність позицій міжнародного права й конституційного права в підходах до цього питання в тому, що міжнародне право зобов'язує державу дотримуватися будь-яких укладених нею або її органами міжнародних договорів, незалежно від їхнього… статусу (потребує такий договір ратифікації чи ні). Тобто вимога міжнародного права в цьому плані є абсолютною. Конституційне ж право, не заперечуючи обов'язку держави дотримуватися принципу *pacta sunt servanda*, одночасно не визнає абсолютного пріоритету будь-яких міжнародних договорів над усіма внутрішньодержавними законами й іншими нормативними актами. Такий пріоритет може бути визнано лише щодо міжнародних договорів певного виду чи рангу — тих, які, по-перше, повинна схвалити держава в особливому порядку (ратифікації) та, по-друге, внутрішньодержавна діяльність із забезпечення яких за сучасними міжнародними стандартами не є лише внутрішньою справою держави…»[147].

---

[144] Євінтов В. І. Україна у міжнародному співтоваристві. *Суверенітет України і міжнародне право* : монографія / за ред. В. Н. Денисова та В. І. Євінтова. Київ : Манускрипт, 1995. С. 51.

145

[145] The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. *Dziennik Ustaw*. 1997. No. 78, item 483. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (дата звернення: 23.08.2025).

[146] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 66.

[147] Там само. С. 67.

У цьому контексті важливо враховувати, що «Міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких Верховна Рада України не надала, відповідно й не застосовуються як частина національного законодавства, тобто на них не поширюються правила ст. 9 Конституції України. Слід зауважити, що таких міжнародних договорів України переважна більшість»[148]. Професор М. Бурменський підкреслює: «Таким чином, Конституція України взагалі не заторкує, отже й не регулює питання про правові підстави застосування у внутрішньому правопорядку норм міжнародних договорів, обов'язковість яких для України не пов'язана з проходженням парламентських процедур. А це величезна маса міжнародних договорів, укладених центральними органами виконавчої влади України»[149]. Зазначена категорія міжнародних договорів України (які не підлягають ратифікації) потребують імплементації, відтак, передовсім ухвалення закону або іншого нормативного акту, за допомогою якого відповідні приписи міжнародного договору набудуть практичної реалізації у внутрішньому правопорядку держави. До цього «… пряме застосування такого договору у внутрішній діяльності держави через безпосереднє покликання на нього, на відміну від ратифікованих договорів, по суті, є неконституційним… Доволі поширеним у таких випадках є введення до текстів імплементаційних законів спеціальних колізійних норм, спрямованих на подолання колізій між цими законами й нормами міжнародних договорів»[150]. До цього спонукає необхідність добросовісного виконання державою взятих нею зобов'язань за міжнародним правом, у тім числі неухильного додержання загальновизнаного принципу *pacta sunt servanda*, що поширюється на всі діючі принципи і норми міжнародного права, міжнародно-правові зобов'язання, що випливають із міжнародних договорів, зі звичаєвих норм міжнародного права, а також із обов'язкових рішень

[148] Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 72. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 30.08.2025). 148

[149] Буроменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев; Одесса, 2012. С. 252.

[150] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 68.

міжнародних організацій / інтеграційних об'єднань і міжнародних органів. Вочевидь «Можна зробити висновок, що українське право, насамперед текст Конституції України, вимагає подальшого удосконалення, щоб українське право якомога повніше відповідало міжнародно-правовим зобов'язанням України»[151].

Професор В. Денисов та Постійний представник України при ООН, Надзвичайний і Повноважний Посол А. Мельник, аналізуючи поступове утвердження примату міжнародного права, узагальнюють: «головна увага дослідників… має концентруватися не на абстрактних філософських дискусіях щодо обопільної підпорядкованості міжнародного та внутрішнього права, а на з'ясуванні конкретних механізмів взаємодії обох систем. В цілому вважається загальноприйнятим той факт, що визначення статусу міжнародного права у внутрішньому правопорядку держави є, передусім, завданням права національного, а не міжнародного»[152]. Такі міркування поділяють й інші практики та вчені-міжнародники, зокрема К. Савчук, зауважуючи, що «Для сучасної науки міжнародного права характерним є наголос на необхідності дослідження конкретних аспектів взаємодії цих 2 правових систем та особливостей *імплементації норм міжнародного права* у внутрішній правопорядок конкретних держав замість пошуку відповіді на абстрактне питання — що стоїть вище: міжнародне право чи внутрішнє право окремих держав. Як справедливо зазначив з цього приводу І. І. Лукашук, «видається некоректною постановка питання про формальний примат того чи іншого права. Кожне вирішує свої завдання, у своїй царині і за допомогою власного механізму»»[153]. Враховуючи вищевикладене, вбачається теоретично коректним і практично доцільним зосередити увагу на механізмах взаємодії цих правових систем.

Складно погодитись із тезою про те, що «співвідношення норм міжнародних договорів і національного законодавства України

---

[151] Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. С. 123.

[152] Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* : монографія / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстініан, 2006. С. 16.

[153] Савчук К. О. Співвідношення міжнародного і внутрішнього права. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 754.

не таке однозначне, як це видається деяким вітчизняним правознавцям, особливо фахівцям з міжнародного права»[154], позаяк саме правники-міжнародники невтомно (майже три десятиліття поспіль ледь не на кожній науковій конференції) нагадують про відсутність належного конституційного регулювання цього співвідношення, наявність прогалин у конституційному унормуванні важливих питань, зокрема щодо визначення статусу й місця усіх міжнародних договорів України, а не лише ратифікованих, а також норм загального міжнародного права у національній правовій системі тощо. Водночас слушним є висновок про те, що остаточне вирішення співвідношення міжнародних договорів і національного законодавства з урахуванням як сучасних тенденцій у міжнародному співтоваристві, досвіду інших держав, так і національних особливостей України можливе завдяки внесенню відповідних змін до Конституції України, а тим часом основним орієнтиром розв'язання окреслених проблем у кожній конкретній ситуації можуть бути не так статті 9 та/або 18 Конституції України й тим паче не Закон «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. (визначення загального правила про примат норм міжнародних договорів — це зазвичай прерогатива Конституції, а не ординарного закону), як ч. 1 ст. 8 Основного Закону України, яка закріплює принцип верховенства права[155] (правовладдя)[156]. Взаємодія, взаємозв'язки, у ракурсі їх посилення, «… конституційного і міжнародного права, як підтверджує світовий досвід, є доволі складними. Ці складнощі зумовлені внутрішніми й зовнішніми чинниками, належне усвідомлення яких має суттєве значення»[157] як для теорії конституційного і міжнародного права,

[154] Козюбра М. І. Конституційне право й міжнародні договори. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 69.

[155] Там само.

[156] Про досвід, інструменти та практики утвердження правовладдя (верховенства права) в ЄС докладніше див.: Šišková N. European Union's Legal Instruments to Strengthen the Rule of Law, their Actual Reflections and Future Prospects. *The European Union — What is Next? A Legal Analysis and the Political Visions on the Future of the Union* / N. Šišková (ed.). Köln, 2018. P. 136-162; Šišková N. Rule of Law as an Integral Part of the Common European Values. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics.* 2024. Vol. 11. No. 1. Wolters Kluwer. P. 19-40.

[157] Козюбра М. І. Конституційне право: галузь права чи фундаментальна основа — стрижень національної правової системи. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 60.

так і для практичної діяльності, насамперед юридичної практики в цих царинах, у застосуванні принципів їх взаємодії[158].

У разі колізії норм міжнародного договору, що набрав чинності у встановленому порядку, і норм національного законодавства застосовуються приписи, встановлені міжнародним договором. Щоб уникнути можливих колізій, держави, укладаючи міжнародні договори, враховують приписи чинного законодавства, передусім конституційного. Такий підхід закріплений і в ч. 2 ст. 9 Конституції України, згідно з яким вбачається можливість укладення міжнародних договорів, які суперечать Основному Закону держави, але за умови, що цьому передуватиме його перегляд, внесення до нього відповідних змін. Аналіз сучасної практики держав вказує на тенденцію додержання цього припису й державами, в яких він не є конституційно закріпленим. Професор В. Шаповал вбачає у наведеному приписі опосередковане встановлення верховенства конституції щодо міжнародних актів[159]. Автори науково-практичного коментаря до Конституції України визнають: «поява міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, не виключена. Текстуальні розбіжності міжнародних договорів України та Конституції України непоодинокі…»[160]. Водночас професор М. Бурменський акцентує на тому, що «Конституція України не дає прямої відповіді на питання про можливість застосування у внутрішньому правопорядку діючих міжнародних договорів, норми яких суперечать самій Конституції. Але за своїм духом Конституція, безсумнівно, не сприймає такої колізії. На такій самій позиції стоїть Конституційний Суд України, віддаючи переваги у разі колізії нормам Конституції, а не міжнародних договорів України»[161].

Привертають увагу різні підходи держав до конституційного регулювання окреслених питань. Так, у ст. 95 Конституції Іспанії

---

[158] See: International Law and Domestic Legal Systems / ed. D. Shelton. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 114.

[159] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 350.

160

[160] Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 74–75. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

[161] Бурменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев; Одесса, 2012. С. 262.

визначено: «1. Укладення міжнародного договору, що містить приписи, які суперечать Конституції, вимагає попереднього перегляду Конституції. 2. Уряд або будь-яка з палат може звернутись до Конституційного Суду, щоб одержати від нього висновок про наявність або відсутність такої суперечності»[162]. У Конституції Королівства Нідерландів закріплено: «Будь-який припис міжнародного договору, що суперечить Конституції, підлягає схваленню більшістю не менше ніж двома третинами голосів депутатів Генеральних штатів» (ч. 3 ст. 91)[163], таким чином, визнається допустимим схвалення міжнародного договору, який суперечить Конституції держави, але за наявності згоди кваліфікованої більшості голосів депутатів парламенту, тобто за умови додержання особливого порядку схвалення такого міжнародного договору. У § 123 Конституції Естонської Республіки міститься припис, згідно з яким держава «не може укладати міжнародні договори, що суперечать Конституції…»[164].

У цьому контексті важливо додержуватись принципу добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом[165], в основу якого покладено принципи *bona fides* (з лат.: добросовісності) та *pacta sunt servanda* (з лат.: договори мають виконуватися), що «застосовується безвідносно до національного підходу в питанні співвідношення внутрішнього права і міжнародного» (п. 48)[166]. Серед еталонних тестів щодо правовладдя (верховенства права) вирізняється присвячений взаємозв'язку між національним і міжнародним правом, позаяк укладачі «Мірила правовладдя» / «*Rule of Law Checklist*», ухваленого Європейською комісією «За демократію через

[162] Spanish Constitution. Last revision 02.19.2024. URL: https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en (дата звернення: 29.08.2025).

[163] The Constitution of the Kingdom of the Netherlands. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

[164] The Constitution of the Republic of Estonia. Passed 28.06.1992. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide (дата звернення: 10.09.2025).

[165] Докладніше див.: Денисов В. Н. Добросовісного виконання міжнародних зобов'язань принцип. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. С. 835–837.

[166] Мірило правовладдя: Rule of Law Checklist / Переклад. Коментар. Глосарій С. Головатого. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 17, 124.

право» (Венеційською комісією) Ради Європи на 106-му пленарному засіданні 11–12 березня 2016 р., зосередились, серед іншого, на питанні «Чи забезпечує національна юридична система неухильне додержання державою зобов'язань, взятих нею за міжнародним правом? Зокрема… Чи є наявними чіткі правила щодо імплементації таких зобов'язань у національне право?»[167]. Вочевидь наведене підкреслює значення неухильного додержання державою міжнародно-правових зобов'язань, а також наявності чітких і ефективних правил їх імплементації у внутрішній правопорядок.

Зауважимо, що нині принцип *pacta sunt servanda* поширюється на міжнародно-правові зобов'язання (не лише договірні), вони мають добросовісно, неухильно і належно, послідовно і повністю виконуватися у практичній діяльності у спосіб як вчинення відповідних дій, так й утримання від них. Важливий результат, тобто виконання міжнародних договорів у повному обсязі та в дієвий спосіб. У цьому принципі Венеційська комісія вбачає спосіб, у який міжнародне право звертає увагу на «критичну важливість» його «цілковитої реалізації» в національній правовій системі (п. 48)[168], при цьому наголошуючи, що «Коли міжнародне право є частиною національного права, воно є зобов'язальним… Втім, це не означає, що воно завжди повинно мати верховенство над Конституцією або звичайним законодавством» (п. 48)[169]. У контексті викладеного важливо пам'ятати приписи Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., зокрема, що кожен чинний міжнародний договір є обов'язковим для його держав-учасниць і повинен ними добросовісно виконуватися (ст. 26).

Принцип *pacta sunt servanda* «не визначає способу, в який міжнародне звичаєве право чи міжнародне договірне право має бути реалізовано в рамках внутрішнього юридичного порядку, але держава «не може покликатись на приписи свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею договору»» (п. 47)[170], як це закріплено у ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., чи на «…недодержання звичаєвого міжнародного права»

[167] Мірило правовладдя: Rule of Law Checklist / Переклад. Коментар. Глосарій С. Головатого. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 17, 124.

[168] Там само.

[169] Там само.

[170] Там само.

(п. 47)[171]. Викладене породжує різні способи й форми взаємозв'язку і взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права (ті, що практикуються при впливі міжнародного права на внутрішнє, та ті, що практикуються при зворотному процесі), а аналіз цих способів і форм дає можливість виявити найбільш часто використовувані й такі, що позитивно себе зарекомендували[172]. Таким чином, держава не може посилатись на приписи внутрішнього права, включно й на конституцію, як виправдання чи підставу для невиконання зобов'язань за міжнародним правом. Винятком є лише випадок явного порушення норм особливо важливого значення, що стосуються порядку взяття міжнародно-правових зобов'язань.

Дедалі частіше в науковій літературі констатується «метаюридичний вплив» міжнародного права на функціонування внутрішньодержавного, включно й конституційного права (помітний і багатоаспектний, але різниться за темпами поширення і розвитку), на весь процес ухвалення рішень, як на правотворчість, так і правозастосування, слугуючи взірцем / орієнтиром для внутрішнього правового регулювання. Звісно, «аксіоматичним можна вважати твердження, відповідно до якого внутрішньодержавні системи права, зокрема національні галузі конституційного права, піддані змістовному впливу міжнародного права»[173], такий вплив має тенденцію до посилення.

Принцип *pacta sunt servanda* є не лише імперативною нормою міжнародного права, а й загальним принципом права, без якого неможливе існування права як такого[174]. Він «… є необхідною передумовою існування та функціонування будь-якого правопорядку»[175]. Професор О. Мережко цитує відомого британського науковця Дж.

---

[171] Мірило правовладдя: Rule of Law Checklist / Переклад. Коментар. Глосарій С. Головатого. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 17, 124.

[172] Див.: Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне публічне право : підручник / за ред. Г. О. Анцелевича. Київ : Алерта, 2005. С. 91–94 ; Skubiszewski K. The Relationships and Connections Between International and National Law. June 2021. P. 91–96. DOI: 10.14746/ppuam.2021.12.04. URL: https://www.researchgate.net/publication/359642337_The_Relationships_and_Connections_Between_International_and_National_Law (дата звернення: 17.09.2025).

172

[173] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 340.

[174] Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Таксон, 2002. С. 69.

[175] Там само. С. 70–71. Докладніше про юридичний зміст принципу *pacta sunt servanda* див. : С. 75–77.

Фітцморіса, який влучно і промовисто розкрив сутнісні особливості зазначеного принципу, а саме: «… Це правило не потребує пояснення в термінах будь-якого іншого правила. Воно не може не бути чи бути чимось іншим, ніж є. Воно не залежить від згоди, оскільки існуватиме без цієї згоди. Не може бути правила *pacta sunt non-servanda* чи *non sunt servanda*, оскільки тоді pacta більше не буде pacta. Не може також бути правила *pacta sunt interdum servanda et interdum non sunt servanda*. Ідея *servanda* є невід'ємним і необхідним компонентом терміну pacta»[176].

Важливе значення принцип *pacta sunt servanda* відіграє у процесі розвитку міжнародного співробітництва, забезпечення міжнародної безпеки та підтримання міжнародного правопорядку, які гармонійно пов'язані між собою. Складовою частиною юридичного змісту цього принципу є міжнародна звичаєва норма, зафіксована у ст. 27 «Внутрішнє право та додержання договорів» Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., згідно з приписом якої держава — учасниця міжнародного договору не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання нею договору, тобто міжнародних договірних зобов'язань. З огляду на викладене, посилання на внутрішнє право або наявність прогалин у ньому не звільняє державу від відповідальності за невиконання нею міжнародних договірних зобов'язань. Професор Малкольм Шоу стверджує, що наявність або відсутність певного припису в законодавстві держави, включаючи її конституцію, якщо така є, не може бути застосована для уникнення виконання міжнародного зобов'язання. Будь-яке інше рішення зробить дію національного права досить ненадійною[177]. Власне, «Порушуючи міжнародне право держава не може виправдати себе, посилаючись на внутрішню правову ситуацію»[178], використовуючи національне право як метод обходу міжнародного права[179]. «З іншого боку, міжнародне право як таке не може визнати недійсним будь-яке правило

[176] Цит. за: Вк. праця. С. 70.

[177] Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 118.

[178] Ibid. P. 115.

[179] Ibid.

національного права»[180]. Держави мають загальний обов'язок діяти відповідно до норм міжнародного права та несуть відповідальність за його порушення, незалежно від того, вчинені вони законодавчими, виконавчими чи судовими органами, незалежно від внутрішнього законодавства[181]. Наведене має як загальне, так і конкретне практичне значення.

Привертають увагу й інші міркування британського вченого, якто: примат міжнародного права над внутрішнім правом не означає, що приписи національного законодавства є недоречними або непотрібними. Навпаки, роль національного законодавства є життєво важливою для функціонування міжнародно-правового механізму. Один зі способів виявити і зрозуміти юридичну позицію держави з різних питань, важливих для міжнародного права, — це вивчення національного законодавства[182], передовсім конституційного.

Конституція України та звичаєве міжнародне право. На жаль, чинне вітчизняне законодавство не містить положень, які б регулювали питання співвідношення між внутрішнім правом та джерелами міжнародного права, насамперед, міжнародним звичаєм[183]. Професор Ю. Щокін наголошує, що «Для правової системи України, як і більшості країн Європи, пряма вказівка на міжнародно-правовий звичай… як на самостійне джерело внутрішнього права є досить нетиповою… Конституція України прямих посилань на нього не містить. У ній взагалі немає слова «звичай»»[184], хоч звичаєві норми міжнародного права за юридичною силою прирівнюються до договірних, а в окремих випадках, коли йдеться про «звичаї загального міжнародного права» й перевищують їх[185]. Водночас вчений вказує на те, що «У континентальній Європі ставлення до міжнародно-правового звичаю виявляється, головним чином, через положення конституції і законів… *У системі джерел внутрішнього права ев-*

---

[180] Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 118.

[181] Ibid.

[182] Ibid. P. 117.

[183] Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстініан, 2010. С. 123.

[184] Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія. Харків : Право, 2012. С. 388.

[185] Докладніше див.: Там само. С. 393.

ропейських держав міжнародно-правовий звичай, як правило, займає лідируючу позицію. Тільки один різновид міжнародно-правових звичаїв, що знайшов безумовне й масове визнання в конституціях і внутрішній юридичній практиці цих країн, — звичаї загального міжнародного права. Це… випливає із тлумачення… конституційних норм про «загальновизнані принципи і норми міжнародного права». Відповідно до найпоширенішої серед європейських фахівців думки, до них належать імперативні норми…»[186], зобов'язання «… *erga omnes* і загальні принципи права»[187]. Професор М. Бироменський, узагальнюючи досвід європейських держав, зокрема Австрії, Норвегії, Франції, ФРН, акцентує на тому, що «У багатьох країнах світу ставлення до звичаєвого міжнародного права визначено законодавчо. Зокрема, у багатьох державах континентальної системи права, до яких належить і Україна, звичаєве міжнародне право розглядають як частину права країни. Очевидно, саме цю ідею було закладено й у Декларацію про державний суверенітет України»[188], проте не втілено у приписах Конституції України.

Професор Л. Тимченко підкреслює, що Конституція України та поточне законодавство вказують лише на одне джерело міжнародного права — міжнародний договір, залишаючи поза увагою міжнародний звичай, який відіграє важливу роль у регулюванні міжнародних відносин. «Звісно, підпис України під Статутом ООН як держави-засновниці цієї організації свідчить про визнання нею міжнародного звичаю як джерела міжнародного права. Однак було б доцільно зробити це також у нормах Конституції України та її поточного законодавства, це усунуло б будь-яку двозначність»[189].

Професор Ю. Щокін зазначає, що «У Конституції і… законах України питання про співвідношення норм загального звичаєвого міжнародного права та національного права України належним чином не врегульоване. У нормах національних законів України, які містять відсилання до міжнародних звичаїв, відсутній диференційований підхід до їх застосування, що ґрунтується на місці й

[186] Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія. Харків : Право, 2012. С. 410.

[187] Там само.

[188] Міжнародне право : навч. посібник / за заг. ред. М. В. Бироменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 78.

[189] Тимченко Л. Д. Международное право : учебник. Харьков : Консум, 1999. С. 80–81.

ролі кожного з різновидів звичаїв у регулюванні міжнародних відносин»[190] публічного і приватного спрямування, водночас у «… співвідношенні зарубіжно-правового і міжнародно-правового нормативного досвіду останній відіграє провідну роль, оскільки… в силу специфіки… формування виступає як узагальнення безлічі перших. Тому, власне, багато конституцій світу в тій чи іншій формі закріпили пріоритет норм міжнародного права над національними правовими системами. І тому як для інших країн, так і для України є логічним визнання примата звичаїв загального міжнародного права над звичаями національного права»[191]. Зрештою, як стверджує професор М. Савчин, «Законодавець несе відповідальність за належне регулювання, оскільки неякісний закон, непридатний до застосування виконавчою владою і судами, означає відсутність законодавчого регулювання»[192]. Звісно, у контексті викладеного до сутнісного змісту конституційного регулювання, до визначеності конституційних принципів і норм особливо високі вимоги.

Показово, що у доктрині всебічно висвітлюється звичаєве міжнародне право як складова внутрішнього права Канади, Нової Зеландії, Австралії[193] та інших держав, які визнають дію звичаєвих норм у межах своєї юрисдикції. Концепцію автоматичної інкорпорації звичаєвого міжнародного права до внутрішньодержавного права слід розглядати як недостатній опис того, що насправді відбувається в межах внутрішніх правових систем[194]. Водночас ситуація стосовно міжнародних договорів набагато складніша, адже різні держави додержуються різних підходів[195] і «Жодним чином не встановлено, як загальний принцип, чи мають міжнародні договори перевагу над внутрішніми правилами»[196]. Однак заявляти, що міжнародно-правові норми завжди мають примат над усім відповідним внутрішнім за-

[190] Щокін Ю. В. Цит. праця. С. 400, 411.

[191] Там само. С. 399.

[192] Савчин М. В. Сутнісний зміст права. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 4 : Конституційне право / редкол. : Ю. Г. Барабаш (голова), О. В. Скрипнюк (заст. голови), О. В. Батанов (відп. секретар) та ін. Харків : Право, 2024. С. 989.

[193] See: Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. P. 146.

[194] Ibid. P. 156.

[195] Ibid.

[196] Ibid.

конодавством у переважній більшості випадків неправильно та означало б ігнорувати реальне перед образом ідеалу[197].

Основні концептуальні підходи до удосконалення конституційних засад реалізації загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Сучасний «Конституційний механізм імплементації норм міжнародного права характеризується різними підходами в питаннях… визначення місця норм міжнародного права в національних правових системах. Імплементовані до правової системи загальновизнані принципи та норми міжнародного права мають або абсолютний характер, або обмежуються сферою зовнішньополітичної діяльності»[198]. Зрештою, вони визнаються і ними керується переважна більшість держав міжнародного співтовариства. Так, у § 3 Конституції Естонії встановлено, що «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права є невід'ємною частиною правової системи Естонії»[199], в ч. 2 ст. 6 Конституції Грузії закріплено, що «законодавство Грузії відповідає загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права»[200], у ч. 1 ст. 24 Конституції Болгарії проголошено, що «Республіка Болгарія проводить свою зовнішню політику відповідно до принципів і норм міжнародного права»[201], а згідно з приписом ст. 135 Конституції Литви «Реалізуючи зовнішню політику Литовська Республіка додержується загальновизнаних принципів і норм міжнародного права…»[202].

Конституції деяких держав пов'язують визнання та/або реалізацію загальновизнаних принципів і норм міжнародного права виключно зі здійсненням зовнішньополітичної діяльності, проголошуючи підпорядкованість останньої загальновизнаним принципам,

199

200

201

202

[197] See: Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 157.

[198] Сергієнко Н. М. Цит. праця. С. 13.

[199] The Constitution of the Republic of Estonia. Passed 28.06.1992. URL: https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521052015001/consolide (дата звернення: 10.09.2025).

[200] Constitution of Georgia. 24 August 1995. No. 786-რს. URL: https://www.constcourt.ge/en/court/legislation/constitution-text (дата звернення: 07.09.2025).

[201] Constitution of the Republic of Bulgaria. URL: https://www.parliament.bg/en/const (дата звернення: 17.09.2025).

[202] Constitution of the Republic of Lithuania (Approved by the citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum on 25 October 1992). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=rivwzvpvg&documentId=TAIS.211295&category=TAD (дата звернення: 21.09.2025).

таким чином закріплюючи її міжнародно-правовий характер. Приміром, «Ірландія визнає загальновизнані принципи міжнародного права як свої норми поведінки у відносинах із іншими державами» (ч. 3 ст. 29 Конституції Ірландії)[203]. У ч. 1 ст. 7 Конституції Португальської Республіки дано перелік принципів, якими керується держава у міжнародних відносинах, виступаючи, зокрема, «… за встановлення системи колективної безпеки з метою створення міжнародного порядку, здатного забезпечити мир і справедливість у відносинах між народами» (ч. 2 ст. 7)[204]. Поза сумнівом, у тих випадках, коли зв'язок між зовнішньою політикою і міжнародним правом безпосередньо в основному законі не встановлюється, він походить із самої сутності сучасних міжнародних відносин[205].

Такий підхід покладено й в основу Конституції України, а саме: зовнішньополітична діяльність держави спрямовується на забезпечення її національних інтересів і безпеки **шляхом** підтримання мирного і взаємовигідного **співробітництва** з членами міжнародного **співтовариства** за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (ст. 18)[206], покликаними слугувати захисту засадничих інтересів міжнародного співтовариства. «Ця норма лише на перший погляд не пов'язана з національним правом. Насправді ж уся зовнішньополітична діяльність України… знаходиться під юрисдикцією України. Це допускає безумовну можливість оцінки такої діяльності національними судами саме на підставі ст. 18 Конституції України»[207].

Принагідно зауважимо, що укладачі «Мовного коментаря до Конституції України та інших нормативних актів», посилаючись

[203] Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937. URL: https://www.irishstatutebook.ie/pdf/en.cons.pdf (дата звернення: 02.09.2025).

[204] Constitution of the Portuguese Republic. Seventh Revision [2005]. URL: https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[205] Шаповал В. Н. Цит. праця. С. 342.

[206] Конституція України 254к/96-ВР у редакції Закону України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 25.06.2025).

[207] Буроменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса, 2012. С. 272.

на норми сучасної української літературної мови, вказують на хибність використання у тексті цієї статті слів «шляхом», «співробітництва» та «співтовариства», рекомендуючи їх замінити на «через», «співпраці» та «спільноти» відповідно. У коментарі Інституту української мови Національної академії наук України наголошується на тому, що «У реченні, наведеному в тексті Конституції України, прийменник-кальку *шляхом* потрібно замінити на органічний для української мови прийменник ***через***. Уживання іменників ***співпраця*** замість *співробітництво* та ***спільнота*** замість ***співтовариство*** відповідає лексичним нормам сучасної української літературної мови»[208]. Вочевидь з викладених стосовно ст. 18 зауваг варто погодитись лише з першою, решта хоч і «відповідають лексичним нормам сучасної української літературної мови», можливо є більш стилістично вдалими варіантами (зокрема, позначаючи спільні дії для досягнення певної мети), втім суперечать усталеній міжнародно-правовій термінології, принципам і підходам. Одним із загальновизнаних принципів сучасного міжнародного права є принцип співробітництва держав[209], а «співпраця» у цьому контексті не передає усіх відтінків міждержавної взаємодії, вона, радше, доцільна щодо окремих її напрямів і проявів. Стосовно *міжнародного співтовариства*, то заміна частини наведеного терміну, а саме *співтовариства* на *спільноту*, на наш погляд, неприйнятна, позаяк мова йде про усталений термін, з якого невиправдано виокремлюють одну складову, при цьому іншу цілком ігноруючи. Ця пропозиція вочевидь є недоцільною не лише з огляду на сучасну міжнародно-правову термінологію, у праві ЄС теж усталилось відповідне терміновживання, зокрема, щодо трьох європейських співтовариств (колишня І опора), на основі яких було засновано ЄС, доповнений новими формами міждержавного співробітництва, серед яких колишня ІІ опора, а нині один із пріоритетних напрямів

208

[208] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко ; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків : Вид. дім «Право», 2025. С. 37. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku (дата звернення: 15.09.2025).

[209] Див.: Денисов В. Н. Обов'язку держав співробітничати одна з одною принцип. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 405-406.

співробітництва держав–членів — Спільна зовнішня та безпекова політика ЄС.

Повертаючись до змісту ст. 18 чинної Конституції України, зазначимо, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права, про які в ній йдеться, мають реалізовуватись не лише відповідно до міжнародного, а також й національного права членів міжнародного співтовариства[210], становлячи складову їх внутрішньої правової системи, частину права держави або її національного правопорядку (такої позиції дотримуються Австрія (ст. 9 Конституції), Албанія, Грузія (ст. 6 Конституції), Греція (ст. 28), Італія (ст. 10 Конституції), Північна Македонія (ст. 8 Конституції), Португалія, Словенія, Угорщина (ст. 7 Конституції), ФРН (ст. 25 Конституції) тощо). У ч. 1 ст. 9 Конституції Австрійської Республіки закріплено, що «Загальновизнані норми міжнародного права вважаються невід'ємною частиною федерального права»[211]; в Основному Законі ФРН міститься припис, згідно з яким «Норми загального міжнародного права є невід'ємною частиною федерального права. Вони мають перевагу перед законами і безпосередньо створюють права та обов'язки для осіб, які проживають на території Федерації» (ст. 25)[212]; у Конституції Італійської Республіки встановлено, що «Правовий порядок Італії увідповіднюється загальновизнаним принципам міжнародного права» (ст. 10)[213], тобто звичаєвому міжнародному праву (норми якого Конституційним Судом Італії були кваліфіковані як спеціальні щодо конституційних норм); а в Конституції Греції визначено: «Загальновизнані норми міжнародного права, а також міжнародні конвенції з моменту їх ратифікації законом і набрання ними чинності, відповідно до умов кожної з них, є невід'ємною частиною внутрішнього грецького

[210] Див.: Евинтов В. И., Михайловский Н. К. Международное сообщество и правопорядок. Анализ современных концепций. Киев, 1990. 128 с.

211

[211] Federal Constitutional Law, Austria, amended up to Federal Law published in the Federal Law Gazette BGBI.I No. 89/2024. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22636 (дата звернення: 25.08.2025).

212

[212] Basic Law for the Federal Republic of Germany in the revised version published in the Federal Law Gazette Part III, classification number 100-1, as last amended by the Act of 22 March 2025. *Federal Law Gazette.* 2025. I, No. 94. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 04.09.2025).

213

[213] Constitution of the Italian Republic. Given in Rome on this 27th Day of December 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (дата звернення: 03.09.2025).

права і мають пріоритет перед будь-яким приписом закону, що їм суперечить…» (ч. 1 ст. 28)[214].

Аналізуючи загальний підхід, що закладався у формулювання ст. 18 Конституції України, питання співвідношення загального міжнародного права та національного права України, професор Ю. В. Щокін резюмує: «… оскільки в основі зовнішньополітичної діяльності України (і відповідно її юридичних оцінок національними судами) повинні лежати загальновизнані принципи і норми міжнародного права, то за цими принципами і нормами визнається пріоритет над всіма іншими правовими нормами, включаючи норми національної правової системи України. А з огляду на… звичаєво-правове втілення норм загального міжнародного права, висновок, як вбачається, може бути таким: ст. 18 Конституції України визначає і співвідношення звичаїв загального міжнародного права з національною правовою системою України на користь перших, і наділяє національні судові та адміністративні органи правом на їх безпосереднє застосування, але тільки… при юридичному оцінюванні зовнішньополітичної діяльності України»[215].

Водночас «Проблема взаємозв'язків загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та національних правових систем є ще невизначенішою, якщо порівняти зі статусом та місцем міжнародних договорів у них… Одна з основних причин… — брак визначеності «загальновизнаних принципів і норм міжнародного права» проти норм міжнародних договорів. Загальновизнаними здебільшого називають принципи й норми Статуту ООН та деякі інші, які охоплюють переважно норми міжнародного звичаєвого права. Це суттєво ускладнює оцінювання їхньої узгодженості з національним законодавством, що сформульовано здебільшого чіткіше»[216]. Радше навпаки, оцінювання потребує національне законодавство щодо його узгодженості із загальновизнаними принципами і нормами

214

[214] The Constitution of Greece. Revised by Resolution of November 25, 2019 of the IXth Revisionary Parliament. URL: https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/THE%20CONSTITUTION%20OF%20GREECE.pdf (дата звернення: 03.09.2025).

[215] Щокін Ю. В. Цит. праця. С. 394.

[216] Козюбра М. І. Загальновизнані принципи й норми міжнародного права та конституційне право. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 70–71.

міжнародного права, під якими «… українська доктрина і практика міжнародного права традиційно розуміють… норми загального міжнародного права. Будь-яких інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права поза загальним міжнародним правом не існує… Таким чином, ст. 18 Конституції створює юридичне підґрунтя для застосування міжнародно-правових звичаїв. Але тільки для тих, які закріплюють норми загального міжнародного права»[217], а більш доцільним було б поширення на всі міжнародно-правові звичаї, позаяк зобов'язання за ними теж мають бути належним чином неухильно виконані згідно з принципом добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Так, загальновизнані принципи і норми міжнародного права мають звичаєве походження, вони переважно закріплені в міжнародних договорах, передусім у Статуті ООН[218], приписів якого мають додержуватись не лише держави–члени ООН. У цьому контексті йдеться й про основні принципи міжнародного права, про норми *jus cogens*. Важливо, що вони визнані Україною, становлять її міжнародно-правові зобов'язання, які мають добросовісно виконуватися у внутрішньому і зовнішньому вимірах діяльності, як й іншими членами міжнародного співтовариства, зацікавленими в неухильному додержанні зобов'язань за міжнародним правом, у підтриманні міжнародного правопорядку. Так, у Конституції Королівства Нідерландів міститься припис, згідно з яким «Уряд повинен сприяти розвитку міжнародного правопорядку» (ст. 90)[219].

Необхідність «європеїзації» Конституції України з урахуванням досвіду держав — членів ЄС. Складно переоцінити значення додержання загальновизнаних принципів і норм міжнародного права у підтриманні міжнародного правопорядку, позаяк від його надійності залежить існування людства не лише упродовж XXI століття. За реалій сьогодення важливу роль у збереженні міжнародного правопорядку відіграє ЄС, що активно розвиває Спільну зовнішню та безпекову політику (англ. *Common Foreign and Security Policy*),

[217] Щокін Ю. В. Цит. праця. С. 393–394.

[218] Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf (дата звернення: 17.08.2025).

[219] The Constitution of the Kingdom of the Netherlands. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

Спільну безпекову та оборонну політику (англ. *Common Security and Defence Policy*), дбає про зміцнення солідарності всіх держав–членів між собою та з ЄС загалом, закріпивши у Лісабонському договорі 2007 р. принцип колективної оборони (п. 7 ст. 42 Договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору 2007 р. (далі — ДЄС-Л))[220], тому вступ до цього інтеграційного об'єднання набуває для України особливого значення. Наведене обумовлює необхідність «європеїзації» Конституції України з урахуванням множинності підходів та різних формулювань, багатогранного досвіду в цій сфері держав–членів ЄС.

Вочевидь «Національна академія наук України завжди була, є і буде в авангарді багатьох процесів, у тому числі конституційного»[221], а «плідне поєднання наукового потенціалу НАН України з практичною діяльністю Конституційного Суду України створює… синергетичний ефект, що є підґрунтям для результативного євроінтеграційного процесу України, впровадження європейських цінностей у життя українського суспільства, закріплення чільної ролі Конституції України»[222].

Професор П. Гриценко підкреслює, що «У незалежній Україні початку XXI ст. простір права — від правотворення до щоденного правозастосування — є за визначенням українськомовним»[223], а «Сучасне оновлення багатопланової сфери українського права відчутно ускладнене зміною вектора дальшого розвитку правотворення і правозастосування»[224], зумовленою цивілізаційним вибором України, набуттям нею статусу кандидата на вступ до ЄС та перспективами його практичної реалізації.

---

220 [220] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 25.07.2025).

[221] Рафальський О. Вітальна промова. *Конституція України та європейські цінності: виклики євроінтеграційного процесу* : збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 28 черв. 2024 р). Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 14.

[222] Там само. С. 14, 72.

223 [223] Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / уклад. С. Головатий, С. Сидоренко, І. Савченко; за заг. ред. П. Гриценка, С. Головатого. Харків: Вид. дім «Право», 2025. С. 4. URL: https://ccu.gov.ua/library/movnyy-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku (дата звернення: 15.09.2025).

[224] Там само. С. 12.

У процесі європейської інтеграції національні конституції країн-кандидатів відіграють ключову роль у забезпеченні відповідності їх внутрішнього правопорядку критеріям набуття членства в ЄС[225], відтак у забезпеченні послідовного впровадження внутрішньодержавних змін, у всій багатогранності їх глибинного змісту, зумовлених зазначеним процесом. Саме національні конституції зберігають фундаментальне значення для легітимації членства в ЄС. Зрештою, як відомо, «… зобов'язання покладаються на державу як таку, але це не означає, що національні конституції не мають значення для ЄС та права ЄС. Навпаки: національні конституції продовжують мати значення… також із європейської точки зору. Національні конституції є основою установчих договорів ЄС, які повинні бути ратифіковані відповідно до національних конституційних вимог (ст. 48 ДЄС-Л). Таким чином, вони надають легітимності установчим договорам ЄС та ЄС»[226] як наднаціональному інтеграційному об'єднанню.

В українській доктрині[227] та практиці міжнародного і конституційного права поступово посилюється інтерес до європеїзації правової системи держави та інших дотичних питань, невирішеність яких у концентрованому вигляді гальмує євроінтеграційний поступ України. Ця тенденція надзвичайно показова, вона свідчить про розвиток теорії та практики реалізації європейської інтеграції, про формування власної української формули європеїзації, зокрема конституційного тексту. Так, глибинні інтеграційні процеси на європейському

[225] Докладніше про критерії набуття членства в ЄС див. : Фалалєєва Л. Г. Копенгагенські критерії набуття членства в Європейському Союзі. *Енциклопедія міжнародного права*: у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 2 : Е–Л. Київ : Академперіодика, 2017. С. 778–790 ; Фалалєєва Л. Г., Птуха С. С. Еволюція критеріїв набуття членства в Європейському Союзі: юридичні, аксіологічні та телеологічні домінанти. *Правова держава* : Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Випуск 36. Київ, 2025. С. 614–628. DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-614-628. URL: https://pravova-derzhava.org/law-state-issue-36-2025 (дата звернення: 30.08.2025).

225

[226] Claes M. The Europeanisation of National Constitutions in the Constitutionalisation of Europe: Some Observations against the Background of the Constitutional Experience of the EU-15. *Croatian Yearbook of European Law and Policy.* 2007. Vol. 3 No. 1. P. 3. URL: https://hrcak.srce.hr/file/44755 (дата звернення: 30.06.2025).

226

[227] Докладніше див.: Денисов В. Н. Доктрина. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 1 : А–Д. Київ : Академперіодика, 2014. С. 870–879.

континенті та новітні явища, що зумовили появу терміну «європеїзація», притаманну йому сутність, а також практику європеїзації конституцій держав–членів ЄС аналізує В. Бесчастний[228]; європеїзацію конституційного права України досліджує О. Тупицький[229]; сучасний український конституціоналізм в умовах європеїзації вітчизняного права аналізують Д. Бєлов та М. Бєлова[230]; різні аспекти європеїзації судової системи як складової євроінтеграції України висвітлює О. Водянніков[231]; Я. Гудов[232] вивчає європеїзацію українського права в цілому; питання європейської інтеграції України в світлі конституційного права розглядаються у працях Я. Бобко[233]; В. Гедульянов[234] висвітлює специфіку європеїзації правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи; Б. Стрілець[235]

---

[228] Бесчастний В. Європейська інтеграція та європеїзація конституцій. *Конституція в умовах війни та повоєнного відновлення: сучасні виклики і правові рішення*: збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 27 черв. 2025 р). Київ : ВАІТЕ, 2025. С. 94–101.

229

[229] Тупицький О. Європеїзація конституційного права України: шлях до верховенства права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 6. С. 132–136. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/tupyckyy_o._yevropeyizaciya_konstytuciynogo_prava_ukrayiny_4.pdf (дата звернення: 30.06.2025).

230

[230] Бєлов Д. М., Бєлова М. В. Сучасний конституціоналізм України в умовах європеїзації вітчизняного права. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 5. С. 46–49. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.7. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270226 (дата звернення: 30.06.2025).

[231] Водянніков О. Право Європейського Союзу як мірило конституційного контролю. *Конституція України та європейські цінності: виклики євроінтеграційного процесу* : збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (м. Київ, 28 черв. 2024 р). Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 120–155.

232

[232] Гудов Я. Європеїзація українського права як чинник світового розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2010. Випуск 83. С. 87–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_83_28 (дата звернення: 30.06.2025).

233

[233] Бобко М. Європейська інтеграція України в світлі конституційного права. *Український часопис конституційного права.* 2023. № 2(27). С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.30970/jcl.2.2023.6. URL: https://www.constjournal.com/pub/2-2023/yevropeiska-intehratsiia-ukrainy-svitli-konstytutsiinoho-prava/ (дата звернення: 29.06.2025).

[234] Гедульянов В. Європеїзація як основний напрям подальшого удосконалення правового регулювання створення та діяльності представницьких органів місцевого самоврядування в Україні в умовах сучасної конституційної реформи. *Juris Europensis Scientia.* 2025. № 1. С. 18–22.

[235] Стрілець Б. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Європейському Союзі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 — міжнародне право / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. С. 163.

аналізує теоретико-правові підходи стосовно приведення законодавства України у відповідність до права ЄС, насамперед адаптації національного законодавства до acquis; С. Птуха[236] висвітлює роль і значення правотворчої діяльності ЄС у процесі європеїзації під кутом зору реалізації спільних цінностей в зовнішньому вимірі діяльності інтеграційного об'єднання.

Серед зарубіжних дослідників європеїзації конституцій варто зазначити наступних вчених: Р. Арнольд[237], О. Гамуляк і В. Стеглік[238], М. Клаес[239], С. Кейл та Д. Ніколіч[240], В. Сержанова[241], М.-Л. Періс[242], А. Ворпсі[243],

---

[236] Птуха С. С. Удосконалення правотворчого процесу як основи правового механізму реалізації цінностей Європейського Союзу. *Заворотько Павло Петрович: IUSTITIA in CORDE. Тенденції розвитку правової науки. Пам'яті професора до 100-річчя від дня народження* : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. Н. Шишкової (Naděžda Šišková) та Л. Фалалєєвої. Київ; Оломоуц: ДП Вид-во Верховної Ради України, 2024. С. 554-555.

[237] Arnold R. Constitutional Identity in European Constitutionalism. Presented within the International Conference *«The role of constitutional justice in protecting the values of the rule of law»* (Chișinău, 8-9 September 2014). URL: https://www.constcourt.md/public/files/file/conferinta_20ani/programul_conferintei/Rainer_Arnold.pdf (дата звернення: 27.08.2025). 237

[238] Hamul'ák O., Stehlik V. European Union Constitutional Law: Revealing the Complex Constitutional System of the European Union. Olomouc: Palacký University Olomouc, 2013. P. 104–106.

[239] Claes M. The Europeanisation of National Constitutions in the Constitutionalisation of Europe: Some Observations against the Background of the Constitutional Experience of the EU-15. *Croatian Yearbook of European Law and Policy.* 2007. Vol. 3. No. 1. P. 1–38. URL: https://hrcak.srce.hr/file/44755 (дата звернення: 30.06.2025). 239

[240] Keil S., Nikolić D. The Europeanization of National Constitutions in South East Europe. *Southeastern Europe.* 2014. Vol. 38. No. 1. P. 87–111. DOI: https://doi.org/10.1163/18763332-03801004. URL: https://brill.com/view/journals/seeu/38/1/article-p87_4.xml (дата звернення: 29.06.2025). 240

[241] Serzhanova V. Europeanization of Basic Laws, Constitution of the Republic of Poland. *Encyclopedia of Contemporary Constitutionalism* / J. Cremades, C. Hermida (eds). Cham : Springer. First Online: 26 May 2021. P. 1–13. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-31739-7_73-1. URL: https://link.springer.com/rwe/10.1007/978-3-319-31739-7_73-1 (дата звернення: 30.06.2025). 241

[242] Paris M.-L. Europeanization and Constitutionalization: The Challenging Impact of a Double Transformative Process on French Law. *Yearbook of European Law.* 2010. P. 21–64. URL: https://researchrepository.ucd.ie/rest/bitstreams/16096/retrieve (дата звернення: 31.08.2025). 242

[243] Vorpsi A. The Europeanization of Albanian Constitutional Law. *Limitations of National Sovereignty through European Integration* / ed. by R. Arnold. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice. Vol. 51. Dordrecht: Springer, 2016. P. 165–181. DOI: https://

Ж. Врабіє[244], Ф. Куніг[245], А. Кустра[246], К. Кос[247], К. Ватовець і Є. Летнар Черніч[248], Т. Паланкай[249] та ін. Праці цих науковців, порушуючи низку суперечливих питань, здебільшого фокусуються на концептуалізації європеїзації, на конституційно-правових та інших проблемних аспектах її практичної реалізації.

Поза сумнівом, в умовах російсько-українського збройного конфлікту та обумовлених ним новітніх безпекових викликів, глобальних загроз і геополітичних реалій, ще більш очевидно: національні інтереси і безпека України тісно пов'язані з практичною реалізацією європейської інтеграції, що має багатовимірне і багаторівневе теоретико-прикладне значення як для збереження та зміцнення української державності, вітчизняних державотворчого і правотворчого процесів, так й для відтвореної у реаліях сьогодення європейської архітектури колективної безпеки, вплетеної у структуру загальної безпеки з дотриманням принципу неподільності міжнародної безпеки[250]. Динаміка інтеграційних процесів

243 doi.org/10.1007/978-94-017-7471-0_10. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-017-7471-0_10 (дата звернення: 30.06.2025).

244 Vrabie G. The Europeanization of Romanian Constitutional Law Following the Accession to the European Union. *Buletin Ştiinţific — Scientific Bulletin*. 2011. Vol. 20. P. 11–17. URL: https://ideas.repec.org/a/lum/rev5rl/v20y2011ip11-17.html (дата звернення: 30.06.2025).

245 Куниг Ф. Международное и внутригосударственное право. *Международное право = Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцтум и др. ; пер. с нем. Инфотропик Медиа, 2011. С. 112.

246 Kustra A. The Polish Constitutional Tribunal and the Judicial Europeanization of the Constitution. *Polish Yearbook of International Law*. 2015. Vol. 35. P. 193–216. URL: https://ssrn.com/abstract=2811955 (дата звернення: 29.06.2025).

247 Kos K. Theories and Limitations of EU-Friendly Interpretation of the Polish Constitution. *Polish Review of International and European Law.* 2023. Vol. 12. Issue 1. P. 47–58. URL: https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/priel/article/download/12539/11534/26082 (дата звернення: 30.06.2025).

248 Vatovec K., Letnar Černič J. The Slovenian Constitutional Court and EU Law: Some Aspects and Future Challenges. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics*. 2023. Vol. 10. Issue 2. Wolters Kluwer. P. 50–77. URL: https://sciendo.com/article/10.2478/eustu-2023-0012 (дата звернення: 30.06.2025).

249 Palánkai T. Re-thinking Integration: Reflections on the Future of the EU in a Theoretical Context. *The European Union — What is Next? A Legal Analysis and the Political Visions on the Future of the Union* / N. Šišková (ed.). Köln, 2018. P. 20-21.

250 Фалалєєва Л. Г. Набуття Україною в умовах воєнного стану статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. *Український конституціоналізм в умовах воєнного стану: виклики, проблеми та шляхи їх подолання* : матеріали наук.-практ. конф. ; Ін-т

зумовлює конституційні нововведення. При цьому комплексного аналізу наявних підходів і кращих практик, досвіду європеїзації конституцій держав–членів ЄС та необхідності їхнього врахування з огляду на кандидатський статус України в науковій літературі не здійснювалося. Викладене підкреслює актуальність і важливість обраної теми дослідження й у площині концептуалізації конституційного законотворення зважаючи на стан і перспективи реалізації державою європейської інтеграції, зокрема увідповіднення критеріям набуття членства в ЄС, «європеїзації» Конституції України, впровадження спільних цінностей Україна — ЄС у повсякденне життя. «Вибір тієї чи іншої цінності є однією з найважливіших складових частин процесу прийняття рішень… Право має визнавати, виражати і захищати цінності через законодавство і суди»[251], забезпечуючи їхнє неухильне додержання, практичне застосування.

Згідно зі змінами, внесеними до абзацу п'ятого преамбули чинної Конституції України, підтверджено європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського курсу України[252]. Приписи преамбули в концентрованому вигляді виражають вихідні політико-правові ідеї, які пронизують увесь зміст Конституції[253]. Власне, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII[254],

законодавства Верховної Ради України (м. Київ, 23 черв. 2022 р.). Київ : Вид-во «Людмила», 2022. С. 7.

[251] Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навч. посібник. Одеса : Фенікс, 2014. С. 5.

[252] Конституція України 254к/96-ВР у редакції Закону України від 07 лютого 2019 № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 23.06.2025).

[253] Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. С. 6. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2012/Konst_Ukr_2011.pdf (дата звернення: 30.06.2025).

[254] Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19 (дата звернення: 28.06.2025).

що набрав чинності 21 лютого 2019 р., Конституцію доповнено приписами, зокрема, стосовно євроінтеграційного курсу держави. Таким чином, на особливу увагу заслуговує підкріплення практикою закріпленої у Конституції «реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі…» (п. 5 ч. 1 ст. 85)[255], враховуючи його ціннісні орієнтації відповідно до ст. 2 ДЄС-Л[256], що є осердям спільних цінностей, закріплених в Угоді про асоціацію Україна — ЄС. Концептуальне значення у цьому плані має припис останньої щодо необхідності консолідації внутрішніх політичних реформ (п. 2е ст. 4)[257], тобто створення максимально сприятливих внутрішньодержавних умов для реалізації європейської інтеграції, належного і своєчасного виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р., у такий спосіб поглиблюючи і пришвидшуючи інтеграційну взаємодію[258]. Звісно, впровадження важливих внутрішніх реформ за визначеними ЄС щодо України пріоритетними напрямами, а також адаптація до права ЄС, насамперед до acquis, законодавства України і практики його застосування, виконання Копенгагенських та інших критеріїв набуття членства в ЄС, є ключовими складовими, від якості й динаміки реалізації яких узалежнені євроінтеграційні перспективи України, її приєднання до установчих договорів і набуття членства в ЄС.

Закріплена конституційна формула вимагає системного тлумачення, глибокого аналізу, передусім віднайдення балансу між змістом конституційної норми та світоглядно-ціннісною спрямованістю

255 [255] Конституція України 254к/96-ВР у редакції Закону України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 25.06.2025).

256 [256] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 20.07.2025).

257 [257] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union*. L 161/3. 29.05.2014. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/508a06a1-eb83-11ee-8e14-01aa75ed71a1.0006.02/DOC_1 (дата звернення: 28.06.2025).

[258] Фалалєєва Л. Г. Набуття Україною в умовах воєнного стану статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. *Український конституціоналізм в умовах воєнного стану: виклики, проблеми та шляхи їх подолання* : матеріали наук.-практ. конф.; Ін-т законодавства Верховної Ради України (м. Київ, 23 черв. 2022 р.). Київ : Вид-во «Людмила», 2022. С. 9.

Основного Закону, послідовної практичної реалізації, як і втілення в життя конкретизуючих приписів. Не менш важливим є виявлення «… взаємозв'язку з іншими нормами конституції, не порушуючи її системності… як орієнтиру, який, з одного боку, змушує розширити спектр аналізу, а з іншого — потребує від інтерпретатора чітко обмежити свій аналіз змістом і суттю інших норм конституції, і що ще важливіше — не виходити за межі конституційних цінностей та принципів, які формують світоглядну спрямованість самої конституції»[259], сприяють утвердженню практики її цілісного, системного сприйняття як «комплексного регулятора суспільних відносин»[260] й, водночас, як «критерію визначення меж тлумачення»[261].

Принципово важливим виявилось не лише додержання науково обґрунтованого і системно впорядкованого підходів до удосконалення тексту чинної Конституції України, отже і правової системи держави, а також своєчасне уточнення основних засад і пріоритетних напрямів зовнішньої політики, комплексне визначення наявного рівня правового забезпечення євроінтеграційного вибору[262], потенційні можливості практичної реалізації якого рельєфно унаочнюються в реаліях сьогодення, суттєво ускладнених умовами воєнного стану, необхідністю відсічі агресії російської федерації.

Водночас концептуальні підходи до конституційного законотворення підкреслюють важливість привернення уваги законодавця до низки зазначених нижче невирішених питань, пов'язаних з практичною підготовкою держави до вступу в інтеграційне об'єднання, як-от: передання частини своїх суверенних прав на користь ЄС; визнання принципу примату права ЄС (не вбачаючи у наведеному загрозу державному суверенітету). Українська юридична наука вже вивчає окреслену проблематику, відповідні дослідження

---

[259] Венгер В. М. Системність конституції. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 481.

[260] Венгер В. М. Особливості конституційної аргументації. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 527.

[261] Венгер В. М. Системність конституції. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 482.

[262] Фалалєєва Л. Г. Набуття Україною в умовах воєнного стану статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. *Український конституціоналізм в умовах воєнного стану: виклики, проблеми та шляхи їх подолання* : матеріали наук.-практ. конф. ; Ін-т законодавства Верховної Ради України (м. Київ, 23 черв. 2022 р.). Київ : Вид-во «Людмила», 2022. С. 8.

можуть стати теоретичним підґрунтям наступних конституційних змін і доповнень, які вимагають наявності методологічної бази розроблення, належного наукового обґрунтування, виваженої і збалансованої концепції оновлення і доповнення Основного Закону, комплексного і системного підходу до укорінення національних паростків концептуального конституційного законотворення, в основу якого має бути покладена концепція новелізації Конституції України.

Закріплення на конституційному рівні юридичної визначеності стратегічного курсу України на членство в ЄС має бути підкріплене: належним і своєчасним виконанням Угоди про асоціацію Україна — ЄС 2014 р., що, з одного боку, є інструментом модернізації вітчизняного законодавства і регуляторної бази, а з іншого — пожвавлення європейської інтеграції, відтак й процесів європеїзації; «впровадженням оцінки з боку ЄС … стану справ із практичним дотриманням спільних цінностей в Україні»[263], що становлять суттєвий елемент Угоди про асоціацію Україна — ЄС 2014 р.; проведенням необхідних реальних реформ, спрямованих у тім числі на досягнення критеріїв набуття членства в ЄС; формуванням національної свідомості; створенням сприятливих умов для зростання європейської самоідентифікації серед українців, як і для утвердження національної ідентичності (важливим елементом якої є конституційна ідентичність), консолідації суспільства навколо системного державницького мислення, навколо національної ідеї, зміцнення національної єдності[264]. Водночас варто враховувати, що немає прямого правового зв'язку між асоціацією (англ. *association*), відносинами асоціації (англ. *associative relationship*) та підготовкою до членства в ЄС, статусом країни-кандидата (англ. *candidate country*) на вступ до ЄС, який Україна отримала 23 червня 2022 р. в умовах воєнного стану, тривалого екзистенційного російсько-українського протистояння.

При цьому адаптація законодавства України і практики його застосування до актуального права ЄС, насамперед до acquis,

[263] Шульга Д. Інтеграційна динаміка виконання Угоди про асоціацію: висновки та рекомендації. *Інтеграція у рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною і ЄС.* Київ, 2019. С. 10.

[264] Фалалєєва Л. Г. Повага до прав людини як складова формування європейської ідентичності та Конституція України. *Правова держава*. Щорічник наук. праць. Випуск 31. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2020. С. 417.

належне виконання Копенгагенських та інших критеріїв набуття членства в ЄС[265], активне впровадження внутрішніх реформ та поглиблення секторального співробітництва з ЄС, неухильне додержання фундаментальних спільних цінностей Україна — ЄС, успішна реалізація на практиці рекомендацій Європейської Комісії, результативне завершення переговорів про вступ України до ЄС, є ключовими складовими, від реалізації яких узалежнені євроінтеграційні перспективи України, позаяк в її нинішньому статусі країни-кандидата[266] йдеться про особливо ретельне та своєчасне виконання державою не лише взятих нею міжнародно-правових зобов'язань, а й рекомендацій Європейської Комісії, пов'язаних з кандидатським статусом.

Зауважимо, що у деяких законодавчих актах не зовсім коректно вживається вираз «приєднання України до ЄС», як-от у Законі України «Про лікарські засоби» від 28 липня 2022 р. № 2469-IX, що набрав чинності 18 серпня 2022 р., але не введений у дію. У п. 1 Розділу XI «Прикінцеві положення» встановлено, що «Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування та вводиться в дію з 1 січня 2027 року, крім:… абзацу шостого частини першої статті 78, який вводиться в дію з дня набрання чинності міжнародним договором **про приєднання України до Європейського Союзу** (вид. — авт.), але не раніше дня введення в дію статті 57 цього Закону»[267]. На-

[265] See: Copenhagen European Council — 21–22 June 1993. Presidency Conclusions. URL: https://www.europarl.europa.eu/enlargement/ec/cop_en.htm (дата звернення: 28.06.2025) ; Фалалєєва Л. Г. Копенгагенські критерії набуття членства в Європейському Союзі. *Енциклопедія міжнародного права* : в 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Ін-т д-ви і права ім. В. М. Корецького НАН України.Т. 2 : Е–Л. Київ, 2017. С. 778–790 ; Фалалєєва Л. Г., Птуха С. С. Еволюція критеріїв набуття членства в Європейському Союзі: юридичні, аксіологічні та телеологічні домінанти. *Правова держава* : Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Випуск 36. Київ, 2025. С. 614–628. DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-614-628. URL: https://pravova-derzhava.org/law-state-issue-36-2025 (дата звернення: 30.08.2025).

265

[266] See: 2024 Communication on EU enlargement policy (COM(2024) 690 final). European Commission. Brussels, 30 October 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52024DC0690 (дата звернення: 29.06.2025).

266

[267] Про лікарські засоби: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2469-IX у редакції від 05 червня 2025 р. № 4454-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-20#Text (дата звернення: 22.07.2025). Див. також : Закон України «Про лікарські засоби» від 04 квітня 1996 р. № 123/96-ВР у редакції від 03 липня 2025 р. № 4472-IX (Втратить чинність 01 січня 2027 р., тобто з дня введення в дію нового Закону). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 22.07.2025).

267[1]

267[2]

справді йдеться про вступ України до ЄС, що супроводжується приєднанням держави до установчих договорів інтеграційного об'єднання, адже вступаючи до ЄС (набуваючи членства в ньому), Україна має приєднатись до його установчих договорів. Іншими словами, вступити до ЄС (набути членства в ньому) можна лише приєднавшись до його установчих договорів, тому більш коректно перекладати «*accession*» як вступ, а не приєднання. Наведений Закон хоч не належить до особливих категорій — конституційних або органічних, однак і в ординарних законах не менш важливо додержуватись термінологічної єдності, влучності та вивіреності усталених формулювань, коректності терміновживання. Аналогічна ситуація була під час приєднання України до ГАТТ і вступу до СОТ, коли теж іноді фігурувало «приєднання до СОТ».

Вочевидь сам факт закріплення на рівні Основного Закону положень стосовно незворотності європейського курсу України (преамбула), «… реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі…» (п. 5 ч. 1 ст. 85)[268] давав підстави для висновку про довгострокову перспективу досягнення цієї мети, необхідність удосконалення правових механізмів і юридичних процедур, осмислюючи кращий досвід і повсякденні практики інших європейських держав, з метою забезпечення реального євроінтеграційного поступу України[269]. Важливе значення для юридичного супроводу зазначеного поступу має вивчення досвіду відповідних конституційних змін держав — членів ЄС, які теж свого часу забезпечували європеїзацію їхніх основних законів. Зрештою, як стверджує І. Брацук, «концепція багаторівневого конституціоналізму полегшує розуміння особливостей права Європейського Союзу»[270].

268

[268] Конституція України 254к/96-ВР у редакції Закону України від 07 лютого 2019 р. № 2680-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 25.06.2025).

[269] Фалалєєва Л. Г. Набуття Україною в умовах воєнного стану статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. *Український конституціоналізм в умовах воєнного стану: виклики, проблеми та шляхи їх подолання* : матеріали наук.-практ. конф. ; Ін-т законодавства Верховної Ради України (м. Київ, 23 черв. 2022 р.). Київ : Вид-во «Людмила», 2022. С. 9.

[270] Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав–членів : монографія / за наук. ред. проф. М. М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 158.

Проблему ставлення до особливостей інституційно-правового механізму ЄС, наднаціональних засад[271] функціонування цього інтеграційного об'єднання, до рекомендацій Європейської Комісії, до практики Суду ЄС, можливості звернення до нього з преюдиційними запитами[272] тощо необхідно вирішувати насамперед зважаючи на правову природу ЄС і специфіку права ЄС, на унікальність зобов'язань, пов'язаних з членством в ЄС. Скажімо, Хорватія у процесі підготовки до вступу в ЄС внесла низку змін до тексту Конституції, які прямо враховують унікальність інституційно-правового механізму інтеграційного об'єднання. Так, у ст. 2 Конституції в редакції 1997 року закріплено: «Республіка Хорватія вступає в союзи з іншими державами, зберігаючи за собою суверенне право вирішувати питання передання їм повноважень та право вільно виходити з них»[273].

Наведений припис відображає гнучке бачення інтеграційних процесів, у якому участь в інтеграційному об'єднанні не нівелює національних інтересів. Невдовзі, у межах підготовки до повноправного, як єдино можливого, членства в ЄС, було внесено зміни до ст. 9 Конституції, згідно з якими: «Громадянин Республіки Хорватія не може бути висланий з Республіки Хорватія, а також не може бути позбавлений громадянства, а також не може бути екстрадований іншій державі, крім випадків, коли рішення про екстрадицію або видачу, ухвалене відповідно до міжнародного договору або acquis Європейського Союзу, має бути виконане»[274]. Ці приписи набрали чинності з дня вступу Республіки Хорватія до ЄС, тобто з 1 липня 2013 р.

---

[271] Докладніше див.: Денисов В., Фалалєєва Л. Наднаціональність як правова реальність міжнародної інтеграції. *Право України*. 2018. № 1. С. 214–231.

[272] Докладніше про преюдиційну процедуру в судовій системі ЄС у історичному ракурсі див. : Horspool M., Humphreys M., Wells-Greco M. European Union Law. 11th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 89–91, 101–104 ; про досвід її застосування Чехією див. : Hamul'ák O., Stehlik V. European Union Constitutional Law: Revealing the Complex Constitutional System of the European Union. Olomouc: Palacký University Olomouc, 2013. P. 133–138 ; про досвід її застосування Польщею див. : Barcz Jan. Od lizbońskiej do postlizbońskiej Unii Europejskiej. Główne kierunki reformy ustrojowej procesu integracji europejskiej. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. P. 668–670.

[273] Ustav Republike Hrvatske — pročišćeni tekst. Redakcijski pročišćen tekst Ustava Republike Hrvatske, Ustavni sud Republike Hrvatske. 15 siječnja 2014. URL: https://www.usud.hr/hr/ustav-RH (дата звернення: 26.06.2025).

[274] Ibid.

У випадку Чеської Республіки, що вступила до ЄС 1 травня 2004 р., конституційні зміни мали іншу логіку, радше, інституційну. Як зазначають Л. Тіхі та Т. Думбровський, «на відміну від конституцій інших держав–членів, чеська поправка щодо ЄС не згадує ЄС як такий. На момент її ухвалення Чеська Республіка перебувала в процесі ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який вона підписала у 1999 році. Наслідки вступу до ЄС та ратифікації Римського статуту для чеського суверенітету вважалися настільки серйозними, що конституційні положення стосовно співвідношення міжнародного та національного права були визнані такими, що не відповідають вимогам часу. У зв'язку з цим, актуалізувалась необхідність запровадження спеціального положення про вступ до такого типу міжнародних організацій»[275] інтеграційного спрямування.

Окреслена потреба була реалізована через доповнення Конституції статтями 10a і 10b. У ст. 10 закріплено такий припис: «Опубліковані міжнародні договори, ратифіковані Парламентом, і на підставі яких Чеська Республіка взяла на себе зобов'язання, є складовою частиною її правового порядку; якщо міжнародний договір відрізняється від закону, застосовується міжнародний договір»[276]. Ст. 10a прямо дозволяє передавати суверенні повноваження: «(1) На підставі міжнародних договорів деякі повноваження органів влади Чеської Республіки можуть бути передані міжнародній організації чи інституції. (2) Для ратифікації міжнародного договору, зазначеного в пункті 1, необхідна згода Парламенту, якщо конституційний закон не встановлює, що для ратифікації необхідна згода, надана на референдумі»[277]. Водночас ст. 10b забезпечує парламентський контроль: «(1) Уряд регулярно та завчасно інформує Парламент про питання, пов'язані із зобов'язаннями, що виникають у зв'язку з членством Чеської Республіки в міжнародних орга-

275 [275] Tichy L., Dumbrovsky T. EU Integration and the Czech Constitution: Assertive Judiciary and Baffled Administration. *Member States' Constitutions and EU Integration* / Stefan Griller, Monica Claes and Lina Papadopoulou (eds). Hart: Oxford, 2019. P. 10. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2615617 (дата звернення: 26.06.2025).

276 [276] Ústavní zákon, kterým se mění ústavní zákon České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-395 (дата звернення: 26.06.2025).

[277] Ibid.

нізаціях чи інституціях, вказаних у статті 10a. (2) Палати Парламенту висловлюють свою думку щодо рішень, що готуються такою міжнародною організацією чи інституцією, у порядку, встановленому їхніми правилами процедури»[278]. Важливо, що додатково була змінена ст. 87, відповідно до ч. 2 якої Конституційному Суду Чеської Республіки було надано повноваження вирішувати питання, приймати рішення про відповідність міжнародного договору ст. 10a, ст. 49, а також конституційному порядку до ратифікації цього міжнародного договору[279]. Показово, що «До ухвалення рішення Конституційним Судом такий міжнародний договір не може бути ратифікований» (ч. 2 ст. 87 Конституції Чеської Республіки)[280].

У ст. 92 Конституції Королівства Нідерландів закріплено, що «Законодавчі, виконавчі та судові функції можуть бути передані міжнародним організаціям за міжнародними договорами або відповідно до міжнародних договорів за умови додержання вимог, встановлених частиною 3 статті 91»[281], тобто «Будь-який припис міжнародного договору, який суперечить Конституції, підлягає схваленню більшістю не менше ніж двома третинами голосів депутатів Генеральних штатів» (ч. 3 ст. 91)[282]. При цьому «Приписи міжнародних договорів і резолюцій міжнародних інституцій, які можуть підлягати виконанню всіма особами, в силу їхнього змісту, стають обов'язковими після їх опублікування» (ст. 93)[283], а «Чинні в Королівстві законодавчі норми не застосовуються, якщо їх застосування суперечить

[278] Ústavní zákon, kterým se mění ústavní zákon České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-395 (дата звернення: 26.06.2025).

[279] Tichy L., Dumbrovsky T. EU Integration and the Czech Constitution: Assertive Judiciary and Baffled Administration. *Member States' Constitutions and EU Integration* / Stefan Griller, Monica Claes and Lina Papadopoulou (eds). Hart: Oxford 2019. P. 11. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2615617 (дата звернення: 26.06.2025).

[280] Ústavní zákon, kterým se mění ústavní zákon České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-395 (дата звернення: 26.06.2025).

[281] The Constitution of the Kingdom of the Netherlands. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

[282] Ibid.

[283] Ibid.

278
279
280
281

приписам міжнародних договорів або резолюцій міжнародних інституцій, які є обов'язковими для всіх осіб» (ст. 94)[284].

Інший приклад — Республіка Польща, Конституція якої не містить прямих згадок про ЄС, його інституції чи право. Проте вона опосередковано дозволяє членство в ЄС через ст. 90, яка встановлює типові приписи для конституцій держав–членів ЄС, а саме: «1. Республіка Польща на підставі міжнародного договору може передати міжнародній організації або міжнародній інституції повноваження органів державної влади з деяких питань. 2. Закон про надання згоди на ратифікацію міжнародного договору, визначеного у частині 1, ухвалюється Сеймом більшістю у дві третини голосів за присутності не менше половини загальної кількості депутатів, а також Сенатом більшістю у дві третини голосів за присутності не менше половини від загальної кількості сенаторів. 3. Рішення про надання згоди на ратифікацію такого договору може бути ухвалене на загальнопольському референдумі відповідно до припису статті 125. 4. Постанову про вибір порядку надання згоди на ратифікацію Сейм ухвалює абсолютною більшістю голосів за присутності не менше половини загальної кількості депутатів»[285]. Крім того, у ч. 3 ст. 91 цієї Конституції закріплено: «Якщо це випливає з ратифікованого Республікою Польща договору, що конституює міжнародну організацію, встановлене нею право застосовується безпосередньо, маючи пріоритет у разі колізій із законами»[286]. Таким чином, членство в ЄС[287] було забезпечено без радикального перегляду тексту Конституції Республіки Польща, але за рахунок високого рівня легітимації передання частини суверенних повноважень.

При цьому «судова європеїзація» («проєвропейське тлумачення») Конституції є наразі основним способом, за допомогою якого Польща приводить свої конституційні норми у відповідність до

284 [284] The Constitution of the Kingdom of the Netherlands. URL: https://www.government.nl/binaries/government/documenten/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands/WEB_119406_Grondwet_Koninkrijk_ENG.pdf (дата звернення: 26.08.2025).

285 [285] The Constitution of the Republic of Poland of 2nd April, 1997. *Dziennik Ustaw.* 1997. No. 78, item 483. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (дата звернення: 26.08.2025).

[286] Ibid.

[287] Докладніше про досвід вступу Польщі до ЄС див.: Barcz Jan, Górka Maciej, Wyrozumska Anna. Instytucje i prawo Unii Europejskiej. Wydanie 6. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. P. 59-66.

вимог, що випливають із права ЄС. Масштаби цього явища значною мірою пов'язані з жорсткою процедурою внесення змін до Конституції Республіки Польща. У цій ситуації ухвалення так званих «тихих змін» конституційних норм є простішим і швидшим способом реагування на наявні проблеми, пов'язані з членством Польщі в ЄС[288].

«Держави ревно оберігають свої прерогативи і мало що є більш значущим…»[289], однак основні закони Австрії, Греції, Данії, Іспанії, Італії, Норвегії, ФРН та інших держав — членів закріпили можливість передання ЄС частини суверенних повноважень. У Розділі 3 «Міжнародні договори» Конституції Іспанії міститься припис: «Органічним законом може бути надано дозвіл на укладення договорів, якими передають міжнародній організації чи органу реалізацію повноважень, що випливають з Конституції. Генеральні кортеси або Уряд, залежно від обставин, зобов'язані забезпечувати додержання цих договорів та резолюцій, ухвалених міжнародними або наднаціональними організаціями, яким такі повноваження були передані» (ст. 93)[290]. У Конституції Австрійської Республіки визначено, що «На підставі закону або договору, схваленого згідно зі ст. 50, абз. 1, декотрі суверенні права можуть бути передані іншим державам або міжурядовим органам» (ч. 2 ст. 9)[291]. В Основному Законі ФРН закріплено припис, згідно з яким «Федерація може законом передавати суверенні повноваження міжнародним організаціям» (ч. 1 ст. 24)[292],

[288] Kustra A. The Polish Constitutional Tribunal and the Judicial Europeanization of the Constitution. *Polish Yearbook of International Law*. 2015. Vol. 35. P. 194, 214. URL: https://ssrn.com/abstract=2811955 (дата звернення: 29.06.2025). Див. також : Barcz Jan. Od lizbońskiej do postlizbońskiej Unii Europejskiej. Główne kierunki reformy ustrojowej procesu integracji europejskiej. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020. P. 662–673.

[289] Shaw Malcolm N. International Law. 9th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 157.

[290] Spanish Constitution. Last revision 02.19.2024. URL: https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en (дата звернення: 29.08.2025).

[291] Federal Constitutional Law, Austria, amended up to Federal Law published in the Federal Law Gazette BGBI.I No. 89/2024. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22636 (дата звернення: 25.08.2025).

[292] Basic Law for the Federal Republic of Germany in the revised version published in the Federal Law Gazette Part III, classification number 100-1, as last amended by the Act of 22 March 2025 (Federal Law Gazette. 2025. I, No. 94). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 04.09.2025).

а в Конституції Бельгії йдеться про гарантії додержання міжнародних або наднаціональних зобов'язань (ст. 169)[293].

У цьому контексті привертають увагу й приписи Конституції Греції, а саме: «В ім'я служіння важливим національним інтересам і розвитку співробітництва з іншими державами можливе, у спосіб укладення конвенції або угоди, визнання за органами міжнародних організацій, встановлених Конституцією компетенцій… Греція може вільно, шляхом ухвалення закону… абсолютною більшістю від загальної кількості депутатів Парламенту, погодитись на обмеження у сфері реалізації національного суверенітету, якщо це пов'язано з важливими національними інтересами, не стосується прав людини та основ демократичного ладу…» (ч. 2–3 ст. 28)[294]. Водночас у Конституції Португальської Республіки закріплено припис, відповідно до якого «Норми, ухвалені компетентними органами міжнародних організацій, в яких бере участь Португалія, діють безпосередньо у внутрішньому праві, оскільки це встановлено у відповідних установчих договорах» (ч. 3 ст. 8)[295].

У Конституції Французької Республіки міститься окремий Розділ XV, присвячений членству держави в ЄС. У ст. 88^1 закріплено, що «Республіка бере участь у… Європейському Союзі, заснованому вільним вибором держав на основі укладених ними договорів, для спільної реалізації деяких своїх повноважень»[296], а в ст. 88^2 визначено, що на основі взаємності та в порядку, встановленому Договором про Європейський Союз, підписаному 7 лютого 1992 р., Франція погоджується з переданням необхідних повноважень інститутам Європейського економічного і валютного союзу, а також зі встановленням правил, що стосуються перетину зовнішніх кордонів

293

294

295

296

[293] La Constitution Belge. URL: https://www.senate.be/doc/const_fr.html (дата звернення: 15.09.2025).

[294] The Constitution of Greece. Revised by Resolution of November 25, 2019 of the IXth Revisionary Parliament. URL: https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/THE%20CONSTITUTION%20OF%20GREECE.pdf (дата звернення: 27.08.2025).

[295] Constitution of the Portuguese Republic. Seventh Revision [2005]. URL: https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[296] Constitution of 4 October 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958 (дата звернення: 29.08.2025).

держав — членів Європейського Співтовариства[297] (нині — Європейського Союзу). Показово, що Конституція Французької Республіки містить окрему статтю, в якій йдеться про те, що «На основі взаємності та в порядку, визначеному Договором про Європейський Союз, підписаному 7 лютого 1992 р., право голосувати і бути обраним на муніципальних виборах може бути надано лише громадянам Союзу, які проживають у Франції…» (ст. 88^{3})[298].

Зауважимо, що правопорядок ЄС є автономним, практика Суду відіграла вирішальну роль у наповненні цього поняття[299], як і багатьох інших, юридичним змістом, концептуальними основами. Одним із важливих результатів діяльності Суду є визначення, застосувавши, *inter alia*, телеологічне і контекстуальне тлумачення, режиму дії комунітарного права, закладення його доктринальних засад. Примітно, що у рішенні в об'єднаних справах 7/56 та 3-7/57 *Algera* [1957] Суд роз'яснив, що Договір про заснування

297

---

[297] Constitution of 4 October 1958. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958 (дата звернення: 29.08.2025).

[298] Ibid.

[299] See: Case 26/62, *Van Gend en Loos* (Judgment of the Court of 5 February 1963). ECLI:EU:C:1963:1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026 (дата звернення: 30.06.2025) ; Case 6/64, *Costa v. ENEL* (Judgment of the Court of 15 July 1964). ECLI:EU:C:1964:66. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006 (дата звернення: 25.06.2025); Case 14/68, *Walt Wilhelm and others v. Bundeskartellamt* (Judgment of the Court of 13 February 1969). ECLI:EU:C:1969:4. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61968CJ0014 (дата звернення: 14.06.2025); Case, 106/77, *Simmenthal* (Judgment of the Court of 9 March 1978). ECLI:EU:C:1978:49. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0106 (дата звернення: 17.06.2025); Case C-128/92, *H.J. Banks & Co. Ltd* (Judgment of the Court of 13 April 1994). ECLI:EU:C:1994:130. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:61992CJ0128 (дата звернення: 21.06.2025) ; Hamuľák O., Stehlik V. European Union Constitutional Law: Revealing the Complex Constitutional System of the European Union. Olomouc: Palacký University Olomouc, 2013. P. 68-94; Falalieieva L., Strilets B. Extraterritorial Case Law of the Court of Justice of the European Union in the Light of Modern Approaches. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics*. 2023. Vol. 10, Issue 2. Wolters Kluwer. P. 124–148. URL: https://reference-global.com/article/10.2478/eustu-2023-0015 (дата звернення: 21.09.2025) ; Lindeboom J., Wessel R. Introduction: the Autonomy of EU Law, Legal Theory and European Integration. *European Papers*. 2024. 8 (3). P. 1248–1249. URL: https://www.europeanpapers.eu/e-journal/autonomy-eu-law-legal-theory-european-integration-introduction (дата звернення: 30.08.2025).

ЄОВС базується на «обмеженні суверенітету на користь наднаціональних інституцій»[300]. Складність інтеграційних відносин обумовлює особливе значення наведених застосованих методів як інструментів, з одного боку, забезпечення єдності та цілісності, ефективності та розвитку права ЄС, а з іншого — розширення зобов'язань держав–членів. Так, у рішенні в справі 26/62 *Van Gend en Loos* [1963] Суд, обґрунтовуючи пряму дію (англ. *direct effect*), вказав, що ЄЕС є «новим міжнародним правопорядком», на користь якого держави обмежили свої суверенні права у визначених сферах і суб'єктами якого є не лише держави–члени, а й їхні громадяни[301]. Суд розвинув доктринальні погляди стосовно прямої дії норм права ЄС у внутрішніх правопорядках держав–членів, постановивши, що вони можуть застосовуватися у національних судах поряд із нормами внутрішнього права під час розгляду судових справ. Серед критеріїв прямої дії норм права ЄС Суд визначив, що такі норми мають містити чіткі, зрозумілі та однозначні зобов'язання; бути вичерпними, тобто не потребувати додаткових актів з їх імплементації; безумовними (рішення у справі 128/92 *H.J. Banks & Co Ltd* [1994])[302]. Пряма дія норм права ЄС обмежує сферу дії територіального верховенства (іманентна складова державного суверенітету) держав–членів, віддзеркалюючи передання ними частини своїх суверенних прав на користь ЄС. Інституцією, що встановлює, які з норм права ЄС мають пряму дію, є Суд, оскільки саме він наділений компетенцією їхнього офіційного тлумачення[303], таким чином забезпечуючи уніфікацію підходів до впро-

300

[300] Joined cases 7/56, 3/57 to 7/57, *Algera & Others v. Common Assembly* (Judgment of the Court of 12 July 1957). ECLI:EU:C:1957:7. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1435675681702&uri=CELEX:61956CJ0007 (дата звернення: 26.06.2025).

301

[301] Case 26/62, *Van Gend en Loos* (Judgment of the Court of 5 February 1963). ECLI:EU:C:1963:1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026 (дата звернення: 30.06.2025).

302

[302] See: Case C-128/92, *H.J. Banks & Co. Ltd* (Judgment of the Court of 13 April 1994). ECLI:EU:C:1994:130. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:61992CJ0128 (дата звернення: 21.06.2025).

[303] Фалалєєва Л. Г. Суд Європейського Союзу. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 794.

вадження норм права ЄС у внутрішні правопорядки держав–членів та єдність їх застосування.

Принципи права ЄС не існують відособлено від інтеграційної реальності, походячи з неї, видозмінюючись нею, формуючи її. У рішенні у справі 6/64 *Costa v. ENEL* [1964] чітко закріплено принцип верховенства (англ. *supremacy*) права ЄЕС, у нинішній інтерпретації — примату (англ. *primacy*)[304] права ЄС над національним, включно й конституційним, правом держав–членів, що детермінує наднаціональний вимір та автономність інтеграційного правопорядку[305]. Суд, зокрема, встановив: «держави, хоч і в обмежених сферах, передали свої суверенні права на користь Співтовариства та сформували у такий спосіб право, що застосовується як безпосередньо до них, так і до суб'єктів їх внутрішнього права»[306]. Як наслідок, держави–члени «не можуть протиставити правопорядку ЄЕС… нормативний акт внутрішнього права, якою б не була його природа, щоб не поставити під сумнів правові засади Співтовариства»[307]. Крім того, у рішенні у справі 14/68 *Walt Wilhelm and others v. Bundeskartellamt* [1969] Суд постановив: Договір про заснування ЄЕС «сформував свій самостійний правопорядок, інтегрований у правові системи держав–членів; імперативна сила Договору та актів, прийнятих на його виконання, не може змінюватися від держави до держави. Відповідно, у ситуації колізії норм права ЄЕС і національного права у сферах, що становлять прерогативу ЄЕС, примат мають норми права ЄЕС»[308]. Такий підхід послідовно підтверджено й іншими рішеннями Суду, зокрема у справі 106/77 *Simmenthal*

[304] Див.: Яворська І., Микієвич М. Суд Європейського Союзу: правовий статус та особливості реалізації правотворчої функції : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. С. 169–173 ; Hamuľák O., Stehlík V. European Union constitutional law: revealing the complex constitutional system of the European Union. Olomouc : Palacký University Olomouc, 2013. P. 70–94.

[305] See: Horspool M., Humphreys M., Wells-Greco M. European Union Law. 11th ed. Oxford: Oxford University Press, 2021. P. 186–224.

[306] Case 6/64, *Costa v. ENEL* (Judgment of the Court of 15 July 1964). ECLI:EU:C:1964:66. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006 (дата звернення: 25.06.2025).

306

[307] Ibid.

[308] Case 14/68, *Walt Wilhelm and others v. Bundeskartellamt* (Judgment of the Court of 13 February 1969). ECLI:EU:C:1969:4. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61968CJ0014 (дата звернення: 14.06.2025).

308

[1978], в якому висновок про незастосування норм внутрішнього права, які суперечать праву ЄС, було розвинуто до необхідності утримання держав–членів від ухвалення нормативних актів, які суперечать праву ЄС[309] (у разі їхньої наявності — від застосування). Примат права ЄС означає, що будь-які акти законодавчої, виконавчої або судової влади держав–членів, у тім числі їхні конституції, прийняті як до набрання чинності відповідною нормою права ЄС, так і після, не мають застосовуватися, якщо суперечать останній. При цьому йдеться про примат як первинного, так і вторинного права ЄС, включно норм права ЄС, що не мають прямої дії у внутрішніх правопорядках держав–членів[310].

Принцип примату права ЄС, інкорпорований до ст. I-6 «Право Союзу» *(«Конституція і право, створюване інституціями Союзу в ході реалізації наданої йому компетенції, мають примат над національним правом держав–членів»)* Договору про встановлення Конституції для Європи 2004 р. (не набрав чинності, але зберігає історичне, політичне, концептуальне значення), під час укладення Лісабонського договору 2007 р. було перенесено до Декларації № 17, яка не має юридично обов'язкової сили, як наслідок, цей принцип не набув нормативного закріплення в установчих договорах ЄС, а лише відображає спільну позицію держав–членів. У Висновку Юридичної служби Ради ЄС про примат права ЄС від 22 червня 2007 р. зазначено, що враховуючи судову практику Суду примат права ЄС є засадничим принципом цього права, нерозривно пов'язаним з особливою природою інтеграційного об'єднання. Зрештою, саме завдяки усталеній судовій практиці ЄС він послідовно застосовується на умовах, визначених останньою[311].

Відтак, слушним є висновок професора В. Муравйова про те, що «Автономний характер права ЄС знаходить свій відбиток у механізмі реалізації його норм у внутрішніх правопорядках держав–членів. Він побудований на основі передання державами–членами повноважень

309

[309] See: Case, 106/77, *Simmenthal* (Judgment of the Court of 9 March 1978). ECLI:EU:C:1978:49. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61977CJ0106 (дата звернення: 17.06.2025).

[310] Фалалеєва Л. Г. Право Європейського Союзу. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 572.

[311] Там само.

ЄС… На відміну від участі держав у міжнародних організаціях, членство в ЄС веде до обмеження державами–членами своїх суверенних прав, частину з яких вони передають ЄС»[312]. Відбулось переосмислення концепту державного суверенітету, з'явились додаткові можливості його реалізації[313]. В практичній площині йдеться не про «об'єднання суверенітетів», не про відмову (часткову / повну) держав–членів ЄС від своїх суверенних прав, а про реалізацію останніх у прийнятний для них спосіб, про їхнє провадження через передання реалізації частини своїх суверенних повноважень відповідним інституціям ЄС та, таким чином, наділення їх наднаціональною компетенцією.

Конституція забезпечує основу для визнання примату права ЄС у словенській правовій системі, визначаючи, що правові акти та рішення, ухвалені в міжнародних організаціях, яким Словенія передала частину своїх суверенних прав (у даному випадку ЄС), повинні застосовуватися в державі відповідно до правових норм цих організацій[314]. Вступивши до ЄС, Словенія передала йому частину своїх суверенних прав на підставі ст. 3а Конституції Республіки Словенія, в якій, зокрема, вказано наступне. «Відповідно до договору, ратифікованого Національною асамблеєю більшістю у дві третини голосів усіх депутатів, Словенія може передати частину своїх суверенних прав міжнародним організаціям, заснованим на повазі до прав людини та основоположних свобод, демократії та принципу верховенства права, а також може укладати оборонний союз з державами, які поважають ці цінності… Правові акти та рішення, ухвалені в рамках міжнародних організацій, яким Словенія передала частину своїх суверенних прав, застосовуються в Словенії відповідно до правового регулювання цих організацій»[315]. У словенській правовій сис-

[312] Муравьев В. И. Реализация норм права Европейского Союза во внутренних правопорядках государств–членов. *Международное право как основа современного миропорядка. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова* / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев ; Одесса, 2012. С. 311–312.

[313] Докладніше див.: Денисов В., Фалалєєва Л. Наднаціональність як правова реальність міжнародної інтеграції. *Право України.* 2018. № 1. С. 214–231.

314

[314] National legislation. Slovenia. European e-Justice Portal. Last update: 20 July 2020. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/legislation-and-case-law/national-legislation/si_en (дата звернення: 01.07.2025).

315

[315] The Constitution of the Republic of Slovenia. Human Rights Ombudsman of the Republic of Slovenia. URL: https://www.varuh-rs.si/en/about-us/legal-framework/the-constitution-of-the-republic-of-slovenia/ (дата звернення: 26.06.2025).

темі ця конституційна норма теж має значення для визначення статусу права ЄС, встановлюючи, що правові акти та рішення, ухвалені в рамках ЄС, застосовуються в Словенії відповідно до правового регулювання ЄС. Як стверджує Конституційний Суд Республіки Словенія, а також це підкреслюється в доктрині, зазначена конституційна норма становить внутрішню конституційну правову основу, на підставі якої всі державні органи, включаючи Конституційний Суд, при здійсненні своїх повноважень повинні застосовувати право ЄС[316].

Конституційний Суд Республіки Словенія неодноразово визнавав: «дія права ЄС у внутрішньому правовому порядку залежить від правил, що регулюють функціонування ЄС на даний момент. Це стосується базових принципів права ЄС, які закріплені в Договорі про Європейський Союз та Договорі про функціонування Європейського Союзу або які Суд ЄС розробив у своїй судовій практиці. Згідно з третім абзацом статті 3а Конституції, базові принципи, що визначають взаємовідносини між внутрішнім правом та правом ЄС, є водночас і внутрішніми конституційними принципами, які мають таку саму обов'язкову силу, як і Конституція»[317]. При цьому, як зауважують словенські науковці К. Ватовець та Є. Летнар Черніч, після вступу Словенії до ЄС у травні 2004 року, і особливо протягом останніх років, Конституційний Суд Республіки Словенія все частіше застосовує право ЄС. У кількох випадках право ЄС також було вирішальним чинником при винесенні рішень та обґрунтуванні юридичних позицій цього органу конституційної юрисдикції. Хоча Конституційний Суд часто посилається у своїх рішеннях на право ЄС, базує на ньому свої рішення, залишаються деякі невизначеності щодо застосування Хартії ЄС про основоположні права, а прямі звернення до Суду ЄС через преюдиційні запити ще є рідкісними[318].

Таким чином, Конституційний Суд Республіки Словенія, наголошуючи на тому, що базові принципи, які визначають взаємовідносини між внутрішнім правом та правом ЄС, є водночас і внутрішніми конституційними принципами, фактично визнає право ЄС частиною

316 [316] Vatovec K., Letnar Černič J. The Slovenian Constitutional Court and EU Law: Some Aspects and Future Challenges. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics.* 2023. Vol. 10. Issue 2. Wolters Kluwer. P. 53. URL: https://sciendo.com/article/10.2478/eustu-2023-0012 (дата звернення: 30.06.2025).

[317] Ibid.

[318] Ibid. P. 50.

конституційного порядку Словенії. Це забезпечує стабільну реалізацію acquis та запобігає виникненню конфліктів між національним правом і правом ЄС. Втім, попри активне посилання на право ЄС, залишаються дискусійними питання застосування Хартії ЄС про основоположні права та взаємодії з Судом ЄС через преюдиційні запити, що демонструє тривалу еволюцію словенської конституційної практики у сфері європейської інтеграції. Відповідно до рішення Конституційного Суду Австрії (VfGH 14/03/2012, U 466/11-18), права, гарантовані Хартією ЄС про основоположні права, беручи до уваги принцип еквівалентності, є правами, які гарантує Конституція під час розгляду в Конституційному Суді[319].

Принагідно зауважимо, що Суд ЄС у доктрині іноді вказують як «Суд справедливості ЄС», посилаючись на англомовний відповідник «*Court of Justice of the European Union*», однак у англомовній версії Міжнародного Суду ООН теж є «*Justice*» — «*International Court of Justice*», а усталена практика перекладу зважає на те, що справедливість іманентно притаманна суду, тому, як правило, обмежуються зазначеним загальноприйнятим терміном. Керуючись цією логікою вбачаємо коректним і доцільним іменувати Судом ЄС узагальнену назву Суду (англ. *Court of Justice*) і Загального суду (англ. *General Court*) як наразі складових елементів судової системи ЄС, кожний з яких через здійснення правосуддя у межах власної юрисдикції забезпечує додержання права ЄС. На наш погляд, використання терміну «Суд Європейського Союзу» як перекладу англомовного відповідника «*Court of Justice of the European Union*» є цілком виправданим для його ідентифікації, за аналогією з усталеним у вітчизняній науці та практиці перекладом терміну «*International Court of Justice*» як «Міжнародного Суду ООН», україномовна назва якого теж не є дослівною.

У перекладі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. використовується термін «практика Суду Європейського Союзу». Серед доктринальних поглядів, відтворених, зокрема, в: «Енциклопедії міжнародного права» у 3-х томах, опублікованій за загальною

[319] Constitutional Court (VfGH, 14 March 2012, U 466/11-18, U 1836/11-13). URL: https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH_U_466-11_U_1836-11_Grundrechtecharta_EN_4.4.2017.pdf (дата звернення: 28.08.2025) ; див. також : Лисенко О. М. Конституційне право й права людини. *Конституційне право* : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 151. 319

редакцією академіка Ю. Шемшученка та професора В. Денисова (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2014–2019 рр.)[320]; монографії «Суд Європейського Союзу: правовий статус та особливості реалізації правотворчої функції», опублікованій професором М. Микієвичем та І. Яворською (Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017 р.)[321]; підручнику «Європейське право: право Європейського Союзу», опублікованому за загальною редакцією професора В. Муравйова (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015 р.)[322] міститься саме термін «Суд ЄС», засвідчуючи наявність певної доктринальної єдності та визначеності з цього приводу.

Власне, Суд забезпечує: судовий захист у сферах регулювання права ЄС, сформулювавши його основні кваліфікаційні ознаки; коректне застосування масиву acquis, частково наповненого практикою Суду; поступ європейської інтеграції, у тім числі поглиблення правової інтеграції; підтримання і дотримання інституційного балансу, встановленого установчими договорами; виконання ухвалених ним рішень, які стали важливим джерелом права ЄС, послідовно сприяючи його розвитку та автономізації тощо.

Особливості механізму реалізації норм права ЄС у внутрішніх правопорядках держав–членів зумовлені передусім його автономністю, основу якої становить розподіл компетенції між ЄС і державами–членами, передання ЄС останніми частини своїх суверенних прав. Одним із важливих чинників автономності та, як наслідок, унікальності правопорядку ЄС є те, що чинність і дія на території держав–членів норм права ЄС не залежить від їхнього внутрішнього законодавства. Вони, на відміну від норм міжнародного права, не є складовою правової системи держави–члена. ДЄС-Л та Договір про функціонування ЄС як установчі договори (мають найвищу юридичну силу та пряму дію на території інтеграційного об'єднання; всі

[320] Фалалєєва Л. Г. Суд Європейського Союзу. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 790–797.

[321] Яворська І., Микієвич М. Суд Європейського Союзу: правовий статус та особливості реалізації правотворчої функції : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. 248 с.

[322] Європейське право: право Європейського Союзу : підручник: у трьох кн. *Інституційне право Європейського Союзу* : кн. перша / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. С. 187–194.

інші акти ЄС ухвалюються на підставі установчих договорів і мають їм відповідати) визначають межі компетенції ЄС (принцип наділення компетенцією), а також інструменти її реалізації (принципи субсидіарності та пропорційності), не виключаючи дорозумілої компетенції (англ. *implied powers*; ст. 352 ДФЄС)[323]. Суд постановив, що принцип наділення компетенцією має бути додержаний у зовнішній і внутрішній діяльності ЄС (Висновок 2/94 Суду [1996])[324]. Будь-яка компетенція, не надана ЄС установчими договорами, належить державам–членам (п. 1 ст. 4, п. 2 ст. 5 ДЄС-Л)[325]. Відтак, варто враховувати презумпцію компетенції держав–членів й те, що ЄС не може самостійно змінювати свою компетенцію, надану йому державами–членами. ЄС і держави–члени виявляють взаємну повагу і сприяють один одному у виконанні завдань, покладених на них установчими договорами (принцип лояльності). Держави–члени вживають усіх заходів, загальних чи спеціальних, здатних забезпечити виконання зобов'язань, покладених на них установчими договорами або актами інституцій ЄС; створюють сприятливі умови для виконання ЄС його завдань і утримуються від будь-яких заходів, які можуть загрожувати досягненню цілей ЄС (п. 3 ст. 4 ДЄС-Л)[326].

З огляду на те, що в основу функціонування механізму реалізації норм права ЄС покладено розподіл компетенції між ЄС і державами–членами, а реалізація норм права ЄС здійснюється переважно останніми, вони мають створити належні умови для дії норм права ЄС не лише у сфері його компетенції, а й у сфері своєї компетенції. Понад те, у постанові у справі 9/65 *San Michele* [1965] Суд підкреслив, що норми права ЄС, на відміну від норм міжнародного права, не функціонують як елементи правової системи держави–члена, не підпорядковуються її принципам і процесуальним

[323] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 29.08.2025).

[324] Opinion Pursuant to Article 228 of the EC Treaty. Opinion of the Court. URL: https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=E9032AE0345B291FAC4FD8D3F6394572?text=&docid=99549&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=14634047 (дата звернення: 29.08.2025).

[325] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 29.08.2025).

[326] Ibid.

нормам[327]. Крім того, Суд встановив, що рецепція не має на меті трансформацію норм права ЄС у внутрішні правопорядки держав–членів, тому вони мають застосовуватися національними судами не як норми внутрішнього права, а саме як право ЄС[328]. Незважаючи на розбіжності у трактуванні співвідношення права ЄС і конституційно-правових норм держав–членів, Суд домігся як визнання, так й однакового застосування примату і прямої дії норм права ЄС. Використовуючи, зокрема, механізми правового регулювання, було подолано колізії, які перешкоджали ефективній дії права ЄС у внутрішніх правопорядках держав–членів. Країни-кандидати (їх досвід варто творчо запозичити) теж мають враховувати необхідність забезпечення таких умов реалізації норм права ЄС, які засвідчували б визнання ними автономності правопорядку ЄС, примату права ЄС та прямої дії окремих його норм у їхніх внутрішніх правопорядках[329].

Згідно з приписами ст. 148 «Інтеграція в Європейський Союз» Конституції Румунії (відповідні зміни були внесені в 2003 році[330]), приєднання держави до установчих договорів ЄС з метою передання певних повноважень його інституціям, а також спільного з іншими державами–членами здійснення повноважень, визначених цими договорами, здійснюється на підставі закону, ухваленого на спільному засіданні Палати депутатів Сенату більшістю у дві третини голосів депутатів і сенаторів (п. 1). У результаті приєднання, положення установчих договорів ЄС, а також інші його обов'язкові норми мають пріоритет над такими, що їм суперечать, положеннями національного законодавства відповідно до акту про вступ (п. 2). Приписи п. 1 і 2 застосовуються з відповідними змінами й до приєднання до актів, що переглядають установчі договори ЄС

327 [327] Case 9/65, *San Michele* (Order of the Court of 22 June 1965). ECLI:EU:C:1965:63. P. 271. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61965CO0009 (дата звернення: 25.08.2025).

[328] Ibid. P. 372.

[329] Фалалєєва Л. Г. Право Європейського Союзу. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 575.

330 [330] Dumbrava H. The effects of Constitutional Court Judgments in the context of EU integration: the case of Romania as an EU Member State. *ERA Forum.* 2024. Vol. 25. P. 70. DOI: https://doi.org/10.1007/s12027-024-00794-9. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12027-024-00794-9 (дата звернення: 21.08.2025).

(п. 3). Парламент, Президент Румунії, Уряд і судова влада гарантують виконання зобов'язань, що випливають із акту про вступ та з положень пункту 2 (п. 4). Уряд передає до обох палат Парламенту проєкти обов'язкових актів до того, як вони будуть подані на затвердження до інституцій ЄС (п. 5)[331]. Таким чином, у румунському правовому порядку співвідношення між національним законодавством та правом ЄС регулюється спеціальними приписами ст. 148 Конституції Румунії. Це також було визнано Конституційним Судом Румунії у рішенні № 127/06.03.2019, в якому, зокрема, підкреслюється: «Стосовно критики зовнішньої неконституційності, пов'язаної з порушенням процедури ухвалення приписів ст. 11 ч. (1) і (2) критикованого закону, а також ст. 148 ч. (2) і (4) Конституції, слід зазначити, що ці конституційні приписи закріплюють принцип добросовісності румунської держави щодо додержання зобов'язань, покладених на неї договорами, стороною яких вона є, імплементації договорів, ратифікованих Парламентом,… і, відповідно, пріоритету європейського права над положеннями внутрішнього законодавства, що йому суперечать» (п. 67 рішення)[332].

З приписів Конституції Румунії вбачається, що: (1) вона має верховенство в румунському правовому порядку; (2) право ЄС має примат над національним правом, якщо приписи національного права суперечать приписам права ЄС, без зазначення категорій національних нормативних актів, які включені до «національного права» і які не повинні застосовуватись, якщо вони суперечать праву ЄС; (3) право ЄС може застосовуватися Конституційним Судом Румунії в контексті контролю конституційності як правова підстава для конституційного контролю національного законодавства, якщо норми права ЄС є достатньо чіткими, зрозумілими і безумовними та мають конституційне значення[333].

331

[331] Constitution of Romania. President of Romania. URL: https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania (дата звернення: 04.09.2025).

332

[332] Decizia nr. 127 din 6 martie 2019 referitoare la obiecția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 5 alin. (7), art. 29 alin. (2) și art. 41 alin. (3) din Legea bugetului de stat pe anul 2019, precum și ale legii în ansamblul său. Portal Legislativ. URL: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/211744 (дата звернення: 07.09.2025).

333

[333] Vrabie M. The relationship between EU law and Romanian Constitution. Recent developments in the case-law of the Romanian Constitutional Court. NISPAcee e-Proceedings. 2022. P. 5. URL: https://www.nispa.org/files/conferences/2022/e-proceedings/system_files/

У ракурсі активізації євроінтеграційних процесів корисним для України є досвід європеїзації конституцій інших країн-кандидатів на вступ до ЄС. Так, у жовтні 2012 року Європейська Комісія рекомендувала надати Албанії статус кандидата на вступ до ЄС за умови виконання ключових заходів у сфері реформи судової та державної адміністрації, а також перегляду регламенту парламенту. В червні 2014 року Європейська Рада надала Албанії статус кандидата на вступ до ЄС[334]. Показово, що в Угоді про стабілізацію та асоціацію ЄС з Албанією 2009 року[335], так само як і у відповідних угодах ЄС із державами західнобалканського регіону, прямо вказується перспектива кандидатства / членства в інтеграційному об'єднанні, на відміну від Угоди про асоціацію з Україною[336].

Норми міжнародних організацій мають верховенство над правом держави у разі конфлікту, якщо угода, ратифікована Республікою Албанія для її участі у цій організації, передбачає чітке і негайне виконання ухвалених останньою норм (ч. 3 ст. 122 Конституції)[337]. Відповідно до приписів ст. 123 Основного Закону, Республіка Албанія на основі міжнародних угод передає міжнародним організаціям суверенні права з певних питань (ч. 1). Закон про ратифікацію міжнародної угоди, як це визначено частиною 1 цієї статті, приймається більшістю голосів усіх членів Кувенду (Асамблеї) (ч. 2). Кувенд (Асамблея) може вирішити, що ратифікація такої угоди здійснюється шляхом референдуму (ч. 3)[338]. Як зазначає професор А. Ворпсі, на основі таких національних конституційних приписів

334 papers/202206291626350.Final%20Paper_Mihaela%20Vrabie_30.05.2022.pdf (дата звернення: 27.08.2025).

[334] Albania. Enlargement and Eastern Neighbourhood. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/albania_en (дата звернення: 29.08.2025).

335

[335] Stabilisation and Association Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Albania, of the other part — Protocols — Declarations. *Official Journal of the European Union.* L 107. 28.04.2009. P. 166–502. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A22009A0428%2802%29 (дата звернення: 29.08.2025).

337

[336] Стрілець Б. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Європейському Союзі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 — міжнародне право / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2020. С. 144.

[337] Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë. Ligji nr. 8417, datë 22.11.1998. URL: https://president.al/wp-content/uploads/2023/09/kushtetuta.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

[338] Ibid.

(ст. 123 Конституції) може бути налагоджений діалог між Судом ЄС та Конституційним Судом Республіки Албанія, а також судами загальної юрисдикції, і цей діалог дасть можливість адаптувати національну правову систему до зростаючих вимог права ЄС[339]. Таким чином, конституційна модель Албанії демонструє високий рівень відкритості до виконання норм права ЄС, завдяки прямому визнанню верховенства міжнародних угод над національним законодавством та норм міжнародних організацій над правом держави (ст. 122 Конституції). Механізм передання частини суверенних прав (ст. 123) доволі чітко врегульований на рівні Основного Закону, це дає можливість передбачувано і послідовно реалізувати євроінтеграційний вибір. Викладені приписи створюють передумови для предметного діалогу з ЄС, що є запорукою поступової, гнучкої і збалансованої європеїзації албанської правової системи.

Висновки

З огляду на наведені положення і міркування можна зробити такі висновки та узагальнення. Проглядається закономірна тенденція до поглиблення взаємозв'язків конституційного та міжнародного права, що посилює стан юридичної визначеності у внутрішньому і міжнародному правопорядках, забезпечує багаторівневий захист прав людини (*стрижнем яких стало міжнародне право*), таким чином позитивно позначається на виконанні покладених на них функцій, на розвитку їх взаємодії (*узалежненої від приписів конституції, від того, наскільки принципи, покладені в її основу, відповідають принципам міжнародного права*[340]*),* на її більш охопному конституційному регулюванні. Цей процес вимагає часу і врахування відмінностей у механізмі дії внутрішнього і міжнародного права. Вочевидь від

[339] Vorpsi A. The Europeanization of Albanian Constitutional Law. *Limitations of National Sovereignty through European Integration* / ed. by R. Arnold. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice. Vol. 51. Dordrecht: Springer, 2016. P. 165–181. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-017-7471-0_10. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-017-7471-0_10 (дата звернення: 30.06.2025). 339

[340] Див.: Денисов В. Н. Принципи міжнародного права. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 622–624.

стану взаємодії конституційного і міжнародного права залежить їх ефективність.

Наявність різних формулювань приписів конституцій держав і відсутність єдності підходів до вирішення проблеми співвідношення внутрішнього і міжнародного права свідчать про складність і неоднозначність процесу конституційного розвитку. Проте вбачається доволі повільна, поступова, але чітка та перспективна тенденція до зміцнення статусу міжнародного права *(надання йому конституційно-правових гарантій*) у процесі взаємодії з внутрішнім, насамперед конституційним правом, у спосіб: *включення* загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів відповідної держави до її правової системи; *визнання* примату міжнародного права (*концепція верховенства конституції суперечить міжнародному праву*) державою як відповідальним членом міжнародного співтовариства, зацікавленим у підтриманні міжнародного правопорядку, що пов'язується зі свободою, справедливістю, безпекою і миром; *встановлення*, наскільки система цінностей, закріплена у конституції, корелюється із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права; *закріплення* норм, покликаних забезпечити реалізацію норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку. Викладене визначає рівень міжнародно-правової свідомості. Відбувається «доместикація» міжнародного права, зближення правових систем держав, відображаючи тенденції в прогресивному розвитку сучасного конституційного права.

Конституційне право розвивається, *inter alia*, під впливом міжнародного, викристалізувались загальні вимоги міжнародного співтовариства до конституцій, міжнародні стандарти все більше позначаються на конституційних приписах, забезпечуючи їхню конвергенцію за допомогою практики реалізації, а також оптимальну взаємодію відповідної держави з міжнародним співтовариством, керуючись, передусім, нормами загального міжнародного права. Поступово розширюється сфера і конкретизується міжнародно-правове регулювання, більш активно інкорпоруються загальновизнані принципи і норми міжнародного права у конституції держав (*відповідно, в їх правові системи, набуваючи здатності регулювати конституційні та інші внутрішньодержавні відносини, а також, як конституційні, визначають зовнішньополітичні пріоритети*), а також сприймається конституційно-правовий досвід інших членів міжнародного співтовариства. Наведене має велике практичне значення,

позаяк підкреслює важливість додержання і забезпечення додержання міжнародно-правових норм не лише у зовнішньому, а й внутрішньому вимірі діяльності держави, значення «конституціоналізації міжнародного права», створення конституційних гарантій реалізації його норм, а також ефективного внутрішньодержавного механізму імплементації міжнародно-правових зобов'язань.

Законотворчий процес, конституційне законотворення, потребує визначеності, передбачуваності, упорядкованості, прозорості, демократичності та раціоналізації, має враховувати концептуальні підходи та гарантувати участь усіх заінтересованих суб'єктів, тому Венеційська комісія в еталонному тесті «*Rule of Law Checklist*», як інструменті оцінювання, фокусується на застосуванні в практичній і теоретичній площинах таких наведених у ньому питань — параметрів:

• Чи є наявними чіткі конституційні приписи стосовно законодавчої процедури?

• Чи забезпечено верховенство парламенту щодо визначення змісту законів?

• Чи має місце прилюдне обговорення пропонованого законодавства в парламенті та чи є належне його обґрунтування (у вигляді пояснювальних документів, що додаються та ін.)?

• Чи має громадськість доступ до проєктів актів законодавства, принаймні коли їх внесено до парламенту? Чи є в громадськості реальна можливість мати вплив (у рамках публічного обговорення тощо)?

• Чи здійснюється — де це є доречним — оцінювання наслідків законів ще до їх ухвалення (наприклад, щодо прав людини чи бюджетних наслідків)?

• Чи бере парламент участь у процесі проєктування, ухвалення, інкорпорації та виконання міжнародних договорів?[341].

Вочевидь наведений доробок, контрольний перелік питань є показовим прикладом, визначальним мірилом для оцінювання стану утвердження і додержання у законотворчому процесі держави правовладдя (верховенства права), що є одним із засадничих принципів функціонування Ради Європи, виразно поділяється ЄС і його

[341] Мірило правовладдя: Rule of Law Checklist / Переклад. Коментар. Глосарій С. Головатого. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 18–19, 125.

державами — членами як одна з фундаментальних цінностей[342], що вирізняється практичною цілеспрямованістю і міждисциплінарністю у застосуванні. Зміст еталонних тестів (вимог-складників) характеризується не теоретичними уявленнями, а практичним застосуванням, суто фактологічними обставинами або якісними характеристиками юридичних механізмів / процедур, зокрема: чи ґарантовано узгодженість законодавства з Конституцією; чи є для суспільства можливим брати участь у підготовці проєктів законів; чи є наявними юридичні засоби протидії невиконанню законодавства; чи є закони сталими, послідовними та передбачуваними; чи є наявною заборона зворотної дії законодавства загалом і кримінального зокрема тощо[343]. Наведене ілюструє тісний взаємозв'язок між демократією, правовладдям (верховенством права) і правами людини, які гармонійно взаємодоповнюють одне одного (властивий їм інструментарій), становлячи стрижень сучасного конституційного правопорядку.

У ракурсі юридичної визначеності, *inter alia*, привертають увагу: *доступність законодавства* (зокрема, чи всі законодавчі акти оприлюднюються перед набранням ними чинності), *передбачність актів права* (чи укладено їх у зрозумілий спосіб; чи вказує нове законодавство чітко на те, що попередньо ухвалене (і яке саме) законодавство скасовано або змінено; чи зміни інкорпоровано до зведеної версії приписів актів права, доступної для суспільства), *сталість і послідовність приписів права* (чи є приписи актів права сталими настільки, що вони зазнають змін лише за належного попередження про це; чи є їх застосування послідовним), *леґітимні очікування* (ця доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, що їх ухвалюють органи публічної влади), *унеможливлення зворотної дії* (чи заборонено зворотну дію кримінального законодавства; якою мірою запроваджено також загальну заборону щодо зворотної дії інших актів права; чи є винятки і, якщо так, то за яких умов) тощо[344].

---

[342] See: Šišková N. Rule of Law as an Integral Part of the Common European Values. *European Studies — the Review of European Law, Economics and Politics*. 2024. Vol. 11. No. 1. Wolters Kluwer. P. 19–40.

[343] Див.: Мірило правовладдя: Rule of Law Checklist / Переклад. Коментар. Глосарій С. Головатого. Київ : ВАІТЕ, 2017. С. 89–90.

[344] Докладніше див.: Там само. С. 22–24, 128–130.

Вивчення вітчизняного конституційного законодавства та практики його застосування дає підстави вважати, що Конституція України відображає основні тенденції прогресивного розвитку конституційного права, вона є юридичним фундаментом удосконалення правової системи держави, втім практика реалізації конституційних приписів поки змушує бажати кращого. Крім того, Конституція потребує внесення змін, доповнення принциповими приписами (це можливо після скасування правового режиму воєнного стану), що, враховуючи аналіз досвіду інших держав, визначають співвідношення національного та міжнародного права, розраховані на потенційне членство держави в ЄС як-от: визнання і закріплення передання частини суверенних прав на наднаціональний рівень, встановлення примату права ЄС над внутрішнім правом тощо. Серед іншого, наведене вище дасть можливість увідповіднити Основний Закон вимогам міжнародного права і тенденціям його розвитку, міжнародним зобов'язанням держави, подолати, піднятися над національною замкнутістю, а інколи й національним егоїзмом, еклектизмом, більш предметно і доволі чітко усвідомити особливості європейського вектору зовнішньополітичної діяльності держави, помірковано визначити стратегію і тактику України у процесі реалізації європейської інтеграції.

Усвідомлюючи значення сучасних проблем, які можуть бути вирішені лише спільними зусиллями держав, взаємозалежність яких невпинно зростає *(зумовлюючи поглиблення взаємодії міжнародного і внутрішнього права, у тім числі конституційного, яке не може не реагувати на цю тенденцію)*, а також зважаючи на те, що, за реалій сьогодення, національні інтереси можуть бути надійно забезпечені лише за підтримки міжнародного співтовариства, важливо підвищити рівень міжнародної правосвідомості, правової культури суспільства, це ставить на порядок денний необхідність покращення міжнародно-правової підготовки майбутніх правників, а також підвищення професійного рівня практикуючих, зміцнення інтелектуального потенціалу, зокрема за допомогою організації та проведення курсів підвищення кваліфікації з актуальних питань теорії і практики міжнародного права та права ЄС. Зростають вимоги й до рівня наукового забезпечення конституційного законотворення, зумовлюючи усунення його «національної обмеженості», актуалізуючи дослідження впливу на конституційне право як прогресивного

розвитку міжнародного права (враховуючи його специфіку та особливе значення), так і конституційного права інших держав.

Викладене сприятиме, *inter alia*, більш глибокому усвідомленню та внутрішньому сприйняттю загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, надбань сучасного конституціоналізму, досвіду конституційного законотворення інших держав, самобутності національної правової системи, духовних і державотворчих цінностей українського народу, а також створенню умов для інтеграції України до ЄС. Аналіз приписів Конституції України, вітчизняного конституційного законодавства та практики його застосування, сучасних підходів до конституційного законотворення вказує на нагальність потреби вироблення концепції новелізації Конституції України, щоб запобігти нововведенням неочікуваного, ситуативного характеру. Впровадження концептуального конституційного законотворення, що базується на практично важливих інноваційних ідеях і ґрунтовних концептах, зокрема, пов'язаних із реалізацією європейської інтеграції України, дасть можливість підвести стійкий науковий фундамент під законотворчий процес — стрижень вітчизняної правотворчості — з урахуванням особливостей еволюції, поточного стану, перспектив розвитку міжнародних стандартів і стандартів ЄС, а також логіки і практики їх застосування.

Посилення взаємозв'язку міжнародного права та права ЄС з внутрішнім правом відображає закономірності сучасного етапу розвитку міжнародних та інтеграційних відносин відповідно, а також тенденцію до посилення взаємодії держав у рамках міжнародного співтовариства та, зокрема, ЄС як інтеграційного об'єднання. Для сучасної науки міжнародного права характерним є наголос на необхідності дослідження конкретних аспектів взаємодії міжнародного права та права ЄС з внутрішнім правом, а також особливостей імплементації норм міжнародного права у внутрішній правопорядок держави «замість пошуку відповіді на абстрактне питання — що стоїть вище: міжнародне право чи внутрішнє»[345]. Звісно, примат права ЄС щодо внутрішнього права держав — членів не є формальністю,

[345] Савчук К. О. Співвідношення міжнародного і внутрішнього права. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3 : М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 754.

а має доволі чітко виражений прикладний характер у межах компетенції ЄС.

У світлі інтеграційної динаміки в Європі та кандидатського статусу України, аналіз наведеного досвіду дає змогу зробити висновки, що не існує уніфікованої моделі європеїзації національних конституцій і далеко не все у контексті конституційних реформ піддається однозначним оцінкам і послідовним прогнозам. Вибір між включенням норм стосовно acquis до тексту Конституції (як у Хорватії), запровадженням спеціальних механізмів контролю та передання частини повноважень (як у Австрії, ФРН, Чехії та Румунії) або конституційне закріплення без згадки безпосередньо ЄС за умов жорсткої процедурної легітимації передання деяких суверенних прав (як у Словенії та Польщі) залежить від політичних пріоритетів і контексту, тенденцій історичного розвитку, національних особливостей, конституційної традиції, концептуальних підходів та рівня інституційної стабільності держави.

Право ЄС не може суперечити основним принципам міжнародного права, водночас відрізняється від останнього з огляду на автономність, конститутивність, пряму дію (окремих норм), суб'єктний склад тощо, це у поєднанні змінює акценти й визначає особливості його правової природи. Важливо, що інтегрованість права ЄС у внутрішнє право держав–членів не суперечить його автономності, воно залишається особливим і самостійним щодо внутрішнього права держав–членів. Зважаючи на правову природу ЄС, цивілізаційний вибір України і перспективи набуття нею членства, для держави важливим є не лише конституційне закріплення співвідношення внутрішнього права та права ЄС (*з огляду на запроваджені Судом ЄС принципи прямої дії та примату права ЄС над правом держав–членів на умовах, визначених усталеною судовою практикою Суду ЄС задля ефективного функціонування інтеграційного об'єднання у межах його компетенції*), а й нормативне оформлення передання частини суверенних прав на наднаціональний рівень. Таким чином будуть створені юридичні передумови для вступу в ЄС, для участі України в євроінтеграційних процесах та забезпечена реалізація норм права ЄС у її внутрішньому правопорядку.

Проблему ставлення до взаємодії, співвідношення внутрішнього права та права ЄС необхідно вирішувати насамперед зважаючи на унікальність інтеграційного правопорядку, на природу зобов'язань за правом ЄС, що відображають *mutatis mutandis* реалії його

становлення і розвитку. Поза сумнівом, це сприятиме не лише виконанню критеріїв набуття членства в ЄС, посиленню внутрішньої легітимації євроінтеграційного курсу держави, формуванню бачення її майбутнього, а й пришвидшенню процесу повоєнного відновлення, утвердженню стійкої динаміки демократичного розвитку, послідовної реалізації європейської інтеграції як історичної необхідності, одного з визначальних зовнішньополітичних орієнтирів, пріоритетних напрямів зовнішньої політики України.

Враховуючи досвід інших держав, зокрема держав–членів ЄС і країн-кандидатів на вступ до нього, надбання у розвитку конституціоналізму та тенденцію до поступальної універсалізації його принципів, вищевикладене, з одного боку, спонукає до всебічного виваженого осягнення сутності розвитку новітнього вітчизняного конституціоналізму, сучасної конституційної практики, утвердження стабільного конституційного правопорядку в Україні, осмислення загальних концептуальних аспектів оновлення та удосконалення тексту чинної Конституції України. Водночас, з іншого боку, практична реалізація зазначеного потребує: твердої державної волі; підвищення рівня міжнародної правосвідомості та правової культури; глибоких знань і їх творчого застосування у нормопроєктувальній та іншій практичній діяльності; відпрацьованих вмінь і навичок використання спеціального методологічного та юридичного інструментарію, що має безпосереднє практичне значення; скоординованої, кропіткої і послідовної праці. Настання переможного миру, скасування воєнного стану, повоєнне відновлення держави спонукатимуть переходити до реалістичної конституційної конкретики, укорінення паростків концептуального конституційного законотворення, забезпечуючи не лише його світоглядно-ціннісну спрямованість і системність, а й досягнення стабільності Конституції України.

CHAPTER 2. CONCEPTUAL CONSTITUTIONAL LAWMAKING IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW AND THE PRACTICE OF EUROPEAN INTEGRATION

The study is dedicated to analysing the prospects for introducing conceptual constitutional lawmaking and the need to improve the text of the current Constitution of Ukraine (which will be possible after the legal regime of martial law is abolished), taking into account trends in the development of international law and the practice of European integration, including, inter alia, achievements of modern constitutionalism, the experience of constitutional lawmaking in other states, the experience of Europeanisation of the constitutions of European Union Member States, the uniqueness of the national legal system and the peculiarities of lawmaking in Ukraine, the foundations of its own constitutional tradition, the historical and cultural origins of statehood, and the spiritual and state-building values of the Ukrainian people.

The research highlights systemic priorities, core elements, defining parameters, legal factors, existing gaps and conflicts, unresolved issues, the current state of affairs, the latest approaches and established / different practices in the context of the issues outlined (such as the recognition and consolidation at the constitutional level of the primacy of European Union law over domestic law of Member States), which reflect the peculiarities of the development of international law and the specifics of European integration, giving rise to qualitatively new interrelations with domestic law.

The section emphasises that there is a fairly clear trend towards the progressive universalisation of the spheres and foundations of constitutional regulation, its principles, and its conceptual and categorical apparatus, which requires reflection/rethinking at the doctrinal level, which continues to evolve. The prospects for amendments and additions to the Constitution of Ukraine are analysed, which are determined, in particular, by: the existence of different practices of constitutional regulation of the relationship between national and international law, the voluntary transfer of part of sovereign powers to the EU level, and the establishment of the primacy of EU law over domestic law; the urgency of the need to Europeanise the Basic Law in view of the European integration of the state, which requires the construction of

new constitutional formulas that will enshrine the key components of these integration processes; the need to take into account current requirements for constitutional regulation of the expansion of the regulation of the interaction between national and international law, ensuring compliance with the doctrine of friendliness towards international law, as well as to provide more effective implementation of its norms in the domestic legal order, aimed at promoting their performance.

Keywords: *international law, international community, international legal order, international treaties, primacy, European Union, EU law, EU founding treaties, acquis, European integration, candidate country, Constitution of Ukraine, Europeanisation, adaptation, implementation.*

Розділ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ

Сучасний розвиток міжнародно-правових відносин, міжнародного правового порядку різних рівнів демонструють необхідність вивчення теоретичних і практичних аспектів міжнародної правотворчості. Насамперед йдеться про її концептуалізацію, стан і динаміку, аналіз міжнародно-правових засад, підвищення ефективності та якості тощо.

Слід підкреслити, що проблематика міжнародної правотворчості не належала і наразі не належить до предмету активних наукових пошуків і дискусій. Водночас у зв'язку зі зростанням викликів і ризиків універсального або глобального, регіонального, транскордонного і локального, наднаціонального вимірів, особливо через тривалу і триваючу агресію росії проти України, інші міжнародні збройні конфлікти, у т. ч. з урахуванням інтенсивної цифровізації і т. д., очевидним і закономірним є привернення уваги до дослідження міжнародної правотворчості, її поняття і природи, сутнісних характеристик, механізмів і процедур реалізації, удосконалення тощо.

Певна увага у науковій і навчально-методичній літературі присвячена загальнотеоретичним засадам правотворчості, міжнародної правотворчості, стадіям та специфіці правотворчого процесу, співвідношенню міжнародної правотворчості і законотворчості, різновидам правових процедур і процесів. Зазвичай, питання міжнародної правотворчості певною мірою пов'язуються з розкриттям природи й особливостей норм і принципів міжнародного права, їх реалізацією і кодифікацією, системою джерел міжнародного права, а також з міжнародною правосуб'єктністю, правом міжнародних договорів, правом міжнародних організацій, співвідношенням міжнародного права і національного права, імплементацією норм і принципів міжнародного права у національних і наднаціональному правопорядках т.д.

Закономірна різноманітність підходів і теорій походження власне міжнародного права, природи і сутнісних характеристик правотворчості, міжнародної правотворчості у вузькому і широкому значеннях, відповідної джерельної основи і суб'єктного складу у працях українських і зарубіжних дослідників у різні історичні періоди. Так, варто відзначити вагомий внесок В. Базова, М. Бурменського. В. Буткевича, В. Василенка, В. Денисова, Є. Ерліха, О. Задорожнього, Н. Камінської, В. Корецького, С. Карвацької, В. Кисіля, Х. Лаутерпахта, Р. Лемкіна, І. Лукашука, Н. Малишевої, В. Мицика, К. Савчука, О. Скрипнюка, Т. Сироїд, Л. Сона, Ю. Шемшученка, М. Яновського

та ін. Водночас вбачається, що наразі недостатнім є стан дослідженості загальнотеоретичних і методологічних аспектів саме міжнародної правотворчості, міжнародного правового порядку, критеріїв ефективності міжнародного права, його норм і принципів, механізмів реалізації крізь призму інтенсивної еволюції і кризи міжнародних відносин, глобалізації та регіоналізації міжнародного права, його фрагментації, іноді надмірної декларативності й заполітизованості, відсутності дієвих інструментів протидії війнам й іншим збройним конфліктам, міжнародній злочинності, порушенням прав і свобод людини тощо. Тому власне постали невідкладні завдання критичного осмислення й переосмислення усталених підходів та організаційно-правових засад, інституційних механізмів процесу міжнародної правотворчості, його феноменології й праксеології, специфіки міжнародно-правової гносеології, онтології й герменевтики, міжнародно-правової свідомості й культури, інших міжнародно-правових цінностей.

Заявлений багатьма сучасними ученими прогресивний розвиток міжнародного права зумовлює необхідність з'ясування результативності, ключових здобутків й проблем на цьому шляху, у т.ч. й задля обгрунтування сучасної парадигми міжнародного права і його модернізації, насамперед міжнародної правотворчості. На наше переконання, пріоритетне значення при цьому відводиться аргументації актуальних фундаментальних засад, визначення суб'єктного складу, галузевої і міжгалузевої специфіки, матеріальних і процесуальних аспектів міжнародної правотворчості, її універсального, регіонального та інших вимірів.

Погоджуємось, що з питанням створення міжнародно-правових норм і принципів тісно переплітається проблематика джерел міжнародного права, що підтверджується в енциклопедичних та інших наукових виданнях з міжнародного права. Не дивлячись на загальну одностайність сприйняття переліку таких джерел, їх природа і зміст, як переконують дослідники, дещо відмінна. Так, американський професор міжнародного права Ч. Хайд стверджував, що джерела позиціонуються з моменту, коли принципи і правила, що регулюють поведінку держав, уперше з'являються як такі[346]. Інші зазначали про те, що підставою юридичних норм, які визначають

346

[346] Charles Cheney Hyde. URL: https://www.britannica.com/topic/common-law/The-16th-century-revolution

міжнародні відносини, є тільки усвідомлення цивілізованими державами необхідності міжнародного правового порядку і їх добровільна згода, що випливає з цього, на визнання його обов'язковості. Тобто очевидний висновок, що усвідомлення і згода набувають свого зовнішнього вираження (формулювання) у міжнародних звичаях і трактатах, інших угодах, дипломатичних переговорах, законодавстві, зрештою у міжнародних судових рішеннях. Наскільки згадані акти і звичаєва практика точно відображають правові позиції, політику і наміри держав, інших суб'єктів міжнародного права, настільки вони можуть вважатися джерелами сучасного позитивного міжнародного права[347].

Професор Віденського університету А. Фердросс у роботі «Міжнародне право» пов'язує поняття «джерела міжнародного права» з дією міжнародно-правових норм у часі: «Процес виникнення, зміни і припинення дії цих норм регулюється самим міжнародним правом, тому що воно, подібно до інших правопорядків, містить не тільки норми матеріального права, які регулюють певні життєві відносини, а й правотворчі норми, що встановлюють, яким способом можуть виникнути, змінитися і припинитися позитивні норми права. Отже, обставини, що регулюються правотворчими нормами і за допомогою яких встановлюються норми міжнародного права, називають *джерелами міжнародного права*»[348]. Іншими словами, йдеться про так звані *формальні (правотворчі) і матеріальні (позитивні) норми міжнародного права*. Тому ті джерела міжнародного права, що регулюються формальними нормами, А. Фердросс відносить до формальних джерел міжнародного права. Відповідно джерела міжнародного права, на підставі яких діють соціальні феномени, що впливають на сам процес створення міжнародно-правових норм, належать до матеріальних джерел міжнародного права.

Згаданий дослідник наголошував на доцільності синтезу індивідуалістичного й універсалістського напрямків в теорії міжнародного права, природного права і позитивізму, права та філософії. Це яскраво продемонстровано у роботі «Універсальне право народів», зокрема, підкреслюється, що кожне правове суспільство базується на ідеях права, примусовий порядок, що не керується цією ідеєю

347

[347] Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.

[348] Bruno Simma The Contribution of Alfred Verdross to the Theory of International Law. URL: http://www.ejil.org/pdfs/6/1/1300.pdf

є не порядком, а деспотизмом. Позитивне міжнародне право має «узгоджені правові принципи народів», котрі хоч і походять з надр природного права, але вже частково були піддані впливу позитивного права. Такі принципи «мали силу ще до того як міжнародне право виробило свої власні норми шляхом формування звичаїв чи міжнародних договорів….і цей пріоритет є не лише історичним, але й нормативним». З-поміж інших цікавих висновків А. Фердросс обґрунтував теорію «помірного монізму», за якою міжнародне право і національне право є частинами єдиної системи, де примат належить першому; у своїй теорії загальних принципів міжнародного права доводив, що позитивістське уявлення про міжнародне право як про право, що складається виключно з міжнародних договорів є скоріше метафізикою, а застосовані повсюдно принципи міжнародного права є кристалізацією міжнародної справедливості[349].

У свою чергу, В. Денисов у виданні «Енциклопедія міжнародного права» стверджував, що *джерела міжнародного права* — це правила поведінки держав та суб'єктів міжнародного права, що визнаються ними юридичними обов'язковими у відносинах між собою. Такі джерела належать до позитивного міжнародного права, норми якого виникають, змінюються і припиняють діяти за певних обставин. Причому виокремлюють: 1) формальні джерела — юридичні процедури й методи створення норм загального застосування, що є юридично обов'язковими для адресатів; 2) матеріальні джерела — забезпечують доказ існування норм, що в разі їх доведення набувають статусу юридично обов'язкових норм загального застосування. Зрештою, як відзначав згаданий учений, у системах внутрішнього права концепція формальних джерел виходить з конституційного механізму правотворення, а статус норми права встановлюється конституційним правом[350].

У найширшому розумінні *джерелом міжнародного права* називають матеріальні умови життя суспільства, однак таке визначення є

[349] Лаб'як О. Концепція міжнародного природничого права у поглядах Альфреда Фердросса. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/edaaa88f-b05d-4c6f-9418-b073e5550676/content

Peter Brett. Voelkerrecht, by Alfred Verdross http://www.austlii.edu.au/au/journals/SydLRev/1956/24.pdf

[350] Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017–2019. Т. 3. Київ, 2019.

3491

3492

надто загальне, оскільки згадані матеріальні умови однаковою мірою є джерелом й інших соціальних явищ, ідей, правосвідомості, національного права тощо. Більш поширеним було трактування джерел міжнародного права як форм, в яких існують норми міжнародного права, тобто як результату процесу створення цих норм, при чому ґрунтуючись на так званій теорії узгодження волі держав. Не лише останні наділені відповідними правотворчими повноваженнями, тому більш доречно пов'язувати механізм *міжнародно-правової нормотворчості (правотворчості)* з концепцією узгодження позицій суб'єктів міжнародного права. Доцільно *міжнародну правотворчість* розглядати як підсумок узгодження насамперед позицій держав й інших суб'єктів міжнародного права, а не виключно їх волі.

Тобто оптимальним вбачається розуміння *джерел міжнародного права* (у юридичному значенні) крізь призму аналізу сучасних теоретичних концепцій міжнародного права, його джерельної основи в узагальненому вигляді як форм, у яких існують норми міжнародного права, створені уповноваженими суб'єктами міжнародного права в результаті узгодження їх позицій. При цьому мається на увазі, що створення норм міжнародного права — це процес, а джерела міжнародного права — це кінцевий результат цього процесу[351].

Безперечно, вдалим є твердження таких авторитетних авторів як В. Буткевич, В. Мицик, О. Задорожній, що джерела міжнародного права не є раз і назавжди сталою категорією, одні з них з'являлися, розвивали міжнародне право і в результаті докорінних змін у міжнародних відносинах припиняли виконувати функцію джерела міжнародного права (наприклад, рішення вселенських церковних соборів у середньовіччі), інші таку функцію виконували постійно (наприклад, звичай міжнародного права). Це стосується й різних історичних періодів становлення міжнародного права, коли певне його джерело функціонувало як допоміжний фактор встановлення чинних норм права, в інших ставало основним (наприклад, історія розвитку

351

[351] Камінська Н. В. та ін. Міжнародне право. Мультимедійний посібник /Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/mg/presentation/tema_7/index.html

Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право : підручник. Одеса : Фенікс, 2018. 744 с.

Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.

Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Фенікс, 2018. 762 с.

міжнародного договору, генеза юридичного значення рішень міждержавних організацій). Це зумовило розуміння джерела міжнародного права як будь-якого аргументу, що використовується в міжнародних зносинах для підтвердження існування певного правила чи норми. Отже, більшість теоретиків і практиків міжнародного права (незалежно від школи або напряму теоретично-філософського узагальнення міжнародно-правових явищ) під *формальними джерелами міжнародного права* мають на увазі фактичний, наявний на даний час матеріал, з якого фахівець-міжнародник визначає юридично обов'язкові правила, які можна застосувати до конкретної ситуації.[352]

Проф. М. Буроменський запевняє, що правильніше було б вживати термін не «джерела міжнародного права», а «джерела, на основі яких у міжнародному праві виконують зобов'язання»[353]. Саме таке розуміння передбачено положеннями *Статуту Міжнародного Суду ООН* — єдиного фактично міжнародно-правового документу, що конкретизує питання джерел. Так, відповідно до ст. 38 названого Статуту:

«Суд, завдання якого полягає у вирішенні відповідно до міжнародного права спорів, що передаються до нього, застосовує:

a) міжнародні конвенції, загальні чи спеціальні, що встановлюють норми, прямо визнані сторонами спору;

b) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як право;

c) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

d) з урахуванням положень ст. 59, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних країн як допоміжні засоби для визначення норм права.

Це положення не обмежує повноваження Суду вирішувати справу *ex aequo et bono*, якщо сторони на це погодяться.» Згадана ст. 59 передбачає, що «Рішення Суду обов'язкове лише для сторін у справі, і лише щодо цієї конкретної справи»[354].

---

[352] Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

Міжнародне публічне право: у 2 т. : підручник / за ред. В. В. Мицика ; авт. кол. : В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. Харків : Право, 2019. Т. 1. Основи теорії. 416 с.

[353] Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с. С. 43–44.

[354] Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй. Офіційний переклад Статутів надісланий листом МЗС № 72/14-612-91197 від 01.08.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

354

У виданні М. Антонович «Міжнародне право» викладено окремий розділ «Міжнародний правотворчий процес», сутність якого зводиться до з'ясування поняття і природи джерел міжнародного права, міжнародного звичаєвого права, загальних принципів права, а також ієрархії джерел міжнародного права і *jus cogens*. Як підкреслює авторка, значна частина міжнародного права абсолютно не схожа на внутрішньодержавне право, «багато міжнародних норм не виражені прямо (експліцитно) і не створені авторитетним органом — це так звана імпліцитна нормативність». Далі зроблено висновок про те, що Міжнародний Суд ООН (Міжнародний Суд Справедливості, МСС) тільки декларує право, а не створює доктрини стереотипних рішень. «Таке рішення не є формально обов'язковим, але авторитетним і фактично немає механізму забезпечення виконання цього рішення. Це допоміжне джерело права, але авторитетне. Стаття 38 Статуту МСС не розкриває, яким чином змінюються норми міжнародного права, і хто ініціює зміни»[355].

Дискусійним вбачається виокремлення у міжнародному процесі правотворення, який на наш погляд, більш влучно називати міжнародною правотворчістю або процесом міжнародної правотворчості, власне ролі індивідів, які поряд з організаціями «під натиском» впливають на держави у контексті створення договірного права «(часом витлумачене МСС)». Прикметно, що авторка загальні принципи права пов'язує виключно з національними правовими системами, «звичаєве право (інколи сформульоване МСС)» — з міжнародними організаціями, державами і дипкорпусами»[356].

Проаналізуємо специфіку створення окремих джерел міжнародного права. Насамперед, вартий уваги один з різновидів міжнародного правотворчого процесу — *міжнародний договірний процес*, що стосується створення міжнародних договірних норм, базується на усталених нормах і принципах міжнародного права. Слід зауважити, що категорія «міжнародний договірний процес» використовується у різних значеннях. Наприклад, у численних зарубіжних виданнях згадується переважно «процес (процедури) укладення міжнародного договору» (*international treaty making, the*

[355] Антонович М. Міжнародне право : навч. посіб. Київ ; Юрінком Інтер, 2021. 384 с.

[356] Там же. С. 46–52.

treaty-making process), рідше «міжнародний законодавчий процес» (*international legislative process*) та ін. Прикметно, що створення міжнародних договірних норм і міжнародних звичаєвих норм, а також загальних принципів права та основних принципів міжнародного права, як вбачається, — взаємодоповнюючі процеси, на підставі яких закономірним є створення міжнародних судових рішень, що у комплексі становлять систему основних джерел міжнародного права, фундаментальні засади міжнародної правотворчості.

На відміну від інших згаданих джерел міжнародного права, саме *міжнародні договори* конституюються як об'єкт міжнародно-правової регламентації у рамках однієї з небагатьох кодифікованих галузей міжнародного права — права міжнародних договорів. Це одне з найдавніших і найбільш поширених джерел класичного і сучасного міжнародного права, відіграє важливу роль у розвитку і регламентації міжнародних відносин, поширене у різних сферах міжнародної співпраці, у т. ч. з урахуванням тенденцій глобалізації, європейської інтеграції, конвергенції та взаємовпливу національного і міжнародного права.

Міжнародний договір (*англ*. *treaty*, *фр*. *traité*, *ісп*. *tratado*, *нім*. *vertrag*) — письмова угода між державами та/або іншими суб'єктами міжнародного права, що регулює відносини між ними шляхом встановлення, зміни чи припинення їх взаємних прав та обов'язків на підставі міжнародного права. Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. міжнародний договір означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування[357]. За ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» 2004 р. міжнародний договір України — укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою до-

357[1]

357[2]

[357] Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf

Віденська конвенція про право міжнародних договорів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

кументах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)[358].

Міжнародний договір є засобом розвитку мирної співпраці між націями, незалежно від відмінностей в їхньому державному і суспільному ладі. Це результат узгодження волевиявлення сторін, у т.ч. форми міжнародного договору, його найменування, укладення шляхом обміну нотами або листами, у результаті прийняття міжнародними організаціями відповідних резолюцій тощо. Причому, на відміну від інших міжнародних документів, його ключовою рисою є обов'язковість, що базується на найдавнішому принципі міжнародного права — *pacta sunt servanda*. Наприклад, Статут ООН 1945 р. є обов'язковою угодою (договором), а Паризька хартія 1990 р., якою заснована Організація з безпеки та співробітництва в Європі (раніше Нарада з безпеки та співробітництва в Європі), не є обов'язковим документом і таким чином офіційно не є міжнародним договором[359], але породжує морально-політичні зобов'язання. Не кваліфікуються як міжнародні договори діагональні угоди, що підтверджено рішеннями МС ООН і т.д. Водночас створення міжнародних договірних норм може знаходити відображення у різних за найменуваннями міжнародних договорах: «договір», «угода», «статут», «конвенція», «хартія», «протокол», «заключний акт», «пакт», «комюніке», «трактат», «меморандум», «спільна заява», «декларація», «modus vivendi», «конкордат» тощо. Так само це стосується і різновидів класифікацій міжнародних договорів: двосторонніх і багатосторонніх (за кількістю учасників або сторін); універсальних, регіональних, міжрегіональних і транскордонних (за географічною ознакою або поширенням); відкритих, закритих, напіввідкритих /напівзакритих (за способом приєднання або правом участі); міждержавних, міжурядових, міжвідомчих (залежно від уповноважених органів чи осіб на укладення договору); міжнародних політичних, воєнно-політичних, економічних, соціальних, культурних (за предметом чи сферою поширення) і т.д.

Загальновідомо, що процес укладення міжнародного договору включає такі основні стадії: 1) прийняття тексту договору; 2) вста-

358

[358] Treaty. Malcolm Shaw/ Fact-checked by The Editors of Encyclopaedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/treaty
Aust A. Modern Treaty Law and Practice. Cambridge, 2000;
Bernhardt R. Treaties // EPIL / Ed. R. Bernhardt. V. IV. North-Holland, 2000.

[359] Паризька хартія 1990 р.

новлення його автентичності (підписання, підписання *ad referendum* або парафування тексту договору, заключного акту міжнародної конференції); 3) згода на обов'язковість договору, що може бути виражена підписанням, ратифікацією або затвердженням, приєднанням. Порядок укладення, дії та припинення міжнародного договору регулюється міжнародними універсальними конвенціями (Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р., Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.). Водночас роль і місце міжнародних договорів у національному правовому порядку закріплені у конституціях держав, зокрема, част. перша ст. 9 Конституції України передбачає, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України»[360]. Спеціальне законодавство, наприклад, Закон України «Про міжнародні договори» 2004 р., деталізує порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України, регламентує повноваження органів державної влади та офіційних осіб щодо їх укладення, порядок надання згоди на обов'язковість для України міжнародних договорів.

Так, у ст. 2 цього закону сформульовані дефініції, що становлять першочергову зацікавленість у досліджуваному напрямі, а саме: «*укладення міжнародного договору України*» як дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України; «*повноваження*» — документ, яким одній або декільком особам у встановленому цим Законом порядку доручено представляти Україну з метою підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та, у випадках, передбачених міжнародним договором, надання згоди на його обов'язковість для України[361]. Безумовно, це результат імплементації, зокрема,

360

361

[360] Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0% B2%D1%80#Text

[361] Закон України «Про міжнародні договори» 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text

положень ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., але далі у її ст. 7 конкретизовано зміст повноважень на укладення договору[362]. Проте недоречно звужувати значення повноважень і зводити його виключно до документу, що підтверджується теорією і практикою міжнародного права. Тим паче, законом 2004 року регламентовано такі повноваження як у контексті правоздатності держав укладати міжнародний договір відповідно до зобов'язань за конвенцією 1969 р., так і у контексті правоздатності держав і міжнародних організацій укладати міжнародний договір відповідно до конвенції 1986 р.

Правоздатність міжнародної організації укладати міжнародні договори «реалізується правилами цієї організації — зокрема, установчими актами організації, прийнятими відповідно до них рішеннями і резолюціями, а також сталою практикою цієї організації» (ст. 1, 6 Віденської конвенції 1986 р.). Держави — члени міжнародної організації можуть шляхом міжнародної угоди створювати для неї права і обов'язки. Договори зобов'язують тільки учасників. Для третіх сторін, тобто держав, що не беруть участь, вони не створюють ні прав, ні зобов'язань. Договір може встановити правові наслідки для третіх держав тільки у разі їх згоди. Якщо така держава користується правами, що витікають з договору, вона повинна дотримуватись і пов'язаних з цим обов'язків.

Законом України «Про міжнародні договори» 2004 р. регламентовано *порядок подання пропозицій щодо укладення міжнародних договорів України.* Згідно зі ст. 4 пропозиції

щодо укладення від імені України, Уряду України міжнародних договорів України подаються відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України;

щодо укладення міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України; інші центральні органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, а також Верховний Суд, Національний банк України, Офіс Генерального прокурора подають пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України разом з Міністерством закордонних справ України; Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні державні адміністрації подають пропозиції через Міністерство закордонних справ України,

362

[362] Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

інший центральний орган виконавчої влади, до компетенції якого належать питання, які пропонуються для врегулювання міжнародним договором.

При цьому законом визначено перелік необхідних документів, що включають такі пропозиції про укладення міжнародних договорів України, з урахуванням результатів проведення Міністерством юстиції України правової експертизи щодо відповідності проекту міжнародного договору Конституції та законам України.

У свою чергу, п. 6 ст. 4 Закону України «Про міжнародні договори» 2004 р. містить відсилання до підзаконного нормативно-правового акту Кабінету Міністрів України, яким встановлюється порядок подання пропозицій щодо укладення міжвідомчих договорів. Власне чинна Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» від 17 червня 1994 р. № 422 прийнята, як зазначено у її тексті, відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» 1993 р. № 3767-12, який втратив чинність у зв'язку з прийняттям відповідного закону 2004 р. Тому очевидним було це врахувати у тексті згаданої постанови № 422, насамперед, при затвердженні її чинної редакції від 11.05.2006 р.

Отже, на наш погляд, все ж таки варто модернізувати вищезгадані нормативно-правові акти України, з метою усунення певних застарілих норм, усунення прогалин і суперечностей, удосконалення процедур регламентації міжнародного договірного процесу за участі України.

Це стосується певною мірою і окремих положень Закону України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX від 24 серпня 2023 року. Так, за статтею 9 «Законодавство України» встановлено, що законодавство України — це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Законодавство України структурується від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили (стаття 19 цього Закону) з урахуванням: 1) засад конституційного ладу в Україні; 2) компетенції та територіальної юрисдикції суб'єкта правотворчої діяльності, визначеної Конституцією України та (або) законом; 3) інших особливостей, визначених Конституцією України та (або) законом. Ця категорія включає:

– Конституцію України — Основний Закон України;

– закони;

– підзаконні нормативно-правові акти.

Далі законодавцем регламентовано, що частиною законодавства України є чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також інші чинні міжнародні договори України. На наше переконання, такий підхід є доволі суперечливим і не коректним, зокрема, це стосується неузгодженості частин першої і третьої статті 9 названого закону. Навряд чи доцільно розмежовувати консолідовану категорію «законодавство України» як систему, що фактично зі змісту цієї статті закономірним можна зробити висновок про підхід законодавця розмежовувати дві підсистеми, а саме 1) нормативно-правові акти України і 2) чинні міжнародні договори. Це не відповідає відомим рішенням Конституційного Суду України, зокрема, у справах про про тлумачення терміну «законодавство», порядок виконання рішень Конституційного Суду України, щодо внесення змін до Конституції України та ін.[363]. Також на таку актуальну проблематику неодноразово звертали увагу чимало сучасних дослідників: теоретиків права, учених-конституціоналістів, юристів-міжнародників і т. д.

Так само некоректним є формулювання категорії «закон про міжнародний договір», тим паче власне аналіз змісту статті 14 Закону України «Про правотворчу діяльність» дозволяє стверджувати про неузгодженість з міжнародно-правовими стандартами у цій сфері.

---

[363] Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 року № 15-рп/2000 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-00#Text

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 року № 12-рп/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) 9 червня 1998 року № 8-рп/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-98#Text

Отже, вбачається доцільним внесення відповідних змін і доповнень до Закону України «Про правотворчу діяльність» задля удосконалення положень, що стосуються міжнародних договорів, міжнародних правотворчих ініціатив Украни, функціонально-компетенційних характеристик уповноважених органів і посадових осіб у цьому напрямі тощо.

У свою чергу, на наше переконання, особливою міжнародно-правовою природою відзначається *міжнародно-правовий звичай* — одне з основних джерел (форм) міжнародного права, що відповідно до п. 1b ст. 38 Статуту МС ООН визначається «як доказ загальної практики, визнаної як правова норма». За наведеним положенням звичай вважається міжнародно-правовим, якщо серед держав існує загальне визнання певної практики, що є обов'язковою для них (Дж. Браєрлі, Я. Броунлі, В. Денисов). Учені акцентують на відмінностях між «звичаєм» (*custom*) як таким, що відповідає фактичній практиці і правовому переконанню (*opinio juris*), та «звичкою» (*usage*), що не становить юридичного зобов'язання.

Тобто, серед умов існування міжнародних звичаїв, визначених МС ООН, з об'єктивної точки зору — це одностайна, тобто уніфікована і стандартизована, повторювана практика відповідних суб'єктів і органів, що застосовується або застосовувалась; а з суб'єктивної точки зору — це переконання в обов'язковості такої поведінки в силу міжнародного права *(opinio juris sive necessitatis*).[364]

Таким чином, у доктрині й практиці міжнародного права усталеним є, безумовно, для створення міжнародно-правового звичаю і визнання у якості джерела міжнародного права тривале його застосування; однаковість, сталість і послідовність, загальність практики; *opinio juris et necessitatis* (загальна практика, що визнається правом) з боку держав, інших суб'єктів міжнародного права, що застосовують це правило поведінки. Це своєрідні складові елементи звичаю, що характеризують його з позиції найбільш поширеної дуалістичної теорії звичаєвого права, а саме, по-перше, звичай як одне з основних джерел міжнародного права передбачає існування конкретної норми або правила поведінки держав; по-друге, — наявність правового переконання в юридичній обов'язковості такої норми або правила. В. Деган підкреслює, що звичаєві норми створюються у результаті

[364] Вольфганг Граф Вітцтум. Hans-Wolfgang von der Heydte. Völkerrecht / International Law

практики та *opinio juris*, можуть бути встановлені, тільки якщо звичай розглядається в його значенні джерела, так само як у безперервності, поступовості й прогресивності соціального розвитку[365].

Український дослідник Ю. Щокін трактує міжнародно-правовий звичай як джерело (форма зовнішнього вираження) міжнародного права, що закріплює правило зовнішньої поведінки учасників міжнародних правовідносин, яке склалося в практиці одноманітних фактичних міжнародних правовідносин, що мали місце в дійсності неодноразову кількість разів, визнане юридично обов'язковим і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність за його недотримання[366]. Його правова природа має глибоку природно-правову основу, а стрижнем є визнання ідентичності й загальності людської природи, відображаючи природні потреби людської цивілізації в цілому й кожної людини окремо у своєму збереженні й подальшому розвитку. Джерелом формування міжнародно-правових звичаїв є уявлення про загальнолюдські норми моралі й моральності як про правила поведінки, що відтворюють об'єктивні історично сформовані закономірності, які забезпечують потреби суспільства в мирному розвитку і розкриваються в змісті філософськоправових категорій свободи, рівності, гуманності й справедливості.

Не заперечуючи важливості часових факторів формування міжнародно-правових звичаїв, утвердження будь-якої звичаєвої норми міжнародного права, звертається увагу на можливість існування нетривалих часових проміжків, хоч й достатніх для виникнення й закріплення практики, що формує фактичну (об'єктивну) сторону міжнародної звичаєво-правової норми, і з'ясування внутрішнього (суб'єктивного) ставлення до неї її учасників. Фактично не передбачено чітко визначених точних строків, необхідних для створення відповідного міжнародно-правового звичаю. А так звана концепція «моментальних» звичаїв міжнародного права, хоч і не отримала грунтовного наукового обґрунтування й не спростовує існуючої теорії міжнародного звичаєвого права в цілому й традиційних уявлень про строки формування міжнародних звичаєво-правових норм зокрема, все ж таки акцентує увагу на відомих у традиційній теорії проблемах і вказує на необхідність, зокрема, розмежування сутнісного змісту

[365] Degan V.D. Sources of International Law. The Hague, Boston, London, 1977.

[366] Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків : Право, 2012. 456 с. С. 412.

практики й *opinio juris* як елементів (складників) міжнародно-правових звичаїв, а також указує на новий — цілеспрямований — шлях формування міжнародно-правових звичаєвих норм.

Погоджуємось загалом з твердженням, що науковою підставою для розширення кола учасників процесів формування міжнародно-правових звичаїв є застосування природно-правової теорії до розуміння природи міжнародного права в цілому й до тлумачення поняття «публічний» у міжнародному праві зокрема. Суверенні держави є не єдиними суб'єктами — учасниками процесів формування міжнародно-правових звичаїв. Проте потребує спростування наразі висновок, за яким у міжнародному звичаєвому нормоутворенні беруть участь фізичні особи, міжнародні й національні (локальні) неурядові організації, підприємницькі організації, тобто всі ті, чия міжнародна правосуб'єктність у вітчизняній доктрині тільки знаходить своє визнання[367].

Все ж таки більшість юристів-міжнародників українських і зарубіжних акцентують на усталеному підході стосовно визначення традиційного кола суб'єктів міжнародного правотворчого процесу.

Поширена позиція, що найбільш адекватною формою зовнішнього вираження (джерелом) норм загального міжнародного права (імперативних норм, зобов'язань *erga omnes*, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права) є міжнародно-правовий звичай. Його основні переваги перед міжнародним договором виявляються у такому: а) звичай є первинним засобом вираження тих універсальних морально-правових цінностей, які сформувалися на підставі багатовікового історичного досвіду суспільних відносин і тим самим надали йому властивостей, що не залежать від політичної кон'юнктури; б) установлення звичаїв має особливу специфіку: висновок про наявність норми робиться виходячи з комплексного аналізу різних джерел, що мають не тільки позитивно-правове походження (міжнародні договори, національне законодавство різних держав), а й актів застосування позитивних норм (рішення міжнародних і національних судів, рішення міжнародних організацій, постанови урядів різних держав і т. ін.), а також будь-яких інших засобів зовнішньої фіксації практики дійсних фактичних міжнародних правовідносин.

---

[367] Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики : монографія. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків : Право, 2012. 456 с. С. 412.

Як обгрунтовує А. Андрейків, «нормою звичаєвого міжнародного права запропоновано вважати позадоговірне правило поведінки, яке встановлюється його суб'єктами шляхом визнання юридично обов'язковою певну практику взаємних відносин. Така норма є результатом погодження міжнародно-правових позицій держав щодо конкретного стану міжнародних відносин.» Дослідник підкреслює, що міжнародний звичай включає два елементи, що мають різне доктринальне тлумачення, — практику держав і *opinio juris*. Водночас, міжнародна доктрина і практика виробили набір критеріїв ідентифікації складників міжнародного звичаю — практики як матеріального «об'єктивного» елементу та *opinio juris*, що трактують іноді як «психологічний», «суб'єктивний» чи «інтелектуальний» елемент звичаю[368].

Цікавий підхід згаданий автор викладає у контексті впливу міжнародних судових установ на міжнародне звичаєве правотворення та правозастосування, здійснюючи порівняльний аналіз порядку формування норм міжнародного звичаєвого права та практики міжнародних і національних судових установ. Тому підкреслюється, що процес формування таких норм характеризується відсутністю попередньо встановлених формальних процедур, властивих процесу створення норм міжнародних договорів. Серед базових прецедентів застосування міжнародного звичаю МС ООН можна виокремити чимало рішень у справах: про надання притулку 1950 р. (Колумбія проти Перу); Монетарне золото, вивезене з Риму 1954 р. (Італія проти США, Великобританії і Франції); континентальний шельф Північного моря 1969 р. (Німеччина проти Данії та Нідерландів); захоплення в заручники дипломатичного персоналу в Тегерані 1980 р. (США проти Ірану); військових і напіввійськових формувань 1986 р. (Нікарагуа проти США); реалізації кримінальних процедур та юрисдикцій 2003 р. (Конго проти Франції); застосування Конвенції щодо запобігання та покарання за злочини геноциду 2007 р. (Боснія та Герцеговина проти Сербії); юрисдикційні імунітети держави 2012 р. (Німеччина проти Італії) тощо. У зв'язку з тим, що сама собою практика, без визнання обов'язковості, не може визнаватись звичаєвою нормою, тому створення і реалізацію міжнародного звичаю у

[368] Андрейків А. І. Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 237 с.

конкретній справі слід розглядати як дискретні (окремі) судові процедури: 1) суди через вивчення практики держав і визнання обов'язковості зобов'язань (*opinio juris*) встановлюють наявність загальної (партикулярної) звичаєвої норми міжнародного права, що регулює правовідносини, які становлять предмет спору; 2) згодом суди досліджують відповідність звичаєво-правовому зобов'язанню фактичні дії держав — сторін судового процесу. Прикметно, що окрему зацікавленість під час аналізу результату формування міжнародного звичаю суди приділяють вивченню бездіяльності як власне прояву пасивної практики у формах мовчазної згоди або упущення дії (аберації) та її стійкому запереченню[369].

Вивчення судової практики демонструє особливості створення міжнародних звичаїв, норм міжнародного звичаєвого права у різних галузях міжнародного права, наприклад, міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного морського права, міжнародного повітряного права, міжнародного економічного права і т.д. Отже, для дослідження міжнародного звичаєвого правотворення базовою є практика МС ООН, який у своїх рішеннях встановлює критерії, які слід враховувати під час формування міжнародного звичаю: загальності, однотипності, послідовності в межах певного періоду. Його практика часто охоплює методологічні питання, що стосуються формування, тлумачення чи реалізації норм міжнародного звичаєвого права. Зокрема, здійснення такого тлумачення можливе на всіх стадіях правотворчих процесів, застосовуючи принципи, визначені ст. ст. 31–33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.[370] У процесі тлумачення міжнародними судовими установами звичаєвих норм використовуються всі прийоми, притаманні тлумаченню міжнародних договорів.

Певною специфікою відзначається конституювання існування міжнародного звичаю у діяльності ЄСПЛ, швидше опосередковано, переважно посилаючись на факти, встановлені, зокрема, Комісією міжнародного права і МС ООН.

---

[369] Андрейків А. І. Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 237 с.

[370] Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969.

Для підтвердження існування *opinio juris*, ЄСПЛ досліджує практику окремих держав, враховуючи відповідне національне законодавство. Тому така процедура в теорії міжнародного права характеризується як «Європейський консенсус» (справа A., B. and C. v. Ireland)[371], набуваючи все частішого застосування.

Особливу значущість для міжнародної звичаєвої правотворчості становлять результати функціонування міжнародних воєнних трибуналів, постійних і тимчасових органів міжнародної юстиції. Наприклад, це Нюрнберзький трибунал і створені ним Нюрнберзькі принципи або Нюрнберзьке право, а також МКТЮ. Завдання, що вирішувались із застосування міжнародного звичаю даними установами полягали у формуванні головних принципів кримінальної відповідальності фізичних осіб за міжнародні злочини, застосування ретроактивної юрисдикції, практичного застосування доктрини щодо кваліфікації міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Інші органи міжнародного кримінального правосуддя здебільшого обмежувалися посиланнями на їх практику.

Зрештою, значущими при створенні міжнародного звичаєвого права є роль держав (їх практика формує матеріальну складову міжнародного звичаю), міжнародних організацій (їх рішення впливають на *opinio juris*), міжнародних судових органів (своїми рішеннями констатують факт існування норм звичаєвого міжнародного права, встановлюють наявність необхідних складових). Тобто, при цьому реалізуються регулятивна, ціннісно-орієнтаційна, інтерпретаційна та інші функції.

Неповним вбачається розгляд концептуальних засад міжнародної правотворчості без аналізу створення міжнародних судових рішень, міжнародної судової правотворчості. Слід констатувати, що у сучасній науковій доктрині не спостерігається уніфікованого підходу до розмежування, конкретизації, співвідношення, зокрема, таких основоположних категорій як міжнародна судова правотворчість, міжнародне правосуддя, міжнародне судочинство, міжнародний судовий процес і т. д. Доволі часто вони згадуються, але не розкриваються, хоча й підкреслюється, що «система міжнародного правосуддя є важливим та необхідним компонентом функціонування сучасної міжнародно-правової системи та забезпечення міжнародного

371

[371] A. B. and C. проти Ірландії — 25579/05. Ухвала 16.12.2010 [ВП]. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-118527%22]}

правопорядку та законності. Його існування є передумовою забезпечення основних принципів міжнародного права, реалізації норм міжнародного права у процесі їхнього застосування міжнародними судами та трибуналами, основою міжнародної інституційної системи імплементації міжнародного права»[372].

У свою чергу, підготовлено ряд цікавих досліджень, вартих нашої уваги і присвячених певним аспектам міжнародної судової правотворчості, з-поміж яких варто відзначити: дисертаційні дослідження Дрьоміної Н. В. «Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів» (2005)[373], Плотнікова О. В. «Вплив міжнародних судових органів на фрагментацію міжнародного права» (2013)[374], Пасічника Я. С. «Міжнародна судова процедура: теоретичні та практичні питання правового регулювання» (2015)[375], Карвацької С. Б. «Інтерпретація норм міжнародного права: теоретичні та практичні аспекти» (2020)[376], Фоміна П. В. «Внутрішня система правосуддя міжнародних міжурядових організацій» (2021)[377], Щербань Є. В. «Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського

[372] Міжнародне правосуддя : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / О. К. Канєнберг-Сандул, В. В. Форманюк, Н. В. Хендель ; за ред. проф. Х. Н. Бехруза ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023.106 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/27333; DOI: 10.32837/11300.27333

Міжнародне правосуддя : навчально-методичний посібник / за ред. О. В. Бігняка. Фенікс. 2020. 96 с.

Міжнародне судочинство / кол. авт. ; за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2009. 260 с.

[373] Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : дис. ... канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2005. 240 с.

[374] Плотніков О. В. Вплив міжнародних судових органів на фрагментацію міжнародного права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Од., 2013.

[375] Пасічник Я. С. Міжнародна судова процедура: теоретичні та практичні питання правового регулювання : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2015. 196 с.

[376] Карвацька С. Б. Інтерпретація норм міжнародного права: теоретичні та практичні аспекти : дис. … докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 555 с.

[377] Фомін П. В. Внутрішня система правосуддя міжнародних міжурядових організацій : дис. … доктора філософії за спеціальністю 293 — Міжнародне право (Галузь знань 29 — Міжнародні відносини) / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2021. 207 с.

статуту Міжнародного кримінального суду» (2021)[378], Чубінідзе О. «Універсальна юрисдикція в міжнародному кримінальному праві» (2022)[379], Базова О. В. «Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів» (2023)[380], Іліки М. І. «Застосування загальних принципів права міжнародними кримінальними судами і трибуналами» (2023)[381] та ін. Вони загалом сконцентровані на вивченні організації та діяльності міжнародних судових установ, щонайбільше в останні десятиліття — Міжнародного кримінального суду (МКС), що підкреслює його зростаючу роль у здійсненні міжнародного правосуддя, з урахуванням динаміки міжнародно-правової регламентації, кваліфікації та притягнення до відповідальності за вчинення найтяжчих міжнародних злочинів (геноциду; злочинів проти людяності; воєнних злочинів; злочину агресії), якими згідно з Римським Статутом 1998 р. обмежується юрисдикція МКС, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства. Причому стосовно злочину агресії передбачено відповідні умови для здійснення такої юрисдикції, що мають бути сумісними з положеннями Статуту ООН. У преамбулі Римського статуту МКС наголошується на тому, що Міжнародний кримінальний суд, заснований відповідно до цього Статуту, доповнює національні системи кримінального правосуддя; його держави-учасниці сповнені рішучості гарантувати стійку повагу до міжнародного правосуддя та його здійснення[382].

Тобто зростаюча роль у сучасних процесах міжнародної судової правотворчості належить МКС, поряд з іншими існуючими міжнародними судовими органами, наділеними відповідними

[378] Щербань Є. В. Конституційно-правове забезпечення імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду : дис. … доктора філософії за спеціальністю 081 — Право / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 249 с.

[379] Чубінідзе О. Універсальна юрисдикція в міжнародному кримінальному праві : дис. … доктора філософії з галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право». Київ, 2022.

[380] Базов О. В. Міжнародно-правові засади організації та діяльності міжнародних кримінальних судів : монографія. Київ : Алерта, 2023. 628 с.

[381] Іліка М. І. Застосування загальних принципів права міжнародними кримінальними судами і трибуналами : дис. … доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 246 с.

382

[382] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

повноваженнями. На наш погляд, відомий засадничий міжнародно-правовий акт у цьому напрямі — Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду ООН 1945 р. — регламентує узгоджену волю держав щодо створення головного судового органу ООН. Звісно, це Міжнародний Суд ООН, який діє відповідно до Статуту, що ґрунтується на Статуті Постійної Палати Міжнародного Правосуддя і становить невід'ємну частину цього Статуту (ст. 92)[383]. Слід зауважити, що автентичні тексти Статуту ООН англійською, французькою, іспанською та іншими мовами містять не дослівний варіант перекладу україномовного концепту «Міжнародний Суд», а саме — «*The International Court of Justice», «Cour internationale de Justice», «La Corte Internacional de Justicia»* і т. д.

У Статуті Міжнародного Суду ООН є окремий розділ III «Судочинство» (*Chapter III «Procedure», Chapitre III «Procédure»*), а за ст. 54 визначено порядок ухвалення рішення МС ООН, хоча на підставі інших положень регламентовано судочинство, процедури і провадження, на підставі яких відбувається розгляд конкретних справ, проваджень, за результатами яких приймаються такі рішення або висновки Суду. Разом з тим, якщо в англомовному варіанті Статуту Міжнародного Суду ООН (*Statute of The International Court of Justice*) вживається уніфікована категорія «*procedure*»[384], то в українському варіанті офіційного перекладу їй кореспондується «судочинство», «процедура» і «провадження». Це загалом не сприяє однозначному й коректному трактуванню відповідних категорій, тим більше тих, що мають фундаментальне значення для теорії і практики юридичної науки, міжнародної судової правотворчості, судового та іншого правозастосування.

Звісно, повноцінний аналіз порушеної проблематики потребує вивчення організації міжнародних судових органів, їх складу і компетенції, конкретних рішень, узагальнення судової практики тощо. Крім згаданого Статуту Міжнародного Суду ООН, що становить невід'ємну частину Статуту ООН, процесуальні аспекти його діяльності регламентовано також у Регламенті МС ООН (*Rules of Court*)[385] і *Practice*

383

384

385

[383] Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

[384] Statute of The International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/statute

[385] RULES OF COURT (1978). Adopted on 14 april 1978 and entered into force on 1 july 1978. Amendment entered into force on 14 April 2005. URL: https://www.icj-cij.org/rules

Directions або Instructions de Procedure (Інструкції щодо процедури, Інструкції щодо судочинства або Практичні Директиви).[386] Безумовно, з-поміж них Статут МС ООН має вищу юридичну силу, що підтверджується відомим принципом права *lex superior derogat vel abrogat inferior*[387]. Проте є випадки й заперечення можливості застосування цього принципу (*lex superior derogat vel abrogat inferior,* іноді вживається як *lex superior derogat legi inferiori*) у міжнародному праві, за відсутності очевидної ієрархії його джерел, що підкреслював, зокрема, М. Ейкхерст[388]. Безумовно, це непроста наукова проблема, що потребує і може становити предмет окремих досліджень.

Можна погодитись з твердженням, за яким МС ООН посідає центральне місце серед органів міжнародного правосуддя як у частині констатації наявності звичаю, так і щодо практики його використання у процесі здійснення правосуддя. Практика цього органу досить часто охоплює методологічні питання, пов'язані з формуванням, тлумаченням чи реалізацією норм звичаєвого міжнародного права[389]. Серед інших міжнародних судових органів Міжнародний трибунал з морського права, що наділений спеціальною компетенцією, а його учасницями є переважна кількість держав світу, що уповноважили суд вирішувати міжнародні спори, а його рішення мають обов'язковий характер і сприяють розвитку не лише окремої галузі міжнародного права, а всієї системи, науки і практики міжнародного права. Так само поширеною й успішною тенденцією стало створення і функціонування регіональних міжнародних судових установ або органів, наприклад Європейський суд з прав людини, Суд Європейського Союзу та інші регіональні міжнародні суди сприяли суттєвій трансформації міжнародної судової правотворчості, системи джерел міжнародно-правового регулювання і відповідної системи джерел

386[1]

386[2]

[386] PRACTICE DIRECTIONS. URL: https://www.icj-cij.org/practice-directions
INSTRUCTIONS DE PROCEDURE. URL: https://www.icj-cij.org/fr/instructions-de-procedure

[387] Kolb R. The Elgar Companion to the International Court of Justice. Edward Elgar Publishing Limited, 2014. 486 p.

[388] Akehurst M. The Hierarchy of the Sources of International Law. British Yearbook of International Law. 1975. Vol. 47 (1). P. 273.

[389] Андрейків А. І. Роль міжнародних судових установ у формуванні та реалізації звичаєвого міжнародного права : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 237 с.

національних правових систем сучасного світу. Їх рішення також здійснюють вагомий вплив на розвиток науки і практики міжнародного права, а процес їх створення демонструє широку залученість держав як основних суб'єктів міжнародного права, міжнародних організацій, іноді фізичних та юридичних осіб приватного права[390].

К. Степаненко пише, що Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд із прав людини та інші міжнародні судові установи, що становлять на сьогодні окрему систему, забезпечують рівність людства, гарантують принцип рівноправності сторін, без якого важко створити гармонію та порядок у міжнародних відносинах. Він підкреслює становлення міжнародного судочинства як окремої галузі міжнародного права через визначення поняття, ознак і видів міжнародних судових установ, їх правотворчу діяльність. Для трактування міжнародного суду як центрального елементу міжнародного судочинства, хоч і використовують різні поняття, проте згаданий автор не вбачає суттєвих відмінностей між ними, і більш коректним вважає поняття «міжнародна судова установа», що складається з незалежних суддів, які володіють автономною волею, така установа діє на постійній основі або створена *ad hoc*, та уповноважена на ухвалення на основі міжнародного права рішень, що мають обов'язковий характер або характер судового прецеденту[391].

З такою науковою позицією можна погодитись частково, усе ж таки потребує пояснення на основі грунтовного вивчення співвідношення міжнародного судочинства й міжнародного судового процесу, їх природи, змісту, суб'єктного складу, функціонально-компетенційних та інших характеристик. Судовий спосіб врегулювання міжнародних спорів зумовлює концептуалізацію різних організаційно-інституційних механізмів, насамперед, необхідні оптимальні доступні й ефективні механізми, міжнародні судові правотворчі процедури, що мають бути науково обгрунтовані, сприяючи прогресивному розвитку міжнародного права.

---

[390] Пасічник Я.С. Міжнародна судова процедура: теоретичні та практичні питання правового регулювання : дис. … канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.11 — міжнародне право / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2015. 196 с.

[391] Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ. *Альманах міжнародного права. 2020*. Вип. 23. С. 46–54. DOI: https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.06

У свою чергу, В. Кононенко заперечує розуміння міжнародного судового процесуального права як самостійної галузі міжнародного права, хоча й визнає важливість становлення у недалекому майбутньому міжнародного кримінального процесуального права як самостійної галузі[392]. Ч. Браун запевняє, що існує «загальне право міжнародного судочинства» («*common law of international adjudication*»), яке характеризується подібністю нормативного змісту внутрішніх документів міжнародних судів, можливістю застосування міжнародними судами єдиних підходів до тлумачення своїх установчих документів і дією доктрини прецеденту[393].

У науковій літературі використовується такий інструмент як міжнародна ад'юдикація, поряд з іншими однопорядковими, а саме міжнародне судочинство тощо. Я. Пасічник зазначає, що міжнародна ад'юдикація з кожним роком набуває все більшого значення як засіб мирного вирішення міжнародних спорів, а також самостійна і продуктивна галузь міжнародного співробітництва. Він виокремлює такі основні функції міжнародної ад'юдикації : 1) вирішення (врегулювання) міжнародних спорів — основне завдання, що ставиться перед міжнародними судовими установами, деяким з них доручено також прийняття консультативних висновків; 2) розвиток міжнародного права — рішення міжнародних судових установ використовуються у процесі кодифікації міжнародно-правових норм в якості підготовчих матеріалів; застосовуються у діяльності Комісії міжнародного права ООН, Інституту міжнародного права, Асоціації міжнародного права, Академії порівняльного правознавства та ін.; 3) тлумачення норм міжнародного права — у рішеннях і консультативних висновках міжнародних судів здійснюється тлумачення норм і принципів міжнародного права. Необхідність такої процедури визначається самою нормативною і договірною сутністю сучасного міжнародного права, причому інтерпретаційне значення судових актів досить вагоме, вони застосовуються як на міжнародному, так і на національному рівнях; 4) забезпечення міжнародного правопорядку — дієва роль міжнародної судової процедури полягає у

[392] Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 43.

[393] Brown C. The Cross-Fertilization of Principles Relating to Procedure and Remedies in the Jurisprudence of International Courts and Tribunals / Loy. L. A. Int'l & Comp. L. Rev. 2008. Vol. 30. P. 219–245.

забезпеченні панування (верховенства) права — встановлення такого єдиного правопорядку у світі, який би надавав кожній суверенній державі свободу дій у рамках загальновизнаних юридичних принципів і норм; 5) розвиток міжнародного співробітництва — у процесі створення та діяльності міжнародних судових органів відбувається співпраця держав-учасниць відповідних міжнародних конвенцій, які стосується широкого кола питань міжнародного життя[394].

Власне, як і при використанні інших мирних засобів вирішення міжнародних спорів, застосування загалом міжнародної судової процедури сприяє покращенню відносин між державами, в яких існували суперечності та взаємні претензії, а також прийняттю міжнародних судових рішень, еволюції міжнародної судової правотворчості.

Інші дослідники часто опосередковано вдаються до розгляду певних аспектів міжнародної судової правотворчості, при вивченні інших категорій, явищ, процесів і т. д. Наприклад, М. Іліка, аналізуючи роль правотлумачної (інтерпретаційної) функції загальних принципів права у міжнародному праві, що підтверджується доктриною і практикою органів міжнародного правосуддя, також стверджує, що «провідним органом міжнародної юстиції на сучасному етапі, безумовно, є Міжнародний Суд ООН, відповідно саме практика застосування загальних принципів в його діяльності має найбільш глобальний вплив на них при здійсненні міжнародного правосуддя…. У випадку міжнародного правосуддя, очевидно, що загальні принципи міжнародного права є тим джерелом, яке слугує основою для розвитку та застосування міжнародного права, забезпечуючи його ефективність та справедливість. Вони сприяють уніфікації та гармонізації міжнародного права в практиці міжнародних судових органів, забезпечуючи його адаптацію до змінюваних міжнародних реалій. Однак їх роль як джерела міжнародного правосуддя у правозастосуванні органів міжнародної юстиції розкривається через низку функцій».[395] Серед таких функцій застосування загальних принципів права органами міжнародного правосуддя виокремлено:

---

[394] Пасічник Я. Розширення засобів міжнародної ад'юдикації як характеристика сучасного міжнародного права. *Український часопис міжнародного права* : науково-практичний журнал. 2014. № 4. С. 19–26.

[395] Іліка М. І. Застосування загальних принципів права міжнародними кримінальними судами і трибуналами : дис…. доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 246 с.

1) заповнення прогалин, які існують у різних сферах міжнародно-правового регулювання;

2) вирішення колізій, які виникають при застосуванні різних міжнародно-правових норм до регулювання тієї ж групи міжнародних правовідносин;

3) тлумачення при застосуванні тих чи інших норм при міжнародноправовому регулюванні[396].

Такі функції властиві процесу застосування загальних принципів права як на міжнародному, так і на національному рівнях, у тому числі при обґрунтуванні відповідних рішень у практиці міжнародних судів. Цікавий погляд сформульовано у контексті того, що правозастосування загальних принципів права має вертикальний характер — зокрема, коли на практику міжнародних судових органів щодо їх застосування посилаються національні суди або навпаки, коли міжнародні суди враховують тлумачення загальних принципів, що було здійснене на національному рівні; горизонтальний характер правозастосування — у випадку, коли міжнародні кримінальні суди і трибунали взаємно посилаються на відповідну практику.

Очевидним є взаємозв'язок і взаємодоповнення міжнародної судової правотворчості та правозастосування, наприклад загальних принципів права як одного з основних джерел міжнародного права.

Водночас має місце і критика такого правозастосування у міжнародній судовій практиці саме з метою заповнення прогалин, певні напрями судового правозастосування потребують окремої уваги дослідників задля уточнення деяких теоретичних і практичних аспектів, окреслення перспективних напрямів наукових пошуків і дискусій. Так, це властиво і при визначенні ролі інтерпретаційної або правотлумачної функції у міжнародному праві, підтверджуючись доктриною й практикою саме міжнародного правосуддя, тлумачення основних джерел міжнародного права (насамперед, міжнародних договорів і міжнародних судових рішень), а також міжнародно-правової доктрини, рішень міжнародних організацій тощо задля модернізації міжнародного права, міжнародно-правових відносин, ефективної імплементації норм і принципів міжнародного права, усунення суперечностей і прогалин, відновлення міжнародного правового порядку.

[396] Іліка М. І. Застосування загальних принципів права міжнародними кримінальними судами і трибуналами : дис…. доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2023. 246 с.

Закономірна об'єктивується тенденція, згідно з якою якщо міжнародне правосуддя, особливо на універсальному рівні спрямовано на виконання таких основних принципів міжнародного права, зокрема як принцип мирного вирішення міжнародних спорів, принцип міжнародного співробітництва, то на регіональному рівні до цього варто додати особливо принцип поваги і захисту прав людини, належного забезпечення конвенційного права на судовий захист, право на доступ до правосуддя тощо. Власне із середини XX ст. відбувається активізація розвитку концепцій прав і свобод людини, створені й функціонують регіональні міжнародні судові органи із захисту прав людини, розширюються їх міжнародні правотворчі повноваження. Це підтверджується і значною науковою зацікавленістю у даному напрямі й наявними результатами відповідних досліджень. Значним є наукових доробок у цьому напрямі, наприклад, виокремимо дисертації й відповідні монографії Базова О. В. «Юрисдикція Європейського суду з прав людини. Доктрина та практика» (2017)[397], Комарової Т. В. «Юрисдикція Суду Європейських співтовариств» (2009) і «Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС» (2019)[398], Фесенка В. І. «Інституційно-правові засади судової системи Європейського Союзу» (2012)[399], Шевчука С. «Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції» (2007)[400] та ін. Цікавими і необхідними є компаративіські наукові розвідки, наприклад, про Європейський Суд справедливості та міжнародні суди, регіональні міжнародні судові органи, міжнародні трибунали постійні і

[397] Базов О. В. Юрисдикція Європейського суду з прав людини. Доктрина та практика : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Істина, 2017. 422 с.

[398] Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11 / Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 24 с.

Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.11 Міжнародне право / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 40 с.

Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія. Харків : Право, 2018. 528 с.

[399] Фесенко В. І. Інституційно-правові засади судової системи Європейського Союзу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 190 с.

[400] Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.

тимчасові, історичний розвиток системи міжнародного правосуддя тощо.[401] Значну увагу приділив у своїй науковій дослідницькій діяльності, а також під час роботи суддею ЄСПЛ від України, професор В. Г. Буткевич саме еволюції мжнародного судочинства, європейського судочинства, еволюції судових рішень міжнародного характеру, сучасним міжнародним судовим органам і установам. Він неодноразово підкреслював про необхідність реформування багатьох з них, особливо ЄСПЛ. [402]

Слід акцентувати на деяких результатах міжнародної судової правотворчості, зокрема, за участю міжнародних трибуналів. Перший з них в історії — Нюрнберзький воєнний трибунал (*The International Military Tribunal*, 1945–1946) — створений для притягнення до відповідальності нацистських злочинців, представників Третього Рейху за підготовку і здійснення вторгнень в інші країни та інші злочини під час Другої світової війни.[403] За його результатами сформувались принципи Нюрнберзького права, заснованого на кримі-

401[1]

[401] Brown C. The Cross-Fertilization of Principles Relating to Procedure and Remedies in the Jurisprudence of International Courts and Tribunals. Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review. 2008. Vol. 30. P. 219–245.

Carnota W. The Inter-American Court of Human Rights and Conventionality Control: http://ssrn.com/abstract=2116599. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2116599

Darby W. E. International Tribunals. A Collection of the various Schemes which have been propounded ; and of Instances in the Nineteenth Century. London, 1904. 927 p.

Jurdi N. The International Criminal Court and National Courts. Farnham. Ashgate Publishing, 2013. 332 p.

Lauterpacht H. The Development of International Law by the International Court. Cambridge University Press, 1982. 427 p.

Lock T. The European Court of Justice and International Courts. Oxford, 2015. 304 p.

Scharf M. Customary International International Law of Fundamental Change: Recognizing Grotian Moments. Cambridge. Cambridge University Press, 2013. 237 p.

Tams C., Fitzmaurice M. Legacies of the Permanenent Court of Intarnational Justice. Leiden. Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 413 p.

Tams C., Sloan J. The Developmant of International Law by the International Court of Justice. Oxford. Oxford University Press, 2013. 432 p.

Wolfrum R., Deutsch U. European Court of Human Rights Overwhelmed by Applications : Problems and Possible Solutions. Springer-Verlag, New York : LLC, 2009. 128 p.

[402] Буткевич В. Г. Еволюція критеріїв реформування Європейського суду з прав людини (здобутки і втрати). URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/35f7b772-a78b-4183-9563-03454e83538d/content

403

[403] Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8.08.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text

нальній відповідальності індивіда згідно з міжнародним правом, що дає підстави стверджувати про знаковий етап його розвитку, що вплинув на становлення за підсумками Другої світової війни нового міжнародного порядку. Характерно, що констатовано законну відмову Трибуналу в застосуванні, насамперед, до злочинів проти миру загального принципу права, відповідно до якого закон не має зворотної сили; консенсусним став принцип «ненадання закону зворотної сили не повинен захищати від покарання осіб, які зловживають владою на порушення міжнародного права»; щодо усіх міжнародних злочинів, закріплених у Статуті Трибуналу, не застосовувались строки давності, що покладено в основу відповідного принципу міжнародного права; універсальність міжнародних злочинів відповідно до Нюрнберзьких принципів підтверджено у загальному міжнародному праві як його імперативної норми *jus cogens,* рештою склади згаданих злочинів відображають *opinion juris* держав, що підтвердило їх статус як норм міжнародного звичаєвого права.

Тому можна погодитись з проф. В. Н. Денисовим, що Нюрнберзькі принципи, набувши найвищого значення в міжнародному праві, користуються в міжнародному співтоваристві високим авторитетом, що також є важливим фактором у боротьбі з найбільш небезпечними порушеннями міжнародного права[404]. На наступних аналогічних міжнародних воєнних судових процесах згадані принципи були імплементовані, а установчі документи відповідних трибуналів відповідали їх духу й змісту. Крім цього, засадничі положення статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів підтверджені в резолюціях 3 і 95 Генеральної Асамблеї ООН 1946 р., відомі як Нюрнберзькі принципи або Нюрнберзьке право. Їх розвиток спостерігаємо у статутах Міжнародного кримінального трибуналу з колишньої Югославії 1993 р., Міжнародного кримінального трибуналу з Руанди 1994 р., Міжнародного кримінального суду 1998 р., Спеціального трибуналу щодо Лівану 2007 р., Спеціального Суду щодо Сьєрра-Леоне 2002 р. і Спеціального Суду щодо Камбоджі 2003 р. т.д. Так звані Нюрнберзькі принципи, як бачимо, утвердилися як міжнародне звичаєве право і таким чином є загальновизнаними принципами міжнародного права, яких мають неухильно дотримуватися всі держави.

[404] Денисов В. Н. Нюрнберзький процес. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3. М–Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 393–397.

Вищезгаданий досвід вбачаємо цінним, у контексті вивчення міжнародних судових правотворчих ініціатив, результатів такого виду міжнародної правотворчості, особливо при створенні Спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії проти України, міжнародних компенсаційних механізмів тощо.

Разом з тим, концептуалізація у сучасній юридичній науці міжнародної судової правотворчості, на наше переконання, зумовлює грунтовне вивчення базових, основоположних категорій, принципів та засад, інструментарію цього феномену. Часто автори фокусуються на консенсусному понятті міжнародного суду як незалежного органу, що діє на постійній основі або створений *ad hoc*, уповноважений на ухвалення обов'язкових для сторін рішень на основі міжнародного права. До міжнародних судових установ відносять міжнародні судові органи загальної компетенції, суди з прав людини, суди інтеграційних об'єднань, квазіюрисдикційні органи міжнародних організацій. Іноді пропонується виходити із загального поняття «органи міжнародного правосуддя», що включає систему судових, квазісудових і арбітражних органів (суди, трибунали, центри, палати, арбітражі та ін.), основною функцією яких є врегулювання міжнародних спорів[405]. На наш погляд, квазіюрисдикційні або квазісудові органи, як і досудові чи позасудові, не має підстав відносити власне до міжнародних судових установ (органів, інституцій тощо), насамперед з огляду на відмінний статус, їх рішення тощо. Виключно обов'язковими є рішення міжнародних судів для сторін міжнародного спору, відзначаються прецедентним характером, *res interpretata* або відомим у доктрині «інтерпретаційним авторитетом судових актів». Ця правова концепція, насамперед пов'язувалась з обов'язковістю рішень Європейського суду з прав людини для сторін спору, проте сформульоване цим Судом тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року повинно братися до уваги правозастосовними органами і національними судами всіх держав-учасниць Конвенції[406].

Також доцільно виокремити актуальні напрями перспективних наступних досліджень, усунення прогалин або вирішення диску-

405

[405] Степаненко К. В. Поняття, ознаки та види міжнародних судових установ *Альманах міжнародного права.* 2020. Вип. 23. С. 46–54. DOI: https://doi.org/10.32841/ILA.2020.23.06

[406] Bodnar A. Res Interpretata: Legal Effect of the European Court of Human Rights' Judgments for other States Than Those Which Were Party to the Proceedings. *Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century* / ed. by Y. Haeck, E. Brems. Dordrecht, 2014. P. 223–262.

сійних питань стосовно міжнародної судової правотворчості, інших видів міжнародної правотворчості. Наприклад, щодо природи і сутності міжнародної судової процедури, міжнародних судових установ, їх класифікації, стадій міжнародного судового процесу, розширення міжнародних судових правотворчих повноважень, ієрархії міжнародних судових рішень, міжнародної квазісудової правотворчості тощо. Фактично розкриттю цих питань можуть бути присвячені окремі самостійні дослідження, з урахуванням у т. ч. праксеологічного виміру, визначенням проблем і перспектив розвитку, типологізації, методики і форм міжнародної правотворчості, природи і виконання актів міжнародних судових органів або інституцій.

Це стосується і підходів до розкриття природи і сутнісних характеристик феномену міжнародної правотворчості, типологізації міжнародної правотворчої діяльності держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права, співвідношення міжнародної правотворчості і національної правотворчості, співвідношення суб'єктів міжнародного права і суб'єктів міжнародної правотворчості, а також галузевих, процедурно-процесуальних та інших особливостей. Водночас, грунтовний аналіз цієї проблематики дозволяє зробити певні узагальнення.

Як вже зазначалось, виходячи з аналізу загальних підходів концепцій праворозуміння, міжнародного праворозуміння, юристи-міжнародники пропонували широке й вузьке значення міжнародної правотворчості. Наприклад, В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній трактують міжнародну правотворчість як «активну творчу діяльність суб'єктів міжнародного права щодо формування правової норми через узгодження державних інтересів, волі (позицій)»[407]. Український учений І. І. Лукашук надав доволі лаконічну дефініцію міжнародної правотворчості: «Міжнародна правотворчість становить процес створення норм міжнародного права його суб'єктами»[408]. Інші автори визначали правотворчість як складний процес, під час якого переплітаються інтереси, позиції, волі, поступки

[407] Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. К. : Либідь, 2002. 608 с. С. 412 ; Міжнародне публічне право : підручник : у 2 т. / [В.В. Мицик, М.В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін.] ; за ред. В. В. Мицика. Харків : Право, 2019. Т. 1 : Основи теорії. 2019. 416 с.

[408] Lukashuk I. I. The Law of the International Community. International law on the Eve of the 21st Century : views from the International Law Commission. New York : UN, 1997. P. 51–68.

держав, а правотворчість передбачає узгодженість й певний підсумок співпраці між державами; у сучасній міжнародній правотворчості правила поведінки на міжнародній арені можуть створюватись у процесі діяльності міжнародних міжурядових і неурядових організацій, міжнародних конференцій, під час переговорів глав держав та урядів, причому такі норми мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер, проте це не зменшує їх значущість[409].

О. О. Нігреєва чи не найбільшою мірою в останнє десятиліття вивчає загальнотеоретичні й спеціальні аспекти міжнародної правотворчості, на підставі цього обгрунтовує доцільність розмежування поняття міжнародної правотворчості й міжнародної нормотворчості, адже остання є процесом утворення не тільки правових, але й інших норм, що регулюють міжнародні відносини. Власне міжнародну правотворчість вона пропонує визначати у вузькому і широкому сенсах, а саме міжнародна правотворчість охоплює усі етапи формування нормативного припису, від його формулювання до надання йому юридичної сили (у широкому розумінні); міжнародна правотворчість становить собою безпосереднє надання, неправовим за своєю природою, приписам юридичної обов'язковості, тобто трансформацію їх у міжнародно-правові норми (у вузькому розумінні)[410].

Безумовно, варто продовжувати критично і всебічно розкривати, аналізувати цю проблематику і позитивно, що сучасні інші українські та зарубіжні дослідники все активніше вивчають деякі зі згаданих питань. Зокрема, значний внесок у наукову розробленість проблематики правотворчої діяльності міжнародних організацій

409

[409] Нігреєва О. О. Міжнародна правотворчість: до визначення поняття. URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a3e1c33d-06e1-457d-8b7b-dd79a76bca7e/content

[410] Нігреєва О. О. Правотворчість у міжнародному праві: окремі питання. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства: колект. монографія / за ред. В. П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 267–293.

Нігреєва О. О. Міжнародна правотворчість крізь призму юридичного процесу. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2015. № 3. С. 162–167 ; Нігреєва О. О. Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення. Альманах міжнародного права. 2014. Вип. 4. С. 35–42 ; Нігреєва О. О. International Law-making Subjects in a Changing World. Legea si Viata. 2014. № 8/3. P. 104–106 ; Нігреєва О. О. Правотворчість у контексті джерел міжнародного права. Юридичний вісник. 2014. № 5. С. 157–162 ; Нігреєва О. О. «М'яке право» у міжнародній системі: до питання про зміст та функції. Правова держава. 2018. № 30. С.147–153 ; Нігреєва О. О. International Courts in the International Law-making Вісник Одеського національного «Правознавство». 2014. Т. 19, Вип. 4 (25). С. 35–46.

зроблено проф. О. Шпакович[411], У. Ільницькою[412], Н. Герасимчук[413], Х. Якименко і В. Сало[414] та ін. У свою чергу, акцентують на систематизації, уніфікації міжнародного права, міжнародної правотворчості в умовах глобалізації Є. Стрельцова[415], О. Окопник[416], звісно важливим є виокремлення проблематики удосконалення стану регламентації та реалізації міжнародної правотворчості, відповідних механізмів і процедур[417] тощо.

Задля з'ясування багатовимірності міжнародної правотворчості, на наше переконання, доцільно акцентувати на необхідності системного наукового концептуального бачення даного феномену, його міжгалузевої природи, диференціації і типологізації різновидів міжнародної правотворчості, відображення актуальних загальноцивілізаційних міжнародно-правових цінностей, специфіки міжнародно-правової регламентації, механізмів правозастосування, відповідного моніторингу, що забезпечать комплексність та ефективність, еволюцію міжнародної правотворчості в сучасних динамічних умовах, з урахуванням реальних і потенційних викликів, у контексті модернізації міжнародного правового порядку.

---

[411] Шпакович О. М., М. В. Шаламберідзе. Правотворча діяльність міжнародних організацій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. Том 25, № 3. С. 108–114 ; Шпакович О. М. Право міжнародних організацій : курс лекцій. Київ : Ін-т міжнар. відносин, 2020. С. 93 ; Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правопорядки держав–членів: теорія і практика : монографія. Київ, 2011.

[412] Ільницька У. Особливості міжнародно-правової суб'єктності неурядових організацій. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2012. № 24. С. 84–90.

[413] Герасимчук Н. В. Функції міжнародних інституцій у підвищенні ефективності міжнародно-правового регулювання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 228 с.

[414] Якименко Х. С., Сало В. І. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 27. С. 77–91.

[415] Стрельцова Є. Д. Теорія і практика уніфікації міжнародного права в умовах глобалізації (міжнародний та національно-правовий аспекти) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2020. 42 с.

[416] Окопник О. М., Ю. В. Гаврилюк. Міжнародна правотворчість в умовах глобалізації та вдосконалення для України. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО»*. 2020. № 1(1) С. 130–134. DOI: 10.32342/2709-6408-2020-1-1-18

[417] Оверчук О. М. Актуальне питання до проблеми механізму міжнародної правотворчості. URL: http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:y_uiGaBPjocJ:scholar.google.com/&hl=uk&as_sdt=0

417

CHAPTER 3. CONCEPTUAL BASES OF INTERNATIONAL LAWMAKING

The existing conceptual approaches to understanding the international legal nature of international law-making are analyzed, the author's approach to defining this phenomenon is substantiated, taking into account the origins and sources of the system of modern international law, the competence and functional characteristics of authorized subjects of international law. Different approaches to interpreting international law-making are noted, based on the analysis of general approaches to the concepts of legal understanding, international legal understanding, in particular as an active creative activity of subjects of international law in the formation of international legal norms and principles through the coordination of interests, will, positions of states, other authorized subjects; the process of creating norms of international law by its subjects; the creation of norms of international law as a result of cooperation between states, international intergovernmental and non-governmental organizations, etc. It is expedient to distinguish and define the concepts of international law-making and international norm-making, since it involves the process of creating both legal and other norms that regulate international relations. Attention is drawn to the principles, typology and stages of international lawmaking, the specifics of international lawmaking of states and international organizations, international judicial lawmaking are highlighted.

The emphasis is on the problems and promising directions of modernization of sectoral international lawmaking and law-enforcement activities, including the priority international lawmaking initiatives of Ukraine. This concerns the essence, typology and varieties of international lawmaking, its stages, the expansion of subjects of international lawmaking, the concept and scope of international lawmaking powers, the results and dynamics of sectoral international lawmaking activities, etc.

Keywords: *international law-making, conceptual foundations, principles, stages, international law, sources of international law, typology, subjects, states, international organizations, international treaty process, international customary law, general principles of law, fundamental principles of international law, international judicial process, international judicial law-making.*

Розділ 4

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКУ МІЖНАРОДНУ ДОКТРИНУ

Перш ніж перейти до загальнотеоретичної характеристики такого складного феномену, який позначається термінологічною конструкцією «українська міжнародна доктрина», необхідним видається з'ясування вихідного, базового змісту самого поняття «доктрина». Саме з відповіді на це фундаментальне питання традиційно починали свої наукові розвідки правознавці, які прагнули концептуалізувати означені категорії та визначити їхнє місце в системі юридичного знання.

Як правило, первинним джерелом для такого тлумачення слугували авторитетні лексикографічні праці — тлумачні словники, довідники та енциклопедії, що містять усталені дефініції й дозволяють відтворити найбільш поширене уявлення про значення поняття «доктрина». Очевидно, що будь-який дослідник чи читач, звернувшись до цих джерел, може отримати загальновідому на сьогодні інтерпретацію змісту відповідного терміна. У зв'язку з цим повторне наведення таких базових дефініцій у монографічному дослідженні не має самодостатньої цінності й не є першочерговим завданням.

Натомість науковий інтерес полягає у виявленні специфічних ознак, внутрішніх параметрів та якісних характеристик тих ідей, положень і суджень, які відрізняють власне доктрину від інших різновидів інтелектуальних продуктів — наукових гіпотез, концепцій, доктринальних побудов у сфері філософії, політики чи релігії. Саме встановлення цих диференційних рис дозволяє визначити сутність терміну «доктрина» як особливого феномену юридичної науки, котрий не лише відображає, але й формує інтелектуальне підґрунтя правового регулювання, забезпечуючи спадкоємність розвитку правових ідей та їх інтеграцію в практику нормотворчої та правозастосовної діяльності.

Серед ключових параметрів, які дають змогу відмежувати доктрину від інших інтелектуальних явищ такі науковці як П.М. Рабінович, С.П. Рабінович та О.З. Панкевич. звертають увагу на кілька фундаментальних характеристик:

1) системність доктрини. Будь-які ідеї, положення чи судження, що охоплюються певною доктриною, мають системний характер. Вони не існують ізольовано, а інтегруються у відносно завершену концептуальну конструкцію, в межах якої кожен елемент виконує власну функцію та водночас перебуває у відносинах взаємодоповнюваності з іншими. Завдяки такій властивості доктрина набуває статусу впорядкованої ідейної цілісності, що протиставляє її простій

сукупності окремих суджень чи випадкових інтелектуальних висловлювань. Саме системність забезпечує доктрині здатність слугувати не лише інструментом теоретичного осмислення, а й фундаментальною основою для подальшого розвитку правотворчої діяльності та практики застосування права. Таким чином, доктрина постає як ідейний каркас, що визначає внутрішню логіку та напрям еволюції правового мислення;

2) внутрішня узгодженість доктрини. Як органічний наслідок властивості системності, усі складники доктрини повинні перебувати у відносинах внутрішньої логічної узгодженості. Кожне положення має бути концептуально сумісним з іншими елементами, формуючи цілісну картину правових ідей. Відсутність суперечностей у межах доктрини є необхідною передумовою її наукової коректності та водночас практичної дієздатності. Узгодженість доктринальних положень створює підґрунтя для їх використання як стабільного інтелектуального орієнтира, що уможливлює послідовність і передбачуваність у сфері правотворчої, правозастосовної та інтерпретаційної діяльності. Саме завдяки цій властивості доктрина здатна не лише відображати стан розвитку юридичної науки, а й виконувати роль методологічного «каркасу» для практики, сприяючи формуванню єдиної концептуальної лінії у правовому регулюванні та правозумінні;

3) історико-наукова обґрунтованість доктрини. Будь-яка доктрина повинна формуватися на основі досягнутого рівня розвитку відповідної галузі знань на момент її виникнення. Вона не може існувати ізольовано від наукового, культурного та інтелектуального контексту свого часу, оскільки її життєздатність і переконливість визначаються саме відповідністю сучасним уявленням про істину, методологічним стандартам і практичним потребам суспільства. Внаслідок цього доктрина не є статичним чи незмінним утворенням: у часовій перспективі її положення зазнають трансформацій під впливом еволюції науки, появи нових ідей і концепцій, а також соціально-політичних і правових змін. З огляду на це, доктрина має динамічний характер: вона не лише зберігає певні стійкі ідейні «ядра», але й водночас здатна адаптуватися до нових викликів, переосмислювати власні концептуальні засади та інтегрувати в себе новітні досягнення інтелектуальної культури;

4) настановчо-нормативна спрямованість доктрини. Доктринальним поглядам властива не лише описово-аналітична (дескрип-

тивна) складова, що фіксує певний рівень розвитку знань, ідей чи концепцій, а й обов'язково присутній нормативно-прескриптивний елемент. Саме останній надає доктрині «наполягального» характеру, робить її інструментом не пасивного відображення, а активного впливу на соціально-правову реальність. Доктрина формує ідейні орієнтири, які спрямовують діяльність суб'єктів правотворення, правозастосування та правотлумачення, забезпечуючи цим послідовність та цілеспрямованість розвитку правової системи. Для того, щоб доктрина не залишалася суто інтелектуальною конструкцією, а набула реальної соціальної дієвості, вона зазвичай отримує визнання і санкціонування з боку носіїв публічної влади — державних чи громадських інституцій. Саме офіційне підтвердження її значення створює умови для поступового впровадження доктринальних положень у практику, їх нормативного закріплення та інституційної легітимації. У такий спосіб доктрина перетворюється на важливий чинник формування правопорядку, інтегруючи в собі як інтелектуально-науковий, так і регулятивно-прикладний потенціал;

5) колективний і нормативно-орієнтуючий характер адресатів доктрини. Важливою ознакою будь-якої доктрини є те, що її адресатами та реципієнтами виступають не окремі індивіди, а певні соціальні утворення, інституції та організовані спільноти, задіяні у відповідній сфері суспільних відносин. Це можуть бути державні органи, професійні спільноти, освітні чи наукові заклади, політичні або громадські інституції, тобто ті суб'єкти, які володіють потенціалом для реалізації доктринальних положень у практичній площині. Зазвичай такі адресати не є чітко персоніфікованими і кількісно визначеними, що зумовлює необхідність формулювання доктрини у вигляді загальних приписів і орієнтирів. У цьому сенсі доктринальні погляди мають нормативний характер (не в юридично-обов'язковому, а в інтелектуально-регулятивному розумінні), оскільки вони покликані задавати загальний вектор поведінки та діяльності цільових соціальних груп. Їхній вплив не обмежується одноразовим актом реалізації, а має тривалий, пролонгований ефект, що забезпечує доктрині сталість і можливість формувати довгострокові моделі суспільного розвитку. Таким чином, доктрина виконує роль своєрідного «стратегічного орієнтира», адресованого широкому колу соціальних суб'єктів, які у процесі своєї діяльності трансформують її положення у реальні механізми соціальної та правової практики;

6) концептуальний рівень доктрини. Ще однією визначальною рисою доктрини є її концептуальність. Погляди, що в ній фіксуються, здебільшого мають узагальнений, стратегічний характер і ґрунтуються на певній концепції чи світоглядній парадигмі. Доктрина не зосереджується на деталях конкретних проблем, а вибудовує більш високий рівень осмислення, у межах якого визначаються базові принципи, фундаментальні засади та провідні орієнтири. Саме завдяки концептуальному рівню доктрина забезпечує цілісність і системність у підході до явищ соціальної чи правової дійсності, виступає теоретичною основою для формування спеціалізованих теорій і конкретних програм дій. Таким чином, доктрина задає рамкові ідеї, що спрямовують подальший розвиток наукових досліджень і практичних стратегій, виконуючи функцію своєрідного інтелектуального «каркасу» для детальніших розробок;

7) світоглядна зумовленість доктрини. Нарешті, однією з найглибинніших і визначальних характеристик доктрини є її світоглядне підґрунтя. Жодна доктрина не виникає у «порожнечі» суто наукових фактів чи технічних конструкцій; у своїй основі вона завжди спирається на певний світогляд — систему базових цінностей, уявлень і переконань, що визначають спосіб мислення та інтерпретації дійсності. Цей світоглядний фундамент може мати філософський, політичний, релігійний або культурно-історичний характер і саме він надає доктрині внутрішньої цілісності та глибинного сенсу. Виявлення таких підвалин є надзвичайно складним завданням, оскільки вони не завжди очевидні та рідко артикулюються прямо. Водночас засоби філософсько-методологічного аналізу дозволяють реконструювати приховані світоглядні орієнтири, які зумовлюють як логіку побудови доктрини, так і її інтерпретаційні та практичні можливості. Саме завдяки світоглядному виміру доктрина виходить за межі суто раціонального знання й набуває здатності впливати на соціальні практики, формуючи ідейні горизонти правового мислення та розвитку суспільства загалом[418].

Наочний і систематизований вигляд фундаментальних характеристиках поняття «доктрини» наведених теоретиків можна викласти у вигляді таблиці.

[418] Рабінович П. М. Наукова доктрина як концептуально-методологічний фундамент впровадження в Україні міжнародних стандартів прав людини. П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, О. З. Панкевич. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. № 46. С. 15–16.

Таблиця ключових ознак доктрини

№	Ознака	Стислий зміст	Академічне пояснення
1	Системність	Доктрина є цілісною концептуальною конструкцією.	Її положення вибудовуються у логічно впорядковану систему, що забезпечує внутрішню завершеність та здатність слугувати ідейним каркасом для правотворення та правозастосування.
2	Внутрішня узгодженість	Відсутність суперечностей між складниками.	Узгодженість елементів гарантує наукову коректність доктрини та забезпечує її стабільність як орієнтиру у сфері права.
3	Історико-наукова обґрунтованість	Відповідність рівню розвитку науки та суспільства свого часу.	Доктрина має динамічний характер, змінюючись із розвитком науки, соціально-політичних умов і переосмисленням ідейних засад.
4	Настановчо-нормативна спрямованість	Поєднання описової та прескриптивної складових.	Доктрина формує стратегічні орієнтири й отримує реальну дієвість через санкціонування з боку публічної влади та поступове впровадження в соціальну практику.
5	Колективний адресат	Орієнтація на соціальні групи та інституції.	Доктрина адресована організованим спільнотам і має регулятивно-нормативний характер, діючи пролонговано, а не одноразово.
6	Концептуальний рівень	Ґрунтування на парадигмі чи концепції.	Доктрина працює з фундаментальними ідеями, задаючи стратегічні рамки, а не деталізуючи окремі питання.
7	Світоглядна зумовленість	Опора на базові цінності та переконання.	У її основі лежить світоглядний фундамент, який визначає логіку побудови доктрини й забезпечує її вплив на розвиток правового мислення та соціальних практик.

Виходячи із викладеного та наочно проілюстрованого матеріалу, можна підсумувати, що гносеологічне навантаження терміну «доктрина» постає як цілісне й багатовимірне інтелектуальне явище, яке відрізняється низкою фундаментальних ознак. Вона є системною

і внутрішньо узгодженою концептуальною конструкцією, здатною забезпечувати цілісність та стабільність правових ідей. Її положення формуються відповідно до досягнутого рівня розвитку науки та суспільної думки, що надає їй динамічного характеру й зумовлює постійне оновлення змісту. Водночас доктрина має настановчо-нормативну спрямованість, яка надає їй практичної значущості та перетворює на важливий інструмент правотворчої, правозастосовної та інтерпретаційної діяльності. Саме завдяки цим характеристикам доктрина не лише відображає стан правової науки, але й активно впливає на формування правопорядку, сприяючи інтеграції наукових ідей у сферу публічної влади та суспільної практики.

Класифікація доктрин є важливим інструментом їх теоретичного осмислення та практичного застосування. Вона дозволяє впорядкувати наявні концептуальні положення, систематизувати їх за певними ознаками та виробити узагальнене уявлення про закономірності розвитку правових і політичних ідей. У сучасному правознавстві та суспільствознавстві існують різні критерії класифікації доктрин, кожен із яких висвітлює певний аспект їхньої природи та функціонування.

По-перше, доктрини можуть бути класифіковані за сферою суспільної життєдіяльності (або за її об'єктом чи предметом). У цьому випадку вони поділяються на політичні, економічні, правові, соціальні, культурні, релігійні тощо. Кожна з таких доктрин орієнтована на регламентацію, впорядкування та осмислення певного сегмента суспільного буття, формуючи теоретичне підґрунтя для конкретних рішень і практичних кроків.

По-друге, критерієм може слугувати історичний час і місце формування доктрини. Це дозволяє вирізнити античні, середньовічні, модерні та сучасні доктрини, а також локальні (національні) й універсальні (глобальні). У такому аспекті виявляється тісний зв'язок доктрин з конкретними історичними умовами, соціальними потребами та домінуючими інтелектуальними течіями.

По-третє, значну роль відіграє суб'єкт розроблення доктрини. Вона може бути результатом індивідуальної наукової діяльності (авторська доктрина), колективної роботи в межах наукової школи, міжнародної організації чи політичного інституту. Цей критерій дозволяє простежити інтелектуальне авторство та інституційну приналежність доктрини, що впливає на її легітимність і ступінь поширення.

По-четверте, класифікація може здійснюватися за суб'єктом визнання, схвалення чи санкціонування доктрини. Так, одні доктрини набувають сили завдяки офіційному схваленню державними органами (наприклад, через закріплення у конституційних актах або міжнародних договорах), інші — завдяки визнанню науковою спільнотою чи суспільством загалом. Визнання виступає ключовим чинником переходу доктрини з площини теоретичних ідей у площину практичного застосування.

По-п'яте, важливим є критерій умов та реалістичності здійснення доктрини, тобто її спроможності бути імплементованою у конкретні правові чи політичні механізми. Деякі доктрини залишаються лише на рівні абстрактних концепцій, тоді як інші втілюються у вигляді державної політики чи міжнародних стандартів.

По-шосте, доктрини можна поділяти за тривалістю реалізації. Одні з них мають короткостроковий характер і застосовуються для розв'язання конкретної проблеми у певний період, інші ж вирізняються довготривалістю, набуваючи статусу сталих принципів і тривалих стратегічних орієнтирів.

Нарешті, суттєве значення має критерій соціальних наслідків утілення доктрини у практичну діяльність. Цей підхід дозволяє оцінити ефективність доктрини через призму реальних результатів — чи сприяє вона стабілізації суспільних відносин, забезпеченню прав і свобод людини, утвердженню демократичних інститутів, або ж, навпаки, провокує негативні явища, такі як порушення прав, соціальні конфлікти чи загострення міжнародної напруги [419].

Отже, багатовимірність класифікації доктрин пояснюється не лише розмаїттям сфер їхнього виникнення та функціонування, а й відмінним ступенем їхньої практичної реалізації та впливу на соціально-правову дійсність. Доктрини здатні існувати як у формі суто теоретичних концептів, що мають переважно ідейно-методологічне значення, так і у вигляді конкретних політико-правових орієнтирів, які визначають напрями державної політики чи міжнародної практики.

У цьому контексті системний підхід до їх класифікації набуває принципового значення. Він дозволяє не лише впорядкувати та

[419] Рабінович П. М. Наукова доктрина як концептуально-методологічний фундамент впровадження в Україні міжнародних стандартів прав людини. П. М. Рабінович, С. П. Рабінович, О. З. Панкевич. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2023. № 46. С. 16–17.

структурувати накопичений корпус знань про доктрини, але й створює методологічні засади для їх комплексного аналізу, що охоплює історичні, інституційні, соціальні та правові виміри. Завдяки такому підходу можливим стає вироблення чітких критеріїв оцінки доктрин — зокрема їхньої наукової обґрунтованості, реальної ефективності, здатності до практичного втілення та відповідності принципам легітимності.

Саме тому, класифікація виступає не лише як технічний інструмент систематизації, а й як засіб критичної рефлексії та оцінки, що дає змогу відрізняти життєздатні й конструктивні доктрини від тих, що залишаються декларативними чи навіть потенційно деструктивними для суспільного розвитку. Саме в цьому полягає її методологічна та практична цінність для сучасної науки та правозастосовної практики.

Науковий підхід до міжнародного права як до специфічного виду інформації про необхідну та належну поведінку його суб'єктів був сформульований у другій половині 1970-х років XX століття. Його поява була зумовлена загальною тенденцією розвитку правової науки того періоду, коли право дедалі частіше розглядалося не лише як система норм чи регулятивний інструмент, а й як особливий соціальний феномен, що виконує функцію носія й передавача інформації. У цьому контексті міжнародне право було інтерпретоване як інформаційна система, спрямована на фіксацію та комунікацію правил належної поведінки між державами й іншими суб'єктами міжнародних відносин. Такий підхід дозволив по-новому осмислити як механізми функціонування міжнародного права, так і його місце в ширшій системі соціальних комунікацій, надавши можливість зблизити правознавство з інформаційною теорією та соціологією права.

Зазначений підхід ґрунтується на інформаційній моделі механізму міжнародно-правового регулювання, у межах якої право інтерпретується як особливий різновид соціальної інформації. Відповідно до цієї концепції, міжнародне право виконує ключову комунікативну функцію — воно інформує кожного суб'єкта міжнародних відносин не лише про належну, тобто юридично очікувану поведінку, але й про прогнозовані дії інших учасників системи. Тим самим створюються передумови для взаєморозуміння та координації діяльності між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

У межах цієї моделі міжнародне право забезпечує передачу інформації про:

– *межі необхідної взаємодії суб'єкта з міжнародною системою та її елементами*. У контексті інформаційної моделі міжнародного права особливе значення має визначення меж взаємодії кожного суб'єкта з міжнародною системою загалом та з її окремими структурними елементами. Йдеться про встановлення допустимих параметрів поведінки держави чи іншого суб'єкта, які окреслюють межі його прав і обов'язків у системі міжнародних відносин. Такі межі водночас виконують функцію регулятивного орієнтира: вони не лише обмежують дії суб'єкта, запобігаючи порушенню прав інших учасників, але й забезпечують простір для реалізації його легітимних інтересів. У цьому сенсі міжнародне право виступає як механізм балансування свободи дій окремого суб'єкта та стабільності всієї системи, створюючи умови для передбачуваності й упорядкованості міжнародної взаємодії;

– *методи та засоби взаємодії, які конкретизують інструменти реалізації прав і обов'язків у міжнародному правопорядку*. У межах інформаційної моделі міжнародного права важливим елементом виступає характеристика методів і засобів взаємодії, за допомогою яких суб'єкти міжнародних відносин реалізують свої права та виконують покладені на них обов'язки. Йдеться про широкий спектр інструментів, що охоплюють як традиційні форми дипломатії (переговори, консульські процедури, посередництво, арбітраж), так і договірні механізми, які закріплюють взаємні зобов'язання держав у міжнародних угодах. До цього кола належать також інституційні засоби співробітництва в межах міжнародних організацій, а в окремих випадках — санкційні заходи чи контрольні процедури, що застосовуються задля підтримання міжнародного правопорядку. Завдяки цим методам міжнародне право набуває реального практичного змісту, оскільки вони забезпечують ефективну трансформацію загальних принципів і норм у конкретні дії суб'єктів. Таким чином, методи та засоби взаємодії виконують подвійну функцію: з одного боку, вони є каналами комунікації між учасниками міжнародної системи, а з іншого — гарантують можливість практичного втілення міжнародно-правових положень у життя;

– *спільні та індивідуальні інтереси держав, що слугують підґрунтям для формування балансу у відносинах співпраці та конкуренції*. Міжнародне право виконує функцію своєрідного каналу комунікації, у межах якого відбувається фіксація, узгодження та гармонізація як спільних, так і національно-специфічних інтересів

держав. Спільні інтереси зазвичай охоплюють фундаментальні цілі людства — підтримання міжнародного миру та безпеки, запобігання збройним конфліктам, сприяння сталому розвитку, охорону довкілля, протидію глобальним викликам. Водночас кожна держава має власні індивідуальні інтереси, що випливають із її історичних традицій, економічних потреб, геополітичного становища чи культурних особливостей. Міжнародне право не заперечує різнорідності таких інтересів, а навпаки — створює умови для їхнього співіснування у межах спільного правового простору. Воно визначає механізми балансування колективних і національних цілей, що дає можливість уникати конфронтації та досягати компромісів. У цьому сенсі міжнародне право є інструментом «м'якого врівноваження», який дозволяє поєднати прагнення окремих держав із завданнями всього міжнародного співтовариства. Саме ця властивість забезпечує стійкість та адаптивність міжнародної системи в умовах конкуренції й водночас необхідності співробітництва;

– *основні цілі й принципи міжнародного співробітництва, які задають орієнтири для стабільності та передбачуваності світової системи*. Міжнародне право виконує функцію транслятора фундаментальних цілей і принципів, які становлять ідейно-нормативний каркас світової правової системи та задають орієнтири для стабільності й передбачуваності міжнародних відносин. До таких цілей належать: збереження міжнародного миру та безпеки, розвиток дружніх відносин між державами, сприяння економічному та соціальному прогресу, захист прав людини й основоположних свобод, а також забезпечення справедливого й збалансованого розвитку міжнародного співтовариства. Принципи міжнародного співробітництва, закріплені у Статуті ООН та інших універсальних документах, зокрема принципи суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, мирного врегулювання спорів та поваги до територіальної цілісності, визначають рамкові правила поведінки для всіх учасників міжнародної системи. Їхня універсальність і загальнообов'язковість формують основу передбачуваності, забезпечуючи узгодженість дій держав навіть у кризових ситуаціях. У цьому сенсі міжнародне право виступає не лише системою норм, а й носієм ціннісних орієнтирів, що задають вектор розвитку світової спільноти та утверджують принципи співіснування, побудовані на балансі інтересів і взаємній відповідальності;

– міжнародну правосвідомість, яка є інтегральним вираженням спільного розуміння ідей справедливості, правомірності та відповідальності у сфері міжнародного права. Одним із ключових елементів інформаційної моделі міжнародного права виступає міжнародна правосвідомість, що становить інтегральне відображення уявлень світового співтовариства про справедливість, правомірність та відповідальність у сфері міжнародних відносин. Вона охоплює систему цінностей, ідей і переконань, які формуються у результаті історичного досвіду людства, діяльності міжнародних організацій, а також практики держав у сфері укладення та виконання міжнародних зобов'язань. Міжнародна правосвідомість виконує дві взаємопов'язані функції: по-перше, вона є інтелектуально-ціннісним підґрунтям, яке забезпечує легітимність міжнародно-правових норм, сприяючи їхньому сприйняттю та добровільному дотриманню суб'єктами міжнародного права; по-друге, вона має регулятивний характер, оскільки через суспільне визнання та підтримку визначає межі допустимої поведінки й формує очікувану модель взаємодії між державами. Завдяки міжнародній правосвідомості право перестає бути суто формальною системою норм і перетворюється на соціально значущий феномен, що ґрунтується на загальнолюдських уявленнях про справедливість і моральну відповідальність. У такий спосіб міжнародна правосвідомість зміцнює стабільність міжнародного правопорядку та забезпечує внутрішню єдність системи міжнародного права [420].

Фактично, у межах такого підходу йдеться про розуміння міжнародного права як специфічного різновиду інформації, властивої лише даній системі правового регулювання. Ця інформація має унікальний характер, оскільки формується безпосередньо суб'єктами міжнародного права — державами, міжнародними організаціями та іншими учасниками міжнародних відносин — і використовується ними для координації поведінки, встановлення правил співіснування та реалізації спільних цілей. У такий спосіб міжнародне право виступає не тільки нормативною системою, але й інформаційною платформою, що акумулює та транслює знання про належну поведінку, легітимні інтереси й принципи міжнародної взаємодії. Саме завдяки цьому воно забезпечує функціонування міжнародного

[420] Антонович М.М. Міжнародне право : навчальний посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2011. С. 33–35.

правопорядку як цілісної та відносно самостійної системи регуляції суспільних відносин у глобальному вимірі.

Разом з тим, для повного й адекватного розуміння сутності зазначеного підходу, що трактується як інтерпретація міжнародного права в категоріях інформації про необхідну поведінку його суб'єктів, важливо розглядати його у зв'язку з інформаційною моделлю механізму міжнародно-правового регулювання. У цьому контексті науковий аналіз потребує з'ясування низки ключових аспектів, зокрема: складу та структурних елементів системи міжнародно-правового регулювання; її основних властивостей та закономірностей функціонування; специфіки механізмів реалізації норм міжнародного права. Не менш значущим є і звернення до категорії міжнародно-правової інформації, розкриття її поняття, змісту, ролі та значення для забезпечення ефективності регулятивного впливу міжнародного права.

Таким чином, лише комплексне дослідження зазначених положень дозволяє відтворити цілісну картину функціонування міжнародного права як інформаційної системи, що не тільки відображає, але й активно формує моделі взаємодії суб'єктів у межах світової правової спільноти.

Характеристика системи міжнародно-правового регулювання має логічно розпочинатися з визначення самого поняття «міжнародно-правове регулювання». Виходячи з наукового підходу, згідно з яким міжнародно-правове регулювання розглядається як цілеспрямований і власний вплив на міжнародні відносини, що здійснюється державами колективно за допомогою норм і принципів міжнародного права задля забезпечення та узгодження як національних, так і спільних міжнародних інтересів, видається необхідним насамперед з'ясувати зміст і структуру системи, в межах якої реалізується такий вплив.

Адже саме система міжнародно-правового регулювання є тим механізмом, який інтегрує суб'єктів, норми, принципи, інститути та процедури у цілісне функціональне утворення. Вона забезпечує можливість не лише впорядковувати міждержавні відносини, але й адаптувати їх до змінних умов міжнародного середовища. Таким чином, аналіз системи міжнародно-правового регулювання є вихідним кроком для розкриття її властивостей, функцій і ролі в підтриманні стабільності міжнародного правопорядку.

Ключовим аспектом аналізу системи міжнародно-правового регулювання є визначення складу її структури, адже саме від правильного

розуміння її компонентів залежить цілісне бачення механізмів функціонування міжнародного права. З цього приводу варто навести науковий підхід, який представляє М. Антонович. Він полягає в тому, що дана система має двокомпонентний характер і включає дві підсистеми (або, інакше кажучи, системи меншого масштабу):

– регульована система (об'єкт міжнародно-правового регулювання). Нею виступає система міждержавних відносин, які становлять безпосередній предмет впливу міжнародного права. Саме ці відносини потребують упорядкування та координації, оскільки охоплюють політичні, економічні, безпекові та інші сфери взаємодії держав;

– регулююча система (суб'єкт міжнародно-правового регулювання). Її основу становлять суверенні держави, які у взаємодії між собою спільно формують норми міжнародного права. Саме держави є носіями нормативної міжнародно-правової інформації, адже вони наділені правосуб'єктністю та здатністю брати участь у процесі творення, реалізації й забезпечення міжнародно-правових норм[421].

Окрім внутрішніх підсистем, важливим елементом є зовнішнє середовище системи міжнародно-правового регулювання. Воно охоплює:

– міжнародні відносини, що не підпадають під дію регульованої системи;

– внутрішнє життя держав, яке так чи інакше впливає на міжнародну поведінку та участь у правотворчих процесах[422].

Таким чином, система міжнародно-правового регулювання постає як багаторівневе утворення, у межах якого об'єкт (міждержавні відносини) і суб'єкт (система суверенних держав) перебувають у постійній взаємодії, тоді як зовнішнє середовище виступає чинником, що визначає умови її функціонування та динаміки розвитку.

Сучасна українська міжнародно-правова доктрина зорієнтована на захист прав і свобод людини та громадянина, що обумовлено реаліями сьогодення. А вони такі, що ми маємо відкриту збройну агресія проти України, масові порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях, проблема внутрішньо переміщених осіб та виклики для системи міжнародної безпеки. Це передбачає осмислення нових концепцій не лише у загальнотеоретичному вимірі, але

[421] Антонович М. М. Міжнародне право : навчальний. посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2011. С. 29.

[422] Антонович М. М. Міжнародне право : навчальний. посібник. Київ, Юрінком Інтер, 2011. С. 30.

й у площині конкретних політико-правових подій, що безпосередньо вплинули на сучасний розвиток української державності. Нажаль, українське суспільство та кожен громадянин, зокрема, опинилися перед реальною загрозою вчинення найтяжчих міжнародних злочинів з боку імперіалістичної держави-агресора. Мова іде про такі злочини проти людяності, як геноцид, фільтраційні чистки чи інші масові та грубі порушення прав людини. Виходячи з цього, цілком природнім постає питання про ефективність державних механізмів протидії цим викликам. Якщо конкретна держава виявляється очевидно неспроможною самостійно забезпечити належний захист населення, зобов'язання із гарантування безпеки та попередження злочинів такого характеру переходять на рівень міжнародної спільноти.

Саме в цьому контексті на початку XXI століття була концептуалізована й набула доктринального оформлення сучасна парадигма «відповідальності за захист», яка відображає новий підхід до розуміння суверенітету, в якому останній не лише гарантує державі право на самовизначення, а й покладає на неї першочерговий обов'язок щодо захисту населення від масових злочинів. Якщо ж держава не виконує цей обов'язок, міжнародне співтовариство бере на себе відповідальність діяти у відповідності до норм міжнародного права для запобігання або припинення масових порушень прав людини.

Варто наголосити, що в українському науково-правовому дискурсі термінологічне закріплення цієї доктрини досі не має усталеної форми перекладу. Так, схожим є трактування львівських дослідниць Л. Пастухової та А. Шуміленко, яке є найбільш адекватним і звучить як «відповідальність із захисту», що підкреслює як обов'язковість, так і міжнародний характер відповідних зобов'язань[423].

Водночас більш коректним, на нашу думку, видається використання дослівного перекладу «відповідальність за захист». Такий варіант точніше відображає сутність концепції, оскільки в її основі лежить не лише ідея проспективної (позитивної) відповідальності держави та міжнародної спільноти, що має переважно соціально-політичний характер, а передусім категорія політико-юридичних зобов'язань. Вони випливають із фундаментальних принципів

[423] Пастухова Л. В. Концепція «відповідальності із захисту»: питання міжнародно-правового обґрунтування. Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. І. П. Репецького) М. М. Микієвич, М. В. Буроменський, В. В. Гутник [та ін.] ; за ред. М. М. Микієвича. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. С. 158–172.

сучасного міжнародного права, насамперед принципів суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, поваги до прав людини та гуманітарного права.

Крім того, ці зобов'язання закріплені у положеннях базових міжнародно-правових договорів у сфері прав людини, зокрема у Статуті ООН 1945 року[424], Загальній декларації прав людини 1948 року[425], Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року[426]. Саме через призму таких нормативних актів концепція «відповідальності за захист» розкривається не як факультативна політична декларація, а як похідне від обов'язку забезпечувати та гарантувати основоположні права і свободи людини.

Таким чином, термін «відповідальності за захист» підкреслює імперативний характер доктрини та її укоріненість у міжнародно-правовому порядку. Він акцентує увагу на тому, що йдеться не лише про моральний чи політичний імператив, а про юридично обґрунтовану вимогу, яка в разі неспроможності конкретної держави виконати свій обов'язок, передбачає колективну дію міжнародної спільноти відповідно до правових процедур, закріплених у міжнародних договорах та рішеннях універсальних і регіональних організацій.

Доктрина «відповідальності за захист» має розгалужену англомовну бібліографію[427], проте у вітчизняному науково-правовому дискурсі вона залишається відомою лише вузькому колу юристів-міжнародників. Такий стан справ видається певним парадоксом, адже ця концепція має важливе загальнотеоретичне значення, оскільки безпосередньо стосується базових правових категорій, передусім прав людини та державного суверенітету.

Відомий американський дослідник А.-М. Слотер наголошує, що «доктрина «відповідальності за захист» є найбільш вагомим

[424] Статут ООН. Юридична енциклопедія : у 6 т. ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П С. 736 с.

[425] Загальна декларація прав людини. Неофіційний переклад на сайті Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015#Text

[426] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

[427] Davies D. Responsibility to Protect Bibliography. Memorial Institute of International Studies. URL: http://www/aber.ac.uk/en/media/departmental/interpol/ddmi/bibliography_-_responsibility_to_protect.pdf

зрушенням у концепції державного суверенітету від часів Вестфальського мирного договору 1648 року. Вона закладає підвалини міжнародного порядку, який визнає права й обов'язки як індивідів, так і держав»[428]. Це твердження підкреслює фундаментальний характер положень доктрини як новітньої парадигми міжнародного права, що змінює усталене розуміння суверенітету з виключно привілейованого права держави на внутрішнє самовизначення у напрямі його тісного поєднання з обов'язком захищати власне населення від найтяжчих злочинів.

Доктрина «відповідальності за захист» вперше була концептуалізована у 2001 році Міжнародною комісією з питань інтервенції та державного суверенітету, створеною з ініціативи уряду Канади. До складу цієї Комісії увійшла група провідних науковців і практиків у сфері міжнародного права та прав людини, серед яких ключову роль відігравали колишній міністр закордонних справ Австралії Ґарет Еванс та колишній спеціальний представник Генерального секретаря ООН у Сомалі Мохамед Сахнун.

Результатом роботи Комісії стала відома у міжнародно-правовій доктрині Доповідь «відповідальності за захист», яка заклала нове бачення взаємозв'язку між державним суверенітетом та міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини. У цьому документі було запропоновано концептуальну альтернативу поширеному в 1990-х роках дискурсу щодо так званого «права на гуманітарну інтервенцію». Замість підкреслення права держави або міжнародних організацій на одностороннє застосування сили у гуманітарних цілях, Доповідь висунула принципово іншу ідею — обов'язку захищати, тобто відповідальності держави за безпеку власного населення та колективного зобов'язання міжнародної спільноти діяти у разі неспроможності держави виконати цей обов'язок[429]. У доповіді наголошувалося на кардинально важливому для сучасної міжнародної системи питанні: коли, і за яких умов, міжнародна спільнота може і повинна втрутитися у внутрішні справи суверенної держави для захисту населення від масових і системних порушень прав людини? Це питання стало відправною точкою для формування нової парадигми міжнародного права, яка

[428] Responsibility to Protect. The Global Moral Compact for the 21st Century / Edited by R. H. Cooper and J. V. Kohler. Palgrave Macmillan, 2008. 288 p.

[429] The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa : International Development Research Centre, 2001. 91 p.

поєднує принцип невтручання у внутрішні справи з принципом недопущення злочинів проти людяності, геноциду та етнічних чисток.

Подальшим етапом у становленні доктрини «відповідальності за захист» стала Доповідь Генерального секретаря ООН від 2005 року. У цьому документі було здійснено суттєвий акцент на необхідності зміщення парадигми міжнародної безпеки: від пріоритету застосування сили до превентивних заходів, спрямованих на попередження міжнародних конфліктів, та активного використання мирних дипломатичних і політико-правових інструментів для їх розв'язання[430]. Важливим нововведенням стало й положення про те, що застосування доктрини «відповідальності за захист» конкретною державою можливе лише за умови її попереднього офіційного схвалення (прийняття), що додатково підкреслювало суверенний вимір цієї концепції[431].

Зазначені програмні документи стали предметом широкого міжнародного обговорення на Всесвітньому саміті 2005 року, результати якого знайшли відображення у Підсумковому документі, ухваленому в рамках 60-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у формі Резолюції № 60/1. Цей акт має унікальне політико-правове значення, адже вперше 191 глава держави та уряду одноголосно підтримали концепцію «відповідальності за захист» та фактично легітимізували її на універсальному міжнародному рівні.

Основні положення доктрини «відповідальності за захист» були відтворені у пунктах 138–139 Резолюції, які окреслили її ключовий зміст. Згідно з положеннями Підсумкового документа Всесвітнього саміту 2005 року, доктрина «відповідальності за захист» охоплює три фундаментальні складові, які формують її концептуальне та нормативне ядро:

– *первинна відповідальність держави.* Основним і незаперечним суб'єктом забезпечення захисту населення виступає саме держава, на території якої проживають особи, потенційно чи реально піддані загрозі вчинення найтяжчих міжнародних злочинів. До таких злочинів належать геноцид, воєнні злочини, етнічні чистки та злочини

[430] In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All: Report of the Secretary-General, 2005. URL: http://www.unrol.org/doc.aspx?d=2139

[431] Пастухова Л. В. Концепція «відповідальності із захисту»: питання міжнародно-правового обґрунтування. Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку (до 60-ліття проф. І. П. Репецького) М. М. Микієвич, М. В. Буроменський, В. В. Гутник [та ін.] ; за ред. М. М. Микієвича. Львів : ЛА «Піраміда», 2013. С. 158-172.

проти людяності. Відповідальність держави полягає не лише у реагуванні на вже вчинені правопорушення, а й у впровадженні системи превентивних заходів — законодавчих, адміністративних, соціально-політичних та військово-безпекових — здатних мінімізувати ризик їх виникнення. Первинна відповідальність тісно пов'язана з концепцією державного суверенітету, який у сучасному міжнародному праві трактується не лише як право на незалежність та невтручання, а й як «обов'язок забезпечувати базові умови безпеки та захисту власних громадян»;

– *обов'язок міжнародної спільноти допомагати державам*. Наступним елементом доктрини є визнання того, що міжнародна спільнота несе спільну відповідальність за підтримку та посилення спроможності держав виконувати свої зобов'язання із захисту населення. Така допомога має насамперед превентивний характер і передбачає широкий спектр заходів, які можуть бути реалізовані як на універсальному рівні через систему ООН, так і на регіональному чи двосторонньому рівнях. До найбільш поширених інструментів належать: а) дипломатичні засоби — сприяння діалогу, медіація у врегулюванні конфліктів, використання добрих послуг міжнародних організацій і посередників; б) гуманітарні заходи — надання фінансової та технічної допомоги, підтримка внутрішньо переміщених осіб та біженців, забезпечення доступу до медичних і соціальних послуг; в) інституційні механізми — розбудова потенціалу національних правозахисних установ, зміцнення правової та судової системи, розвиток демократичних інститутів і процедур, що гарантують дотримання прав людини. Важливим аспектом цього положення є те, що обов'язок міжнародної спільноти трактується не як факультативна допомога, а як системна діяльність, спрямована на зміцнення потенціалу держав ще до виникнення масових порушень. Таким чином, другий елемент доктрини «відповідальності за захист» акцентує увагу на необхідності колективної профілактики, що передбачає інтеграцію політичних, правових та соціально-економічних заходів у єдину стратегію запобігання злочинам проти людяності;

– *колективна відповідальність міжнародної спільноти діяти у разі неспроможності держави*. Третій елемент доктрини «відповідальності за захист» визначає механізм міжнародного втручання тоді, коли держава, яка є первинним носієм зобов'язання щодо захисту, виявляється неспроможною або відмовляється виконувати його належним чином. У такому випадку міжнародна спільнота набуває обов'язку

вжити спільних і рішучих заходів, метою яких є припинення масових злочинів проти населення та відновлення мінімальних стандартів безпеки і правопорядку. При цьому ключовим принципом є дія виключно у межах міжнародно-правової легітимності, насамперед відповідно до Статуту ООН. Це означає, що: а) застосування примусових заходів, зокрема економічних санкцій або обмежувальних політико-дипломатичних кроків, здійснюється у межах повноважень Ради Безпеки ООН; б) як останній засіб (*ultima ratio*) може бути санкціоноване використання збройної сили, якщо всі інші засоби виявилися неефективними, а масштаби злочинів створюють серйозну загрозу миру та міжнародній безпеці; в) важливим аспектом є застосування принципу «пропорційності» та «необхідності», який обмежує міжнародне втручання рамками конкретної гуманітарної мети — захисту цивільного населення. Таким чином, третя складова «відповідальності за захист» фактично перетворює концепцію з декларативного політичного гасла на дієвий механізм колективної безпеки. Вона закріплює тезу, що міжнародне співтовариство має не лише право, але й зобов'язання діяти у ситуаціях, коли відмова держави від виконання своїх базових функцій ставить під загрозу життя та гідність тисяч чи мільйонів людей[432].

Ілюстрований системний вигляд доктрини «відповідальності за захист» можна викласти у вигляді таблиці.

Таблиця відображення структури доктрини «відповідальності за захист»

Складова	Зміст зобов'язання	Основні інструменти реалізації	Ключові принципи
1. Первинна відповідальність держави	Держава зобов'язана захищати своє населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності.	Превентивне законодавство; Система національної безпеки; Судові та адміністративні механізми; Політичні й соціальні заходи.	Суверенітет як обов'язок; Превенція та своєчасне реагування.

[432] Basic Principles and Core Elements. The responsibility to protect. URL: http://r2pcoalition.org/content/view/73/48/

Складова	Зміст зобов'язання	Основні інструменти реалізації	Ключові принципи
2. Обов'язок міжнародної спільноти допомагати	Міжнародна спільнота має підтримувати держави у виконанні їхніх зобов'язань.	Дипломатичні засоби (медіація, переговори, добрі послуги); Гуманітарна допомога; Інституційна підтримка (реформа судової системи, правозахисні органи).	Колективна профілактика; Допомога на прохання або за згодою держави.
3. Колективна відповідальність діяти у разі неспроможності держави	Якщо держава не здатна або відмовляється виконувати свої зобов'язання, міжнародна спільнота має діяти.	Санкції та політико-дипломатичний тиск; Примусові заходи Ради Безпеки ООН; Як останній засіб — застосування сили.	Легітимність (Статут ООН); Пропорційність і необхідність; Ultima ratio (застосування сили лише у крайніх випадках).

Важливим кроком у подальшій інституціоналізації доктрини «відповідальності за захист» стала Доповідь Генерального секретаря ООН «Виконання зобов'язання щодо захисту», підготовлена у 2009 році. Її метою було забезпечення практичного втілення концепції «відповідальності за захист» та конкретизація положень, закріплених у Підсумковому документі Всесвітнього саміту 2005 року. У доповіді було визначено три основні структурні елементи — так звані «принципи», що стали підґрунтям для імплементації доктрини у міжнародній практиці:

1) зобов'язання держави щодо захисту населення. Він закріплює незаперечний і невід'ємний обов'язок кожної держави гарантувати безпеку всіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією, незалежно від їхнього громадянського статусу. Йдеться не лише про громадян держави, а й про іноземців, апатридів, шукачів притулку та біженців. Держава повинна здійснювати превентивні, правові та адміністративні заходи, спрямовані на недопущення вчинення чотирьох

категорій злочинів, визначених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/1: геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності. Особливий акцент у Доповіді робиться на необхідності протидії підбурюванню до вчинення зазначених злочинів, оскільки саме цей елемент становить «першу ланку» у ланцюзі масових порушень прав людини. Рання ідентифікація та правове переслідування актів підбурювання створюють передумови для вироблення більш ефективних і оперативних стратегій превенції. У цьому контексті підбурювання розглядається як фактор високого ризику, що здатний швидко перетворитися на масове насильство. Отже, боротьба з підбурюванням на нормативному та інституційному рівнях є одним із ключових індикаторів здатності держави виконувати свій обов'язок щодо захисту населення;

2) обов'язок міжнародної спільноти допомагати державам. Цей елемент концепції «відповідальності за захист» відображає принцип солідарності й взаємної підтримки у сфері міжнародної безпеки та прав людини. Генеральний секретар наголосив, що держави–члени ООН та міжнародні організації повинні надавати всебічну допомогу тим державам, які з різних причин не мають достатніх ресурсів чи інституційного потенціалу для належного виконання своїх зобов'язань із захисту населення. Форми такої допомоги охоплюють: а) технічну підтримку (наприклад, допомога у створенні ефективних систем правосуддя та правоохоронних органів, у розбудові інститутів верховенства права); б) гуманітарну допомогу (забезпечення продуктами харчування, медикаментами, засобами першої необхідності); в) економічну та соціальну підтримку (сприяння розвитку демократичних інститутів, стабілізації економіки, підтримка соціальної інфраструктури); г) дипломатичне сприяння (посередництво, медіація, участь у мирних переговорах, застосування «добрих послуг» міжнародних організацій). Другий принцип підкреслює, що доктрина «відповідальності за захист» не зводиться виключно до інтервенцій чи силових дій. Навпаки, її сутність полягає в превентивному і партнерському характері міжнародної співпраці, спрямованої на посилення спроможності держав запобігати масовим злочинам;

3) дії міжнародної спільноти у випадку, коли держава неспроможна або відмовляється захищати своє населення від масових порушень прав людини. У випадку коли держава неспроможна або відмовляється захищати своє населення від масових порушень прав людини, згідно з Доповіддю 2009 року, міжнародна спільнота має не лише

право, а й обов'язок вживати колективних заходів. До таких заходів належать: а) мирні засоби, передбачені главою VI Статуту ООН (переговори, посередництво, арбітраж, врегулювання конфліктів політичними методами); б) примусові заходи (санкції, ембарго, міжнародні розслідування, направлення миротворчих місій); в) як крайній захід — застосування сили, санкціоноване Радою Безпеки ООН відповідно до глави VII Статуту ООН, у випадку, коли інші методи виявилися неефективними, а населення перебуває перед реальною загрозою масових злочинів. Ключовими положеннями цього принципу є «легітимність» (дії мають здійснюватися у межах Статуту ООН), «пропорційність» (втручання не повинно перевищувати меж, необхідних для досягнення гуманітарної мети) та «невідкладність» (оперативне реагування у випадках неминучої загрози) [433].

Одним із ключових здобутків доктрини «відповідальності за захист» стала розробка цілісної системи вимог, які визначають умови та межі застосування сили з боку міжнародної спільноти. Йдеться про так звані «критерії військової інтервенції», які покликані забезпечити баланс між принципом державного суверенітету та необхідністю захисту населення від масових злочинів. Ці критерії були вперше сформульовані у вже згаданій Доповіді Міжнародної комісії з питань інтервенції та державного суверенітету у 2001 році[434]. Їх поява стала результатом широкого міжнародного наукового консенсусу, що склався на початку XXI століття, і відображала прагнення узгодити традиційний принцип невтручання у внутрішні справи держав із потребою ефективного реагування на випадки геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та етнічних чисток. Запровадження таких критеріїв мало на меті: а) мінімізувати ризики довільного або політично вмотивованого застосування сили; б) надати чіткі орієнтири для Ради Безпеки ООН та інших міжнародних інституцій у процесі прийняття рішень; в) закласти основу для формування єдиної міжнародно-правової практики у сфері гуманітарних інтервенцій.

Фундаментальним критерієм, який вважається своєрідним стандартом для ухвалення рішення про застосування сили, є принцип

[433] Implementing the responsibility to protect: Report of the Secretary-General, 2009. P. 10–14. URL: http://www.responsibilitytoprotect.org/files/SGRtoPEng.pdf

[434] The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa: International Development Research Centre, 2001. P. 32–37.

«справедлива, або обґрунтована причина застосування сили»[435]. Саме він визначає межі допустимості гуманітарної інтервенції та встановлює, що її легітимність можлива лише за наявності винятково серйозних підстав. Ідея обґрунтованої причини гуманітарного втручання має глибокі історико-філософські корені. Вона сягає традицій середньовічної християнської політико-правової думки. Так, Тома Аквінський у своїх працях підкреслював, що суспільство, проти якого спрямовується інтервенція, повинне мати певну форму вини, яка б виправдовувала застосування сили[436]. Подібні ідеї перегукуються з вченням Августина про «справедливу війну», що сформувало підвалини для подальших концепцій легітимного застосування військової сили у випадках тяжких порушень морального і правового порядку[437]. Первинно гуманітарна інтервенція розглядалася як допустима у відповідь на найбільш жахливі явища, такі як канібалізм, які сприймалися як виклик самому існуванню людської спільноти. Згодом міжнародна спільнота переорієнтувала увагу на протидію геноциду як найбільш очевидному прояву злочинів проти людяності.

У сучасному міжнародному праві спектр обґрунтованих причин було розширено: до них запропоновано відносити випадки застосування зброї масового ураження та акти тероризму, що створюють загрозу масовим жертвам і руйнації суспільств[438].

Нарешті, як було визначено у Доповіді ICISS 2001 року, «справедлива, або обґрунтована причина застосування сили» визнається захист цивільного населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності, а також від підбурювання до їх вчинення. Ключовою умовою є те, що для легітимності інтервенції необхідно наявне або неминуче завдання населенню серйозної та невиправної шкоди. Це може відбуватися як унаслідок навмисних дій з боку держави, так і внаслідок її відмови або неспроможності

[435] The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa : International Development Research Centre, 2001. P. 32.

[436] Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики». Пер. з латини О. Кислюк ; авт. передм. В. Котусенко. 2-е вид. Київ : Основи, 2003. 796 с.

[437] Пода Т. А. Теорія «справедливої війни»: від античності до сучасності. *Вісник Національного авіаційного університету.* Серія : Філософія. Культурологія. 2016. № 1(23). С. 66–69.

[438] Massingham E . Military intervention for humanitarian purposes: does the Responsibility to Protect doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends? *Selected articals on international humanitarian law.* 2009. Vol. 91, № 876. P. 817–818.

запобігти таким злочинам. У випадках так званих «неспроможних держав» інтервенція розглядається як єдиний дієвий засіб забезпечення елементарного захисту цивільного населення.

Таким чином, критерій «справедлива, або обґрунтована причина застосування сили» задає високий «поріг допустимості» для застосування сили, підкреслюючи, що інтервенція має бути реакцією не на будь-які порушення, а виключно на найтяжчі та системні злочини, що загрожують самому існуванню людських спільнот.

Прикладом реалізації принципу «справедлива, або обґрунтована причина застосування сили» у сучасній практиці стала ситуація у Руанді 1994 року. Міжнародна спільнота, на жаль, відреагувала із суттєвим запізненням, проте саме цей випадок увійшов до історії як класичний приклад обґрунтованої причини для інтервенції. Упродовж ста днів у країні відбувся геноцид, під час якого було вбито близько 800 тисяч осіб, переважно представників народності тутсі та поміркованих хуту. Масові й системні злочини, що включали вбивства, катування, зґвалтування, а також підбурювання до геноциду через засоби масової інформації, безумовно створювали ситуацію серйозної та невиправної шкоди населенню.

У цій трагедії було очевидно, що держава не тільки не захищала своє населення, а й сама стала головним організатором масового винищення. Саме тому Руанда стала одним із тих кейсів, які безпосередньо лягли в основу формулювання критеріїв ICISS 2001 року. Саме на її прикладі було продемонстровано: якщо держава відмовляється виконувати свій обов'язок або є неспроможною це зробити, міжнародна спільнота має право і навіть зобов'язана втрутитися, щоб зупинити масштабні злочини проти людяності.

Таким чином, руандійський геноцид є прикладом, де застосування сили мало би беззаперечну обґрунтовану причину. Він показав, що інтервенція у таких випадках не є посяганням на суверенітет, а навпаки — єдиним ефективним засобом забезпечення елементарного права людини на життя та гідність.

Доповнюючи критерієм, який визначає легітимність застосування сили у рамках доктрини «відповідальності за захист», є наявність відповідного «уповноваженого суб'єкта», який має право санкціонувати гуманітарну інтервенцію. Це питання є принциповим, оскільки воно безпосередньо стосується дотримання засадничих принципів міжнародного права, зокрема положень Статуту ООН про заборону застосування сили, за винятком випадків, передбачених самим

Статутом. Міжнародна комісія з питань інтервенції та державного суверенітету (ICISS) у своїй Доповіді 2001 року визначила три основні органи, які можуть вважатися уповноваженими суб'єктами:

– Рада Безпеки ООН — головний орган, відповідальний за підтримання міжнародного миру та безпеки, який має пріоритетне право санкціонувати будь-яке застосування сили. Саме Рада Безпеки розглядається як «перша інстанція», куди має звертатися міжнародна спільнота;

– Генеральна Асамблея ООН — хоча вона не має повноважень прямо санкціонувати застосування сили у класичному розумінні, її рішення, прийняті у форматі Надзвичайних спеціальних сесій у межах процедури «Єднання заради миру», здатні забезпечити високий рівень політичної легітимності для міжнародних дій, особливо у випадках блокування Ради Безпеки;

– регіональні та субрегіональні організації — такі як ЄС, Африканський Союз чи ОАД, які можуть діяти в межах своєї географічної юрисдикції, проте за умови отримання попереднього схвалення Ради Безпеки або з подальшим підтвердженням їхніх дій (приклади — інтервенції у Ліберії та Сьєрра-Леоне) [439].

Водночас Комісія прямо вказала на «слабкість та непослідовність діяльності Ради Безпеки ООН», яка не завжди спроможна діяти оперативно через політичні вето постійних членів. Як свідчить сучасний досвід України, Рада Безпеки неодноразово виявляла неспроможність ухвалити резолюції, спрямовані на засудження агресії та захист населення, саме через вимогу консенсусу. У зв'язку з цим особливого значення набувають альтернативні інституційні механізми. Зокрема, Генеральна Асамблея може ухвалювати резолюції у випадку бездіяльності Ради Безпеки, що забезпечує певну політичну легітимність та підтримку міжнародного співтовариства. Також все більшої ролі набувають регіональні організації, які часто діють оперативніше і мають кращу обізнаність про локальний контекст, саме тому ООН покладає особливі надії на Європейський Союз, який має не лише розвинені механізми миротворчої діяльності та фінансову спроможність, а й політичну волю реалізовувати концепцію «відповідальності за захист». Європарламент, у свою чергу, однозначно підтримав доктрину, підкресливши намір сприяти її утвердженню в

[439] The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa : International Development Research Centre, 2001. P. 53–54.

ООН і забезпечити її універсальність як невід'ємної складової колективної системи міжнародної безпеки.

Прикладом наявність відповідного «уповноваженого суб'єкта», який має право санкціонувати гуманітарну інтервенцію є лівійський конфлікт 2011 року. Саме в березні цього ж року, під час масових репресій проти цивільного населення Лівії з боку режиму Муаммара Каддафі, Рада Безпеки ООН виступила «уповноваженим суб'єктом», який санкціонував гуманітарну інтервенцію. Як наслідок 17 березня 2011 р. була ухвалена Резолюція Ради Безпеки ООН № 1973, яка:

– визначала ситуацію у Лівії як загрозу міжнародному миру та безпеці;

– накладала заборону на всі польоти в повітряному просторі країни (так звану «*no-fly zone*»);

– надавала мандат державам–членам ООН вживати «усіх необхідних заходів» для захисту цивільного населення Лівії від нападу.

Цей випадок демонструє, що саме Рада Безпеки ООН, як головний орган міжнародної безпеки, має пріоритетне право санкціонувати застосування сили відповідно до глави VII Статуту ООН. Її рішення надало операції міжнародної коаліції під егідою НАТО високий рівень міжнародної легітимності у світлі доктрини «відповідальності за захист». Разом з тим, подальший розвиток подій — трансформація інтервенції з «гуманітарної місії» у кампанію фактичної зміни режиму — породив значні дискусії щодо відповідності інтервенції іншим критеріям доктрини, насамперед «належних намірів» та «пропорційності».

Конкретизуючий критерій легітимності гуманітарної інтервенції в межах доктрини «відповідальності за захист» стосується «належних намірів» міжнародного втручання. Його сутність полягає в тому, що первинною та єдиною правомірною метою інтервенції має бути припинення чи запобігання масовим стражданням цивільного населення. У цьому контексті наголошується, що такі цілі, як повалення політичного режиму, зміна влади або просування власних стратегічних, економічних чи геополітичних інтересів держав-учасниць, не можуть вважатися легітимним обґрунтуванням застосування сили.

Вимога належних намірів спрямована на те, щоб мінімізувати ризик перетворення «відповідальності за захист» на інструмент прикриття для реалізації політики втручання у внутрішні справи суверенних держав. Вона забезпечує збереження доктрини в межах її

первісного гуманітарного призначення — захисту прав людини та гарантування безпеки цивільних осіб. Особливої ваги набуває положення про те, що найвищий рівень довіри до «належних намірів» досягається тоді, коли інтервенція здійснюється багатосторонньо, у рамках міжнародних або регіональних організацій, а не в односторонньому порядку. Більш того, легітимність інтервенції суттєво підвищується за умови її чіткої підтримки з боку регіональних держав та тих спільнот, які безпосередньо постраждали від масових злочинів.

Таким чином, урахування позиції регіональних суб'єктів та жертв конфлікту є важливим запобіжником проти зловживання доктриною, а врахування критерію «належних намірів» забезпечує баланс між гуманітарною необхідністю і політико-правовою легітимністю, унеможливлюючи підміну доктрини «відповідальності за захист» політичними чи воєнними інтересами окремих держав.

Прикладом критерію «належних намірів» є військова операція НАТО 1998–1999 років за допомогою якої міжнародна спільнота намагалася врегулювати кризу у Косово, де югославські сили здійснювали масові порушення прав етнічних албанців.

Перед застосуванням сили було здійснено низку кроків:

– тривалі дипломатичні переговори між представниками Союзної Республіки Югославія та міжнародними посередниками;

– посередництво ОБСЄ та направлення Спостережної місії для моніторингу ситуації на місцях;

– численні резолюції Ради Безпеки ООН, які вимагали припинення насильства та доступу гуманітарних організацій;

– економічні санкції проти Белграда з метою тиску на політичне керівництво.

Однак усі ці заходи не дали бажаного результату: насильство проти цивільного населення лише посилювалося, масштаби біженської кризи зростали, а переговори у Рамбуйє завершилися провалом.

У цій ситуації НАТО розпочало військову операцію проти Югославії у березні 1999 року, обґрунтовуючи її саме як останній засіб для припинення гуманітарної катастрофи. Хоча інтервенція відбулася без санкції Ради Безпеки ООН, вона була виправдана у політико-правовому дискурсі як реакція на відсутність ефективності інших методів і необхідність негайно зупинити масові злочини. Косовський прецедент показав, що застосування сили у доктрині «відповідальності за захист» розглядається лише як крайній захід, коли дипломатичні, економічні та інші мирні інструменти виявляються

безсилими, а цивільне населення перебуває перед реальною та невідкладною загрозою масових страждань.

Таким чином, аналіз реального кейсу підтверджує: критерій «належних намірів» є не лише теоретичною вимогою, а й практичним маркером довіри до гуманітарної інтервенції. Лише тоді, коли дії міжнародної спільноти мають очевидно гуманітарний характер, вони можуть отримати справжню легітимність у світовому правопорядку.

Деталізуючий критерій військової інтервенції в межах доктрини «відповідальності за захист» визначає, що застосування сили допустиме лише як крайній захід. Це означає, що до моменту ухвалення рішення про використання військової сили міжнародна спільнота повинна переконатися, що всі інші засоби — дипломатичні, економічні, гуманітарні та політико-правові — виявилися безрезультатними, є очевидно недостатніми або мають дуже низькі шанси на успіх у конкретній ситуації. Важливо підкреслити, що цей критерій не вимагає формального застосування кожного можливого засобу без винятку. Йдеться радше про наявність обґрунтованої впевненості, що у конкретних обставинах менш радикальні заходи не здатні досягти гуманітарної мети та зупинити масові порушення прав людини. Зволікання з рішенням про інтервенцію, коли жертви продовжують зазнавати масштабних страждань, саме по собі може суперечити принципам міжнародного гуманітарного права.

У цьому сенсі «останній засіб» відображає баланс між необхідністю діяти швидко та необхідністю зберігати пріоритет мирних засобів врегулювання. Практика свідчить, що перш ніж вдаватися до силових заходів, міжнародна спільнота зазвичай:

– застосовує дипломатичні інструменти, зокрема переговори, медіацію, арбітраж та інші форми мирного врегулювання;

– вдається до економічних санкцій та обмежувальних заходів, спрямованих на тиск на уряд чи недержавних акторів;

– активізує роботу гуманітарних місій та міжнародних організацій, які надають допомогу постраждалим;

– залучає регіональні організації для посередництва та стабілізації ситуації.

Тільки тоді, коли всі ці засоби не дали бажаного результату, або є достатні підстави вважати, що вони не принесуть успіху в розумні строки, застосування військової сили стає можливим як засіб останньої надії. Тому критерій «останній засіб» виконує подвійну функцію:

1) правову — закріплює вимогу суворої відповідності Статуту ООН і принципам міжнародного права, що забороняють довільне використання сили;

2) гуманітарну — забезпечує, щоб інтервенція здійснювалася лише тоді, коли відсутні інші можливості захистити цивільне населення від масових злочинів, а отже, мала би беззаперечне моральне виправдання.

У результаті цей критерій підкреслює, що інтервенція має бути винятковим і вимушеним рішенням, а не інструментом політичної доцільності.

Суттєвим критерієм гуманітарної інтервенції у межах доктрини «відповідальності за захист» є «пропорційність засобів». Він ґрунтується на фундаментальному принципі права війни, який визначає, що навіть якщо застосування сили є легітимним, воно має здійснюватися в рамках чітко визначених обмежень.

Сутність цього критерію полягає у тому, що обсяг, тривалість і масштаб військових дій повинні бути мінімально необхідними для досягнення гуманітарної мети — захисту цивільного населення. Інтервенція не може перетворюватися на масштабну воєнну кампанію із власними стратегічними цілями, адже це суперечило б гуманітарному характеру доктрини «відповідальності за захист». Військові засоби мають бути строго співмірними загрозі, якій протидіють, і не повинні створювати більшої шкоди, ніж та, якій намагаються запобігти. Таким чином, критерій «пропорційні засоби» виконує роль своєрідного «гуманітарного запобіжника», який:

– гарантує, що інтервенція залишатиметься сфокусованою на захисті населення, а не на досягненні політичних цілей;

– обмежує інтенсивність застосування сили лише тими рамками, які необхідні для досягнення поставленої мети;

– забезпечує узгодженість із міжнародним гуманітарним правом, що передбачає мінімізацію страждань цивільного населення навіть у випадку збройного конфлікту[440].

Заключним критерієм військової інтервенції в межах доктрини «відповідальності за захист» є «легітимності військового втручання». У межах доктрини «відповідальності за захист» критерій

[440] Massingham E . Military intervention for humanitarian purposes: does the Responsibility to Protect doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends? *Selected articals on international humanitarian law.* 2009. Vol. 91, № 876. P. 808.

«легітимності військового втручання» стало поштовхом для появи низки уточнюючих концепцій, покликаних убезпечити її від зловживань. Найвідомішою серед них є так звана «бразильська ініціатива», в рамках якої у 2011 році було висунуто концепцію — «відповідальність при захисті». Її суть полягала у тому, що, поряд із доктриною «відповідальності за захист», слід розвивати додаткові механізми, спрямовані на запобігання використанню гуманітарних мандатів у політичних чи стратегічних цілях. Концепція «відповідальність при захисті» пропонувала більш жорсткий контроль за дотриманням принципів пропорційності, «останнього засобу» та належних намірів, а також запровадження чітких процедур моніторингу дій міжнародних коаліцій під час інтервенцій.

Занепокоєння щодо можливості використання доктрини «відповідальності за захист» як «димової завіси» для реалізації інших інтересів, ніж захист цивільного населення, неодноразово висловлювалися представниками Азійського світу у міжнародних правових і політичних дискусіях. Вони трактують її як «рефреймінг» застарілого поняття «права на гуманітарну інтервенцію», яке активно обговорювалося у другій половині XX століття, але критикувалося як порушення принципу невтручання у внутрішні справи держав.

Водночас відмінність між доктриною «відповідальності за захист» та концепцією «гуманітарної інтервенції» у її класичному варіанті найбільш ґрунтовно сформулювала австралійська дослідниця Є. Месінгем, яка розглядала військову інтервенцію у межах доктрини «відповідальності за захист» виключно відмінною від концептуальних основ гуманітарної інтервенції, що формувалися протягом XX століття. Її новизна та цінність полягають у кількох ключових аспектах:

– доктрина «відповідальності за захист» чітко формулює критерії легітимності, на підставі яких ухвалюється рішення про гуманітарну інтервенцію. Це дозволяє уникнути довільності у тлумаченні підстав для застосування сили та встановлює загальновизнані «пороги допустимості», що ґрунтуються на міжнародному консенсусі (зокрема, критерії «справедлива причина», «належні наміри», «останній засіб», «пропорційність» та «розумна перспектива успіху»);

– доктрина «відповідальності за захист» підкреслює, що нездатність або небажання міжнародної спільноти здійснити інтервенцію в одній ситуації не може бути використано як виправдання для бездіяльності в іншій. Такий підхід є особливо важливим, адже він

усуває практику вибірковості та наголошує на універсальному характері обов'язку захищати цивільне населення незалежно від політичного чи географічного контексту;

– доктрина «відповідальності за захист» обмежує застосування сили лише тими випадками, коли відбувається реальна масова загибель людей або існує безпосередня і неминуча загроза таких злочинів. Це означає, що доктрина не розглядається як інструмент загального просування чи адвокації прав людини, а виступає винятково як механізм захисту проти найбільш серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, які загрожують самому існуванню людських спільнот;

– доктрина «відповідальності за захист» отримала міжнародне визнання та легітимність у рамках ООН. Її схвалення підтверджується деклараціями та резолюціями Ради Безпеки ООН, у яких прямо зазначається, що геноцид, воєнні злочини, етнічні чистки та злочини проти людяності, навіть якщо вони відбуваються виключно в межах однієї держави, становлять загрозу миру й безпеці у всьому світі. Таким чином, доктрина «відповідальності за захист» інтегрує гуманітарний вимір у систему міжнародної безпеки та підкреслює взаємозв'язок між правами людини і глобальним миропорядком[441].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що доктрина «відповідальності за захист» є не просто модернізованою версією гуманітарної інтервенції, а якісно новою парадигмою міжнародного права, яка надає чіткі юридичні, політичні та моральні підстави для колективного реагування на найтяжчі злочини проти людяності при цьому остання є принципово новою категорією міжнародного права, оскільки вона поєднує триєдину логіку превенції, допомоги та колективної дії, тоді як класична гуманітарна інтервенція розглядалася переважно як питання одностороннього використання сили з гуманітарних міркувань.

Підсумовуючи результати дослідження української міжнародної доктрини «відповідальності за захист», слід підкреслити, що дана концепція формує виважені, збалансовані та універсальні стандарти виконання державами й міжнародною спільнотою своїх обов'язків у сфері запобігання та протидії грубим і системним порушенням

[441] Massingham E . Military intervention for humanitarian purposes: does the Responsibility to Protect doctrine advance the legality of the use of force for humanitarian ends? *Selected articals on international humanitarian law*. 2009. Vol. 91, № 876. P. 830.

прав людини. Ключовим акцентом доктрини виступає орієнтація на попередження масових злочинів — злочинів геноциду, етнічних чисток, воєнних злочинів та злочинів проти людяності — на відміну від підходів, що обмежуються ліквідацією їхніх наслідків із застосуванням військових засобів, які несуть додаткові ризики для цивільного населення. Її зміст скеровує увагу на розробку та імплементацію комплексних превентивних стратегій, спрямованих на усунення першопричин гуманітарних катастроф: зміцнення інституційної спроможності держав, розвиток демократичного врядування, формування сталої системи правового захисту та утвердження верховенства права. Невід'ємним принципом доктрини «відповідальності за захист» є категоричне виключення можливості зловживань. Жодна держава не може, прикриваючись риторикою «захисту населення», здійснювати військову агресію проти іншої держави з метою реалізації власних експансіоністських амбіцій, у тому числі анексії територій, без санкції уповноважених органів міжнародного права — насамперед Ради Безпеки ООН. Саме ця засада відрізняє доктрину «відповідальності за захист» від практик силової політики, оскільки вона закріплює міжнародно-правовий і моральний імунітет проти використання гуманітарних аргументів як ширми для агресії.

У цьому контексті будь-які спроби, що здійснювалися Російською Федерацією для інтерпретації або «пристосування» положень доктрини «відповідальності за захист» до подій 2014 року у Криму, а згодом — на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, а після лютого 2022 року — щодо усієї території України, мають розглядатися як юридично безпідставні та концептуально хибні. Фактично вони становлять елемент пропагандистських інформаційних спецоперацій, спрямованих на легітимацію агресії в очах міжнародної спільноти.

Крім цього, варто особливо наголосити, що міжнародна спільнота послідовно і недвозначно підкреслює: будь-яке застосування військової сили, яке від самого початку має на меті інші цілі, ніж захист цивільного населення від масових та грубих порушень прав людини, не може визнаватися правомірним у межах міжнародного права. Зокрема, йдеться про випадки, коли під виглядом «захисту» фактично реалізуються завдання, пов'язані зі зміною кордонів, підтримкою окремих сепаратистських угруповань чи нав'язаним «самовизначенням» територій. Подібні дії прямо суперечать як духу, так і букві доктрини «відповідальності за захист» та основоположним

принципам Статуту ООН. При цьому, міжнародно-правова доктрина чітко визначає, що території, які були тимчасово окуповані в результаті незаконної військової інтервенції, підлягають поверненню їх суверенному володарю. Якщо ж таке повернення об'єктивно неможливе у короткостроковій перспективі, управління ними повинно здійснюватися виключно під мандатом Організації Об'єднаних Націй як тимчасовим міжнародним адміністративним механізмом, що унеможливлює легітимізацію наслідків агресії [442].

Таким чином, подальший розвиток, інституційне зміцнення та міжнародне визнання доктрини «відповідальності за захист» мають подвійне значення. По-перше, вони сприятимуть більш ефективному виконанню державами та міжнародною спільнотою позитивного обов'язку захисту цивільного населення від масових злочинів і грубих порушень прав людини. По-друге, сама наявність та послідовна імплементація цього механізму здатна стати потужним превентивним фактором, що утримуватиме окремі держави від порушення норм і принципів міжнародного права, від силових сценаріїв та від спроб виправдати агресивну політику прикриттям гуманітарної риторики.

За результатами дослідження пропонуються наступні практичні кроки для державних органів, міжнародних партнерів і наукової спільноти з метою превенції масових порушень прав людини, посилення легітимності правозастосування та недопущення зловживань доктриною «відповідальності за захист».

Для законодавця та органів публічної влади

1. Кодифікувати у національному праві принципи доктрини «відповідальності за захист»: превенція, допомога, колективна дія у межах Статуту ООН; закріпити «суверенітет як обов'язок».

2. Оновити кримінальне та процесуальне законодавство щодо запобігання та переслідування геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, включно з відповідальністю за підбурювання.

3. Створити міжвідомчий механізм раннього попередження масових злочинів (індикатори ризику, протоколи реагування, кризові карти відповідальності).

[442] The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Ottawa : International Development Research Centre, 2001. 91 p.

4. Імплементувати стандарти пропорційності, необхідності та «останнього засобу» для будь-яких силових рішень, із публічним обґрунтуванням легітимності.

Для уряду та виконавчих інституцій

1. Розбудувати спроможність системи захисту цивільного населення: планування безпеки громад, евакуація, гуманітарна логістика, реабілітація постраждалих.

2. Посилити інститути верховенства права: підтримка незалежності судів, спеціалізація прокуратури щодо міжнародних злочинів, захист свідків.

3. Запровадити регулярні міжвідомчі навчання з вивчення доктрини «відповідальності за захист» для сектору безпеки та цивільних органів (сценарії, симуляції, оцінка готовності).

Для міжнародної взаємодії

1. Інституціоналізувати канали допомоги: технічна, гуманітарна, інституційна підтримка від ООН, ЄС, НАТО та партнерів; формалізувати запити заздалегідь.

2. Використовувати майданчики ГА ООН («Єднання заради миру») у випадку блокування РБ ООН; активізувати співпрацю з регіональними організаціями.

3. Створити спільні механізми моніторингу дотримання критеріїв доктрини «відповідальності за захист» (належні наміри, пропорційність, *ultima ratio*) під час міжнародних операцій.

Для комунікаційної політики та протидії дезінформації

1. Розробити доктрину стратегічних комунікацій щодо доктрини «відповідальності за захист», яка виключає її використання як «ширми» для агресії; впровадити прозорі звіти уряду.

2. Створити систему швидкого спростування ворожих наративів (крос-перевірка фактів, публічні брифінги, партнерства з медіа та фактчекерами).

Для наукової та освітньої спільноти

1. Підготувати національні керівні настанови (*guidelines*) з імплементації щодо доктрини «відповідальності за захист»; розробити навчальні курси для юристів, дипломатів, військових і держслужбовців.

2. Формувати доказову базу: науково-прикладні дослідження ризиків масових злочинів, оцінка ефективності політик та інституційних реформ.

Для правосуддя

1. Забезпечити документування злочинів та збереження доказів за міжнародними стандартами; розширити міжнародне правове співробітництво (MLA, спільні слідчі групи).

2. Інтегрувати механізми перехідного правосуддя: право на істину, відшкодування, інституційні реформи, люстраційні заходи в межах Конституції та міжнародних стандартів.

Для соціальної стійкості та захисту вразливих груп

1. Гарантувати безперервний доступ ВПО, біженців і осіб під тимчасовим захистом до базових послуг (житло, охорона здоров'я, освіта, працевлаштування).

2. Запровадити цільові програми психосоціальної підтримки постраждалих і програми реінтеграції для громад на лінії конфлікту.

CHAPTER 4. ON THE UKRAINIAN INTERNATIONAL LEGAL DOCTRINE

The paper clarifies the conceptual foundations and practical implications of the Ukrainian international doctrine of the «Responsibility to Protect», situating it within a broader theory of doctrines and an information-based model of international legal regulation. It argues that a doctrine is not a mere collection of propositions but a coherent, internally consistent, historically grounded and normatively oriented intellectual construct with a collective audience, a high level of conceptuality and an unmistakable worldview basis. Building on this understanding, the study systematizes doctrines by sphere of social life, time and place of formation, authorship, mode of recognition, feasibility and realism of implementation, duration, and social consequences.

Methodologically, the paper employs the information model of international law as a communicative system that transmits rules of required conduct, methods of interaction and shared/individual state interests, thereby enabling coordination and predictability. In structural terms, following M. Antonovych, the system of international-legal regulation comprises the regulated subsystem (interstate relations) and the regulating subsystem (sovereign states as creators and carriers of international-legal norms), embedded in an external environment of broader international relations and domestic developments.

Against the background of Russia's armed aggression, contemporary Ukrainian international-legal doctrine prioritizes the protection of human rights and civilian security. The paper traces the doctrinal evolution of «Responsibility to Protect» from the 2001 ICISS Report to its endorsement at the 2005 World Summit (paras. 138–139), articulating the three pillars: the state's primary responsibility to protect populations from genocide, war crimes, ethnic cleansing and crimes against humanity; the international community's duty to assist; and collective action, within the UN Charter framework, when a state manifestly fails. To safeguard legitimacy and prevent abuse, the analysis emphasizes decision criteria — just cause, right intention, last resort, proportionality, reasonable prospects of success and competent authority — distinguishing doctrine of the «Responsibility to Protect» from classical «humanitarian intervention». Illustrative practice (Rwanda 1994, Kosovo 1999, Libya 2011) is discussed to highlight opportunities and pitfalls, including debates on mandate scope and proportionality.

Substantively, the study underscores sovereignty as responsibility, the primacy of prevention over remediation, and the categorical inadmissibility of using doctrine of the «Responsibility to Protect» rhetoric to justify territorial aggrandizement or proxy support for secession under the guise of «protection». For Ukraine, the paper outlines actionable directions: codifying doctrine of the «Responsibility to Protect» principles in domestic law; building early-warning and risk-indicator mechanisms; strengthening rule-of-law and accountability capacities; institutionalizing international assistance channels (UN, EU, NATO); robust strategic communications to counter disinformation; and independent monitoring and evaluation of implementation. These measures aim to enhance the effectiveness, legitimacy and resilience of protection policies while reinforcing the international legal order's commitment to human dignity and collective security.

Keywords: *doctrine; international law; sovereignty; human rights; doctrine of the «responsibility to protect», prevention; intervention criteria; ICISS; United Nations.*

Розділ 5

ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

На сьогоднішній день збереження довкілля та раціональне використання природних ресурсів є одним із важливих напрямів міжнародного співробітництва. З кожним роком держави приділяють все більше уваги пошуку шляхів вирішення екологічних проблем, про що свідчить тематика міжнародних заходів, які проходять як на універсальному, так і на регіональному рівні. Україна завжди була і залишається активним учасником міжнародної екологічної політики, який прагне привести у відповідність своє природоохоронне законодавство до міжнародних та європейських стандартів. В умовах збройної агресії рф, 23 червня 2022 року, Україні було надано статус кандидата на членство в Європейському Союзі (далі — ЄС)[443]. У свою чергу, для його отримання Україна має виконати низку міжнародних зобов'язань у сфері захисту довкілля. Нагадаємо, що в 2014 році було підписано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони (далі — Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р.), екологічна складова якої відображена в Главі 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво». Додаток XXX до цієї глави визначає перелік директив і регламентів ЄС, які повинні бути імплементовані в українське законодавство. Зокрема, згідно з Додатком XXXI Україна має імплементувати Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1997 р. для повного запровадження кіотських механізмів, розробити план дій на довготермінову перспективу щодо пом'якшення змін клімату та адаптації до них, а також вжити довгострокових заходів, спрямованих на скорочення викидів парникових газів[444]. Ключовим фактором успішної реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави є досягнення належного рівня узгодженості її національного законодавства з нормами права ЄС.

Загалом, виконання міжнародних зобов'язань передбачає впровадження державами норм міжнародних договорів на національному рівні, які стають обов'язковими на їх території. Так, у ст. 9

443

444

[443] Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. 23.06.2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes

[444] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Конституції України 1996 року зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, є можливим лише після внесення відповідних змін до Конституції України[445]. Крім того, ефективність виконання міжнародних зобов'язань залежить і від дотримання державами одного із основних принципів міжнародного права — принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, закріпленого у п. 2 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй (далі — ООН) 1945 р.[446] та Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.[447].

Зауважимо, що імплементація є основною формою виконання державами своїх міжнародних зобов'язань. На думку К. Савчука, під цим поняттям доцільно розуміти цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою реалізації своїх міжнародних зобов'язань[448]. Зокрема, Л. Пастухова, досліджуючи актуальні питання імплементації норм міжнародного права, виокремлює її особливості. По-перше, це процес, який відбувається на міжнародному та внутрішньодержавному рівні. По-друге, імплементація охоплює поєднання правотворчої та організаційної діяльності держав у процесі реалізації норм міжнародного права. По-третє, вона передбачає створення відповідного механізму як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. З точки зору науковиці, сутність механізму імплементації норм міжнародного права виявляється у змісті діяльності його структурних елементів (правового та інституційного) і визначає наступні види діяльності: правотворча діяльність; організаційна та оперативно-виконавча діяльність; контрольна діяль-

445

[445] Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

446

[446] Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

447

[447] Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

[448] Савчук К. Імплементація норм міжнародного права. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Т. 2. Е-Л. Київ : Академперіодика, 2017. С. 511–512.

ність тощо[449]. Безумовно, імплементація норм права ЄС у національне законодавство України має свою специфіку. Право ЄС є автономним правопорядком, що сформувався на межі міжнародного права і внутрішньодержавного права держав–членів ЄС, який має самостійні джерела та принципи[450]. В. Муравйов розглядає право ЄС як сукупність правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції, здійснюваної в межах ЄС. Воно є третьою особливою системою права, яка діє поряд з міжнародним і національним правом. Те, що відрізняє цю систему права від двох інших — це пріоритет права ЄС щодо національного права держав–членів ЄС та пряма дія норм права ЄС у їх внутрішніх правопорядках[451].

Імплементація норм права ЄС у національне законодавство України є складним і довготривалим процесом, при якому наша держава, з одного боку, не повинна порушувати власні принципи розвитку та конституційного ладу, а з іншого, суперечити нормам ЄС[452].

У нормативно-правових актах, присвячених виконанню Україною її євроінтеграційних зобов'язань, міститься такий термін, як адаптація. 16 серпня 1999 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1496 «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», у якій запропоновано під адаптацією законодавства України до законодавства ЄС розуміти процес зближення та поступового приведення законодавства України у відповідність із законодавством ЄС[453]. Зокрема, у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, затвердженій Законом України від 18 березня 2004 року, зазначено, що адаптація законодавства — це процес приведення

[449] Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич та ін. ; за ред. В. М. Репецького. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. С. 56–57.

450 [450] Суханова Д. Особливості правової системи Європейського Союзу та її співвідношення з міжнародними і національними правовими системами. *Юридичний вісник.* 2024. № 1. С. 212. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/24.pdf

452 [451] Муравйов В. І. Законотворчість. Вступ до права Європейського Союзу. Київ, 2005. С. 5, 7.

[452] Сьох К. Я. Імплементація норм права Європейського Союзу у національне законодавство України: досвід Польщі. *Право і суспільство.* 2023. № 5. С. 28. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3863c632-bd3c-4d6a-bf49-ff9dca9e8e92/content

453 [453] Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text

законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з acquis *communautaire*. У свою чергу, acquis *communautaire (*acquis*)* є правовою системою ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ (Розділ II). В цілому, вищевказана програма визначає механізм досягнення Україною відповідності критеріям набуття членства в ЄС, який охоплює адаптацію законодавства, утворення інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування (Розділ I)[454]. До речі, на думку Н. Малишевої, саме під кутом зору завдань Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС розвивається і процес адаптації українського екологічного законодавства до права навколишнього середовища ЄС[455].

Доцільно підкреслити, що адаптація є поняттям більш загальним, ніж імплементація. За словами В. Філатова, імплементацію слід вважати основним правовим інструментом здійснення адаптації законодавства, яка є комплексом заходів, спрямованих на вдосконалення норм національного законодавства через виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, передбачених у міжнародних угодах та конвенціях. На його переконання, імплементація — це чіткий механізм, покликаний забезпечити належне виконання міжнародних зобов'язань[456].

Згідно з путівником з питань євроінтеграції, підготовленим Дослідницькою службою Верховної Ради України в 2023 році, адаптація національного законодавства до законодавства ЄС — це не тільки вдосконалення існуючого законодавства, але й розробка проєктів нормативно-правових актів, беручи до уваги acquis, установчі договори, положення Угоди про асоціацію, а також Копенгагенські критерії. Натомість, імплементація є практичним застосуванням

[454] Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text

[455] Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. С. 839.

[456] Філатов В. В. Імплементація міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства. *Право і суспільство.* 2013. № 6–2. С. 388. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2013/6-2_2013~/90.pdf

правил, які було включено до національної правової системи. Якщо положення права ЄС були включені до національного законодавства держави–кандидата, але вони не застосовуються на практиці, то процес наближення є незавершеним[457]. Зокрема, І. Лісна звертає увагу на два аспекти адаптації: формальний та правозастосовний. Формальний полягає у приведенні українського законодавства у відповідність до права ЄС, а правозастосовний — у розробці механізмів для ефективного впровадження адаптованих норм[458]. З точки зору В. Риндюк та О. Кучинської, адаптація національного законодавства до права ЄС, як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із acquis ЄС, є окремим напрямом правотворчої діяльності, який потребує правового, інституційного, методичного, організаційного та кадрового забезпечення[459]. У Законі України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року міститься дві вимоги до нормативно-правових актів, які мають бути адаптовані до права ЄС. По-перше, це наявність у преамбулі нормативно-правового акта, спрямованого на виконання зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та адаптацію національного законодавства до acquis ЄС, посилання на відповідні акти права ЄС (ч. 1 ст. 38). По-друге, це внесення проєкту нормативно-правового акту, спрямованого на адаптацію законодавства України до положень права ЄС, з інформацією про його відповідність (постатейною таблицею відповідності) зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС (ч. 4 ст. 43)[460]. Адаптація українського законодавства до законодавства ЄС в контексті правотворчої діяльності повинна здійснюватися згідно з наступними

457

458

459

460

[457] Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти / Л. А. Ваолевська, І. М. Мищак (керівники авторського колективу), І. С. Заярна, А. М. Кондратова, М. О. Лисенко, Т. П. Мельник. Київ, 2023. С. 53. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32597.pdf

[458] Лісна І. С. Імплементація європейських правових норм у законодавство України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2024. № 2(48). С. 157. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/954/913

[459] Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав–членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2024. Випуск 82. Частина 1. С. 124. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/19.pdf

[460] Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

принципами: верховенство права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя; пріоритетність утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини; демократичність; пропорційність; необхідність та обґрунтованість; системність; наукове забезпечення; ресурсна забезпеченість (ст. 3)[461].

12 травня 2025 року Міністерство юстиції України офіційно повідомило про початок роботи над розробкою Національної програми адаптації законодавства України до права ЄС. Вона є стратегічним документом, який має сприяти приведенню правової та інституційної систем країни–кандидата у відповідність до європейських стандартів за всіма розділами acquis ЄС[462].

Варто зазначити, що 25 жовтня 2017 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1106 «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони», яка затвердила План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС[463]. План встановлює чіткі терміни та відповідальність органів державної влади за виконання 1943 завдань, що охоплюють 27 сфер, включаючи захист довкілля. Кожне з цих завдань відповідає окремій статті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. або імплементує визначені норми права ЄС[464].

---

[461] Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

[462] Україна розпочинає розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС. 12.05.2025. URL: https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/news-ua/ukraine-launches-npaa-development.html

[463] Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text

[464] Державна служба України з безпеки на транспорті. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони. URL: https://dsbt.gov.ua/diialnist/mizhnarodne-spivrobitnytstvo/yevropeiska-intehratsiia/uhoda-pro-asotsiatsiiu-mizh-ukrainoiu-z-odniiei-storony-ta-yevropeiskym-soiuzom-yevropeiskym-spivtovarystvom-z-atomnoi-enerhii-i-ikhnimy-derzhavamy-chlenamy-z-inshoi-storony

У 2025 році українська влада зосередила свою увагу на виконанні рекомендацій Європейської Комісії згідно зі Звітом у межах Пакету розширення ЄС 2024. Він містить оцінки щодо прогресу, який досягли усі країни–кандидати та потенційні кандидати на вступ до ЄС. Зокрема, у документі прогрес України у сфері захисту довкілля було оцінено у три бали, а ступінь наближеності законодавства до права ЄС — на два. Звіт передбачає три рекомендації у межах Розділу 27 «Довкілля та зміна клімату», до яких слід віднести наступні: необхідність забезпечення міжсекторальної інтеграції екологічних та кліматичних заходів і застосування горизонтального законодавства, включно з процесом відбудови; ратифікація Кігалійської поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р.; подання оновленого Національно визначеного внеску та прийняття Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 р. згідно з Паризькою угодою 2015 р.; відновлення функціонування системи моніторингу звітності та верифікації й прийняття плану впровадження системи торгівлі такими викидами. Європейська Комісія визнала, що горизонтальне законодавство, поводження з відходами, якість повітря та води, хімічні речовини, промислове забруднення та управління ризиками є тими напрямами, в яких національне законодавство України частково відповідає acquis ЄС. Певного прогресу було досягнуто і у сфері протидії зміні клімату[465].

Доцільно підкреслити, що 28 березня 2025 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 300-р «Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року». План включає ряд заходів у межах Розділу 27 «Довкілля та зміни клімату»[466].

20 червня 2025 року ЄС завершив офіційний скринінг національного законодавства України (встановлення його відповідності

465 [465] Звіт у межах пакету розширення ЄС 2024: Енергетика, довкілля і зміна клімату (листопад 2024 р.). URL: https://rac.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/racse-enlargement-report-energy-and-environment-ukr.pdf

466 [466] Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 р. № 300-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2025-%D1%80#Text

нормам права ЄС) за переговорним розділом 27 «Навколишнє середовище, клімат та цивільний захист» щодо вступу нашої держави в ЄС, який є одним з найскладніших через свій обсяг та кроссекторальний характер. Під час його проведення українська делегація представила 74 презентації, які включають понад 200 актів права ЄС у сфері довкілля, клімату та цивільного захисту. Крім того, вона підготувала більше 700 сторінок відповідей до опитувальника Європейської Комісії[467]. Загалом, скринінг відображає реальні досягнення української влади щодо імплементації актів права ЄС у сфері захисту довкілля та наявність або відсутність проблем під час її здійснення. Його проведення є необхідним етапом переговорів про вступ України до ЄС. Європейські експерти позитивно оцінили підготовку нашої держави до переговорного процесу та підтвердили готовність підтримувати її.

У цьому зв'язку варто приділити увагу виконанню Україною її міжнародних зобов'язань у сфері захисту довкілля на шляху до вступу в ЄС, особливо в умовах збройної агресії рф. Інтеграція в європейський екологічний простір передбачає проведення значної кількості реформ, які повинні «трансформувати» українську довкіллєву політику відповідно до вимог ЄС. У свою чергу, в основу цієї «трансформації» покладено імплементацію актів права ЄС у національне законодавство нашої держави.

Зауважимо, що згідно зі ст. 361 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища у таких сферах, як: а) зміна клімату; б) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема, освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень; в) якість атмосферного повітря; г) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; ґ) управління відходами

[467] Публічний діалог по розділу 27: Ольга Юхимчук обговорила з громадськістю результати та виклики офіційного скринінгу. 27.06.2025. URL: https://mepr.gov.ua/publichnyj-dialog-po-rozdilu-27-olga-yuhymchuk-obgovoryla-z-gromadskistyu-rezultaty-ta-vyklyky-ofitsijnogo-skryningu/

467

та ресурсами; д) охорона природи, зокрема, збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі); е) промислове забруднення і промислові загрози; є) хімічні речовини; ж) генетично-модифіковані організми, в тому числі у сільському господарстві; з) шумове забруднення; и) цивільний захист, зокрема, стихійні лиха і антропогенні загрози; і) міське середовище; ї) екологічні збори[468].

Важливим напрямом узгодження національного законодавства України з правом ЄС у сфері захисту довкілля є запобігання, зменшення та контроль промислового забруднення. Так, 16 липня 2024 року було прийнято Закон України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» з метою імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення)[469]. Він, зокрема, встановлює правові та організаційні засади щодо запобігання, зменшення та контролю забруднення, що виникає в результаті провадження видів діяльності, визначених цим законом, для забезпечення високого рівня захисту довкілля та конституційних прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління[470]. Згідно із законом 40 видів діяльності у сфері енергетики, виробництва та обробки матеріалів, промисловості з переробки мінеральної сировини, хімічної промисловості, управління відходами вимагають отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу. Зазначимо, що інтегрований довкіллєвий дозвіл — це єдиний дозвільний документ, який видають підприємствам, що здійснюють потенційно небезпечну для довкілля діяльність, замість багатьох окремих дозволів (на викиди, скиди, поводження з відходами

468

469

470

[468] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

[469] Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj/eng

[470] Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16.07.2024 р. № 3855-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text

тощо)[471]. Він видається дозвільним органом оператору установки, на якій провадиться або буде провадитися така діяльність (ч. 1 ст. 3). Строк дії інтегрованого довкіллєвого дозволу є необмеженим (ч. 5 ст. 3)[472]. Цей нормативно-правовий акт набрав чинності 8 серпня 2025 року. Відповідно до нього нові установки, які ще не введені в експлуатацію та не мають дозвільних документів, будуть розпочинати роботу виключно за новими правилами. Для всіх наявних установок передбачено перехідний період. Так, дозволи, які було видано раніше на викиди, спецводокористування та поводження з відходами, втратять чинність з моменту отримання інтегрованого дозволу, але не пізніше ніж через чотири роки з дня набрання законом чинності[473]. Вищевказаний нормативно-правовий акт повинен сприяти впровадженню комплексного підходу до запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення й застосування найкращих доступних технологій і методів управління, а також модернізації промислових установок. Слід звернути увагу на те, що найкращі доступні технології та методи управління є ключовим елементом Директиви Європейського Парламенту та Ради 2010/75/ЄС про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення)[474], який відіграє основну роль у видачі дозволів на виробничу діяльність промисловим підприємствам. Під цим поняттям доцільно розуміти найбільш ефективні в галузі методи запобігання або скорочення викидів, що є технічно можливими та економічно життєздатними[475]. Реалізація цього закону забезпечить зменшення промислових викидів, а, отже, і рівня забруднення довкілля.

471

472

473

474

475

[471] Інтегрований довкіллєвий дозвіл: уряд затвердив нові вимоги до форми і змісту. 17.07.2025. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/821460-integrovaniy-dovkilleviy-dozvil-uryad-zatverdiv-novi-vimogi-do-formi-i-zmistu

[472] Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16.07.2024 р. № 3855-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text

[473] В Україні запрацював закон про контроль промислового забруднення: що передбачає. 11.08.2025. URL: https://epravda.com.ua/biznes/shcho-peredbachaye-zakon-pro-integrovane-zapobigannya-ta-kontrol-promislovogo-zabrudnennya-810284/

[474] Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj/eng

[475] Словник євроінтеграції: довкілля. Найкращі доступні технології та методи управління (НДТМ). 01.07.2025. URL: https://mepr.gov.ua/slovnyk-yevrointegratsiyi-dovkillya-14/

На виконання ч. 5 ст. 10 Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» 2024 р. 15 липня 2025 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 884 «Про затвердження вимог до форми і змісту інтегрованого довкіллєвого дозволу». Вона визначає зміст та форму інтегрованого довкіллєвого дозволу, який видається оператору установки на підставі та в порядку, встановленому вищевказаним законом. Інтегрований довкіллєвий дозвіл складається з описової, мотивувальної частин та умов, які є невід'ємною його частиною, й має відповідати вимогам Закону України «Про адміністративну процедуру» 2022 р. (п. 3)[476]. У ньому повинні бути зазначені: 1) перелік дозволів, які втрачають чинність у зв'язку із отриманням інтегрованого довкіллєвого дозволу (у разі отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу вперше); 2) дата набрання чинності інтегрованим довкіллєвим дозволом; 3) вимога до оператора установки скласти акт про введення установки в експлуатацію (для установок, що вводяться в експлуатацію вперше); 4) вимога до оператора установки оприлюднити інформацію про отримання інтегрованого довкіллєвого дозволу у спосіб, передбачений ч. 3 ст. 6 Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» 2024 р., протягом 10 робочих днів з дня його отримання; 5) строки і порядок адміністративного та судового оскарження інтегрованого довкіллєвого дозволу. Інтегрований довкіллєвий дозвіл видається у формі електронного документа та оформляється відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» 2003 р. через засоби Єдиного державного реєстру інтегрованих довкіллєвих дозволів (п. 8)[477].

5 грудня 2024 року для реалізації завдань Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС було прийнято Закон України «Про ратифікацію Поправок до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля»[478]. По-

476

[476] Про затвердження Вимог до форми і змісту інтегрованого довкіллєвого дозволу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.2025 р. № 884. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2025-%D0%BF#Text

[477] Там само

[478] Про ратифікацію Поправок до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються

правки до міжнародного договору 2005 року передбачають розширену участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, а також участь у прийнятті рішень про умисне введення в навколишнє природне середовище та реалізацію на ринку генетично модифікованих організмів[479]. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1975 року, відома як Орхуська конвенція, є ключовим міжнародно-правовим документом, який гарантує право громадян на доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень щодо навколишнього середовища[480].

У сфері охорони атмосферного повітря Кабінет Міністрів України прийняв постанову від 7 травня 2024 року № 513 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827 і від 25 червня 2020 р. № 614»[481]. Вона вносить зміни до Порядку здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 року № 827 «Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря»[482], що спрямовані на імплементацію положень Директиви Європейського Парламенту та Ради 2004/107/ЄС, які не було враховано раніше, щодо арсену, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних ароматичних вуглеводнів в атмосферному повітрі[483] та Директиви Європейського Парламенту

478

довкілля: Закон України від 05.12.2024 р. № 4139-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4139-20#Text

479

[479] Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. С. 97. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf

480

[480] Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

481

[481] Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827 і від 25 червня 2020 р. № 614» : постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2024 р. № 513. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/513-2024-%D0%BF#Text

482

[482] Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря : постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 р. № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-%D0%BF#Text

483

[483] Директива Європейського Парламенту та Ради 2004/107/ЄС від 15.12.2004 р. про арсен, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні в атмосферному повітрі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-04#Text

та Ради 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря в Європі[484]. Зокрема, Директива Європейського Парламенту та Ради 2004/107/ЄС про арсен, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні в атмосферному повітрі має на меті встановити цільове значення концентрації цих речовин в атмосферному повітрі для уникнення, попередження чи зниження їх шкідливих впливів на здоров'я людини та на довкілля в цілому (ст. 1)[485]. У свою чергу, Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря в Європі визначає наступні заходи: встановлення цілей для захисту якості атмосферного повітря з метою уникнення, попередження чи зменшення шкідливих впливів на здоров'я людини та довкілля; оцінка якості атмосферного повітря в державах–членах на основі загальних методів та критеріїв; отримання інформації про якість атмосферного повітря для боротьби із його забрудненням та негативними наслідками, а також контролю довгострокових тенденцій та удосконалень, що виникають в результаті заходів, які вживаються на національному рівні та на рівні Співтовариства; гарантування доступу громадськості до інформації стосовно якості атмосферного повітря; підтримання стану якості повітря на належному рівні та його покращення в інших випадках; сприяння зміцненню співпраці між державами–членами щодо зменшення рівня забруднення повітря (ст. 1)[486].

Захист та раціональне використання водних ресурсів є одним із пріоритетів екологічної політики України. Прийняття Планів управління річковими басейнами належить до євроінтеграційних зобов'язань України в частині імплементації нею положень Директиви Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики[487].

484

485

486

487

[484] Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/50/ЄС від 21.05.2008 р. про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text

[485] Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/50/ЄС від 15.12.2004 р. про арсен, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні ароматичні вуглеводні в атмосферному повітрі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-04#Text

[486] Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/50/ЄС від 21.05.2008 р. про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text

[487] Директива Європейського Парламенту та Ради 2000/60/ЄС від 23.10.2000 р. про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text

План управління річковим басейном визначає основні напрями управління водними ресурсами річкового басейну протягом 2025–2030 рр. Цей документ повинен забезпечити стале використання водних ресурсів, збереження біорізноманіття та екосистем басейнів річок, а також сприяти попередженню та мінімізації негативних наслідків для вод[488]. На сьогоднішній день було затверджено Плани управління річковими басейнами Дунаю, Дністра, Дніпра, Дону, Південного Бугу, Вісли, річок Приазов'я, Причорномор'я, Криму.

Для впровадження окремих положень Директиви Європейського Парламенту і Ради 2000/60/ЄС про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики[489] та Директиви Комісії 2009/90/ЄС про встановлення згідно з Директивою 2000/60/ЄС технічних специфікацій для хімічного аналізу та моніторингу стану води[490] 6 вересня 2024 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1071 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань здійснення моніторингу вод»[491]. Вона вносить зміни до Порядку здійснення державного моніторингу вод, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 року № 758, щодо унормування процедури визначення екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, хімічного та кількісного стану масивів підземних вод, а також екологічного стану морських вод. Згідно з нормативно-правовим актом вимірювальні лабораторії зможуть використовувати практику системи управління якістю відповідно до ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 «Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій».

488

[488] Плани управління річковими басейнами. Басейнове управління водних ресурсів річок Причорномор'я та Нижнього Дунаю. Державне агентство водних ресурсів України. URL: https://oouvr.gov.ua/plan-dunayu/

489

[489] Директива Європейського Парламенту та Ради 2000/60/ЄС від 23.10.2000 р. про встановлення рамок заходів Співтовариства в галузі водної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text

490

[490] Commission Directive 2009/90/EC of 31 July 2009 laying down, pursuant to Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council, technical specifications for chemical analysis and monitoring of water status. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/90/oj/eng

491

[491] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань здійснення моніторингу вод: постанова Кабінету Міністрів України від 06.09.2024 р. №1071. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2024-%D0%BF#Text

Дотримання цих вимог допоможе отримувати достовірну, точну та надійну інформацію щодо стану водних об'єктів[492].

Крім того, 1 квітня 2024 року Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України було прийнято наказ № 332 «Про затвердження екологічних нормативів якості води для визначення екологічного стану масиву поверхневих вод та Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства екології та природних ресурсів України», який встановлює екологічні нормативи якості масивів поверхневих вод[493].

Зауважимо, що 4 червня 2025 року було прийнято за основу проєкт Закону про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами із сільськогосподарських джерел (№ 11486 від 16.08.2024 р.), який визначає правові та організаційні засади захисту підземних і поверхневих вод від забруднення, спричиненого нітратами із сільськогосподарських джерел, основні принципи та вимоги у сфері захисту вод від забруднення, повноваження центральних органів виконавчої влади й права та обов'язки суб'єктів господарювання у цій сфері[494]. Законопроєкт розроблений для імплементації Директиви Ради 91/676/ЄЕС щодо захисту вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, мета якої полягає у зменшенні забруднення води, спричиненого чи викликаного нітратами з сільськогосподарських джерел, та запобігання йому у майбутньому[495].

Відповідно до Плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2024 року, заплановано здійснити для покращення водопостачання наступне: 1) врегулювання питання щодо

492

493

494

495

[492] Реформа моніторингу довкілля: Уряд підтримав зміни у порядок здійснення моніторингу вод в Україні. 09.09.2024. URL: https://mepr.gov.ua/reforma-monitoryngu-dovkillya-uryad-pidtrymav-zminy-u-poryadok-zdijsnennya-monitoryngu-vod-v-ukrayini/

[493] Про затвердження екологічних нормативів якості води для визначення екологічного стану масиву поверхневих вод та Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства екології та природних ресурсів України: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 01.04.2024 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0789-24#Text

[494] Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами із сільськогосподарських джерел». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44711

[495] Директива Ради 91/676/ЄЕС від 12.12.1991 р. щодо захисту вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_002-91#Text

відшкодування витрат на послуги водопостачання (розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України Концепції Державної цільової соціальної програми покращення питного водопостачання України на період до 2035 року; 2) продовження розроблення імплементаційного законодавства у сфері водовідведення та очищення стічних вод (розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України Державної цільової екологічної програми технічної модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2034 року (на виконання розділу X «Прикінцеві положення» Закону України від 12.01.2023 р. № 2887-IX «Про водовідведення та очищення стічних вод»); 3) продовження розроблення законодавства у сфері якості питної води відповідно до вимог ЄС (розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проєкту Закону України «Про внесення змін до законів України щодо удосконалення норм законодавства у сфері питного водопостачання та водовідведення» стосовно надання повноважень про затвердження нормативно-правових актів, необхідних для імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2020/2184 про якість води, призначеної для споживання людиною[496].

Серед вищевказаних заходів було реалізовано поки тільки один — схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2025 року № 91-р[497]. Концепцію Державної цільової екологічної програми технічної модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2034 року. Цей нормативно-правовий акт імплементує положення Директиви (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 2024/3019 від 27 листопада 2024 року про очищення міських стічних вод[498]. Метою Державної цільової екологічної програ-

[496] План заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2024 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.03.2025 р. № 300-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/67f/62d/b04/67f62db04261d522958395.pdf

[497] Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми технічної модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2034 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.02.2025 р. № 91-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/91-2025-%D1%80#Text

[498] Directive (EU) 2024/3019 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 concerning urban wastewater treatment. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/3019/oj/eng

ми є захист навколишнього природного середовища від негативного впливу скидання стічних вод шляхом будівництва та модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, впровадження інноваційних технічних рішень та створення економічно привабливих умов для реалізації інвестиційних проєктів у сфері водовідведення, а також підвищення рівня доступу населення до послуги централізованого водовідведення[499]. Вона містить три варіанти вирішення наявної проблеми: базовий; традиційний; оптимальний. Базовий варіант пов'язаний зі здійсненням заходів з модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод за рахунок коштів підприємств централізованого водовідведення. Традиційний передбачає фінансування таких заходів за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів. У свою чергу, згідно з оптимальним варіантом має відбуватися комплексне застосування механізмів стимулювання розвитку сфери водовідведення у поєднанні із фінансуванням відповідних заходів за рахунок інвестиційних програм підприємств, грантів, коштів іноземних фінансових установ, міжнародних фінансових організацій і програм технічної підтримки, гарантованих державою кредитів, державного та місцевих бюджетів, коштів, отриманих для фінансування проєктів на умовах державно-приватного партнерства[500].

У рамках приведення національного законодавства України у відповідність до права ЄС у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією було прийнято низку важливих нормативно-правових актів. До них слід віднести наступні: 1) постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2024 року № 539 «Про затвердження Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції»[501]; 2) постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 2024 року № 710 «Про затвердження Порядку реєстрації повідомлень про

499

[499] Про схвалення Концепції Державної цільової екологічної програми технічної модернізації підприємств водовідведення та очищення стічних вод, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2034 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.02.2025 р. № 91-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/91-2025-%D1%80#Text

501

[500] Там само.

[501] Про затвердження Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2024 р. № 539. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2024-%D0%BF#Text

використання альтернативної назви хімічної речовини»[502]; 3) постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 року № 736 «Про затвердження Порядку створення та адміністрування Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки»[503]; 4) постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 року № 745 «Про затвердження Порядку формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання»[504]; 5) постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 847 «Про затвердження Технічного регламенту щодо безпечності хімічної продукції»[505]; 6) постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2024 року № 870 «Про затвердження Порядків видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволів на використання отруйної хімічної речовини та особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку»[506]; 7) постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2024 року № 891 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел»[507]; 8) постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 року № 946 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру хімічних речовин»[508];

502

[502] Про затвердження Порядку реєстрації повідомлень про використання альтернативної назви хімічної речовини: постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 р. № 710. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2024-%D0%BF#Text

503

[503] Про затвердження Порядку створення та адміністрування Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 р. № 736. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2024-%D0%BF#Text

504

[504] Про затвердження Порядку формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання: постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 745. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745-2024-%D0%BF#Text

505

[505] Про затвердження Технічного регламенту щодо безпечності хімічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. № 847. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2024-%D0%BF#Text

506

[506] Про затвердження порядків видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволів на використання отруйної хімічної речовини та особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 870. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2024-%D0%BF#Text

507

[507] Про затвердження Порядку проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2024 р. № 891. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2024-%D0%BF#Text

508

[508] Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру хімічних речовин: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 р. № 946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-2024-%D0%BF#Text

9) постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2024 року № 1157 «Про затвердження Порядку фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій технічними приладами і засобами, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо- та/або відеозапису»[509].

Необхідно зазначити, що 10 травня 2024 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 539 «Про затвердження Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції», розроблену відповідно до ст. 35 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р., ст. 5 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» 2015 р., абз. 6 п. 8 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про управління відходами» 2022 р. та з метою гармонізації національного законодавства України із законодавством ЄС, а саме Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1272/2008 про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей, внесення змін і скасування Директив 67/548/ЄЕС і 1999/45/ЄС, а також внесення змін до Регламенту (ЄС) 1907/2006 (Регламентом CLP)[510]. В цілому, Технічний регламент спрямований на забезпечення високого рівня захисту здоров'я людини та довкілля й вільного обігу хімічної продукції шляхом визначення критеріїв, правил та основних вимог до проведення класифікації небезпечності, використання інформації про небезпеку хімічної продукції, нанесення такої інформації на упаковку або іншу тару та належного пакування хімічної продукції, яка надається на ринку України[511]. Він встановлює процедуру подання даних про

509 [509] Про затвердження Порядку фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій технічними приладами і засобами, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо- та/або відеозапису: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2024 р. № 1157. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2024-%D0%BF#Text

510 [510] Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1272/2008 від16.12.2008 р. про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей, внесення змін і скасування Директив 67/548/ЄЕС і 1999/45/ЄС, а також внесення змін до Регламенту (ЄС) 1907/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-08#Text

511 [511] Про затвердження Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2024 р. № 539. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2024-%D0%BF#Text

класифікацію небезпечності та інформації про небезпеку хімічної речовини суб'єктами господарювання й процедуру їх затвердження (п. 1 Технічного регламенту). Дія цього Технічного регламенту поширюється на хімічну продукцію, яка надається на ринку України або виробляється на території України без надання на ринку (п. 2 Технічного регламенту)[512]. Цей регламент визначає, по-перше, європейські правила та критерії класифікації небезпечності хімічних речовин та продукції (за 33 класами небезпечності), а, по-друге, вимоги до маркування та пакування хімічної продукції. Крім того, він сприяє впровадженню Узгодженої на глобальному рівні системи класифікації небезпеки та маркування хімічної продукції (GHS)[513].

18 червня 2024 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 710 «Про затвердження Порядку реєстрації повідомлень про використання альтернативної назви хімічної речовини» з метою запровадження дозвільної процедури щодо використання альтернативних назв хімічних речовин в інформаційному супроводі хімічної продукції[514]. Вона імплементує ст. 24 Регламенту (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1272/2008 про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей, про внесення змін та скасування Директив 67/548/ЄЕС та 1999/45/ЄС і внесення змін до Регламенту (ЄС) 1907/2006 (Регламенту CLP)[515].

Постанова Кабінету Міністрів України № 736 від 21 червня 2024 року затверджує Порядок створення та адміністрування Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки відповідно до ч. 10 ст. 28

[512] Про затвердження Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2024 р. № 539. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2024-%D0%BF#Text

[513] Міндовкілля розроблено уніфіковану форму повідомлення про класифікацію небезпечності та інформацію про небезпеку відповідно до вимог Технічного регламенту класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції. 09.04.2025. URL: https://mepr.gov.ua/mindovkillya-rozrobleno-unifikovanu-formu-povidomlennya-pro-klasyfikatsiyu-nebezpechnosti-ta-informatsiyu-pro-nebezpeku-vidpovidno-do-vymog-tehnichnogo-reglamentu-klasyfikatsiyi-nebezpechnosti-markuva/

[514] Про затвердження Порядку реєстрації повідомлень про використання альтернативної назви хімічної речовини: постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.2024 р. № 710. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2024-%D0%BF#Text

[515] Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 1272/2008 від 16.12.2008 р. про класифікацію, маркування та пакування речовин і сумішей, про внесення змін та скасування Директив 67/548/ЄЕС та 1999/45/ЄС і про внесення змін до Регламенту (ЄС) 1907/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-08#Text

євроінтеграційного Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р[516]. Він визначає процедуру створення, адміністрування та функціонування Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки. Ця система ведеться у вигляді електронної бази даних з метою здійснення належного обліку, звітності, узагальнення та аналізу інформації у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, надання електронних публічних послуг, ведення та розміщення реєстрів і переліків, а також інформаційної взаємодії між суб'єктами у цій сфері (п. 1). Доступ до Інформаційної системи забезпечується через Єдину екологічну платформу «ЕкоСистема» (п. 5)[517]. За допомогою цієї постанови підприємства зможуть подати онлайн документи на реєстрацію хімічної речовини, оформити дозвіл на використання отруйних та особливо небезпечних хімічних речовин, які виводяться з ринку. До того ж, вони будуть мати можливість подати повідомлення про використання альтернативної назви хімічної речовини та класифікацію небезпечності хімічної продукції[518].

Зауважимо, що 25 червня 2024 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 745 «Про затвердження Порядку формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання» згідно з ч. 12 ст. 35 Закону України Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р[519]. Цей Порядок встановлює процедуру формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання та критерії їх ідентифікації (п. 1). Формування та ведення переліку здійснюється Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України в електронній формі засобами Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки (п. 3). Перед прийняттям рішення про включення хімічної речовини подвійного використання до переліку має бути проведено

516 [516] Про затвердження Порядку створення та адміністрування Інформаційної системи забезпечення хімічної безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 р. № 736. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2024-%D0%BF#Text

518 [517] Там само.

[518] В Україні буде створена єдина онлайн система забезпечення хімічної безпеки. 25.06.2024. URL: https://btsol.com.ua/v-ukrayini-bude-stvorena-yedyna-onlajn-systema-zabezpechennya-himichnoyi-bezpeky/

519 [519] Про затвердження Порядку формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання: постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 745. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745-2024-%D0%BF#Text

ідентифікацію цієї речовини Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (п. 5). Рішення про включення такої речовини до переліку приймається у десятиденний строк (п. 7). Хімічні речовини ідентифікуються як хімічні речовини подвійного використання, якщо вони: 1) відповідають критеріям класифікації небезпечності згідно з Технічним регламентом класифікації небезпечності, маркування та пакування хімічної продукції, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2024 року № 539; 2) є прекурсорами для виготовлення відповідних хімічних речовин, хімічної зброї, зброї масового знищення, ракетного палива або його компонентів та іншої неконвенційної зброї; 3) можуть бути використані для вчинення терористичного акту та/або диверсій (п. 8). Включення хімічної речовини до переліку хімічних речовин подвійного використання відбувається протягом п'яти днів з дня прийняття рішення Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (п. 10)[520].

Технічний регламент щодо безпечності хімічної продукції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України №847 від 23 липня 2024 року, було розроблено на підставі Регламенту (ЄС) Європейського парламенту та Ради 1907/2006 щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) 793/93 і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС[521]. Він спрямований на забезпечення високого рівня захисту здоров'я людини та довкілля, вільного обігу хімічної продукції, сприяння використання альтернативних методів оцінки небезпечності хімічної продукції та інновацій з одночасним підвищенням конкурентоспроможності, визначення вимог щодо забезпечення хімічної

[520] Про затвердження Порядку формування та ведення переліку хімічних речовин подвійного використання: постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 745. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745-2024-%D0%BF#Text

[521] Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1907/2006 від 18.12.2006 р. щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) № 793/93 і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=67690

безпеки під час виробництва, надання на ринку та використання хімічних речовин, у тому числі у складі сумішей та виробів (п. 1 Технічного регламенту)[522]. В основу регламенту покладено принцип, відповідно до якого виробники, імпортери та наступні користувачі повинні гарантувати, що вони виробляють, надають на ринку або використовують хімічні речовини, які не впливають негативно на здоров'я людини чи довкілля (п. 4 Технічного регламенту)[523]. Ключовим положенням документу є обов'язкова державна реєстрація всіх хімічних речовин, що виробляються, імпортуються або надаються на ринку в Україні в обсягах понад одну тонну на рік.

2 серпня 2024 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 870 «Про затвердження Порядків видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволів на використання отруйної хімічної речовини та особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку». Цей нормативно-правовий акт, насамперед, встановлює два порядки: Порядок видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на використання отруйної хімічної речовини; Порядок видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволу на використання особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку. Вони визначають процедуру видачі, відмови у видачі, переоформлення, анулювання дозволу на використання отруйної хімічної речовини та особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку[524]. Постанову було прийнято відповідно до ст. 47 та 49 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р. з метою гармонізації процедури забезпечення хімічної безпеки з європейськими вимогами (Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1907/2006 щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) 793/93

522

[522] Про затвердження Технічного регламенту щодо безпечності хімічної продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. №847. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2024-%D0%BF#Text

[523] Там само.

524

[524] Про затвердження порядків видачі (відмови у видачі, переоформлення, анулювання) дозволів на використання отруйної хімічної речовини та особливо небезпечної хімічної речовини, яка виводиться з ринку : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 870. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2024-%D0%BF#Text

і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС)[525]. Згідно з новими правилами дозвіл буде видаватиметься лише для тимчасового використання підприємствами особливо небезпечних хімічних речовин до тих пір, поки компанії не знайдуть або не розроблять більш безпечні альтернативні варіанти[526].

Доцільно зазначити, що 6 серпня 2024 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 891 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел» відповідно до ч. 3 ст. 22 та ч. 5 ст. 26 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р. Порядок визначає процедуру проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел і ведення Реєстру загроз хімічній безпеці. Вищевказаний реєстр призначений для збирання, зберігання, оброблення, обліку, захисту, відображення, використання, поширення та надання інформації про проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел (п. 1 Порядку). Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України проводить моніторинг загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел (п. 5 Порядку)[527].

20 серпня 2024 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 946 «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру хімічних речовин» згідно з ч. 3 ст. 39 Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р.[528]. Вона імплементує положення ст. 77 та 119 Регла-

[525] Регламент (ЄС) Європейського парламенту та Ради 1907/2006 від 18.12.2006 р. щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) № 793/93 і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=67690

[526] В Україні впроваджують дозвільну процедуру для використання особливо небезпечних хімічних речовин. 02.08.2024. URL: https://mepr.gov.ua/v-ukrayini-vprovadzhuyut-dozvilnu-protseduru-dlya-vykorystannya-osoblyvo-nebezpechnyh-himichnyh-rechovyn/

[527] Про затвердження Порядку проведення моніторингу загроз хімічній безпеці та виявлення їх джерел: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2024 р. № 891. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2024-%D0%BF#Text

[528] Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру хімічних речовин: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 р. № 946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-2024-%D0%BF#Text

менту (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1907/2006 щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) 793/93 і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС[529]. Затверджений Порядок закріплює механізм ведення Державного реєстру хімічних речовин, який є інформаційно-комунікаційною системою, призначеною для збирання, накопичення, захисту, обліку, відображення, оброблення інформації про хімічні речовини, що пройшли процедуру реєстрації (п. 1 та п. 2 Порядку)[530]. У Реєстр мають вносити інформацію про всі хімічні речовини, які виробляються, імпортуються та надаються на українському ринку в обсягах понад одну тонну на рік. Їх реєстрація є обов'язковою згідно із Технічним регламентом щодо безпечності хімічної продукції, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 847[531].

Необхідно підкреслити, що 11 жовтня 2024 року Кабінет Міністрів прийняв постанову № 1157 «Про затвердження Порядку фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій технічними приладами і засобами, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо- та/або відеозапису». Нормативно-правовий акт розроблений згідно зі ст. 51 Закону «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 р. Вищевказаний Порядок визначає механізм фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій, регулює застосування,

529 [529] Регламент (ЄС) Європейського Парламенту та Ради 1907/2006 від 18.12.2006 р. щодо реєстрації, оцінки, авторизації і обмеження хімічних речовин (REACH), створення Європейського хімічного агентства, внесення змін до Директиви 1999/45/ЄС та скасування Регламенту Ради (ЄЕС) № 793/93 і Регламенту Комісії (ЄС) 1488/94, а також Директиви Ради 76/769/ЄЕС і Директив Комісії 91/155 /ЄЕС, 93/67/ЄЕС, 93/105/ЄС та 2000/21/ЄС. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=67690

530 [530] Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру хімічних речовин: постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 р. № 946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-2024-%D0%BF#Text

531 [531] Про затвердження Технічного регламенту щодо безпечності хімічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 р. № 847. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/847-2024-%D0%BF#Text

зберігання, видачу, приймання технічних приладів та засобів, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо та/або відеозапису, а також зберігання, експорт та видалення результатів фіксації зазначених заходів державного нагляду (контролю) чи окремих дій (п. 1 Порядку)[532]. Під час здійснення заходів державного нагляду (контролю) на підприємствах хімічної промисловості інспектори зможуть використовувати портативні відеореєстратори, фото- та відео- камери, безпілотники, інші прилади. Таким чином, вони будуть мати можливість фіксувати процес перевірки, виявлені правопорушення та їх наслідки[533]. Строк зберігання фото- та/або відеозйомки, аудіо та/або відеозапису становить 120 діб, а у разі необхідності використання їх у рамках провадження справ про адміністративні або кримінальні правопорушення, а також здійснення дисциплінарних проваджень — до завершення справи (п. 18 Порядку)[534].

Зауважимо, що євроінтеграційний рамковий Закон України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією» 2022 року набрав чинності 29 червня 2024 року. Він передбачає, по-перше, створення національної системи управління хімічними речовинами. По-друге, закон сприяє імплементації технічних регламентів ЄС REACH та CLP і впровадженню системи ООН GHS (Глобальної гармонізованої системи класифікації та маркування хімічної продукції)[535].

---

[532] Порядок фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій технічними приладами і засобами, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо- та/або відеозапису: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2024 р. № 1157. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2024-%D0%BF#Text

[533] Нова європейська система хімічної безпеки в Україні: Уряд затвердив порядок фото- та відеофіксації перевірок на підприємствах хімічної промисловості. 11.10.2024. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/nova-ievropeiska-systema-khimichnoi-bezpeky-v-ukraini-uriad-zatverdyv-poriadok-foto-ta-videofiksatsii-perevirok-na-pidpryiemstvakh-khimichnoi-promyslovosti

[534] Порядок фіксації заходів державного нагляду (контролю) у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією чи окремих дій технічними приладами і засобами, що мають функції фото- та/або відеозйомки, аудіо- та/або відеозапису: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2024 р. № 1157. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2024-%D0%BF#Text

[535] На що звернути увагу в ЗУ «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією»? 01.03.2023. URL: https://ukraine-oss.com/na-shho-zvernuty-uvagu-v-zu-pro-zabezpechennya-himichnoyi-bezpeky-ta-upravlinnya-himichnoyu-produkcziyeyu/

Важливою частиною виконання Україною її євроінтеграційних зобов'язань є реформування системи управління відходами. 20 червня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про управління відходами». Він імплементує положення Директиви Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС про відходи та скасування деяких директив[536]. Цей закон спрямований на запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновлення з метою протидії їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище (ст. 1). Він визначає основні цілі та принципи державної політики у сфері запобігання утворенню та управління відходами (ст. 3)[537]. Нормативно-правовий акт запроваджує нову дієву систему обліку та контролю за відходами, розподіляє повноваження між міністерствами, органами місцевого самоврядування та місцевими органами влади у цій сфері й встановлює багаторівневе управління шляхом прийняття планів управління відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також на рівні підприємств, організацій та установ[538]. Доцільно зазначити, що Національний план управління відходами розробляється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері управління відходами, та затверджується Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 50). Він приймається на період у десять років та підлягає перегляду кожні чотири роки з дати набрання ним чинності (ч. 3 ст. 50). Національний план управління відходами слугує основою для розроблення регіональних планів управління відходами (ч. 5 ст. 50). У свою чергу, регіональні плани управління відходами розробляються для кожної області протягом року після набрання чинності Національним планом управління відходами (ч. 1 ст. 51). Вони оновлюються протягом шести місяців з дня внесення змін до Національного плану управління відходами (ч. 4 ст. 51). Зокрема,

536

537

538

[536] Директива Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19.11.2008 р. про відходи та скасування деяких директив. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-08#Text

[537] Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text

[538] Реформа стартувала — вступив у дію Закон «Про управління відходами». URL: https://mepr.gov.ua/reforma-startuvala-vstupyv-u-diyu-zakon-pro-upravlinnya-vidhodamy/

місцеві плани управління відходами розробляються та затверджуються для кожної територіальної громади (ч. 1 ст. 52). Вони приймаються протягом одного року з дня набрання чинності регіональним планом управління відходами у відповідній області (ч. 3 ст. 52). Крім того, Плани управління відходами приймають підприємства, установи та організації (ст. 53)[539]. Для реалізації положень вищевказаного закону було прийнято низку нормативно-правових актів, до яких слід віднести наступні: постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 року № 556 «Деякі питання подання декларації про відходи»[540]; постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 року №1073 «Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»[541]; постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 року № 625 «Деякі питання поводження з побутовими відходами в особливих умовах»[542]; постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2023 року № 667 «Про затвердження Порядку розроблення та затвердження регіональних планів управління відходами»[543]; постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2023 року № 827 «Деякі питання оголошення припинення статусу відходів»[544]; постанова Кабінету Міністрів України

539

[539] Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text

540

[540] Деякі питання подання декларації про відходи: постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. №556. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2022-%D0%BF#Text

541

[541] Про затвердження Порядку управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 р. № 1073. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2022-%D0%BF#Text

542

[542] Деякі питання управління побутовими відходами в особливих умовах: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 625. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2023-%D0%BF#Text

543

[543] Про затвердження Порядку розроблення та затвердження регіональних планів управління відходами: постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2023р. № 667. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2023-%D0%BF#Text

544

[544] Деякі питання оголошення припинення статусу відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2023 р. № 827. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2023-%D0%BF#Text

від 5 вересня 2023 року № 947 «Про затвердження Порядку розроблення, погодження та затвердження місцевих планів управління відходами»[545]; постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2023 року № 1102 «Про затвердження Порядку класифікації відходів та Національного переліку відходів»[546]; постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2023 року № 1166 «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу об'єктів оброблення відходів»[547]; постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2023 року № 1214 «Деякі питання віднесення речовин або предметів до побічних продуктів»[548]; постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2023 року № 1278 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами»[549]; постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2023 року № 1279 «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами»[550]; постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2023 року № 1328 «Про затвердження Порядку видачі, відмови у видачі, припинення дії дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів»[551]; постанова Кабінету

545

546

547

548

549

550

551

[545] Про затвердження Порядку розроблення, погодження та затвердження місцевих планів управління відходами: постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2023 р. № 947. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2023-%D0%BF#Text

[546] Про затвердження Порядку класифікації відходів та Національного переліку відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2023 р. № 1102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2023-%D0%BF#Text

[547] Про затвердження Порядку здійснення моніторингу об'єктів оброблення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2023 р. № 1166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-2023-%D0%BF#Text

[548] Деякі питання віднесення речовин або предметів до побічних продуктів: постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2023 р. № 1214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1214-2023-%D0%BF#Text

[549] Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2023 р. № 1278. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2023-%D0%BF#Text

[550] Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами: постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2023 р. № 1279. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-2023-%D0%BF#Text

[551] Про затвердження Порядку видачі, відмови у видачі, припинення дії дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 19.12.2023 р. № 1328. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1328-2023-%D0%BF#Text

Міністрів України від 1 березня 2024 року № 229 «Про затвердження Технічних вимог до експлуатації установок зі спалювання відходів та установок із сумісного спалювання відходів»[552]; наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 9 серпня 2024 року № 1003 «Про затвердження порядку розроблення планів управління відходами підприємств, установ та організацій»[553]; постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2024 року № 1067 «Про затвердження Порядку надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів та висновку на транскордонне перевезення відходів»[554]; наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26 листопада 2024 року № 1534 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку відходів та подання звітності та Типової форми обліку відходів»[555]; розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2024 року № 1353-р «Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів»[556] та ін.

Згідно з Планом заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення ЄС 2024 року, заплановано прийняття Закону України «Про управління відходами видобувної промисловості» та Закону України «Про упаковку та відходи упаковки». Перший закон

[552] Про затвердження Технічних вимог до експлуатації установок із спалювання відходів та установок із сумісного спалювання відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2024 р. № 229. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2024-%D0%BF#Text

[553] Про затвердження Порядку розроблення планів управління відходами підприємств, установ та організацій: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 09.08.2024 р. № 1003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1446-24#Text

[554] Про затвердження Порядку надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів та висновку на транскордонне перевезення відходів: постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2024 р. № 1067. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2024-%D0%BF#Text

[555] Про затвердження Порядку ведення державного обліку відходів та подання звітності та Типової форми обліку відходів: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 26.11.2024 р. № 1534. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-25#Text

[556] Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 р. № 1353-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2024-%D1%80#Text

повинен імплементувати Директиву Європейського парламенту і Ради 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та про внесення змін до Директиви 2004/35/ЄС[557], а другий закон — Директиву Європейського Парламенту і Ради 94/62/ЄС щодо упаковки та відходів упаковки[558] й Директиви Європейського Парламенту та Ради 2018/852/ЄС про внесення змін до Директиви 94/62/ЄС щодо упаковки та відходів упаковки[559].

Удосконалення системи екологічного нагляду та контролю належить до однієї із складових впровадження європейської екологічної політики в Україні. Успішне проведення реформи державного екологічного контролю сприятиме забезпеченню екологічної безпеки та зеленому розвитку нашої держави. 25 червня 2025 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 625-р «Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках». Документ визначає чотири стратегічні цілі: 1) орієнтованість системи державного екологічного контролю на запобігання погіршенню стану навколишнього природного середовища; 2) створення системи пропорційної та невідворотної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу, та алгоритму усунення наслідків такої шкоди; 3) висока інституційна спроможність та доброчесність органів державного екологічного контролю; 4) ліквідація наслідків збройної агресії російської федерації проти України для навколишнього природного середовища, відновлення екосистем України під час збройної агресії та у повоєнний період, забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, та відновлення

557

558

559

[557] Директива Європейського Парламенту і Ради 2006/21/ЄС від 15.03.2006 р. про управління відходами видобувної промисловості та про внесення змін до Директиви 2004/35/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-06#Text

[558] Директива Європейського Парламенту і Ради 94/62/ЄС від 20.12.1994 р. щодо упаковки та відходів упаковки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b05#Text

[559] Directive (EU) 2018/852 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 94/62/EC on packaging and packaging waste. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/852/oj/eng

втрачених екосистемних послуг[560]. Нормативно-правовий акт спрямований на імплементацію у національне законодавство України Рекомендації Європейського Парламенту та Ради 2001/331/ЄС, що передбачає мінімальні критерії стосовно екологічних інспекцій у державах–членах[561], а також Директиви Європейського Парламенту та Ради 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди[562].

В цілому, Стратегія усуває дублюючі функції державного екологічного нагляду у різних органах державної влади. Усі функції має виконувати єдиний інтегрований орган державного екологічного нагляду. Стратегія передбачає трансформацію діючих органів Державної екологічної інспекції України за еколого-ресурсними та еколого-техногенними принципами. Вона закріплює принципи пропорційності та невідворотної відповідальності за завдану шкоду навколишньому природному середовищу. Не слід забувати і про необхідність створення служби оперативного реагування на виклики у органах екологічного контролю, яка буде працювати цілодобово. Крім того, Стратегія повинна посилити матеріальну базу галузі, зокрема, шляхом створення сучасних вимірювальних лабораторій за європейськими стандартами[563].

На сьогодні на порядку денному української влади перебуває проєкт Закону України «Про державний екологічний контроль» (№ 3091 від 19.02.2020 р.), розроблений з метою виконання Україною міжнародних зобов'язань за Угодою про асоціацією з ЄС. Його мета

[560] Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2025 р. № 625-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-%D1%80#Text

[561] Рекомендація Європейського Парламенту та Ради 2001/331/ЄС від 04.04.2001 р., що передбачає мінімальні критерії стосовно екологічних інспекцій у державах–членах. URL: https://ips.ligazakon.net/document/eu010122?an=&ed=&dtm=&le=

[562] Директива Європейського Парламенту та Ради 2004/35/ЄС від 21.04.2004 р. про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text

[563] Уряд схвалив Стратегію реформування державного екологічного контролю в Україні до 2029 року. 25.06.2025. URL: https://mepr.gov.ua/uryad-shvalyv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-ekologichnogo-kontrolyu-v-ukrayini-do-2029-roku/

полягає у захисті довкілля, життя та здоров'я людини, покращення стану навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки та збереження природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні. Він визначає правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного екологічного контролю, повноваження органів державного екологічного контролю, а також встановлює відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів[564].

Варто зазначити, що Україна має найбільші здобутки щодо імплементації норм права ЄС у національне законодавство у сфері протидії зміні клімату. Незважаючи на величезний обсяг шкідливих викидів в умовах збройної агресії рф, Україна продовжує робити усе можливе для їх зменшення і досягнення спільної з ЄС мети — кліматичної нейтральності до 2050 року. 14 листопада 2023 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1203 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» для удосконалення вимог із здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів від установок відповідно до Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» 2019 р[565]. Вона вносить зміни до таких нормативно-правових актів, як постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року № 880 «Про затвердження переліку видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації»[566], постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року № 959 «Про затвердження Порядку верифікації звіту оператора про викиди парникових

564

565

566

[564] Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про державний екологічний контроль» (№ 3091 від 19.02.2020 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3091&skl=10

[565] Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12.2019 р. № 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text

[566] Про затвердження переліку видів діяльності, викиди парникових газів в результаті провадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації : постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 р. № 880. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2020-%D0%BF#Text

газів»[567], постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2020 року № 960 «Про затвердження Порядку здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів»[568]. Вищезазначена постанова розширила перелік видів діяльності, викиди парникових газів в результаті впровадження яких підлягають моніторингу, звітності та верифікації. Йдеться про виробництво скла, включаючи скловолокно, з потужністю плавлення понад 20 тонн на добу. До того ж, у документі передбачено можливість проведення невиїзної верифікації за наявності загрози життю та здоров'ю внаслідок бойових дій[569]. Ця постанова імплементує положення Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС у частині, що стосується системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, Регламентів Комісії (ЄС) 601/2012, 2018/2066 про моніторинг і звітність щодо викидів парникових газів та 600/2012, 2018/2067 про верифікацію даних та акредитацію верифікаторів[570].

У цьому зв'язку нагадаємо, що Закон України від 12 грудня 2019 року «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» є частиною євроінтеграційних зобов'язань України[571]. Нормативно-правовий акт спрямований на виконання зобов'язань нашої держави за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зокрема, Угодою про

567

[567] Про затвердження Порядку верифікації звіту оператора про викиди парникових газів : постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 року № 959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-2020-%D0%BF#Text

568

[568] Про затвердження Порядку здійснення моніторингу та звітності щодо викидів парникових газів : постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 р. № 960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D0%BF#Text

569

[569] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2023 р. № 1203. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1203-2023-%D0%BF#Text

570

[570] Пояснювальна записка до проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/Poyasnyuvalna-zapyska-vid-12.07.2023.docx.pdf

571

[571] Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12.2019 р. № 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text

асоціацію між Україною та ЄС 2014 р., а також на виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. та Паризької угоди 2015 р[572]. Він визначає правові засади та повноваження органів державної влади у сфері моніторингу, звітності та верифікації, статус верифікатора звіту оператора про викиди парникових газів, права та обов'язки оператора й верифікатора, порядок організації та здійснення моніторингу, звітності та верифікації, а також запроваджує спеціальну адміністративну відповідальність за порушення законодавства у цій сфері[573]. Цей закон було введено в дію 1 січня 2021 року. В цілому, він сприяв створенню системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів в Україні відповідно до європейських стандартів.

До речі, 8 січня 2025 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів». Він імплементує положення Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС[574], Регламенту Комісії (ЄС) 600/2012 про верифікацію звітів про викиди парникових газів і звітів про тонно-кілометри та акредитацію верифікаторів відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЕС[575] і Регламенту Комісії (ЄС) 601/2012 про моніторинг викидів парникових газів та звітування про них відповідно до Директиви

572

573

574

575

576

[572] Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон УкраїниПро засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12.2019 р. № 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text.2019 р. № 377-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text

[573] Верховна Рада ухвалила закон про моніторинг викидів парникових газів в Україні. 16.12.2019. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/verhovna-rada-uhvalyla-zakon-pro-monitoryng-vykydiv-parnykovyh-gaziv-v-ukrayini/

[574] Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС від 13.10.2003 р. про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-03#Text

[575] Commission Regulation (EU) 600/2012 of 21 June 2012 on the verification of greenhouse gas emission reports and tonne-kilometre reports and the accreditation of verifiers pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/600/oj/eng

Європейського парламенту і Ради 2003/87/ЕС[576]. Вищевказаний закон відновлює обов'язкову звітність стосовно викидів парникових газів в Україні, оскільки, у зв'язку із введенням воєнного стану у нашій державі, вона була добровільною. Відновлення обов'язкової системи моніторингу, звітності та верифікації парникових газів дозволить отримати інформацію щодо викидів в умовах збройної агресії рф проти України. У нормативно-правовому акті деталізуються вимоги щодо подання документів для частково зруйнованих установок та установок, які розташовані на території, де ведуться активні бойові дії або знаходяться на тимчасово окупованих територіях. Загалом, він повинен забезпечити прозорість і точність розрахунків викидів парникових газів, а також створити умови для функціонування системи торгівлі квотами на викиди парникових газів, як ефективного механізму скорочення викидів[577].

Зауважимо, що система моніторингу, звітності та верифікації парникових газів в Україні є фундаментом для запровадження національної системи торгівлі квотами на такі викиди відповідно до стандартів ЄС.

21 лютого 2025 року Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження № 146-р «Про затвердження Плану заходів щодо створення національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів», яке є необхідним кроком у напрямку виконання міжнародних зобов'язань України. Його було розроблено з метою визначення правових та організаційних засад реалізації державної політики у сфері зміни клімату щодо впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів[578]. Розпорядження імплементує положення Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/

[576] Регламент Комісії (ЄС) 601/2012 від 21.06.2012 р. про моніторинг викидів парникових газів та звітування про них відповідно до Директиви Європейського Парламенту і Ради 2003/87/ЕС. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/komisiies-6012012.pdf

577

[577] Україна робить кроки для відновлення моніторингу викидів парникових газів. 26.12.2024. URL: https://mepr.gov.ua/ukrayina-robyt-kroky-dlya-vidnovlennya-monitoryngu-vykydiv-parnykovyh-gaziv/

578

[578] Про затвердження плану заходів щодо створення національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.02.2025 р. № 146-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/146-2025-%D1%80#Text

ЄС[579]. Функціонування системи торгівлі квотами на викиди парникових газів доцільно розглядати як одну з основних вимог для вступу України до ЄС та ключовий інструмент досягнення кліматичної нейтральності. Втілення у життя прийнятого плану заходів сприятиме досягненню Національно визначеного внеску в рамках Паризької угоди 2015 р. та зменшенню наслідків запровадження механізму транскордонного вуглецевого регулювання з боку ЄС. Крім того, це дасть змогу Україні долучитися до європейської системи торгівлі квотами на викиди парникових газів[580]. Впровадження системи торгівлі квотами на викиди парникових газів передбачає три етапи: 1) підготовчий (2025–2027 рр.) — розробка законодавчої бази та створення необхідних інструментів для роботи цієї системи; 2) перший «пілотний» (з 2028 р.) — тестовий запуск системи торгівлі квотами на викиди парникових газів; 3) другий (операційний) — розпочнеться не раніше ніж через три роки після скасування воєнного стану, що дозволить впровадити систему торгівлі квот на викиди парникових газів в умовах стабільного економічного відновлення[581].

Варто підкреслити, що в умовах російсько-української війни було представлено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії впровадження системи торгівлі квотами на викиди парникових газів в Україні на період до 2033 року» для імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС[582]. Цей документ повинен визначити основні стратегічні цілі впровадження системи торгівлі квотами на викиди

579 [579] Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС від 13.10.2003 р. про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-03#Text

580 [580] Уряд затвердив дорожню карту впровадження національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів, — Світлана Гринчук. 21.02.2025. URL: https://mepr.gov.ua/uryad-zatverdyv-dorozhnyu-kartu-vprovadzhennya-natsionalnoyi-systemy-torgivli-kvotamy-na-vykydy-parnykovyh-gaziv-svitlana-grynchuk/

[581] Там само.

582 [582] Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/87/ЄС від 13.10.2003 р. про встановлення системи торгівлі квотами на викиди парникових газів у межах Союзу та внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-03#Text

парникових газів в Україні як ключового механізму скорочення викидів у рамках реалізації цілісної та послідовної державної політики у сфері зміни клімату згідно з міжнародними зобов'язаннями та з урахуванням особливостей національних умов, можливостей, потреб і пріоритетів України[583].

У 2024 році на виконання міжнародних зобов'язань України щодо вступу в ЄС було прийнято три важливі нормативно-правові акти. До них належать наступні: розпорядження Кабінету Міністрів України № 483-р «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках»[584]; розпорядження Кабінету Міністрів України № 587-р «Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року»[585]; Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики»[586].

30 травня 2024 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 483-р «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках». Зауважимо, що метою цієї Стратегії є створення організаційних і правових засад формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату для досягнення сталого розвитку й забезпечення ефективного переходу до низьковуглецевого розвитку держави за умови економічної, енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки, підвищення рівня

[583] Повідомлення про оприлюднення проєкту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії впровадження системи торгівлі квотами на викиди парникових газів в Україні на період до 2033 року». Пояснювальна записка. 05.06.2024. URL: https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-rozporyadzhennya-kabinetu-ministriv-ukrayiny-pro-shvalennya-strategiyi-vprovadzhennya-systemy-torgivli-kvotamy-na-vykydy-parnykovyh-gaziv-v-ukrayini-na-period/

[584] Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 р. № 483-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text

[585] Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 587-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text

[586] Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text

добробуту громадян, зменшення впливів і наслідків зміни клімату та для врахування цілей державної кліматичної політики під час повоєнної відбудови України[587]. Вона закріплює такі цілі, як: 1)зміцнення правових та організаційних засад державної кліматичної політики; 2) пом'якшення зміни клімату та забезпечення соціально справедливого та економічно ефективного переходу до низьковуглецевого розвитку держави; 3) адаптація до зміни клімату, підвищення опірності та зниження ризиків, пов'язаних зі зміною клімату. Реалізація Стратегії має здійснюватися в чотири етапи: перший етап — 2024–2026 рр.; другий етап — 2027–2029 рр.; третій етап — 2030–2032 рр.; четвертий етап — 2033–2035 рр. На кожному етапі передбачено затвердження та виконання операційних планів, які визначатимуть заходи щодо виконання завдань до кожної стратегічної цілі Стратегії. Зараз наша держава перебуває на другому етапі втілення у життя цього документу, протягом якого має бути зроблено наступне: розроблено та прийнято нормативно-правові акти, необхідні для реалізації Стратегії; забезпечено імплементацію положень права ЄС у сфері зміни клімату; розроблено та прийнято Другий національно визначений внесок України до Паризької угоди 2015 р.; створено національну систему торгівлі квотами на викиди парникових газів; впроваджено ринкові та неринкові механізми, спрямовані на скорочення антропогенних викидів та збільшення поглинання парникових газів; проведено оцінки ризиків та вразливості соціально-економічних секторів та природних складових до зміни клімату; розроблено відповідні програмні документи (документи з питань планування) адаптації до зміни клімату[588].

25 червня 2024 року було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України № 587-р «Про схвалення Національного плану з

587 [587] Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05. 2024 р. № 483-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text

588 [588] Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05. 2024 р. № 483-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-%D1%80#Text

енергетики та клімату на період до 2030 року»[589] для впровадження положень Регламенту (ЄС) 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату, про внесення змін до Регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 663/2009 і (ЄС) 715/2009, Директив Європейського Парламенту і Ради 94/22/ЄС, 98/70/ЄС, 2009/31/ЄС, 2009/73/ЄС, 2010/31/ЄС, 2012/27/ЄС і 2013/30/ЄС, Директив Ради 2009/119/ЄС і (ЄС) 2015/652 і про скасування Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 525/2013[590]. Зокрема, Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року встановлює такі цілі, як: скорочення викидів парникових газів на 65% у порівнянні з рівнем 1990 року; досягнення 27% частки відновлюваних джерел енергії у загальному кінцевому енергоспоживанні; поглиблення диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів; первинне споживання енергії не більше 72,224 млн т н.е., а кінцеве споживання енергії 42,168 млн т н.е[591].

Найбільшим досягненням України у сфері протидії зміні клімату є прийняття 8 жовтня 2024 року Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики». Він є рамковим законом, який визначає правові та організаційні засади державної кліматичної політики, спрямованої на забезпечення низьковуглецевого та сталого розвитку України, її екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, досягнення кліматичної нейтральності, забезпечення пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, виконання міжнародних зобов'язань України у сфері зміни клімату, удосконалення національної системи інвентаризації

[589] Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 587-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text

[590] Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1999/oj/eng

[591] Україна затвердила Національний план з енергетики та клімату. 27.06.2024. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-zatverdyla-natsionalnyj-plan-z-energetyky-ta-klimatu/

антропогенних викидів парникових газів із джерел і поглинання поглиначами парникових газів та ін (ст. 1)[592]. До основних принципів державної кліматичної політики, закріплених у ст. 3 нормативно-правового акту, слід віднести наступні: 1) принцип ґендерної рівності у процесі формування та реалізації державної кліматичної політики та переходу до низьковуглецевого розвитку; 2) принцип диференційованої відповідальності; 3) принцип досягнення кліматичної нейтральності; 4) принцип економічної ефективності політик та заходів щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї; 5) принцип «енергоефективність насамперед»; 6) принцип «забруднювач платить»; 7) принцип звітності; 8) принцип інноваційної спрямованості; 9) принцип природоорієнтованості; 10) принцип інтеграції державної кліматичної політики в усі сектори економіки та в усі сфери державної політики; 11) принцип міжнародного співробітництва[593]; 12) принцип наукової обґрунтованості; 13) принцип перегляду та оновлення; 14) принцип послідовності; 15) принцип превентивності; 16) принцип прозорості та відкритості; 17) принцип справедливої трансформації; 18) принцип справедливості між поколіннями; 19) принцип сталого розвитку; 20) принцип прогресивного підвищення стійкості та зниження вразливості до зміни клімату; 21) принцип фінансової підтримки[594]. Ключовим положенням закону є закріплення цілі державної кліматичної політики, яка повною мірою відповідає цілям ЄС, а саме — досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Так, у ч. 1 ст. 4 зазначено, що державна кліматична політика спрямована на досягнення кліматичної нейтральності України до 2050 року, забезпечення пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, низьковуглецевого та сталого розвитку, екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки України. Крім того, ч. 2 ст. 4 встановлює її проміжну ціль — зменшення обсягів викидів парникових газів щонайменше на 65%до 2030 року відповідно до рівня 1990 року[595].

592

[592] Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text

[593] Там само.

[594] Там само.

[595] Там само.

Зауважимо, що Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» 2024 р. повинен сприяти виконанню нашою державою її міжнародних зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р.[596], Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату 1992 р.[597], Кіотським протоколом до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1997 р.[598] та Паризькою угодою 2015 р.[599], Віденською конвенцією про охорону озонового шару 1985 р.[600] та Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р[601]. Доцільно підкреслити, що його було розроблено з метою наближення національного кліматичного законодавства до права ЄС, зокрема, Регламенту (ЄС) 2021/1119, що встановлює основи для досягнення кліматичної нейтральності та вносить зміни до Регламентів (ЄС) 401/2009 та (ЄС) 2018/1999 («Європейський закон про клімат»)[602], а також Регламенту (ЄС) 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату, про внесення змін до Регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 663/2009 і (ЄС) 715/2009, Директив Європейського Парламенту і Ради 94/22/ЄС, 98/70/ЄС, 2009/31/ЄС, 2009/73/ЄС, 2010/31/ЄС, 2012/27/ЄС і 2013/30/ЄС, Директив Ради 2009/119/ЄС та (ЄС) 2015/652 і про скасування Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 525/2013[603].

596

597

598

599

600

601

602

603

[596] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

[597] Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

[598] Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від 11.12.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text

[599] Паризька угода від 12.12.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text

[600] Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22.03.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_088#Text

[601] Монреальськй протокол про речовини, що руйнують озоновий шар від 16.09.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_215#Text

[602] Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 («European Climate Law»). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj/eng

[603] Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the

Як вже було зазначено, прийняття Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року та представлення оновленого Національно визначеного внеску є однією із рекомендацій Європейської Комісії у Звіті у межах Пакету розширення ЄС 2024. Згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» 2024 р. Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України затверджується Кабінетом Міністрів України для забезпечення стратегічного планування та досягнення довгострокових цілей державної кліматичної політики. Перша Довгострокова стратегія низьковуглецевого розвитку України приймається на період до 2050 року, переглядається та у разі потреби оновлюється кожні п'ять років з періодом планування на 30 років з урахуванням результатів оцінки та моніторингу її реалізації[604]. Відповідно до ч. 2 ст. 8 оновлені середньострокові цілі, визначені в Довгостроковій стратегії низьковуглецевого розвитку України на період до 2050 року, не мають бути менш амбітними, ніж попередні[605].

На 29-й Кліматичній конференції ООН, яка відбулася у 2024 році, українська делегація представила основні елементи нової Стратегії низьковуглецевого розвитку до 2050 року. Вона враховує виклики, пов'язані зі збройною агресією рф проти нашої держави, і встановлює нові підходи до відновлення економіки та інфраструктури України. Ця Стратегія відповідає кліматичним цілям ЄС та Паризькій угоді 2015 р., демонструючи здатність України навіть в умовах війни виконувати усі свої міжнародні зобов'язання[606]. Вона має окреслити оптимальні кроки досягнення кліматичної нейтральності.

Згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» 2024 р. з метою виконання нашою державою її зобов'язань за Паризькою угодою 2015 р. щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї розробляється Національно

Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1999/oj/eng

604

[604] Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text

606

[605] Там само.

[606] Україна презентувала оновлену кліматичну стратегію до 2050 року. 13.12.2024. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/767812-ukraina-prezentuvala-onovlenu-klimatichnu-strategiyu-do-2050-roku

визначений внесок з урахуванням цілей державної кліматичної політики та її середньострокових цілей, визначених Довгостроковою стратегією низьковуглецевого розвитку. Він схвалюється Кабінетом Міністрів України на строк 10 років, переглядається та оновлюється не менше одного разу на п'ять років або у разі виникнення змін у кліматичних умовах та інновацій у сфері науки і техніки (ч. 3 та ч. 4 ст. 8)[607].

Українська влада довгий час працювала над підготовкою Другого національно визначеного внеску до Паризької угоди 2015 р. Він є стратегічним, комплексним і кроссекторальним документом, який закріплює нову амбітну кліматичну ціль України на період до 2035 року. Другий національно визначений внесок охоплює практично всі сектори економіки: від енергетики до будівництва. У ньому передбачено скорочення викидів парникових газів у 2035 році до рівня 68–73% від базового 1990 року. Так, 29 жовтня 2025 року Кабінетом Міністрів України було прийнято розпорядження № 1172-р «Про схвалення Другого національно визначеного внеску України до Паризької угоди»[608].

Ще однією рекомендацією Європейської Комісії є ратифікація Україною Кігалійської поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р., прийнятої до нього в 2016 році. Проєкт Закону України «Про ратифікацію Поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар» (№ 0303 від 27.02.2025 р.) було подано Президентом України В. Зеленським. Зокрема, Кігалійська поправка визначає порядок поетапного скорочення споживання гідрофторвуглецїв, які являють собою парникові гази з високим або дуже високим потенціалом глобального потепління, що використовуються як холодоагенти в кондиціонерах та холодильному обладнанні та здійснюють значний вплив на клімат[609]. Законопроєкт відповідає положенням ст. 363 та Додатка XXX до Глави 6 «Навколишнє середовище» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. З 1 січня 2028 року ЄС запроваджує заборону на торгівлю з

607

608

609

[607] Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text

[608] Сектори «Енергетика і промисловість» мають стати рушіями «зеленої» відбудови країни. URL: https://mepr.gov.ua/sektory-energetyka-i-promyslovist-mayut-staty-rushiyamy-zelenoyi-vidbudovy-krayiny/

[609] Про проєкт Закону України «Про ратифікацію Поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар» (№ 0303 від 27.02.2025 р.). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-5488590.pdf

країнами, які не ратифікують цю поправку, а з 2033 року планує заборонити імпорт і експорт гідрофторвуглецiв в усьому світі[610].

Таким чином, в умовах збройної агресії рф проти України наша держава виконує свої міжнародні зобов'язання у сфері охорони довкілля в контексті поступового наближення до членства в ЄС. Вони охоплюють різні напрями екологічної політики: від запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення до протидії зміні клімату. Попри значні успіхи щодо імплементації норм права ЄС у довкіллєвій сфері у національне законодавство України, слід звернути увагу і на проблемні аспекти. Оскільки імплементація розглядається як основна форма виконання державами міжнародних зобов'язань та інструмент здійснення адаптації законодавства, доцільно нагадати про два важливі нормативно-правові акти — постанову Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року №1496 «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу»[611] та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» 2004 р[612]. Зазначимо, що Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС базується на Угоді про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами–членами 1994 р., яка втратила чинність. Також це стосується Концепції адаптації законодавства України до законодавства ЄС 1999 р. Ці два документи мають бути оновлені згідно з реаліями сьогодення та враховувати особливості приведення екологічного законодавства України у відповідність до права ЄС[613]. Не випадково українською владою в 2025 році було анонсовано про початок роботи над Національною програмою

610 [610] Кігалійська поправка: в Україні приймуть закон із зменшення парникових газів та енергоефективності. 20.03.2025. URL: https://eco.rayon.in.ua/news/791659-kigaliyska-popravka-v-ukraini-priymut-zakon-iz-zmenshennya-parnikovikh-gaziv-ta-energoefektivnosti

611 [611] Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 р. № 1496. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text

612 [612] Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text

[613] Павко Я. А. Адаптація законодавства України у сфері протидії зміні клімату до законодавства Європейського Союзу у сучасних умовах. *Правова держава.* 2025. Випуск 36. С. 77.

адаптації законодавства України до права ЄС[614]. Крім того, на нашу думку, варто прийняти Стратегію щодо імплементації актів права ЄС у сфері охорони довкілля в Україні та план її реалізації.

Зауважимо, що законодавство ЄС є динамічним у різних сферах, включаючи охорону довкілля. В ЄС постійно приймаються нові акти, які вносять зміни до чинних документів. Положення директив і регламентів ЄС повинні належним чином бути імплементовані в українське законодавство. З нашої точки зору, слід створити у Міністерстві економіки, довкілля та сільського господарства України Відділ з моніторингу екологічного законодавства ЄС, який буде відслідковувати законодавчі зміни в ЄС. З цією метою варто забезпечити функціонування інформаційної бази даних, яка буде містити усю інформацію про довкіллєві правові акти ЄС, що приймаються та зазнають змін. Також доречно заснувати при вищевказаному міністерстві Координаційну раду з імплементації правових актів ЄС у сфері охорони довкілля і залучити до її складу провідних європейських експертів, які б змогли надавати консультаційну допомогу українській владі. Безумовно, позитивним результатом впровадження норм права ЄС у національне законодавство України є їх практичне втілення у життя. Саме тому має бути забезпечено комплексну взаємодію усіх органів державної влади, які беруть участь у цьому процесі. Одним із важливих кроків на цьому шляху є створення окремого органу державної влади при Кабінеті Міністрів України, який би сприяв ефективній реалізації імплементованих положень правових актів ЄС в Україні у різних сферах. В цілому, усі ці заходи повинні стати запорукою успішного виконання нашою державою її міжнародних зобов'язань у сфері охорони довкілля в умовах руху до поступового набуття членства в ЄС.

614

[614] Мін'юст запустив розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС. 08.05.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/miniust-zapustyv-rozrobku-natsionalnoi-prohramy-adaptatsii-zakonodavstva-do-prava-ies

CHAPTER 5.
UKRAINE'S COMPLIANCE WITH ITS INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL PROTECTION OBLIGATIONS DURING THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

This scientific study is devoted to examining the peculiarities of Ukraine's fulfillment of its international obligations in the field of environmental protection during the armed aggression of the Russian Federation. It is noted that the efforts of the Ukrainian authorities are focused on implementing the recommendations of the European Commission in accordance with the Report within the EU Enlargement Package 2024 and the Action Plan for the Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU 2014, adopted in 2017. Particular attention is paid to the implementation of EU environmental legislation into Ukrainian national legislation. Implementation is considered to be the main form of fulfillment of international obligations by states and a legal instrument for adaptation. It is proposed to update the 2004 National Programme for the Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Legislation and the 1999 Concept for the Adaptation of Ukrainian Legislation to EU Legislation in line with current realities. Attention is also drawn to the need to adopt a Strategy for the Implementation of EU Environmental Legislation in Ukraine and a plan for its realization. It is recommended to establish a Department for Monitoring EU Environmental Legislation within the Ministry of Economy, Environment, and Agriculture of Ukraine, which will track legislative changes in the EU. To achieve this goal, it is necessary to ensure the functioning of an information database that will contain all information about EU environmental legislation that is adopted and amended. Furthermore, a Coordination Council for the implementation of EU environmental legislation should be established under the above-mentioned ministry, with leading European experts invited to join it in order to provide advisory assistance to the Ukrainian authorities.

Keywords: *adaptation; implementation of EU environmental legislation into Ukrainian national legislation; fulfillment of international obligations in the field of environmental protection;*

Action Plan for the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU; EU legal acts; EU law; legal instrument; recommendations of the European Commission.

Розділ 6

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ НА МОРІ У ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Охорона людського життя на морі — це система заходів, які забезпечують морську безпеку, захист морського середовища. Співробітництво держав у цій сфері орієнтоване на створення міжнародних стандартів, які мають впровадити ефективний спосіб пошуку та порятунку людини, яка зазнала лиха на морі.

Суб'єкти, які задіяні у морській діяльності з використання Світового океану, залежать від певних чинників, а саме розвитку міжнародного морського права та механізму реалізації міжнародно-правових норм у внутрішнє право України з морської безпеки і контролю за їх виконанням. Так, держави прапора, держави порту, прибережні держави повинні здійснювати заходи з метою реалізації міжнародних конвенцій і протоколів, до яких вони приєдналися.

Ефективне виконання обов'язків і зобов'язань держави прапора передбачає розподіл обов'язків у рамках своїх адміністрацій, що підтверджує думку про необхідність побудови ефективної системи адміністрування морської діяльності. Держави прапора повинні визначати обсяги, виділяти матеріальні та організаційні ресурси з метою створення ефективних правил, необхідних для забезпечення морської безпеки, а також виконання програм щодо захисту морського середовища.

ІМО є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй (ООН). Діяльність ІМО спрямована на скасування дискримінаційних дій, що стосуються судноплавства, а також на прийняття норм (стандартів) щодо забезпечення морської безпеки і запобігання забрудненню з суден морському середовищу. Нині вони втілені у ключових конвенціях: *Міжнародній конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року; Міжнародній конвенції про пошук і рятування на морі 1979 року; Міжнародній конвенції про рятування 1989 року тощо*. Україна, яка є членом ІМО з 28.08.1994 року, ратифікувала зазначені конвенції. Так, Указом Президента України № 468/2024 від 17 липня 2024 року була затверджена Стратегія морської безпеки України**.** Зокрема, Кабінет Міністрів України розробляє та затверджує план заходів із реалізації Стратегії морської безпеки України, який містить етапність, строки виконання кожного окремого заходу із зазначенням виконавців, кількісних та якісних показників[615]**.**

615

[615] Указ Президента України № 468/2024. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4682024-51461

К. Шміттгофф зазначає, що міжнародна конвенція — це багатостороння міжнародна угода, яку приймають держави, що домовляються, з метою введення її в їхнє національне право[616]. О. М. Шемякін і С. В. Благодельський, що питання імплементації міжнародних норм і стандартів у сфері використання просторів Світового океану не набули належного місця в доктринальних вченнях[617]. В. П. Воробйов стверджує, що механізм і процес імплементації будь-якої концепції у сфері безпеки судноплавства є вкрай складним. Процес імплементації передбачає процедуру розробки та прийняття міжнародно-правового інструменту. До такої роботи залучаються шість головних органів ІМО[618].

4 грудня 2013 року на 28-й сесії Асамблеї Міжнародної морської організації (далі — ІМО) (Резолюція А.1070 (28) був прийнятий Кодекс з імплементації інструментів ІМО (далі — Кодекс ІМО), передбачено, що з метою ефективного виконання зобов'язань з міжнародного морського права, держави повинні імплементувати норми і стандарти в процесі здійснення їх морської політики шляхом прийняття відповідних національних нормативно-правових актів і керівництв, їх адміністрування через уповноважені органи та установи[619].

Кодекс ІМО є інструментом для встановлення міжнародного стандарту, який дасть змогу державам виконувати свої зобов'язання держави порту, держави прапора та прибережної держави для морської безпеки, захисту морського середовища тощо. Крім того, як і раніше, держави мають розробити: 1) відповідну стратегію, яка б стандартизувала процес імплементації і застосування відповідних міжнародних документів, дотримання розроблених рекомендацій; 2) постійний перегляд і перевірку ефективності виконання державою міжнародних зобов'язань, досягнення, підтримання, покращення й повне організаційне забезпечення стандартів ІМО.

---

[616] Schmitthoff C. The Unification of the Law of International Trade. 1968. Select Essays on International Trade Law. P. 206–219. URL: https://surl.li/hckvbz

[617] Шемякін О. М., Благодельський С. В. Імплементація міжнародних норм і стандартів у сфері використання Світового океану: деякі сучасні проблеми. *Право України.* 2004. № 4. С. 142–145.

[618] Воробйов В. П. Імплементація норм міжнародного морського права у внутрішнє право України в контексті відносин з Європейським Союзом. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України. Київ : Юстініан, 2006. С. 615.

[619] Resolution A.1070(28) (adopted on 4 December 2013) imo instruments implementation code (III CODE). URL: https://surl.li/ytqvni

Кодекс про імплементацію обов'язкових інструментів ММО, який є додатком до Резолюції A.996(25) Асамблеї ММО від 29 листопада 2007 року, нагадує про зобов'язання держав прапора забезпечувати проведення розслідувань щодо безпеки на морі слідчими з відповідною кваліфікацією, компетентними в питаннях, пов'язаних із нещасними випадками та інцидентами на морі. Цей Кодекс також вимагає від держав прапора бути готовими надавати кваліфікованих слідчих з цією метою, незалежно від місця нещасного випадку або інциденту[620]. Слід враховувати Резолюцію A.1075(28) від 4 грудня 2013 року, яка скасувала Резолюцію A.849(20) і Резолюцію A.884(21), відзначаючи далі обов'язки держав прапора відповідно до положень Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі (Конвенція СОЛАС) 1974 року (правило I/21), Міжнародної конвенції про вантажну марку 1966 року (ст. 23) та Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню із суден (ст. 12) (Конвенція МАРПОЛ 73/78) щодо проведення розслідувань аварій та передачі до Організації відповідних результатів. Вважаючи, що всі Адміністрації повинні проводити розслідування аварій та інцидентів на морі відповідно до правила XI-1/6 Конвенції СОЛАС, доповненого положеннями Кодексу міжнародних стандартів та практики розслідування аварії або інциденту на морі (Кодекс розслідування аварій), прийнятого резолюцією 255(84) від 16 травня 2008 року[621].

Питання безпеки включає в себе принцип формування масиву нормативно-правового регулювання мореплавства, у ширшому сенсі — судноплавства. Він є незмінним із періоду перших морських подорожей, і сьогодні стоїть на передових позиціях, адже прийняті міжнародні угоди та норми національних законодавств у сфері морської діяльності закріплюють його важливу роль, згадуючи в преамбулах та основних положеннях[622].

620 [620] Директива Європейського парламенту і ради 2009/18/ЄС від 23 квітня 2009 року про фундаментальні принципи, що регулюють розслідування аварій у секторі морського транспорту, та внесення змін до директиви ради 1999/35/ЄС та директиви Європейського парламенту і ради 2002/59/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-09#Text

621 [621] Resolution A.1075(28). URL: https://surl.li/bbskzz

[622] Плачкова Т. М. Інституціоналізація системи органів управління безпекою мореплавства в Україні. *Lex Portus.* 2018. № 1. С. 115–126. URL: https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2018.9

На думку О. О. Балобанова, безпека мореплавства охоплює чотири основні складові частини: здійснення безаварійного плавання; охорону людського життя від небезпек моря; екологічну охорону Світового океану; охорону суден і людини від тероризму і піратства[623].

Безпека мореплавства — це сукупність міжнародно-правових заходів, які спрямовані на уникнення аварійних випадків з метою збереження життя та здоров'я людини, яка задіяна в морегосподарській діяльності, матеріальних цінностей та екології морського середовища[624].

Такі правила складаються з: розробки інструкцій з імплементації міжнародних стандартів; методів забезпечення відповідності вимогам документів ІМО, із задіянням вільного від адміністрації аудиту та інспектування; засоби забезпечення відповідності щодо підготовки і дипломування моряків; методи забезпечення механізмів проведення розслідувань аварійних випадків на морі. Держави повинні створювати умови впровадження механізмів виявлення та виключення причини будь-якого недотримання міжнародних конвенцій з метою застереження повторних порушень, а саме: систематизацію та аналіз випадків недотримання; виконання потрібних коригуючих дій; ознайомлення задіяних заходів у випадку їх неефективності.

У Кодексі зазначається, що відповідно до загальних положень конвенцій ІМО, держави повинні забезпечити механізм щодо прийняття законів для виконання цих документів. Тобто конвенції мають бути імплементовані у внутрішнє право, і урядам потрібно сприяти виконанню нових і змінених документів ІМО.

Зазначені положення Кодексу ІМО були розроблені як методичні рекомендації державам з метою надання допомоги в налагодженні внутрішньодержавної роботи по реалізації міжнародних договірних зобов'язань загалом (зокрема, з охорони людського життя на морі).

---

[623] Балобанов О. О., Кулієв А. Ю., Федчун Н. О. Міжнародно-правове регулювання та безпеки на морському транспорті : навч. посіб. / Одес. нац. морськ. унів. Одеса, 2012. 138 с.

[624] Переверзєва О. С., Барбул П. О. Міжнародно-правове забезпечення безпеки та охорони морського середовища Азово-Чорноморського регіону в умовах агресії російської федерації проти України : кол. монографія. Per Aspera ad astra. Київ–Одеса : Фенікс, 2025. С. 132.

Кодексу з імплементації інструментів ІМО надано статус щодо обов'язкового аудиту держав — членів ІМО і впроваджено оцінку виконання державою вимог міжнародних документів, що свідчить про нагальну потребу налагодження імплементаційної діяльності в Україні.

Україна після набуття нею незалежності закріпила в Конституції України положення про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України[625]. Зокрема, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» містить положення: «Якщо міжнародним договором України… встановлені інші правила, ніж ті, які передбачені у відповідному законодавстві України, застосовуються правила міжнародного договору»[626].

Водночас питання правового забезпечення в Україні щодо охорони людського життя на морі є доволі актуальними, що зумовлено об'єктивними обставинами та викликами, які загострюються в умовах триваючої повномасштабної російської воєнної агресії проти України. Отже, питання імплементації положень вказаних конвенцій до національного законодавства України потребують правового аналізу.

Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року у внутрішнє право України стосовно охорони людського життя на морі.

Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74) — міжнародно-правовий документ, розроблений під егідою ІМО, яка є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. Укладена у м. Лондоні (Велика Британія) 01.11.1974 року, набула чинності 25.05.1980 року і замінила Міжнародну конвенцію з охорони людського життя на морі від 17.06.1960 року[627]. У 1988 році до Конвенції був прийнятий Протокол на Міжнародній конференції з гармонізованої системи обстеження та оформлення

625 [625] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

626 [626] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15

[627] Охорона людського життя на морі. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н-П. 720 с.

свідоцтв. У 1992 році ІМО було видано так званий Консолідований текст Конвенції. У 9–13 грудня 2002 року у м. Лондоні (Велика Британія) на Дипломатичній конференції з морської безпеки (Лондон) до розділу XI було прийнято поправки, що набрали чинності 1 липня 2004 року. Україна є учасницею Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74). Конвенція сприяє підвищенню рівня безпеки людського життя на морі, встановлюючи за спільною згодою єдині принципи та правила. Відповідно до розділу V «Про безпеку мореплавства» система тривожної сигналізації ходової вахти на мосту (BN WAS) — інформація про льоди, льодова розвідка, повідомлення про катастрофи, пошуки, спасіння, штормтрапи, УКВ МСС.

У червні 1996 року на 66-й сесії Комітету з безпеки на морі ІМО було прийнято резолюцію MSC.48 (66)[628] та затверджено Міжнародний кодекс з рятувальних засобів, підготовлений на базі положень частини С глави III «Рятувальні 154 засоби та пристрої» Конвенції SOLAS Підкомітетом ІМО з рятувальних засобів, пошуку та рятування. Цей Кодекс набув чинності 1 липня 1998 року. В процесі експлуатації суден безпека мореплавства забезпечується низкою юридичних заходів комплексного характеру. Важливою ланкою у системі забезпечення безпеки мореплавства є людський фактор. У багатьох випадках, як показують розслідування, головною причиною інцидентів та катастроф є людина — помилки командного складу, рядових моряків, лоцманів, берегових служб тощо. Про це свідчать такі статистичні дані: причиною 25 % загальної кількості аварійних морських подій є помилки комскладу; 16 % — помилки рядових моряків; 12 % — пошкодження корпусів; 11 % — відмови устаткування; 10 % — помилки берегових служб. Відповідно до положень Конвенції SOLAS судно повинно бути укомплектовано екіпажем у належній кількості й належної кваліфікації[629].

В Україні здійснено кроки, спрямовані на імплементацію положень Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 1992 року № 350 «Про прийняття Україною

[628] International Life-saving Appliance (LSA) Code : Resolution MSC.48(66). URL: http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1998/TS0044.pdf

628

[629] Аверочкіна Т. В., Планкова Т. М. Генеза міжнародно-правового регулювання забезпечення безпеки мореплавства. Lexportus. 2016. № 2. С. 153–154.

поправок 1981, 1989 та 1990 років і Протоколу 1988 року до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 року» 1) необхідно погодитися з пропозицією Міністерства закордонних справ України про прийняття Україною поправок 1981, 1989 та 1990 років і Протоколу 1988 року до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 року; 2) доручити Міністерству закордонних справ України оформити документи про прийняття Україною поправок 1981, 1989 та 1990 років і Протоколу 1988 року до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 року та здати зазначені документи на зберігання депозитарію вказаної Конвенції Генеральному секретареві Міжнародної морської організації[630].

Положення щодо регламентації охорони людського життя на морі містяться, зокрема, у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України» від 10.08.2023 року № 3325-IX; у Постанові Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України» від 30.06.2023 року № 3216-IX; у Кодексі торговельного мореплавства України; у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 року № 1207-VII; у Законі України «Про морську економічну зону України» від 16.05.1995 року № 162/95-ВР; у Законі України «Про морські порти України» від 17.05.2012 року № 4709-VI; у Наказі № 621 Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту» від 17.11.2021 року.

Так, Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України від 10.08.2023 року № 3325-IX встановлює у розділі XX «Перехідні положення»: підрозділ 2 доповнити пунктом 96 такого змісту: «Тимчасово, до 1 січня 2024 року, звільняються від оподаткування податком на додану

630 [630] Про прийняття Україною поправок 1981, 1989 та 1990 років і Протоколу 1988 року до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 року : постанова КМ України від 26 червня 1992 року № 350. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-92-%D0%BF#Text

вартість операції з ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту морських суден для використання виключно як пошуково-рятувальні одиниці з метою виконання міжнародних договорів України у сфері охорони людського життя на морі, оснащення, обладнання, спорядження, запасних частин та агрегатів таких суден, спорядження, оснащення та обладнання пошуково-рятувальних команд таких суден, що призначені виключно для проведення операцій з пошуку і рятування людей, які зазнають лиха на морі у морському пошуково-рятувальному районі України, визначених підпунктом 17 пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України та оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного бюджету. У разі нецільового використання зазначених товарів платник податку зобов'язаний сплатити суму податку на додану вартість, що мала бути сплачена при ввезенні на митну територію України таких товарів, а також сплатити пеню відповідно до закону»[631].

В Україні була прийнята Постанова ВР України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України» від 30.06.2023 року № 3216-IX. Так, відповідно до Митного кодексу встановлено пунктом 4 розділу XXI доповнено підпунктом 17 згідно із Законом № 3324-IX від 10.08.2023 року про те, що до 1 січня 2024 року — морські судна для використання виключно як пошуково-рятувальні одиниці з метою виконання міжнародних договорів України у сфері охорони людського життя на морі, оснащення, обладнання, спорядження, запасні частини та агрегати таких суден, спорядження, оснащення та обладнання пошуково-рятувальних команд таких суден, що призначені виключно для проведення операцій з пошуку і рятування людей, які зазнають лиха на морі в морському пошуково-рятувальному районі України, оплата вартості яких здійснюється за рахунок коштів державного бюджету та які класифікуються за такими кодами згідно з УКТ ЗЕД[632].

631

632

[631] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України : Закон України від 10.08.2023 року № 3325-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-20#Text

[632] Митний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

Відповідно до Кодексу торговельного мореплавства — ст. 23 «Про допуск судна до плавання» та ст. 352 «Межі відповідальності» — судно може бути допущене до плавання тільки після того, як буде встановлено, що воно задовольняє вимоги безпеки мореплавства, охорони людського життя і навколишнього природного середовища. Межі, якими може обмежуватися відповідальність осіб, зазначених у статтях 348 і 355 цього Кодексу, є: а) щодо вимог, викликаних втратою життя або ушкодженням здоров'я: для судна місткістю не більше 500 одиниць — 333 000 розрахункових одиниць; для судна, місткість якого перевищує 500 одиниць, до зазначеної суми додається така сума на кожну одиницю: від 501 до 3000 одиниць — 500 розрахункових одиниць; від 3001 до 30 000 одиниць — 333 розрахункові одиниці; від 30 001 до 70 000 одиниць — 250 розрахункових одиниць; понад 70 000 одиниць — 167 розрахункових одиниць; б) щодо будь-яких інших вимог: для судна місткістю не більше 500 одиниць — 167 000 розрахункових одиниць. До зазначеної суми додається така сума на кожну одиницю: від 501 до 30 000 одиниць — 167 розрахункових одиниць; від 30 001 до 70 000 одиниць — 125 розрахункових одиниць; понад 70 000 одиниць — 83 розрахункові одиниці. Якщо сума, обчислена стосовно вимог, пред'явлених у зв'язку з втратою життя або ушкодженням здоров'я, є недостатньою для оплати повністю таких вимог, то сума, обчислена стосовно таких вимог, використовується для оплати несплаченого залишку цих вимог на пропорційній основі нарівні з будь-якими іншими вимогами, передбаченими пунктом «б» частини першої цієї статті. Для цілей обмеження відповідальності: 1) під місткістю суден з механічним двигуном слід розуміти чисту місткість судна з додаванням до неї об'єму машинного відділення, а під місткістю решти суден — їх чисту місткість; 2) межі відповідальності будь-якого рятівника, що діє не на судні або що діє виключно на судні, якому або стосовно якого він надає послуги з рятування, обчислюються на підставі місткості в 1500 одиниць [633]. Так, згідно зі ст. 17 «Про компетенцію уповноважених органів України щодо запобігання забрудненню морського середовища» Закону України «Про морську економічну зону України» від 16.05.1995 року № 162/95-ВР установлено, що у разі, коли існують достатні підстави вважати, що судно,

633

[633] Кодекс торговельного мореплавства України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text

яке здійснює плавання у виключній (морській) економічній зоні України, порушило вимоги законодавства України або міжнародного права щодо запобігання забрудненню морського середовища, спеціально уповноважені органи України мають право вимагати від цього судна інформацію, необхідну для того, щоб установити, чи було вчинено порушення, і провести огляд цього судна у разі відмови дати пояснення або якщо одержані пояснення суперечать очевидним фактам[634]. Стаття 13 «Про основи державного регулювання діяльності в морському порту» Закону України «Про морські порти України» від 17.05.2012 року № 4709-VI закріплює положення про те, що у розділі ІІІ «Про державне регулювання діяльності, управління в морському порту» закріплено, що державне регулювання діяльності в морському порту здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах морського і внутрішнього водного транспорту, національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, іншими центральними органами виконавчої влади в межах їх повноважень з метою забезпечення: безпеки мореплавства, життя і здоров'я громадян[635].

Відповідно до ст. 2 «Мета Закону» Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 року № 1207-VII визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії російської федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, визначає особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму, додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. У ст. 3 закріплено, що тимчасово окупована територія 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово

634

635

[634] Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text

[635] Про морські порти України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text

окупованих російською федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України[636].

У п. 2 розділу V «Права капітана морського порту та Служби» Наказу Міністерства інфраструктури України від 17.11.2021 року № 621 «Про затвердження Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту» закріплено розпорядження капітана морського порту з питань забезпечення безпеки мореплавства і порядку в порту, що входять до його компетенції, обов'язкові для всіх суден, юридичних і фізичних осіб, які перебувають на території та акваторії морського порту, та працівників Служби.

Розпорядження капітана морського порту, які містять приписи щодо усунення порушень законодавства, затримки судна, вантажу, вимоги щодо заборони діяльності, експлуатації об'єктів, виконання робіт, встановлення обов'язкового лоцманського проведення оформлюються за формою, що додається.

Реєстрація розпоряджень капітана морського порту здійснюється у Журналі реєстрації та обліку розпоряджень капітана морського порту, який ведеться за формою, що додається, повинен бути пронумерований, прошнурований і скріплений печаткою. Відповідальний за ведення Журналу працівник Служби визначається розпорядженням капітана морського порту. Контроль за виконанням розпоряджень капітана морського порту здійснюють працівники Служби, визначені капітаном морського порту, та капітан морського порту. Розпорядження капітана морського порту можуть бути скасовані в порядку, встановленому законом[637].

В Україні заснована Державна установа «Держгідрографія», яка в межах компетенції на належному рівні виконує вимоги глави V Конвенції СОЛАС, а саме: виконує правила, пов'язані із забезпеченням передачі навігаційних та метеорологічних попереджень, виконує функції національної гідрографічної служби, зокрема щодо

636

637

[636] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

[637] Про затвердження Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту : Наказ Міністерства інфраструктури України від 17.11.2021 № 621. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-21#Text

встановлення та експлуатації засобів навігаційного забезпечення, встановлення шляхів руху суден[638].

Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 року у внутрішнє право України в контексті охорони людського життя на морі.

Міжнародна конвенція про пошук і рятування на морі 1979 року — міжнародно-правовий документ, розроблений під егідою ІМО, яка є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. Укладена у м. Гамбурзі (ФРН) 27.04.1979 р., набула чинності 22.06.1985 року. Конвенція була змінена резолюціями ІМО MSC.70(69) і MSC.155(78). Значні зміни відбулися у 1998 та 2004 роках[639]. 17.11.1992 року Україна приєдналася до Конвенції згідно з Постановою ВР України «Про приєднання України до міжнародної конвенції з пошуку і рятування на морі 1979 р.» № 2786-XII. Конвенція спрямована на надання допомоги людям, які зазнають лиха на морі, і прийняттю кожною прибережною державою належних і ефективних заходів щодо встановлення спостереження за рухом суден з берега і організації пошуку і врятування. Положення Міжнародної конвенції про пошук та рятування на морі 1979 р. визначає обов'язки щодо рятування людей на морі. Так, відповідно до розділу 2 п. 2.1 «Про заходи щодо забезпечення і координації пошуку і рятування» сторони забезпечують вжиття необхідних заходів у справі секретарю інформацію про свою організацію пошуку і рятування і, надалі, про її істотну зміну, включаючи відомості про: 1) національну морську пошуково-рятувальну службу; 2) місцезнаходження створених забезпечення належного пошуку і рятування людей, що терплять лихо на морі біля їх берегів, та п 2.2 «Про координацію пошуково-рятувальних засобів» сторони забезпечують координацію засобів, які необхідні для пошуку і рятування біля їх берегів.

Згідно з Конвенцією капітан судна, що перебуває в морі, зобов'язаний надати допомогу будь-якій особі, яка опинилася в небезпеці, наскільки це можливо без серйозного ризику для його судна та екіпажу. Держави повинні забезпечити, щоб судновласники та капітан судна виконували цей обов'язок.

638

[638] Держгідрографія. URL: https://www.hydro.gov.ua/?p=5771

[639] Gallagher Anne. The International Law of Migrant Smuggling. Cambridge University Press. 2004. C. 84.

В Україні здійснено кроки, які спрямовані на імплементацію положень Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р., а саме постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 227 затверджено Положення про національну систему пошуку і рятування на морі. У п. 3 Положення встановлено, що національна система пошуку і рятування на морі — сукупність органів управління та суб'єктів пошуку і рятування на морі за переліком згідно з додатком 1, належних їм сил і пошуково-рятувальних засобів, що забезпечують здійснення спостереження за рухом суден з берега, зв'язку та координації пошуку і рятування людей на морі у морському пошуково-рятувальному районі України, надання допомоги людям, які зазнають лиха на морі, включаючи надання їм медичних консультацій, а також надання медичної допомоги постраждалим або їх евакуації з використанням повітряних і морських суден, участь у проведенні авіаційного пошуку і рятування людей у межах районів польотної інформації в акваторії Чорного та Азовського морів, виконання інших міжнародних зобов'язань України у сфері охорони людського життя на морі, та у п. 4 сили і засоби суб'єктів пошуку і рятування на морі залучаються до авіаційного пошуку і рятування на морі відповідно до цього Положення, інших актів законодавства та міжнародних договорів України, а також відповідно до Керівництва з міжнародного авіаційного та морського пошуку і рятування Міжнародної морської організації (ІМО) та Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО). Пунктом 21 Положення передбачено, що Морська пошуково-рятувальна служба забезпечує координацію Державним морським рятувально-координаційним центром та морськими рятувальними підцентрами операції з пошуку і рятування у морському пошуково-рятувальному районі України, складає спільні з суб'єктами пошуку і рятування на морі плани взаємодії з Державним морським рятувально-координаційним центром; вживає заходів із забезпечення виконання вимог міжнародних договорів і законодавства України у сфері пошуку і рятування та охорони людського життя на морі.

Митним кодексом України встановлено терміни «пошуково-рятувальна одиниця», «пошук», «рятування» та «пошуково-рятувальний район», які вживаються у значеннях, наведених у Міжнародній конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р. Термін «пошуково-рятувальна команда» означає підготовлений персонал пошуково-рятувальної одиниці, забезпечений спорядженням, оснащенням

та обладнанням, що призначені для швидкого та ефективного проведення операцій з пошуку і рятування людей, які зазнають лиха на морі.

Кодекс торговельного мореплавства України у ст. 1 встановлює, що цей Кодекс регулює відносини, що виникають з торговельного мореплавства. Під торговельним мореплавством у цьому Кодексі розуміється діяльність, пов'язана з використанням суден для перевезення вантажів, пасажирів, багажу та пошти, рибогосподарської діяльності, розвідки та видобування корисних копалин, пошуку і рятування людей, що зазнали лиха на морі, виконання буксирних, криголамних і аварійно-рятувальних операцій, навігаційно-гідрографічних робіт, прокладання кабелю, а також для інших господарських, наукових і культурних цілей. У ст. 62 «Обов'язки капітана судна у разі воєнної небезпеки, піратських дій, небезпеки захоплення судна» Кодексу закріплено, що у випадку воєнної небезпеки, піратських дій капітан судна зобов'язаний вжити всіх необхідних і можливих заходів до рятування людей, які перебувають на судні, і недопущення захоплення судна, документів, вантажу та іншого майна, що знаходяться на ньому.

Так, Законом України «Про внутрішній водний транспорт» від 03.12.2020 р. № 1054-IX у ст. 10 «Державний нагляд і забезпечення реалізації державної політики у сфері торговельного мореплавства» встановлено, що державний нагляд і забезпечення реалізації державної політики у сфері торговельного мореплавства покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері морського транспорту, який здійснює: організацію і контроль здійснення навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, пошуку

і рятування людей, які зазнали лиха на морі, дипломування моряків, а також контроль за здійсненням охорони суден і портових засобів тощо.

Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції про рятування 1989 року у внутрішнє право України в контексті охорони людського життя на морі.

Міжнародно-правовий документ — Міжнародна конвенція про рятування 1989 р. була прийнята на Міжнародній конференції з рятування, скликаній ІМО у штаб-квартирі ІМО з 17 по 28 квітня 1989 року та укладена 28.04.1989 р. у м. Лондоні (Велика Британія). Основною метою Конвенції про рятування було узгодити традиційні

правила рятування, кодифіковані в Конвенції про уніфікацію деяких норм права щодо рятування на морі, прийнятій у Брюсселі у 1910 р., з сучасною практикою та юрисдикційними принципами, а також, зокрема, врахувати зростаючу міжнародну стурбованість щодо захисту морського середовища. Для досягнення цієї мети, на прохання Юридичного комітету, ІМО провела огляд принципів приватного права рятування та подала проєкт тексту, який згодом був ретельно розглянутий Комітетом. Окрім оновлення загальних правил щодо рятування, у текст введено нові положення, щоб заохотити рятувальників враховувати морське середовище під час проведення рятувальних операцій, забезпечуючи рятувальникам належну фінансову компенсацію за їхні зусилля щодо захисту довкілля[640]. Конвенцією у ст. 1 надано визначення термінів: а) «рятувальна операція» — це будь-яка дія чи діяльність, що здійснюються для надання допомоги судну чи будь-якому іншому майну, які перебувають у небезпеці в судноплавних водах чи в будь-яких інших водах; б) «судно» — будь-яке судно чи плавучий засіб чи будь-яка структура, здатна здійснювати плавання; с) «майно» — будь-яке майно, яке не прикріплене постійно й навмисно до узбережжя, та включає фрахт, який знаходиться під загрозою; д) «шкода навколишньому середовищу» — суттєва фізична шкода здоров'ю людини або морській флорі й фауні чи ресурсам у прибережних або внутрішніх водах чи в районах, прилеглих до них, заподіяна забрудненням, зараженням, пожежею, вибухом або іншими подібними значними інцидентами; е) «сплата» — будь-яка винагорода, сплата чи компенсація, яка сплачується згідно із цією Конвенцією; ф) «Організація» — Міжнародна морська організація; ж) «Генеральний секретар» — Генеральний секретар Організації. Згідно зі ст. 10 «Про обов'язок надавати допомогу» у Конвенції закріплено: 1. Кожний капітан зобов'язаний, наскільки він у змозі це зробити, не піддаючи суттєвій небезпеці своє судно та осіб, що знаходяться на ньому, надавати допомогу будь-якій особі, якій загрожує загибель на морі. 2. Держави-учасниці вживають необхідних заходів для забезпечення виконання зобов'язання, зазначеного в пункті 1.3. Власник судна не несе жодної відповідальності за порушення капітаном зобов'язання, зазначеного в пункті 1.

[640] The travaux préparatoires of the convention on salvage, 1989. Comité Maritime International Mechelsesteenweg 196, 2018. ANTWERP, Belgium. P. 9.

8 січня 1997 р. до Конвенції про рятування від 1989 р.[641] приєдналася Австралія. У документі про приєднання цієї країни міститься застереження: «Австралія не зобов'язується застосовувати положення Конвенції за умов, визначених підпунктами (a), (b) та (d) пункту 1 статті 30 Конвенції». Тобто приєднання відбулося з певними застереженнями до ст. 30 Конвенції[642].

14 листопада 1994 року до Конвенції про рятування від 1989 р. шляхом ратифікації[643] приєдналася Канада. Документ про ратифікацію Канадою також супроводжувався застереженням: «Відповідно до статті 30 Міжнародної конвенції про рятування 1989 р. Уряд Канади залишає право не застосовувати положення цієї Конвенції, коли майно, стосовно якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні»[644].

Для Хорватії вирішальне значення мало засідання Палати представників Хорватського парламенту 5 червня 1998 р. Тому вже 10 вересня 1998 р. ця країна приєдналася до Конвенції про рятування від 1989 р.[645]. Документ про приєднання Хорватії також містив застереження: «Відповідно до пунктів 1 (b) та (d) статті 30 Міжнародної конвенції про рятування 1989 р. Республіка Хорватія заявляє про те, що залишає за собою право не застосовувати положення Міжнародної конвенції про рятування: якщо рятувальні операції мають місце у внутрішніх водах без застосування жодного судна; якщо майно, стосовно якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні»[646].

16 травня 2001 р. німецький Бундестаг схвалив Конвенцію про рятування 1989 р., яка набула чинності 8 жовтня 2001 р. для

641

642

643

644

645

646

[641] Salvage convention 1989. P. 3. URL: https://surl.li/scmhhl

[642] Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

[643] Salvage convention 1989. P. 3. URL: https://surl.li/scmhhl

[644] Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

[645] Salvage convention 1989. P. 3. URL: https://surl.li/scmhhl

[646] Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

Німеччини[647]. Документ про ратифікацію Німеччиною містить таке застереження: «Шляхом відступу від статті 4 (1) Федеративна Республіка Німеччина застосовуватиме положення цієї Конвенції, за винятком статті 21, до суден, що знаходяться у власності держави чи експлуатуються нею у некомерційних цілях або які мають під час проведення рятувальних операцій суверенний імунітет відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права. Відповідно до статті 30 (1) (d) Федеративна Республіка Німеччина залишає право не застосовувати положення цієї Конвенції, якщо майно, стосовно якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні»[648].

Палатою представників Нової Зеландії був прийнятий Закон про морський транспорт, який передбачав включення положень Конвенції про рятування 1989 р. до законодавства країни. Для Нової Зеландії Конвенція про рятування 1989 р. набула чинності 16 жовтня 2003 р.[649]. Документ про приєднання Нової Зеландії містить таке застереження та заяву: «Уряд Нової Зеландії, згідно зі статтею 30 (1) (d) Конвенції, залишає право не застосовувати положення Конвенції, якщо майно, стосовно якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні; та заявляє, що дія цього застереження поширюється і на Токелау»[650].

Мексика підписала Конвенцію на референдумі 20 вересня 1989 р. Сенат схвалив Конвенцію та 8 липня 1991 р. видав Законодавчий указ про прийняття Конвенції про рятування 1989 р. шляхом передачі документа про приєднання 10 жовтня 1991 р. ІМО. Закон Мексики про судноплавство у ст. 125 включає цю Конвенцію до внутрішнього права Мексики[651]. Документ про ратифікацію Мексиканськими Сполученими Штатами містить такі застереження і заяву: «Уряд

647 Salvage convention 1989. P. 4. URL: https://surl.li/scmhhl

648 Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

649 Salvage convention 1989. P. 4–5. URL: https://surl.li/scmhhl

650 Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

651 Salvage convention 1989. P. 4. URL: https://surl.li/scmhhl

Мексиканських Сполучених Штатів залишає право не застосовувати положення цієї Конвенції у випадках, зазначених у пунктах 1 (a), (b), (c) та (d) статті 30, одночасно вказуючи на те, що рятування розглядається як добровільна дія»[652].

У Королівстві Нідерланди Міжнародна конвенція про рятування 1989 р. набула чинності 10 грудня 1998 р.[653]. Документ про прийняття містить застереження: «Королівство Нідерланди залишає за собою право не застосовувати положення цієї Конвенції, якщо майно, щодо якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні». Прийняття Конвенції супроводжувалось також повідомленням, зробленим згідно з п. 2 ст. 4 Конвенції: «Королівство Нідерланди вирішило застосовувати Міжнародну конвенцію про рятування 1989 р. до військових кораблів або інших суден, описаних у пункті 1 статті 4 Конвенції за таких термінів та умов: відповідно до статті 554 Том 8 «Засоби руху та транспорт» Цивільного кодексу Королівства Нідерланди, з поправками від 2 липня 1997 р. Тому 8 Цивільного кодексу щодо рятувальних та деяких інших дій, розділі 2 «Підтримка», заголовку 6 зазначеного Тому 8, також застосовуватиме до рятувальних операцій військовими (-х) кораблями (-ів) чи інших некомерційних суден, що знаходяться у власності, експлуатації або чартері Королівства Нідерланди або іншої держави, яка заявила про застосування Конвенції до такого типу кораблів та суден»[654].

В Україні здійснено кроки, які спрямовані на імплементацію положень Міжнародної конвенції про рятування 1989 р., а саме: Україна приєдналася до Конвенції відповідно до Закону України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про рятування 1989 р.» від 22.03.2017 р. № 1968-VIII. Згідно зі ст. 30 Конвенції Україна зберігає за собою право не застосовувати положення Конвенції: якщо рятувальна операція має місце у внутрішніх водах України, та всі судна, з якими пов'язані такі дії, є суднами внутрішнього плавання; якщо рятувальні операції мають місце у внутрішніх водах України

652

653

654

[652] Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

[653] Salvage convention 1989. P. 4. URL: https://surl.li/scmhhl

[654] Міжнародна конвенція про рятування 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_045#Text

без застосування жодного судна; якщо всі заінтересовані сторони є громадянами або юридичними особами України; якщо майно, щодо якого потрібно застосовувати рятувальні операції, є морським майном культурного характеру доісторичного, археологічного чи історичного значення та знаходиться на морському дні[655].

Згідно з Кодексом торговельного мореплавства України у його ст. 10 «Державний нагляд і забезпечення реалізації державної політики у сфері торговельного мореплавства» закріплено організацію і контроль здійснення навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства, пошуку і рятування людей, які зазнали лиха на морі, дипломування моряків, а також контроль за здійсненням охорони суден і портових засобів. Та відповідно до ст. 15 «Поняття судна» визначено, що торговельне судно — це самохідна чи несамохідна плавуча споруда, що використовується: 1) для перевезення вантажів, пасажирів, багажу і пошти, здійснення рибогосподарської діяльності (в тому числі риболовні судна), розвідки і добування корисних копалин, пошуку і рятування людей, які зазнали лиха на морі, буксирування інших суден і плавучих об'єктів, здійснення аварійно-рятувальних, навігаційно-гідрографічних, гідротехнічних робіт, обслуговування суден і пасажирів у морському порту (морському терміналі), піднімання майна, що затонуло в морі.

У п. 4 ст. 42 «Морські вимоги» Кодексу торговельного мореплавства України встановлено, що судно може бути арештоване тільки на морські вимоги. Морська вимога — це вимога, що виникає з права власності та інших майнових прав на судно, будівництво судна, управління, експлуатацію або комерційне використання судна, заставу судна чи здійснення заходів, пов'язаних з рятуванням судна, а саме вимога у зв'язку з: винагородою, що належить за здійснення рятувальних заходів або виконання вимог будь-яких договорів про рятування. Відповідно до розділу 6 «Винагорода за рятування на морі» у ст. 326 «Сфера застосування правил щодо винагороди за рятування на морі» закріплено, що правила цієї глави застосовуються у разі рятування морських суден, які знаходяться в небезпеці, а також у разі рятування морськими суднами суден внутрішнього плавання або будь-яких інших плаваючих об'єктів або таких, що

655

[655] Про приєднання України до Міжнародної конвенції про рятування 1989 року : Закон України від 22.03.2017 року № 1968-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1968-19#Text

буксируються, незалежно від того, в яких водах мало місце рятування, у тому випадку, якщо розгляд спору з питань рятування відбувається в Україні. Правила цієї глави не застосовуються до закріплених або плаваючих платформ, узбережних бурових установок, якщо такі платформи чи установки знаходяться на місці роботи, пов'язаної з дослідженням, експлуатацією або розробкою мінеральних ресурсів морського дна. Згідно зі ст. 328 «Право на винагороду» будь-яка з корисним результатом дія щодо рятування судна, що наразилося на небезпеку, вантажів та інших предметів, що знаходяться на ньому, а також щодо збереження фрахту і плати за перевезення пасажирів і багажу або іншого майна, так само як і навколишнього природного середовища дає право на отримання певної винагороди та ст. 330 «Рятування людей» від врятованих людей не вимагається ніякої винагороди. Рятівник людей, який взяв участь у наданні послуг у зв'язку з аварією, що зумовила необхідність рятування, має право на справедливу частку в належній рятівнику сумі за врятування судна або іншого майна чи відвернення або зменшення шкоди навколишньому природному середовищу та ст. 332 «Розмір винагороди». Розмір винагороди визначається угодою сторін, а за відсутності угоди — судом, господарським судом або Морською арбітражною комісією. Будь-яка угода про рятування, що була укладена в момент і під впливом небезпеки, може бути на вимогу однієї зі сторін визнана недійсною або змінена в судовому порядку, якщо буде визнано, що умови угоди є несправедливими. Розмір винагороди може бути зменшено або у винагороді може бути відмовлено, якщо рятівник з власної вини спричинив необхідність рятування або вчинив крадіжку, привласнив майно або вчинив інші протиправні дії.

Отже, Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про рятування 1989 р., але існують невідповідності між її положеннями та Кодексом торговельного мореплавства України. Так, у ст. 1 Конвенції закріплено поняття «рятувальна операція». А у Кодексі торговельного мореплавства України таке поняття не закріплено, що може призвести до правових колізій при розгляді спорів.

Конвенція забезпечує рятувальникам, у тому числі, належну фінансову компенсацію і за їхні зусилля щодо захисту довкілля, але Кодекс торговельного мореплавства у ст. 214 «Винагорода за рятування морі» встановлює винагороду тільки за рятування судна, яке зазнало збитків, і частки, належної судновому екіпажу.

Переважна більшість конвенцій у сфері торговельного мореплавства отримала згоду на обов'язковість в Україні шляхом їх ратифікації (приєднання, прийняття). Однією з причин неналежного рівня виконання міжнародних документів в Україні є стан імплементації положень поправок до міжнародних конвенцій ІМО, чинних для України. Згідно з порядком внесення та набуття чинності поправками, передбаченими конвенціями, такі поправки набувають чинності для України автоматично за умови відсутності заперечень, однак на національному рівні процедура їх імплементації належним чином не здійснюється. Іншою проблемою є те, що норми національного законодавства, які регулюють створення та функціонування системи охорони людського життя на морі, відстають від вимог міжнародних документів, які створюються на міжнародному рівні практикою нормотворчої діяльності ІМО та інших міжнародних організацій.

Щодо пропозиції стосовно ратифікації Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві від 2006 р.

Під егідою МОП була прийнята Конвенція МОП про працю в морському судноплавстві від 2006 р. Як зазначає А. В. Іванова, 26 лютого 2006 р. Міжнародна конференція праці на своїй 94-й (морській) сесії прийняла Конвенцію МОП про працю в морському судноплавстві (Конвенція МОП 2006 р.). Конвенція МОП 2006 р. містить усеосяжний набір глобальних норм, що побудований на нормах, уже визначених у 68 документах (конвенціях і рекомендаціях), спрямованих на врегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства, прийнятих МОП починаючи з 1920 р. Відповідно до ст. X зазначеної Конвенції вона переглядає тридцять шість «морських конвенцій». Україна є учасницею лише восьми з них. У Конвенції майже всі з цих наявних документів МОП, які можна визначити як міжнародні стандарти у сфері праці в морському судноплавстві, зведені разом у єдиний новий формат з деякими оновленнями, спрямованими на відображення сучасних умов і формулювань. Конвенція є «зведенням» чинного міжнародного права з питань урегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства[656].

Ратифікація цієї Конвенції також є важливою і для українських судновласників, адже через її відсутність суднам під українським

[656] Іванова А. В. Забезпечення умов праці і життя моряків на борту судна як елемент системи контролю держави порту. *Альманах міжнародного права.* 2021. Випуск 25. С. 88.

прапором може бути ускладнено доступ до іноземних портів. У зв'язку з цим варто пригадати, що Конвенція МОП 2006 р. не передбачає режиму найбільшого сприяння для держав, які її не ратифікували. Тож відсутність ратифікації цієї Конвенції Україною не звільнятиме українські судна та українських судновласників, що перебуватимуть під юрисдикцією (у портах і територіальному морі) держав — учасниць Конвенції, від повного виконання її вимог, що істотно ускладнить здійснення торговельного судноплавства для суден та судновласників України[657]. Отже, зазначена норма (режим найбільшого сприяння для держав) запозичена з відповідних конвенцій, прийнятих під егідою ІМО, таких як: Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 р. (SOLAS-74); Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків і несення вахти 1978 р. з поправками 1995 р. (STCW-78/95); Міжнародна конвенція із запобігання забрудненню із суден 1973 р. (MARPOL-73/78). Тому принципи, які закріплені ІМО з метою охорони людського життя і захисту морського середовища, вперше почали застосовуватися для забезпечення виконання норм трудового права[658].

До прийняття Конвенції про працю в морському судноплавстві від 23.02.2006 р. МОП вже мала окрему конвенцію, яка стосувалася приміщень для екіпажу на борту суден, — це Конвенція про приміщення для екіпажу на борту суден (додаткові положення) № 133 від 30.10.1970 р. Україна ратифікувала Конвенцію про приміщення для екіпажу на борту суден (додаткові положення) № 133 від 30.10.1970 р. відповідно до Постанови Верховної Ради України від 14.07.1993 р. № 3388-XII (3388-12*)*, яка окреслює вимоги, які ставляться до приміщень для екіпажу[659].

Компетентний орган держави-учасниці повинен буде приділити увагу виконанню вимог КПМС-2006, що стосуються розміру кают та інших житлових приміщень; опалення та вентиляції; шуму і вібрації, а також інших зовнішніх факторів; санітарно-гігієнічних зручностей; освітлення та лазарету. Причому такі вимоги конвенції досить

[657] Бабін Б. В. Правове забезпечення підготовки України до набуття чинності Конвенцією про працю в морському судноплавстві. *Актуальні проблеми держави і права.* 2013. С. 477.

[658] Іванова А. В. Забезпечення умов праці і життя моряків на борту судна як елемент системи контролю держави порту. Альманах міжнародного права. 2021. Випуск 25. С. 89.

[659] Конвенція про приміщення для екіпажу на борту суден (додаткові положення) № 133. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_058#Text

659

конкретні. Наприклад, згідно з підпунктом «е» п. 9 Стандарту А 3.1 КПМС-2006 «мінімальні внутрішні розміри ліжка становлять не менше 198 см на 80 см»[660]. Такий самий розмір вимагає і п. 10 ст. 5 розділу II Конвенції МОП 1970 р. про приміщення для екіпажу на борту суден (додаткові положення) № 133, як вищенаведеного, Україна приєдналась до Конвенції лише 24 серпня 1993 р.. Тобто до сьогодні ще існує велика кількість суден, спроєктованих раніше відповідно до вимог Конвенції МОП 1949 р. про приміщення для екіпажу на борту суден, відповідно до п. 16 ст. 10 якої мінімальні внутрішні розміри ліжка 190 см на 68 см[661]. Істотніше переглянуті нормативи площі кають тощо. Звичайно ж, більшість суден під українським прапором не відповідатимуть вимогам КПМС-2006, бо були спроєктовані без урахування її стандартів[662].

Ця Конвенція була кодифікована та інтегрована у Конвенцію про працю в морському судноплавстві від 23 лютого 2006 р. Імплементація норм Конвенції 2006 р. у внутрішнє право України з метою її ратифікації є шляхом до правового вирішення комплексу проблемних питань, пов'язаних із правовим статусом моряків. Законопроєктна робота у цьому напрямі вже проводилася у 2021 році, коли Міністерством інфраструктури України було підготовлено проєкти законів України «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. про працю в морському судноплавстві, з поправками» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Міжнародної організації праці 2006 р. про працю у морському судноплавстві, з поправками», які можуть бути використані для відповідних законодавчих розробок з метою впровадження міжнародних стандартів МОП у внутрішнє право України. Також приєднання України до цієї Конвенції 2006 р. є давно очікуваним кроком щодо працевлаштування людини (моряків) та охорони людського життя на морі[663]. Питання приєднання

660

661

662

663

[660] Конвенція Міжнародної організації праці 2006 року про працю в морському судноплавстві від 23 лютого 2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi/

[661] Конвенція МОП про приміщення для екіпажу на борту суден (переглянута 1949 р.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_029

[662] Дмитриченко І. В., Сандюк Г. О. До питання імплементації Конвенції МОП 2006 року про працю у морському судноплавстві в Україні. URL: https://surl.li/ouxrjr

[663] Ківалов С. В. Конвенція МОП 2006 року про працю в морському судноплавстві: шлях до ратифікації. Lex Portus. 2019. № 4(18). URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/70ed47f7-3ef3-4054-8649-4240f769a021/full

України до КПМС-2006 та вибору національних форм і механізмів її імплементації має велике значення для України, яка входить у десятку країн-постачальників робочої сили для світового флоту[664].

Щодо пропозиції стосовно схвалення Україною Женевської декларації про права людини на морі від 1 березня 2022 р.

Мета Женевської декларації про права людини на морі полягає в тому, щоб нагадати про існуючі правові зобов'язання, привернути загальну увагу до порушень прав людини на морі, сформувати спільну міжнародну відповідь на них та забезпечити ефективні засоби правового захисту для тих, хто став жертвою порушень. Загалом Декларація спрямована на просування культури дотримання прав людини на морі. Вельми важливо, щоб у морях і океанах постійно відстежувалися випадки порушення прав людини, оскільки всі права, перелічені у Додатку в Декларації, перебувають під загрозою.

Нижченаведене, у обов'язковому порядку, є прикладами тих ситуацій і дій, які були визначені як такі, що становлять серйозний ризик жорстокого поводження з людьми у морському середовищі. Наведений нижче список порушень і загроз правам людини, хоча й не є вичерпним, але є чітким і незаперечним набором прикладів, що викликають більш ніж достатню стурбованість, щоб виправдати розробку Женевської декларації про права людини на морі:

- Злочинне насильство та загроза життю та безпеці;
- Злочини на сексуальному ґрунті;
- Рабство та примусова праця у рибній промисловості;
- Порушення трудових прав у морському судноплавстві;
- Загрози добробуту моряків та працівників морського транспорту;
- Покинуті моряки;
- Порушення у різноманітності, рівності та інклюзивності;
- Дитяча праця;
- Незаконна змішана міграція та торгівля людьми[665].

Відповідно до Додатку В «Права людини, які застосовуються на морі» у Декларації встановлено, що міжнародне право в галузі прав

[664] Шемякин О. М., Савіч О. С. Програма імплементації Конвенції про працю в морському судноплавстві 2006 р. в Україні. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 1. С. 143–154.

[665] Додаток А: докази порушень прав людини на морі. Женевська декларація про права людини на морі. С. 5. URL: https://www.humanrightsatsea.org/sites/default/files/media-files/202307/GDHRAS_UKRAINIAN_Version_Updated_July_2023.pdf

людини є сукупністю правових норм, що розвиваються, та яке складається з комбінації інструментів міжнародного або майже універсального застосування та інших, що здійснюються на регіональному рівні. Для цілей Женевської декларації про права людини на морі, яка спеціально розроблена для глобального застосування, права та обов'язки, про які йдеться, здебільшого випливають із таких міжнародних документів: Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) (ГА ООН Резолюція 217, прийнята 10 грудня 1948 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) (прийнятий 16 грудня 1966 р., набув чинності 23 березня 1976 р.) Серія договорів ООН, том 999; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП) (прийнятий 16 грудня 1966 р., набув чинності 3 січня 1976 р.) Серія договорів ООН, том 993; Конвенція про права дитини (КПД) (прийнята 20 листопада 1989 р., набула чинності 2 вересня 1990 р.) Серія договорів ООН, том 1577; Конвенція про статус біженців (прийнята 28 липня 1951 р., набула чинності 22 квітня 1954 р.) Серія договорів ООН, том 189.

Приклади індивідуальних прав людини, які застосовуються на морі. Наступний список прав, що випливають із вищезгаданого списку інструментів, стосується прав, що мають важливе значення на морі. Список не є вичерпним, і ці джерела зведені до мінімуму для цілей цього Додатка: право на життя (ст. 3 ЗДПЛ; ст. 6, МПГПП); право не піддаватися тортурам (ст. 5 ВДПЧ; ст. 7, МПГПП; ст. 6, КПД); право на невидворення (ст. 33 Конвенції про статус біженців); право не піддаватися рабству (ст. 4 ЗДПЛ; ст. 8 МПГПП); право на ефективні засоби правового захисту (ст. 8 ЗДПЛ; ст. 2 МПГПП); право на свободу (ст. 3 ЗДПЛ; ст. 9 МПГПП); право не зазнавати безпідставного арешту та затримання (ст. 9 ЗДПЛ; ст. 9 МПГПП); право на недоторканність приватного життя (ст. 12 ЗДПЛ; ст. 17 МПГПП; ст. 16 КПД); право на свободу вираження поглядів (ст. 19 ЗДПЛ: ст. 19 МПГПП; ст. 13 КПД); право на свободу віросповідання (ст. 18 ЗДПЛ; ст. 18 МПГПП; ст. 14 КПД); право на пошук притулку (ст. 14 ЗДПЛ); право на свободу асоціацій (ст. 20 ЗДПЛ; ст. 22 МПГПП; ст. 15 КПД); право створювати профспілки та вступати до них (ст. 23 ЗДПЛ; ст. 22 МПГПП; ст. 8 МПЕСКП); право на сімейне життя (ст. 16 ЗДПЛ; ст. 23 МПГПП; ст. 10 МПЕСКП); права дитини (ст. 24 МПГПП; КП); право на справедливу винагороду та рівну оплату (ст. 23 ЗДПЛ; ст. 7 МПЕСКП); право на умови праці, які відповідають вимогам безпеки та гігієни (ст. 23 ЗДПЛ; ст. 7

МПЕСКП; ст. 32 КПД); право на відпочинок, дозвілля та оплачувану відпустку (ст. 24 ЗДПЛ; ст. 7 МПЕСКП; ст. 31 КПД); право на соціальне забезпечення (ст. 22 ЗДПЛ; ст. 9 МПЕСКП, ст. 26 КПД); право на освіту (ст. 26 ЗДПЛ; ст. 13 МПЕСКП; ст. 28 КПД); право на власність (ст. 17 ЗДПЛ)[666].

Проблематика прав людини на морі для сучасної науки міжнародного права і практики міжнародного співробітництва, в умовах сучасних цивілізаційних викликів, зумовлених триваючим збройним конфліктом російської федерації проти України, набуває надзвичайної актуальності. На тлі цих подій для всього цивілізованого світу постає нагальна проблема, зокрема, щодо вироблення ефективних механізмів забезпечення та захисту прав людини, у тому числі й на морі. Права людини є визначальним показником досягнень і рівня розвитку суспільства і держави, своєрідним мірилом демократії та верховенства права, справою усього міжнародного співтовариства. Більше того, набуття статусу країни — кандидата в Європейський Союз означає для України необхідність узгодження національного законодавства, зокрема морського, у тому числі, з європейськими стандартами прав людини на морі. Утвердження прав і свобод людини — це їх визнання державою, що в контексті реалізації може здійснюватися різними засобами, шляхом відповідних дій держави, її органів і посадових осіб, наприклад виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини в Конституції, інших законах, участю в підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини шляхом приєднання до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікації тощо. Схвалення Україною Декларації про права людини на морі в перспективі забезпечить більш широкої участі її громадянам, територіальним громадам, морегосподарствам у морській сфері з боку держав, що надають підтримку. Адже для неухильного дотримання державою-прапора, державою-порту, прибережними державами належить керівництвам у сфері морського права для тлумачення і застосування принципів, які можуть використовуватися іншими державами в силу авторитету, що набувають на практиці такі керівництва. Наголошується, що Женевська декларація прав людини на морі є інструментом м'якого

666

[666] Додаток В. Женевська декларація про права людини на морі. С. 12. URL: https://surl.li/snfssh

права з міжнародним авторитетом та важливим міжнародно-правовим стандартом, який впливатиме на повоєнну відбудову України[667].

У цьому контексті розглянемо переваги Женевської декларації про права людини на морі від 1 березня 2022 р. для України:

1. Глобальне лідерство держави в розробці нового морського міжнародного інструменту м'якого права. Уряд України розглядатиметься як світовий лідер у схваленні Женевської декларації про права людини на морі. Під час наслідків війни це могло б стати каталізатором більш широкої участі в морській сфері з боку держав, що надають підтримку, таким чином дозволивши Женевській декларації стати інструментом м'якого права з міжнародним авторитетом.

2. Женевська декларація про права людини на морі як документ перебуває на початку свого становлення та надає можливість державам вносити свої коментарі, робити доповнення, зміни та використовувати його як основу для подальшого опрацювання.

3. Міжнародна підтримка та захист прав людини на морі. Схвалення Україною засвідчило б лідерство держави у розробці нового міжнародного морського інструменту м'якого права та надало Україні ще один інструмент для боротьби з порушеннями прав людини на морі, скоєними російською федерацією проти України.

4. Женевська декларація про права людини на морі об'єднує міжнародне право в один документ та відображає міжнародне право та конвенції. Немає жодного нового обов'язку для Уряду України, лише користь від наявності єдиного інструменту, який об'єднує існуючі міжнародні конвенції для боротьби з агресією з боку російської федерації у сфері прав людини на морі.

5. Перевага для України бути однією із перших держав, яка схвалила Женевську декларацію про права людини на морі для післявоєнної розбудови та юридичного захисту.

6. Женевська декларація про права людини на морі перекладена дев'ятьма мовами (у т. ч. українською), вона має своєчасну можливість бути представленою на затвердження Уряду України[668].

---

[667] Переверзєва О., Омельченко Н. Міжнародно-правові стандарти прав людини на морі: перспективи розвитку в Україні. *Юридичний вісник.* 2023/4. С. 127.

668

[668] Онлайн-брифінг. Женевська декларація про права на морі отримала підтримку України. 14 червня 2023 р. URL: https://www.uail.com.ua/zhenevska-deklaratsiia-pro-prava-liudyny-na-mori/

Узагальнюючи, можна зробити висновок про те, що виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони людського життя на морі дало змогу виявити декілька системних недоліків національного імплементаційного механізму, а саме: неналежний стан упровадження положень поправок до міжнародних конвенцій ІМО і, як наслідок, відставання національного законодавства у морській сфері від вимог міжнародних документів; непослідовність державної морської політики та відсутність механізмів реалізації задекларованих заходів; уповільнений процес приєднання до конвенцій, важливих для забезпечення охорони людського життя на морі. Із зазначених недоліків пропонуються відповідні заходи, що здатні мінімізувати негативний вплив. Однак держава повинна розробити відповідну стратегію, яка б стандартизувала процес імплементації і застосування відповідних обов'язкових міжнародних документів, дотримання розроблених для цього рекомендацій, забезпечила б здійснення регулярного перегляду і перевірки ефективності виконання державою міжнародних зобов'язань. Також поза увагою законодавців залишається багато питань стосовно регламентації охорони людського життя на морі. Крім того, аналіз чинної нормативної бази свідчить, що на цей час заповнення існуючих прогалин доцільно здійснювати шляхом прямої трансформації — визнання міжнародного стандарту національним правом із перспективою надалі його узгодження з іншими документами національної і галузевої нормативно-правових баз.

Висновки

1. *Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р. у внутрішнє право України в контексті охорони людського життя на морі.*

При вивченні досвіду підготовки та приєднання України до Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р. на рівні співпраці держав–членів у рамках діяльності ІМО та відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 червня 1992 р. № 350 «Про прийняття Україною поправок 1981, 1989 та 1990 років і Протоколу 1988 р. до Міжнародної конвенції про охорону людського життя на морі 1974 р.» слід констатувати загальне визнання того, що в Україні процес трансформації норм Міжнародної конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р. у внутрішнє право України відбувся шляхом приєднання до поправок до Конвенції,

прийняття низки підзаконних актів України та внесення змін до законів України відповідно до зазначеної Конвенції (зокрема: у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України від 10.08.2023 р. № 3325-IX; у Постанові Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України щодо підтримки діяльності з охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних договорів України» від 30.06.2023 р. № 3216-IX; у Кодексі торговельного мореплавства України; у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 р. № 1207-VII; у Законі України «Про морську економічну зону України» від 16.05.1995 р. № 162/95-ВР; у Законі України «Про морські порти України» від 17.05.2012 р. № 4709-VI; у Наказі № 621 Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про капітана морського порту та службу капітана морського порту» від 17.11.2021 р. тощо). Імплементація міжнародно-правових норм у внутрішнє право України стосується охорони людського життя на морі щодо конструкції суден. Зокрема, це: впровадження вимог щодо конструкції суден: стійкості, конструкції корпусів, рятувальних засобів, навігаційного обладнання; міжнародні стандарти: вимоги до екіпажу суден щодо кваліфікації персоналу; засоби зв'язку: встановлення використання сучасних навігаційних систем, радіообладнання для забезпечення морської безпеки; перевірка та сертифікація: видача міжнародних сертифікатів для підтвердження на відповідність судна вимогам Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р.. Водночас норми Кодексу торговельного мореплавства України, які регулюють питання забезпечення безпеки судноплавства згідно зі ст. 57 «Обов'язки судновласника», містять важливе положення про впровадження функціонування системи управління безпекою та відповідають положенням Міжнародного кодексу з управління безпечною експлуатацією суден (МКУБ) і Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р.. Але при цьому ст. 57 Кодексу торговельного мореплавства України потребує доповнення в контексті суден, які залучено до регулярних перевезень, здійснення верифікації відповідності МКУБ документів про відповідність, тимчасових документів про відповідність, свідоцтва про управління безпекою та тимчасових свідоцтв про управління безпекою.

2. *Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р. у внутрішнє право України в контексті охорони людського життя на морі.*

За результатами приєднання України до Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р. згідно з Постановою Верховної Ради України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про пошук і рятування на морі 1979 р.» № 2786-XII можна констатувати, що в Україні процес трансформації норм Конвенції у внутрішнє право України відбувся шляхом приєднання до Конвенції, прийняття низки підзаконних актів України та внесення змін до законів України відповідно до зазначеної Конвенції, зокрема: у постанові Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 227 «Про Національну систему пошуку і рятування на морі», якою затверджено Положення про Національну систему пошуку і рятування на морі; у Митному кодексі України; у Кодексі торговельного мореплавства України; у Законі України «Про внутрішній водний транспорт» від 03.12.2020 р. № 1054-IX тощо. Імплементація міжнародно-правових норм у внутрішнє право України стосується забезпечення необхідних заходів у справі пошуку і рятування людей, що терплять лихо на морі біля їх берегів, координації діяльності ряду міжурядових організацій у справі забезпечення безпеки на морі і в повітряному просторі над ним, розвитку такої діяльності шляхом створення міжнародного плану пошуку і рятування на морі, який відповідає потребам морського судноплавства в справі рятування людини, яка зазнає лиха на морі, співробітництву між пошуково-рятувальними організаціями світу, а також між учасниками пошуково-рятувальних операцій на морі.

Крім того, норми Кодексу торговельного мореплавства України, які регулюють питання зв'язку на судні, згідно зі ст. 21 «Ідентифікація судна», були внесені зміни до Кодексу Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з перейменуванням центральних органів виконавчої влади» від 01.01.2022 р. № 885-VI у статті 21: частину другу викласти в такій редакції: «Порядок присвоєння судну назви, позивного сигналу, ідентифікаційного номера і номера вибірного виклику суднової станції супутникового зв'язку визначається центральним органом виконавчої влади в галузі транспорту та центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку».

Також були внесені зміни до Закону України «Про внутрішній водний транспорт» від 03.12.2020 р. № 1054-IX, де у ст. 29 «Ідентифікація суден внутрішнього плавання» передбачено: 1. Ідентифікація судна внутрішнього плавання здійснюється за назвою та унікальним європейським ідентифікаційним номером судна, які присвоюються і наносяться на судно у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері внутрішнього водного транспорту, відповідно до міжнародних договорів України та з урахуванням вимог законодавства Європейського Союзу. Кожне судно може мати лише один унікальний європейський ідентифікаційний номер судна, який залишається незмінним протягом усього стр. його експлуатації. 2. Судну, обладнаному засобами зв'язку, присвоюються позивний сигнал та ідентифікаційний номер суднової станції морської рухомої служби, але потребують доповнень у частині даної ст. 21 Кодексу торговельного мореплавства України в контексті встановлення процедури системи управління безпекою, щоб ідентифікувати обладнання та технічні системи, раптова експлуатаційна відмова яких може призвести до виникнення небезпечних ситуацій для людини (моряка), судна, вантажу. Необхідно запровадити конкретні заходи, спрямовані на забезпечення надійності обладнання або систем, які повинні включати регулярні випробування резервних пристроїв та обладнання або технічних систем, які не використовуються на постійній основі.

3. *Щодо питання імплементації норм Міжнародної конвенції про рятування 1989 р. у внутрішнє право України в контексті охорони людського життя на морі.*

При вивченні досвіду зарубіжних країн та України в контексті приєднання до Міжнародної конвенції про рятування 1989 р. можна зробити висновок про те, що більшість країн, у тому числі Україна, приєдналися до даної конвенції із застереженням. Що стосується національного законодавства є пропозиція внести зміни у Кодекс торговельного мореплавства України щодо поняття «рятувальна операція», відсутність зазначеного визначення у Кодексі може призвести до правових колізій при розгляді спорів.

4. *Щодо питання ратифікації Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві від 2006 р..*

Гармонізація правової системи України з міжнародними стандартами щодо охорони людського життя на морі потребує насамперед імплементації норм міжнародного морського права та міжнародного

трудового права у внутрішнє право України у трудовій та соціальній сфері в контексті умов життя людини (моряків) на борту суден. Реалізація пріоритетності норм міжнародного морського права та міжнародного трудового права у правовій практиці України приводить до дослідження та більшою мірою ґрунтовного вирішення проблеми імплементації відповідних міжнародно-правових норм міжнародного морського права та міжнародного трудового права у внутрішнє право України. Існує потреба щодо удосконалення законодавства, яке має забезпечувати внутрішньодержавний правовий механізм реалізації міжнародно-правових норм у правовій системі України. Варто було б створити правові підстави для здійснення законодавчого і загалом правотворчого процесу саме у напрямі забезпечення імплементації норм Конвенції МОП 2006 р. у внутрішнє право України та інші нормативно-правові акти України, для узгодження національного законодавства з положеннями Конвенції в контексті умов життя людини (моряків) на борту суден. Метою імплементації Конвенції МОП про працю в морському судноплавстві 2006 р. є запровадження системи, яка забезпечує гідні умови праці та умови життя людини (моряків) на борту суден та інших аспектів життя та має охопити керівні структури держави, діяльність яких може вплинути на ступінь ефективності регламентації трудової та соціальної діяльності у судноплавстві. Соціальна діяльність є важливим аспектом життя людини (моряків) на борту суден. Вона охоплює взаємодію між членами екіпажу поза робочими обов'язками і є критично важливою для морської безпеки на суднах. Соціальна діяльність допомагає людині (морякам) швидше адаптуватися до життя на борту суден та інтегруватися в колективі.

5. *Щодо пропозиції стосовно схвалення Україною Женевської декларації про права людини на морі.*

Сьогодення вимагає особливої уваги до аналізу міжнародно-правових і національно-правових актів, які регулюють відносини у галузі прав людини на морі. Щодо сучасного стану та перспектив механізму забезпечення прав людини на морі варто окреслити те, що Женевська декларація про права людини на морі від 1 березня 2022 р. ґрунтується на наявних міжнародно-правових зобов'язаннях, вона висвітлює та роз'яснює їх і, у такий спосіб, надає державам практичні директиви щодо забезпечення захисту прав людини на морі. Отже, схвалення Женевської декларації про права людини на морі є позивним кроком у майбутньому для України. Схвалення Україною

Женевської декларації про права людини на морі від 1 березня 2022 р. засвідчило б лідерство держави у розробці нового міжнародного морського інструменту м'якого права та надало б Україні ще один інструмент щодо боротьби з порушеннями прав людини на морі, скоєними російською федерацією проти України.

CHAPTER 6. IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS RELATING TO THE PROTECTION OF HUMAN LIFE AT SEA INTO THE DOMESTIC LAW OF UKRAINE

A legal analysis of the regulation of legal relations on the protection of human life at sea was carried out in the context of the experience of Ukraine as a member state of the International Maritime Organization (hereinafter referred to as the IMO) with the aim of implementing international legal norms of relevant conventions into the domestic law of Ukraine in terms of:

– ensuring an increase in the level of safety of human life at sea, establishing international standards to ensure the safety of navigation and safety requirements for the construction, equipment and operation of ships in accordance with the International Convention for the Safety of Life at Sea of 1974;

– providing assistance to a person (seafarer) in distress at sea, implementing measures to coordinate search and rescue in accordance with the International Convention on Search and Rescue at Sea of 1979;

– establishing rules for conducting rescue operations at sea aimed at assisting a person in distress, as well as protecting property and the environment; ensuring the safety of navigation in accordance with the International Convention on Salvage of 1989;

– proposals for ratification by Ukraine of the ILO Maritime Labour Convention of 2006;

– proposals for Ukraine's approval of the Geneva Declaration on Human Rights at Sea of 2022.

The main direction of harmonizing Ukrainian legislation with international treaties is its harmonization with the legal systems of international organizations. It is through harmonizing Ukrainian legislation with the legal framework of international organizations that it is possible to more effectively improve Ukrainian legislation. An important role in the formation of international standards for the protection of human life at sea belongs to the IMO. It was within the framework of this organization that international conventions on the protection of human life at sea were developed and adopted.

Keywords: *protection of human life at sea, implementation, international organizations, international standards, convention, human rights, World Ocean, protection of the marine environment, domestic law, harmonization, international treaty, international legal norms*

Розділ 7

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХОДІВ У ВІДПОВІДЬ, ВЖИТИХ УКРАЇНОЮ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИМ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Повномасштабна агресія росії проти України істотно змінила статус нашої держави в світовій торгівлі. Якщо у 2018 р. Україна займала 53 місце у загальному рейтингу експортерів, а в 2021 р. цей показник, навіть, істотно покращився, оскільки Україна перемістилася на 48 місце, то вже в 2022 р. вона різко втратила свої позиції, опинившись на 63, а в 2023 — на 64 місці [669]. У 2024 р. українські експерти вже вимушені були констатувати, що «продовжується стабілізація зовнішньої торгівлі товарами, показники якої, однак, поки що не досягли рівня 2021 р., тобто рівня до початку повномасштабної збройної агресії рф проти України»[670].

Вже з перших днів агресії, державі довелося боротися за статус гаранта світової продовольчої безпеки. Адже зменшення розміру посівних площ, втрата урожаю через бойові дії та окупацію частини території України і, головне, блокада перевезень вантажів морем вже в 2022 р. загрожували якщо не голодом в країнах, що розвиваються, то істотним підвищенням цін на продовольство. «Наслідки війни в Україні відлунюють у всьому світі на тлі поступового та нерівномірного економічного відновлення після пандемії COVID-19, постійного зростання цін на продукти харчування та енергоносії, а також погіршення макроекономічних умов. Перебої в сільськогосподарському секторі України та обмежений експорт зменшують глобальне постачання продовольства, ще більше підвищують світові ціни на продукти харчування та, зрештою, збільшують і без того високий рівень інфляції внутрішніх цін на продукти харчування»[671] —

669 [669] Ukraine. https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector345id=2023&selector343id=Export&selector359id=HS2 На інтернет-платформі «Обсерваторія економічної складності» (англ. The Observatory of Economic Complexity) у вільному доступі представлені економічні показники по різним країнам світу з 2018 по 2023 рр. Вважаємо, що цей період часу є цілком репрезентативним для нашого дослідження, тобто таким, що дає можливість порівняти зовнішньо-торговельні показники України після 2014 р., тобто після анексії Криму та початку збройного конфлікту в Донбасі, із такими ж показниками після 2022 р., коли розпочалася широкомасштабна російська агресія проти України. Варто також додати, що представлений на інтернет-платформі рейтинг експортерів складається з 226 суб'єктів (держав та економічних територій) і в період, який нами розглядається, перше місце в ньому завжди посідав Китай.

670 [670] Зовнішня торгівля України товарами: підсумки 2024 року. https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-pidsumky-2024-roku

671 [671] WFP and FAO. 2022. Hunger Hotspots. FAO-WFP early warnings on acute food insecurity: June to September 2022 Outlook. Rome. https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/88904bfc-04c8-4723-8003-5754363b05b0/content

відзначалося в одному із спільних звітів Всесвітньої продовольчої програми ООН (далі WFP) та Продовольчої і сільськогосподарської організації (далі FAO), підготовленому у 2022 р.

Окрім цього, маємо констатувати, що продовження збройних дій протягом останніх трьох років ніяк не сприяло поліпшенню ситуації з їх виробництвом та експортом. Високі виробничі витрати, обумовлені не в останню чергу перебоями з електроенергію, дефіцитом робочої сили, знищенням сільськогосподарської інфраструктури, забрудненням земель вибуховими боєприпасами, скороченням площі оброблюваних земель, тощо продовжує загрожувати «життєздатності багатьох підприємств і, як наслідок, продовольчій безпеці України та її ролі на світових ринках»[672].

В результаті, через всі перелічені складнощі, Україні, наприклад, важко утримувати статус одного з провідних постачальників пшениці в світі, що був закріплений за нею впродовж десятиліть. Так, у 2018 р. обсяг експорту пшениці становив 2,19 млрд. $, що дорівнювало 4,65 % світового експорту цієї культури[673]. У подальші три роки ці показники постійно зростали, досягнувши в 2021 р., відповідно, 5,86 млрд. $ та 8,03 %[674]. Однак, у 2022 р. відбулося послаблення позицій України на цьому сегменті ринку сільськогосподарської продукції, оскільки пшениці було продано тільки на 3,59 млрд. $, що становило 7,52 % від загального обсягу її експорту в світі[675]. В наступному році, Україна експортувала пшеницю на ще меншу суму, а саме на 3,2 млрд. $, що, однак, у відсотках становило довоєнний рівень участі нашої держави в глобальному експорті цієї групи продовольчих товарів і складало 8,09 %[676]. Цей дисонанс пояснюється

672

673

674

675

676

[672] FAO. 2025. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises — Findings of a nationwide survey, October–November 2024. Rome. URL: https://doi.org/10.4060/cd6216en

[673] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector345id=2018&selector343id=Export&selector359id=HS4&selector1879id=usd

[674] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector2428id=Exporter&selector2432id=5&selector2430id=2018&selector345id=2021&selector359id=HS4&selector1879id=usd

[675] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector2428id=Exporter&selector2432id=5&selector2430id=2018&selector345id=2022&selector359id=HS4&selector1879id=usd

[676] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector345id=2023&selector343id=Export&selector359id=HS4&selector1879id=usd

зменшенням рівня світового експорту пшениці в цілому на 15, 8 %, порівняно з 2022 р.[677]

Поруч із зазначеним, слід враховувати, що через зростання світових цін на пшеницю, рівень одержаних за неї прибутків не є достатньо репрезентативним показником для оцінки ситуації із вирощенням цієї культури в Україні. Для об'єктивного аналізу необхідно враховувати обсяги вирощеної та експортованої продукції в тонах. І, власне, ці показники є не обнадійливими. Так, за оцінкою фахівців, «у 2024/2025 маркетинговому році (з липня по червень) Україна експортувала 40,1 млн тон зерна, що на 21% менше, ніж у попередньому році. … Найбільше скорочення спостерігалося в поставках … пшениці — на 2,7 млн тонн»[678]. Зрозуміло, що зменшення цього показника викликане не тільки погодними та економічними факторами. Ключову роль тут відіграє скорочення площі посіві пшениці, обумовлене окупацією частини території України. Щоправда, перехід сільськогосподарських товаровиробників на вирощення більш рентабельних видів зернових культур теж має місце. Отже, істотно виправити ситуацію можна буде лише після звільнення тимчасово окупованих територій.

Вивчаючи зміни в становищі України у світовій торгівлі, варто також звернути увагу на групи інших товарів, експорт яких істотно зменшився під час війни. Зокрема, якщо протягом 2018–2021 рр. напівфабрикати із заліза, поруч із кукурудзою, пшеницею, олією та залізною рудою, традиційно входили в п'ятірку товарів, що експортуються найбільше (й вони приносили прибуток у 3-4 мільярди доларів)[679], то починаючи з 2022 р. їх експорт значно скоротився й становив у 2022 р. 1,37 млрд. $[680], а в 2023 р. — 627 млн. $[681]. При-

677

678

679

680

[677] Ukraine. URL: https://surl.li/sdolve

[678] Мельник О. Україна зменшила експорт зерна на 21% у 2024/2025 році, але зберегла доходи завдяки зростанню цін. FINWAY. 2 липня 2025. URL: https://finway.com.ua/ukrayina-zmenshyla-eksport-zerna-2024/

[679] Див.: Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector2428id=Exporter&selector2432id=1&selector2430id=2023&selector345id=2023&selector359id=HS4&selector1879id=usd

[680] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector2428id=Exporter&selector2432id=1&selector2430id=2022&selector345id=2022&selector359id=HS4&selector1879id=usd&selector404id=2022

[681] Там само.

чини цього фахівці вбачають, передусім, у падінні світових цін на залізорудну сировину. Водночас, вони підкреслюють, що «в умовах війни зростання виробничих витрат та зменшення попиту у світі на деякі товари, зокрема металопродукцію, негативно позначилося на експортерах»[682]. Варто зазначити, що хоча залізна руда й надалі залишається однією з провідних статей українського експорту, прибутки від неї також суттєво знизилися, порівняно з довоєнним періодом. Окрім зниження світових цін на цей вид сировини та низки інших економічних чинників, така ситуація пояснюється тим, що «блокада українських портів Чорного моря унеможливила експортні постачання до традиційних ринків збуту — Китаю і країн Близького Сходу та Північної Африки»[683], а також, що «Україна втратила контроль над Запорізьким залізорудним комбінатом, який був захоплений російськими військами»[684].

Агресія Росії проти України призвела також до змін у географічній структурі та диверсифікованості ринків експорту української продукції та значної переорієнтації їх із сходу на захід. «З моменту анексії Криму Росією у 2014 році, Україна постійно скорочує обсяги торгівлі з Росією, яка у 2021 році поглинула лише 5% експорту України та забезпечила 8% її імпорту… За останні 10 років Молдова та Україна переорієнтували свій експорт з Росії на ЄС …, продовжуючи інтеграцію в економічний простір ЄС завдяки Угоді про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі[685] …»[686] — було підсумовано, наприклад, в Звіті Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Оцінка впливу війни Росії проти України на країни Східного партнерства». Дійсно, якщо звернутися до статистичних показників, то у 2018 р. Україна найбільше експортувала товарів у:

[682] Зовнішня торгівля України товарами: підсумки 2024 року. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/zovnishnya-torhivlya-ukrayiny-tovaramy-pidsumky-2024-roku

[683] Глущенко А. Як максимально використовувати потенціал ГЗК під час війни. URL: https://gmk.center/ua/posts/yak-maksimalno-vikoristovuvati-potencial-gzk-pid-chas-vijni/

[684] Там само.

[685] Мова йде про частину Угоди про асоціацію між Україною, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони 2014 р.

[686] OECD (2023), Assessing the Impact of Russia's War against Ukraine on Eastern Partner Countries, OECD Publishing, Paris, P. 46-47. URL: https://doi.org/10.1787/946a936c-en

682 683 686

росію (обсяг експорту становив 5,46 млрд $), Німеччину (3,13 млрд $), Італію (3,1 млрд $), Польщу (3,03 млрд $) та Китай (2,64 млрд $)[687]. До 2022 р. цей список залишався майже незмінним, хіба що в окремі роки Італія та Німеччина поступалися місцями Туреччині. В рік початку війни ситуація докорінно змінилася — росія більше не входила до кола держав, які найбільше імпортують українську продукцію. У 2022 та 2023 рр. основними імпортерами товарів з України стали Польща, Румунія, Туреччина, Китай та Німеччина[688].

Показники Державної служби статистики також підтверджують, що під час війни експорт товарів до росії припинився. Зокрема, вже у 2022 р. до неї було ввезено товарів на 473275,07699 тис. $, що становило тільки 13,9 % експорту від попереднього року[689], у 2023 р. вивезення товарів до росії не здійснювалося взагалі[690], однак у 2024 р. до цієї держави було експортовано чорних металів на суму 21043,16317 тис. $[691, 692], хоча у першому півріччі 2025 р. експорт до Росії знову дорівнював нулю[693]. Варто зауважити, що експорт чорних металів з України до росії, здійснюваний у 2024 р., привернув увагу журналістів, які подали відповідний запит до Державної митної служби України. Адже зрозуміло, що чорні метали (залізо, сталь, чавун тощо) є товаром, який використовується для виготовлення зброї, а отже його експорт вважається підтримкою військово-промислового комплексу країни-агресорки. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 1076 «Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської

687

689

690

691

692

693

[687] Ukraine. URL: https://oec.world/en/profile/country/ukr?selector2428id=Exporter&selector2432id=1&selector2430id=2022&selector345id=2018&selector359id=HS4&selector1879id=usd&selector404id=2022

[688] Там само.

[689] Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами в 2022 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[690] Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами в 2023 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[691] Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами в 2024 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[692] Країни за товарною структурою зовнішньої торгівлі України за січень-грудень 2024 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[693] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами в січні–липні 2025 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Федерації»[694] було заборонено вивезення за межі митної території України будь-яких товарів, торговельною країною та/або країною призначення яких є російська федерація.

З відповіді на запит журналістів випливало, що фактичної поставки чорних металів з України до росії у 2024 р. не було здійснено. А сума в 21043,16317 тис. $ з'явилася через завершення у 2024 р. однією з металургійних компаній України оформлення митної документації на товари, відправлені до росії ще до 24 лютого 2022 р. «Тобто, як пояснили в Митній службі, йдеться про операції, які відбулися раніше, а оформлення документів було завершено у 2024 році», що повністю відповідає чинному законодавству України[695].

Ще однією показовою для нашого дослідження державою, експорт до якої, через російсько-український збройний конфлікт, стрімко зводиться до нуля є білорусь. Так, у 2021 р. з України до цієї держави було ввезено товарів на суму 1479567,0416 тис. $, що становило 110 % від попереднього, 2020 р[696]. Однак, вже у 2022 р. до неї було експортовано товарів на суму 185972,85082 тис. $, що складало тільки 12,6 % від попереднього року[697]. В подальшому, ця цифра тільки знижувалася. Зокрема, у 2023 р. експорт до білорусі був мізерним і становив 3479,5 тис. $[698], у 2024 він був ще меншим — 1720,45599 тис. $[699], в свою чергу, у першому півріччі 2025 р. експорт до білорусі взагалі не здійснювався[700].

694

695

696

697

698

699

700

[694] Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 1076 від 27 вересня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2022-%D0%BF#Text

[695] Максимчук М., Кириченко А. Митна служба пояснила дані про експорт української сталі до РФ у 2024 році. Економічна правда. 20 лютого 2025 р. URL: https://epravda.com.ua/biznes/mitna-sluzhba-poyasnila-dani-pro-eksport-ukrajinskoji-stali-do-rf-torik-803498/

[696] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2021 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[697] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами за 2022 рік. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[698] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами в 2023 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[699] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами в 2024 році. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

[700] Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами в січні–липні 2025 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

Зміни, що відбулися в зовнішньоторговельному статусі України, безумовно, знайшли відображення і в її національному законодавстві, і в договірній практиці з іншими державами. Якщо говорити про внутрішнє законодавство, то Україною було прийнято низку нормативно-правових актів, націлених на заборону будь-яких торгових відносин з підприємствами держави-агресорки. Такий крок, безумовно, ніс низку переваг для оборонної спроможності України. Зокрема, унеможливлював постачання на територію ворога будь-яких матеріалів, придатних для виготовлення зброї, сприяв зменшенню можливостей витоку таємної інформації тощо. Мова йде, передусім, про дві Постанови Кабінету Міністрів України: «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» № 426 від 9 квітня 2022 р. [701] (далі Постанова № 426) та «Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації» № 1076 від 27 вересня 2022 р[702] (далі Постанова № 1076).

Однак, перед тим, як більш докладно розглянути їх положення, зауважимо, що Уряд України вжив ряд кроків, націлених на забезпечення легальності товарів, ввезених в Україну з росії напередодні агресії, але представлених для митного оформлення після 24 лютого 2024 р. Так, Постановою Кабінету Міністрів України № 426 від 9 квітня 2022 р. «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації»[703] було надано дозвіл здійснювати їх митне оформлення. Цікаво, що відповідне положення з'явилося у Постанові КМУ № 426 тільки у червні 2022 р.[704] і Уряд пояснював доцільність його включення необхідністю задоволення потреб Збройних Сил України, сектору безпеки і оборони, а також розвитку

701 [701] Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 426 від 9 квітня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text

702 [702] Про заборону вивезення товарів з України на митну територію Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 1076 від 27 вересня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-2022-%D0%BF#Text

703 [703] Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України № 426 від 9 квітня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text

704 [704] Про внесення зміни до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. № 426: Постанова Кабінету Міністрів України № 688 від 14 червня 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-punktu-1-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-9-kvitnya-2022-r-426-688-140622

економіки в умовах воєнного стану. Водночас, в період між 9 квітня 2022 р та 14 червням 2022 р. це питання аналогічним чином розв'язувалося Міністерством економіки України, яке, однак, пояснювало своє рішення дещо іншими причинами: необхідністю гарантувати стабільність провадження господарської діяльності та врахуванням загальновизнаного принципу права щодо зворотної дії у часі законів та інших нормативно-правових актів[705]. Відносно останнього аргументу маємо зауважити, що буквальне застосування цього принципу мало б призвести до надання можливості здійснювати митне оформлення товарів, ввезених з росії до України до 11 квітня 2022 р., тобто до моменту набуття чинності Постанови № 426, а не до 22 лютого 2024 р., що є більш ранньою датою.

Якщо говорити про строки, то Постанова № 426 звертає на себе увагу тим, що в ній не зазначений строк її дії. Однак, відповідно до ч. 14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р., рішення про застосування заходів у відповідь на дії держави-агресора та/або держави-окупанта має містити строк їх застосування. Щоправда, це правило не поширюється на два випадки, зокрема, якщо мова йде про заходи, що призводять до припинення прав або про інші заходи, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово. Слід зауважити, що поняття «заходи, що призводять до припинення прав» не мають чіткого визначення в законодавстві України, однак, з тексту Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. випливає їх ознака — вони не можуть застосовуватися тимчасово, тобто припинення прав має відбуватися повністю та остаточно.

Безумовно, повна заборона ввезення товарів з росії потягла за собою втрату суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності їх прав, передусім, права на свободу підприємницької діяльності, гарантоване ст. 42 Конституції України. Так, наприклад, ТОВ «Плутон ІС» через набуття чинності Постанови № 426, не змогло отримати раніше оплачений ним товар (електротехнічне обладнання) від АО «Электротехническая компания «Плутон»», в результаті чого на нього компетентними податковими органами України було нараховано пеню за неотримання імпортного товару/повернення авансового платежу

705

[705] Кознова О. У Мінекономіки роз'яснили деякі питання заборони ввезення на митну територію України товарів з рф. URL: https://shorturl.at/iQuZ0

у розмірі 486480,00 євро в установлені граничні строки розрахунків, що викликало спір, який розглядався судами України[706].

Тому, можна вважати, що відсутність строку застосування заборон, передбачених Постановою № 426, не є порушенням ч. 14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. До того ж, згідно із ч. 10 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», припинення дискримінаційних та/або недружніх дій щодо України, має потягнути і припинення заходів у відповідь. Втім, вважаємо, що для коректного застосування Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. все ж таки варто було б зробити кілька уточнень, а саме: підкреслити, що мова йде про повне і остаточне припинення прав, без можливості їх подальшого поновлення, а також уточнити коло суб'єктів, про права яких йде мова.

Водночас, на відміну від Постанови № 426, у Постанові № 1076 визначено строк її дії. Його облік починався з дня її опублікування й має тривати до дня припинення або скасування воєнного стану з одночасним припиненням застосування росією недружніх дій проти України. Отже, розробники Постанови № 1076 по-іншому сприйняли вимоги ч. 14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р., що знову повертає нас до причин відсутності строків дії у Постанові № 426 та до необхідності з'ясування змісту поняття «заходи, що призводять до припинення прав». До того ж, повноваження Уряду щодо запровадження заходів у відповідь сформульовано у диспозитивній формі, як «можуть застосовуватися». На наш погляд, з ч. 11 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р., варто було б прибрати слово «можуть» і сформулювати її таким чином: «У разі якщо дискримінаційні та/або недружні дії щодо України застосовуються державою, визнаною Верховною Радою України державою-агресором та/або державою-окупантом, заходи у відповідь, визначені частиною третьою цієї статті, застосовуються за рішенням Кабінету Міністрів України».

Примітно, що фактичною підставою для прийняття обох розглянутих Постанов Кабінету Міністрів України стала агресія росії щодо України, а правовою — ч. 11 ст. 29 Закону України «Про

706

[706] Див.: Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2025 р. у справі № 380/4914/24 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126693337

зовнішньоекономічну діяльність» від 1991 р.[707]. Згідно із названою статтею, Кабінет Міністрів України (КМУ) наділяється повноваженнями застосовувати заходи у відповідь у разі, якщо дискримінаційні та/або недружні дії щодо України здійснюються державою, визнаною Верховною Радою України (ВРУ) державою-агресором та/або державою-окупантом.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду дещо уточнив повноваження Уряду в цій сфері. Зокрема, він назвав їх «спеціальною компетенцією на прийняття рішення у формі постанови про застосування заходів у відповідь…»[708]. Дійсно, компетенція КМУ є спеціальною, оскільки процедура застосування заходів у відповідь щодо інших держав, митних союзів або економічних угрупувань, тобто щодо тих суб'єктів міжнародного права, які не вчиняли агресії відносно України, принципово відрізняється від тієї, що здійснюється КМУ. Передусім, вона є багатоступеневою, тривалою і передбачає залучення до її здійснення кількох органів державної виконавчої влади, зокрема, тих, що відповідають за державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Крім того, низка заходів цієї процедури орієнтується на вирішення спірної ситуації[709] в сфері зовнішньоекономічних відносин. Натомість, основною метою заходів у відповідь щодо держави-агресора чи держави-окупанта є зупинення її неправомірної поведінки і, на наш погляд, саме тому була встановлена швидка та оперативна процедура їх запровадження; якихось заходів з врегулювання спору тут не передбачено. Це припущення підтверджується положеннями Пояснювальної записки до проекту Закону України № 898-VIII від 23 грудня 2015 р[710]., яким, власне, передбачалися зміни щодо повноважень КМУ із запровадження заходів у відповідь. Так, в ній зазначено, що метою цих

[707] Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#n534

[708] Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за серпень 2021 року. С. 9. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KAS_August_2021.pdf?utm_source=chatgpt.com

[709] Поняття «спірна ситуація» взятий з тексту ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 1991 р.

[710] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 898-VIII від 23 грудня 2015 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3704&skl=9

змін є «законодавче врегулювання повноважень Кабінету Міністрів України щодо оперативного застосовування адекватних заходів у відповідь на дії визнаної Верховною Радою України держави-агресора, що завдають шкоду або створюють загрозу її заподіяння інтересам національної економічної безпеки, економічним інтересам України або законним інтересам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності»[711].

У процедур запровадження заходів у відповідь за рішенням КМУ та за рішенням інших органів державної влади є ще одна істотна розбіжність. Так, перша з них, є відповіддю на протиправну поведінку, відповідальність за яку передбачена міжнародним правом — агресію та окупацію території, друга ж — на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав. На наш погляд, абстрактність понять «дискримінаційні дії» та «недружні дії», а також «заходи у відповідь», які краще було б назвати «контрзаходами», здатна ускладнити правову кваліфікацію відповідних дій з точки зору міжнародного права.

Крім того, варто докладно проаналізувати одну з обов'язкових умов для настання повноважень Кабінету Міністрів України в сфері запровадження заходів у відповідь — визнання Верховною Радою України певної іноземної держави агресором та/або окупантом. Так, окрему увагу на себе звертає те, що агресором чи окупантом, або ж і тим, і тим, може бути визнано тільки державу, а не групу держав. При тому, що, наприклад, визначення збройної агресії, сформульоване в абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р.[712], включає в себе застосування збройної сили як однією державою, так і групою держав.

З Пояснювальної записки до проекту Закону України № 898-VIII від 23 грудня 2015 р[713]. явно випливає, що чч. 11–14 були додані до ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» не

711

712

713

[711] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 898-VIII від 23 грудня 2015 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3704&skl=9

[712] Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

[713] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 898-VIII від 23 грудня 2015 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3704&skl=9

внаслідок тривалої законотворчої роботи, орієнтованої на заповнення прогалин закону. Вони були реакцією на проблеми в зовнішньоекономічних відносинах з росією, яка, через початок застосування економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС, запроваджувала обмежувальні заходи щодо експорту товарів з України, а також призупинила дію щодо України Договору про зону вільної торгівлі в рамках СНД 2011 р[714]. Отже, на наш погляд, певним поспіхом в підготовці законопроекту № 898-VIII, а також бажанням швидко запровадити економічні заходи протидії російській економічній дискримінації, може пояснюватися те, що Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 р. не передбачена реакція на агресію щодо України з боку групи держав.

В свою чергу, можемо запропонувати сформулювати відповідні частини ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» таким чином:

– ч. 11 «У разі якщо дискримінаційні та/або недружні дії щодо України застосовуються державою або групою держав, визнаних Верховною Радою України агресором та/або окупантом, заходи у відповідь, визначені частиною третьою цієї статті, застосовуються за рішенням Кабінету Міністрів України»;

– ч. 13 «Кабінет Міністрів України приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дії держави або групи держав, визнаних Верховною Радою України агресором та/або окупантом, без дотримання вимог частин четвертої — дев'ятої цієї статті».

– ч. 14 «Рішення про застосування заходів у відповідь на дії держави або групи держав, визнаних Верховною Радою України агресором та/або окупантом, має містити строк їх застосування, крім випадків застосування заходів, що призводять до припинення прав, та інших заходів, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово».

Слід додати, що сформульоване в абз. 5–11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України»[715] визначення «збройної агресії» також не є досконалим. Зокрема, воно повною мірою не відповідає Резолюції

714

715

[714] Див.: Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення зміни до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» № 898-VIII від 23 грудня 2015 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3704&skl=9

[715] Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії»[716], а також містить деякі нелогічні положення. Так, якщо порівнювати визначення «збройної агресії», сформульоване у названому Законі України, із положеннями Резолюції ГА ООН № 3314 (XXIX), то помітно, що з першого було упущено таку можливу форму прояву агресії, як бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави (§ b, ч. 1 ст. 3 Резолюції). Крім того, розробники Закону не врахували положення ст. 4 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яка підкреслює, що закріплений в її ст. 3 перелік форм прояву агресії, не є вичерпним, і Рада Безпеки ООН може назвати інші акти агресією. Однак, перелік актів збройної агресії, закріплений у абз. 5–11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України», сформульований як вичерпний, що є серйозним недоліком, з огляду на високі темпи розвитку безпілотної авіації, що управляється із використанням штучного інтелекту та, відповідно, може бути задіяна до вчинення актів агресії. Додатково зазначимо, що хоча Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) не є юридично обов'язковим нормативно-правовим актом, це не може бути причиною відмови від імплементації окремих її положень до національного законодавства України. Адже, цілком логічно, що бомбардування чи застосування будь-якої зброї проти території іншої держави має розглядатися як агресія.

Одночасно, до Закону майже дослівно було перенесено § e ч. 1 ст. 3 Резолюції й, зокрема, в його абз. 11 ч. 1 ст. 1 передбачено, що однією з форм збройної агресії є «застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав». Однак, цей абзац не відповідає основному визначенню збройної агресії, даному в абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону, яке полягає у «застосуванні іншою державою або групою держав збройної сили проти України», оскільки в ньому йдеться про дії, вчинені щодо третьої держави з території України, а не щодо України. Не зважаючи на очевидну нелогічність згаданого положення, воно присутнє в Законі України «Про оборону України»

716

[716] Definition of Aggresion: UN General Assambly Resolution № 3314 (XXIX) on the 14 Decembre 1974. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/3314(XXIX)

з моменту його нової редакції, вчиненої у 2000 р[717]. і, більше того, воно було так сформульоване в законопроекті, запропонованому Президентом України[718].

На наш погляд, абз. 11 ч. 1 ст. 1 Закону слід поділити на два окремі абзаци, в першому з яких, фразу «застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав» сформулювати наступним чином: «застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території третьої держави відповідно до укладених з нею міжнародних договорів, проти України»; в другому ж варто відобразити продовження нині чинного абз. 11 ч. 1 ст. 1 Закону, але з деякими уточненнями, як: «продовження перебування збройних сил іншої держави або групи держав, на території України, після припинення дії міжнародних договорів, на підставі яких вони перебували в Україні»[719].

Аналіз поняття «агресія» породжує питання доцільності виділення держави, визнаної ВРУ окупантом, як окремого суб'єкта правового регулювання заходів у відповідь. Адже, якщо розглядати визначення агресії, сформульоване у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р.[720], то окупація, а саме, «будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом вторгнення або нападу збройних сил однієї держави

[717] Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» : Закон України від 5 жовтня 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2020-14#Text

[718] Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про оборону України»» від 21.01.2000. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5001-1&skl=4

[719] Положення щодо недоліків поняття «агресія», сформульованого в Законі України «Про оборону України» були апробовані на Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку в умовах воєнного стану», Київ, 28 жовтня 2025 р. та були опубліковані у Модернізація законодавства України в період воєнних викликів : проблематика та перспективи: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 жовтня 2025) / за заг. ред. к. ю. н., доцента, завідувача кафедри права Загрішевої Н. В. — Київ : ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», — Київ, 2025. URL: https://kumr.edu.ua/wp-content/uploads/2025/11/MODERNIZATSIYA-ZAKONODAVSTVA-UKRAYINY-V-PERIOD-VOYENNYH-VYKLYKIV-PROBLEMATYKA-TA-PERSPEKTYVY.pdf

[720] Definition of Aggresion: UN General Assambly Resolution № 3314 (XXIX) on the 14 Decembre 1974. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/3314(XXIX)

на територію іншої» (п. а ч. 1 ст. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX)), кваліфікується як акт агресії.

Як відомо, Рада Безпеки ООН не застосовує визначення агресії, сформульоване Генеральною Асамблеєю ООН, що, однак, на наш погляд, не є вагомим аргументом супроти його значимості для міжнародно-правової практики та практики застосування цього визначення Україною. Адже, Рада Безпеки ООН в своїй діяльності часто користується не юридичними, а політичними мотивами. «Рада Безпеки ООН — політичний, а не судовий орган…Наявність визначення агресії не є головним аргументом у закулісних політичних переговорах»[721]. Натомість, Міжнародний Суд ООН звертався до згаданого визначення агресії при розв'язанні низки міжнародних спорів. Зокрема, при вирішенні справи «Воєнні дії на території Конго (ДРК проти Уганди)», Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), а саме її § g ст. 3, використовувався при кваліфікації дій Демократичної Республіки Конго[722]. Крім того, в рішенні по справі «Воєнна та воєнного характеру діяльність у Нікарагуа та проти неї» Міжнародний Суд ООН визнав положення, закріплене у § g ст. 3 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «відображенням звичаєвого права» і постановив, що «Суд не бачить підстав заперечувати, що в звичаєвому праві заборона збройних нападів може застосовуватися до надсилання державою збройних угруповань на територію іншої держави, якщо така операція, з огляду на її масштаби та наслідки, була б класифікована як збройний напад, а не як звичайний прикордонний інцидент, якби вона була проведена регулярними збройними силами»[723].

Отже, на наш погляд, попри необов'язковий характер згаданої Резолюції Генеральної Асамблеї ООН, попри незастосування її положень Радою Безпеки ООН, а також попри не охоплення нею всіх можливих проявів агресії, українському законодавству не варто не

721

722

723

[721] Dinstein Y. Aggression *Oxford Public International Law*. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e236?prd=EPIL&q=aggression

[722] Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment, I.C.J. Reports 2005. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf.

[723] Militarv and Puramilitary Activities in und aguinst Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986 p. 93. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf

зважати на її приписи. Адже сформульоване в Резолюції визначення агресії якраз відображає низку можливих проявів збройного нападу однієї держави на іншу, що, власне, мало місце в Україні. «Оскільки визначення агресії обмежується збройною агресією, яка є еквівалентом збройного нападу, на практиці конкретні діяння, перераховані в статті 3 визначення агресії, розглядаються як прояви збройного нападу»[724]. Додамо, що в Законі України «Про оборону України»[725] окупація частини території України також вважається одним із проявів збройної агресії (абз. 5-6 ч. 1 ст. 1).

Крім того, варто враховувати, що спираючись на сформульоване Генеральною Асамблеєю ООН визначення агресії, поруч з державою-окупантом можна було б виокремити й інші типи держав, що вчиняють окремі акти агресії й також розглядати їх як суб'єктів правового регулювання заходів у відповідь (як-от, наприклад, держава, що здійснює блокаду портів чи держава, що здійснює бомбардування тощо). Однак, в такому виокремленні не має жодної потреби, оскільки всі вони підпадають під визначення агресії і можуть бути піддані заходам у відповідь. Та й, попри виокремлення в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» двох типів суб'єктів — держави-агресор та держави-окупанта, якого-небуть особливого правового регулювання для кожного з них ним не передбачено.

При з'ясуванні питання доцільності збереження в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» поняття «держава-окупант» слід також враховувати той сенс, який міжнародне співтовариство бажало вкласти в правову регламентацію воєнної окупації. Так, міжнародне гуманітарне право, нормами якого, переважно, регулюється воєнна окупація, мало на меті запровадити спеціальний правовий режим для окупованих територій, що б гарантував легітимність окупаційної влади та забезпечував дотримання прав цивільного населення і вимог громадського порядку на ній. «Право окупації розвивалося як частина права війни, тому воно формувалося

[724] Dinstein Y. Aggression *Oxford Public International Law*. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e236?prd=EPIL&q=aggression

[725] Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text. Слід звернути увагу, що абз. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону України» сформульовано таким чином, що окупацією вважається захоплення тільки частини території України. Водночас, окупованою може бути і вся територія держави, отже, ця обставина обов'язково має бути ним врахована.

не лише під впливом концепцій суверенітету та державності, але і під впливом мінливих воєнних потреб»[726] — наголошував Е. Бенвініст. В свою чергу, Міжнародним комітетом Червоного Хреста було підсумовано, що «загалом, право окупації прагне знайти баланс між потребами безпеки окупаційної влади, з одного боку, та інтересами поваленої влади та місцевого населення, з іншого»[727]. Також, Г.-П. Гассер досить ємно охарактеризував складнощі міжнародного гуманітарного права при регулюванні режиму окупації, зазначивши, що «…для місцевого населення умови життя в окупації можуть бути достатньо суворими. Це обумовлено самою природою воєнної окупації, яка є формою іноземного панування. Право не в силах зробити більше того, що йому дозволяють зробити люди, відповідальність за безпеку на окупованій території. Але і в цих рамках міжнародне гуманітарне право … обмежує свавільну до цього владу окупуючої держави, дії якої опиняються під міжнародним контролем»[728]. Додатково звернемо увагу на характеристику природи воєнної окупації, здійснену цим авторитетним швейцарським дипломатом та юристом-міжнародником. Він назвав її «формою іноземного панування», вказавши, таким чином, на те, що міжнародне гуманітарне право констатує її наявність і прагне встановити правові рамки реалізації окупаційною владою своїх функцій.

Тобто, нині міжнародно-правова кваліфікація дій держави, що окупує територію, здійснюється, переважно, з точки зору дотримання цього правового регулювання; не всі дії окупаційної влади є порушенням норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Водночас, наші міркування не повинні породити ілюзію про сприйняття нами окупації як такої, що не порушує норм міжнародного права. Ми дотримуємося позиції, що захоплення території однієї держави іншою в цілях її подальшої анексії є міжнародно-протиправною поведінкою[729]. Воєнна окупація території од-

[726] Benvenisti E. The International Law of Occupation. 2012. P. 2.

[727] Occupation. URL: https://www.icrc.org/en/law-and-policy/occupation

[728] Гассер Х.-П. Международное гуманитарное право. Введение. С. 62.

[729] До речі, в Коментарях до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, окупація наводиться в якості прикладу триваючого протиправного діяння, про яке йдеться в ч. 2 ст. 14 цього Проекту. (Див. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with comment. 2011. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf)

727

729

нієї держави іншою з метою її анексії є міжнародно-протиправним діянням, в той час як дії окупаційної влади на цій території кваліфікуються з точки зору дотримання нею норм міжнародного гуманітарного права. Однак, в даному розділі, перед нами стоїть інше завдання — розглянути питання необхідності виділення держави-окупанта поруч з державою-агресором, як окремого суб'єкта правового регулювання заходів у відповідь.

Разом із зазначеним, слід враховувати, що «в останні роки спостерігалася значна кількість екстериторіальних воєнних інтервенцій. Окрім збереження традиційних форм окупації, деякі з цих інтервенцій призвели до появи нових форм іноземної воєнної присутності на території держави, іноді добровільної, але дуже часто нав'язаної»[730]. Говорячи іншими словами, нині, встановлення влади однієї держави над територією іншої може здійснюватися не тільки шляхом захоплення армією однієї держави території іншої, а й іншими шляхами, які не відповідатимуть класичним ознакам окупації. Це є ще одним аргументом на користь того, що виділення держави-окупанта, як окремого суб'єкта правового регулювання заходів у відповідь, не є доцільним, оскільки воно вже не охоплює всіх сучасних способів загарбання території однієї держави іншою. Ймовірно, нині було б більш правильно говорити не про державу-окупанта, а про державу, яка, на порушення норм міжнародного права, здійснює ефективний контроль над територією іншої держави. Тим більше, що, наприклад, Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ), в рішенні у справі «Україна та Нідерланди проти росії»[731], констатував, що з 11 травня 2014 р. по 16 вересня 2022 р.[732] остання здійснювала ефективний контроль над територіями так званих «Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка». Зокрема, у винесеному Європейським судом з прав людини 9 липня 2025 р. рішенні в справі «Україна та Нідерланди проти росії», було зазначено,

[730] Expert Meeting. Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory. Report, prepared and edited by Tristan Ferraro Legal Adviser, ICRC. ICRC, 2012. P. 7. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf

730

[731] Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, Judgment, (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22). [Grand Chamber]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2228525/20%22],%22itemid%22:[%22001-244292%22]}

731

[732] 16 вересня 2022 р. є датою, починаючи з якої, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є не чинною для росії.

що «з огляду на відсутність будь-якої інформації, яка б свідчила про зниження рівня контролю, що здійснюється державою-відповідачем над «ДНР» та «ЛНР», а також з огляду на формалізацію контролю, який вже здійснювала ця держава, шляхом нібито «приєднання» двох територій до Російської Федерації та ретроактивного застосування російського кримінального законодавства до цих територій і прирівнювання інтересів «ДНР» та «ЛНР» до інтересів самої Російської Федерації, Суд вважає, що ці території продовжували перебувати під ефективним контролем держави-відповідача протягом усього періоду, що підпадає під часову юрисдикцію Суду, а саме до 16 вересня 2022 року»(§ 331)[733].

Водночас, щодо початку здійснення росією ефективного контролю над так званими ДНР та ЛНР, то Судом зауважувалося, що «… у своєму рішенні про прийнятність Суд дійшов висновку, що території під контролем сепаратистів на сході України з 11 травня 2014 року до принаймні 26 січня 2022 року перебували під фактичним контролем Російської Федерації» (§ 328)[734]. Щоправда, одночасно, як синонім «ефективного контролю», Судом використовувався і термін «окупація». Загалом, ЄСПЛ, у рішенні в справі «Україна та Нідерланди проти росії», спирався на власне визначення терміну «окупація», в якому не робив акцент на шляхах встановлення контролю однієї держави над територією іншої. «Ситуація вважається окупацією, коли територія фактично перебуває під владою ворожої армії; держава окупує територію, яка не належить їй, коли і в тій мірі, в якій вона здійснює над нею ефективний контроль» (§ 147)[735].

Слід обумовити, що при формулюванні цього визначення Суд спирався не тільки на основні положення міжнародного гуманітарного права щодо окупації, а й також на доволі новий документ — Консультативний висновок Міжнародного суду ООН «Правові наслідки, що випливають з політики і практики Ізраїлю на окупованій палестинській території, включно із Східним Єрусалимом» від 14 липня 2024 р. В цьому висновку, в свою чергу, міститься ще одне доволі цікаве положення, яке, на наш погляд, істотно розширює

733

[733] Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, Judgment, (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22). [Grand Chamber]. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2228525/20%22],%22itemid%22:[%22001-244292%22]}

[734] Там само.

[735] Там само.

розуміння окупації. Так, якщо ст. 42 Положень про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. як основну ознаку окупації називає фактичне перебування території під владою супротивника, то в § 92 Консультативному висновку зазначається, що «... для визначення того, чи залишається територія окупованою відповідно до міжнародного права, вирішальним критерієм є не те, чи зберігає окупаційна держава свою фізичну військову присутність на території в будь-який час, а те, чи встановлена її влада і чи може вона здійснюватися»[736].

Продовжуючи розглядати питання доцільності виділення держави, визнаної ВРУ окупантом, як окремого суб'єкта правового регулювання заходів у відповідь, маємо навести і аргумент на користь такого виділення. Адже термін «держава-окупант» не є абстрактним для українського суспільства та права. В загальносуспільному сенсі нині «окупація» уособлює злочин, який було вчинено щодо України, щодо її незалежності та територіальної цілісності. В свою чергу, термін «держава-окупант» позначає конкретну державу — російську федерацію. Крім того, він вказує на юридичні наслідки вчинених нею дій, зокрема, на тимчасовість влади, встановленої росією в Автономній Республіці Крим та на Сході України, яка повинна здійснюватися відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Отже, законодавцю варто обміркувати доцільність вилучення чи збереження у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» поняття «визнана Верховною Радою України держава-окупант». У разі ж залишення держави-окупанта, як окремого суб'єкта правового регулювання заходів у відповідь, законотворцю необхідно запровадити до відповідного законодавства України термінологію, прийняту в міжнародному праві.

Так, міжнародне право розрізняє два окремих терміни: «окупація» та «воєнна окупація». «Окупація» є легальним, в наш час малозастосовним, способом первинного набуття державою території, що не належить нікому, в цілях поширення на неї своєї влади. «Набуття території в односторонньому порядку, тобто окупація, є допустимою тільки відносно недержавної території («нічийної

[736] International Court of Justice. Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem: Advisory Opinion of 19 July 2024. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf 736

території»)»[737] — підкреслюється В. Г. Вітцумом. Додатково, К. Хайльброннер наводить перелік випадків, за яких окупація може бути здійснена, а саме «коли відповідна територія була залишена попереднім власником, або ця територія, на якій жодна держава не реалізувала свого територіального суверенітету»[738].

Натомість, «воєнна окупація» має місце у випадку захоплення збройними силами однієї держави території (повністю або частково) іншої. «Якщо в період збройного конфлікту територія однієї воюючої держави опиняється у владі іншої, в цьому випадку мова йде про воєнну окупацію»[739] — зауважує М. Боте.

Маємо констатувати, що в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» мова йде, безумовно, про державу, яка здійснила воєнну окупацію. Тому, юридично більш правильно було б, якби в ч. 11 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» замість «держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором та/або державою-окупантом» мова йшла про «державу, визнану Верховною Радою України такою, що вчинила агресію або такою, що здійснила воєнну окупацію». Додамо, що предметом нашого окремого аналізу виступило питання доцільності збереження в ч. 11 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» сполучників «та/або». З точки зору теорії міжнародного права, залишення сполучника «та» є недоцільним, оскільки, як вже було зазначено, окупація є одним з проявів агресії. Отже, у разі окупації іноземною державою частини території України, для застосування заходів у відповідь є достатнім визнання її державою, яка вчинила агресію або державою, яка здійснила окупацію.

Поруч з цим, в законодавстві України, зокрема, в Законі України «Про оборону України», варто було б закріпити визначення терміну «воєнна окупація», на підставі якого Верховна Рада України могла правильно кваліфікувати протиправну поведінку іноземної держави. Поки таке визначення існує тільки на підзаконному рівні, а саме в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного

[737] Витцум В. Г. Пространство и окружающая среда в международном праве. *Международное право=Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцум [и др.] ; пер. с нем. 2011, С. 516.

[738] Хайльброннер К. Государство как основной субъект международного права. *Международное право=Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцум [и др.] ; пер. с нем. 2011, С. 267.

[739] Боте М. Обеспечение международного мира и безопасности. *Международное право=Völkerrecht* / Вольфганг Граф Витцум [и др.] ; пер. с нем. 2011, С. 820.

гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій Наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164[740] (далі Інструкція). Згідно із п. 42 ч. І розд. 2 Інструкції, воєнною окупацією є «тимчасове зайняття збройними силами сторони, що воює, у збройному конфлікті міжнародного характеру частини або всієї території супротивника на період ведення воєнних дій. Воєнна окупація не тягне за собою позбавлення суверенітету окупованої території»[741]. Далі, в цьому визначенні коротко окреслюються обов'язки держави-окупанта у відповідності із основними нормами міжнародного гуманітарного права.

На наш погляд, наведене визначення з Інструкції не зовсім відповідає сучасним нормам міжнародного гуманітарного права, що регулюють режим окупації, зокрема, ч. 1 ст. 42 Положення про закони і звичаї війни на суходолі[742] (далі Положення). Адже, відповідно до Положення «територія визнається окупованою, якщо вона фактично перебуває під владою армії супротивника»[743], в той час, як у визначенні з п. 42 ч. І розд. 2 Інструкції чітко не йдеться про встановлення на окупованій території влади армії неприятеля. Зрозуміло, що зайняття збройними силами однієї держави, території іншої часто тягне за собою запровадження влади на ній, однак цей аспект варто було б чітко відобразити в п. 42 Інструкції. Тим більше, що відповідно до Консультативного висновку Міжнародного суду ООН «Правові наслідки, що випливають з політики і практики Ізраїлю на окупованій палестинській території, включно із Східним Єрусалимом» від 14 липня 2024 р[744]., основною ознакою окупованої території є не фізична військова присутність іноземної армії, а встановлення і здійснення нею влади. «Якщо держава-окупант, попередньо встановивши

[740] Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

[741] Там само.

[742] IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

[743] Там само.

[744] International Court of Justice. *Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem : Advisory Opinion of 19 July 2024. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf*

свою владу на окупованій території, пізніше частково або повністю відкличе свою фізичну присутність, вона все ще може нести зобов'язання згідно з правом окупації тією мірою, якою вона залишається здатною здійснювати та продовжує здійснювати елементи своєї влади замість місцевого уряду» (§ 92) [745] — зазначено в цьому Консультативному висновку.

Отже, при формулюванні в законодавстві України визначення воєнної окупації, в ньому обов'язково має бути обумовлено про встановлення і здійснення влади стороною, яка окупує. У зв'язку з цим, пропонуємо викласти п. 42 ч. І розд. 2 Інструкції таким чином: «воєнна окупація — тимчасове зайняття збройними силами сторони, що воює, у збройному конфлікті міжнародного характеру частини або всієї території супротивника із встановленням та здійсненням влади над цією територією». Маємо підкреслити, що із запропонованого нами визначення було вилучено фразу «на період ведення воєнних дій». Адже, воєнна окупація певної території може завершитися і в період ведення таких дій. Приміром, під час Другої світової війни, окупація території України, розпочата в 1941 р., завершилася у 1944 р., тобто до завершення воєнних дій.

Крім того, експерти Міжнародного Комітету Червоного Хреста, які обговорювали низку проблем, породжених сучасними випадками воєнної окупації, виділили критерії, які мають аналізуватися при пошуку відповіді на питання про її початок та закінчення, і ведення воєнних дій серед них немає. Мова йде про «тривалу фізичну присутність іноземних сил, їхню здатність здійснювати владу над відповідною територією замість територіального суверена та тривалу відсутність згоди територіального суверена на присутність іноземних сил»[746].

Додамо, що існує також приклад окупації іноземної території, яка здійснювалася в період ведення бойових дій, однак, не була зумовлена ними. Таким є окупація Намібії Південно-Африканською

745 [745] International Court of Justice. Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem: Advisory Opinion of 19 July 2024. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-adv-01-00-en.pdf

746 [746] Expert Meeting. Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory. Report, prepared and edited by Tristan Ferraro Legal Adviser, ICRC. ICRC, 2012. P. 11. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf

Республікою (ПАР), що почалася в 1915 р. із захоплення Південно-Африканським Союзом (ПАС) німецької колонії Південно-Західної Африки (нині — Намібія). Влада ПАС здійснювалася на цій території на підставі спеціального мандату Ліги Націй протягом п'яти десятиліть без будь-якого триваючого збройного протистояння. Однак, у 1966 р. у цьому регіоні спалахнула так звана Південно-Африканська прикордонна війна, що охоплювала і територію Анголи. В цей же час, Генеральна Асамблея ООН схвалила Резолюцію № 2145 (XXI)[747], якою взяла на себе обов'язок управляти територією Південно-Західної Африки, почавши через це обраховувати період окупації ПАР території Намібії з 1966 р. Одним з перших офіційних документів, в якому дії влади ПАР щодо Намібії кваліфікувалися як «окупація», є Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2372 (XXII) «Питання про Південно-Західну Африку» [748]. В ній, зокрема, наголошувалося, що «триваюча іноземна окупація Намібії з боку Південної Африки на порушення відповідних резолюцій Організації Об'єднаних Націй та встановленого міжнародного статусу території є серйозною загрозою міжнародному миру та безпеці» (п. 11).

В цілому ж, правове регулювання режиму воєнної окупації не є статичним. Воно постійно змінювалося протягом всієї історії його становлення, доповнювалося положеннями, орієнтованими на зміцнення захисту цивільного населення і нині назрівають нові зміни, обумовлені, зокрема, урізноманітненням способів встановлення та здійснення окупаційної влади. Наприклад, Е. Бенвіністі, наприклад, з цього приводу зауважив, що «історія XX століття показала, що окупація не обов'язково є результатом реальних бойових дій: вона може бути результатом погрози застосування сили, яка побудила уряд, що перебуває під загрозою, уступити фактичний контроль над своєю територією іноземній державі; окупація може бути встановлена шляхом угоди про перемир'я між супротивниками; а також може бути побічним продуктом мирної угоди»[749]. Також, під час обговорення експертами Міжнародного Комітету Червоного Хреста низки питань, пов'язаних з воєнною окупацією, ними «було

747

748

[747] Question of South West Africa: Resolution № 2145 (XXI), adopted by the General Assembly on 27 October 1966. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/2145(XXI)

[748] Question of South West Africa: Resolution № 2372 (XXII), adopted by the General Assembly on 12 June 1968. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/2372(XXII)

[749] Benvenisti E. The International Law of Occupation. 2012. P. 2–3.

погоджено, що закон про окупацію може застосовуватися де-юре до багатонаціональних операцій, включаючи ті, що здійснюються під командуванням і контролем ООН, за умови дотримання умов його застосовності»[750]. Отже, в майбутньому міжнародно-правове визначення «воєнної окупації», безумовно, зазнає змін, як і обсяг правового режиму, що встановлюватиметься за її наявності.

Повертаючись до аналізу ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», необхідно також звернути увагу на питання порядку визнання іноземної держави агресором чи окупантом. Власне, вказана стаття це питання не регламентує, а називає тільки суб'єкта, який має право визнати іноземну державу такою — це Верховна Рада України. Крім того, ні Конституція України[751], ні Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом України від 10 лютого 2010 р [752] (далі Закон 2010 р.). не передбачають якого-небудь регулювання цього питання, що є значною прогалиною законодавства України. Адже Парламент, окрім визначених законами України понять «агресія» та «окупація», повинен також мати чіткі інструкції щодо процедури визнання іноземної держави агресором чи окупантом, зокрема, яким актом Верховної Ради України таке визнання має бути оформлено, якою кількістю голосів народних депутатів України його має бути схвалено тощо. Це дозволить йому швидко та невідкладно запустити процес вжиття заходів у відповідь, передбачених ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Нагадаймо, що розпочаті росією у 2014 р. міжнародні протиправні діяння щодо України були кваліфіковані Парламентом як агресія тільки у 2015 р. шляхом затвердження Постановою Верховної Ради України Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської

750

751

752

[750] Expert Meeting. Occupation and other Forms of Administration of Foreign Territory. Report, prepared and edited by Tristan Ferraro Legal Adviser, ICRC. ICRC, 2012. P. 11. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf

[751] Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[752] Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text

Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором[753] (далі Звернення 2015 р.). Саме в цьому акті було закріплено, що, «Верховна Рада України визнає Російську Федерацію державою-агресором»[754]. При чому, правовою підставою для цього висновку були названі не внутрішньо національні акти України, а Статут ООН разом з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р[755]. Ознакою даного Звернення виступило також те, що окрім визнання Верховною Радою України росії державою-агресором, в ньому міститься заклик до авторитетних міжнародних організацій та їх окремих інституцій, а також до парламентів інших держав, зробити те ж саме та вжити щодо росії всілякі заходи тиску.

В цілому, Звернення є одним з видів актів Верховної Ради (ч. 2 ст. 46 Закону 2010 р.), що приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради з дотриманням процедури, передбаченої для розгляду законопроектів у першому читанні з прийняттям їх у цілому, якщо Верховною Радою не буде прийнято іншого рішення (ч. 3 ст. 138 Закону 2010 р.). Вони підписуються і оприлюднюються Головою Парламенту України (ч. 4 ст. 138 Закону 2010 р.). За Звернення 2015 р. проголосував 271 народний депутат України, таких, що були проти або утрималися — не було, водночас 27 народних депутатів України — не голосували [756].

Однак, ми не можемо стверджувати, що прийняття затвердженого Постановою Верховної Ради України Звернення є єдино можливим механізмом, що активізує застосування заходів у відповідь,

[753] Звернення до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: Постанова Верховної Ради України № 129-VIII від 27 січня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text

753

[754] Там само.

755

[755] Definition of Aggresion: UN General Assambly Resolution № 3314 (XXIX) on the 14 Decembre 1974. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/3314(XXIX)

[756] Картка Проекту Постанови про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором № 1854 від 27 січня 2015 р. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1854&skl=9

756

передбачених чч. 11–14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Адже, після 2015 р. Парламентом України було прийнято низку інших нормативно-правових актів, в яких також було констатовано, що росія є агресором. Це, зокрема, схвалена 21 квітня 2015 р. Постановою Верховної Ради України № 337-VIII, Заява Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»[757]; Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 р. (втратив чинність)[758]. До речі, в них також йшла мова про те, що росією було окуповано частину території України. Після ж початку повномасштабної агресії росії проти України, Постановою Верховної Ради України № 2787-IX від 1 грудня 2022 р. було схвалено Заяву щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй і її реформування, відповідальності членів російських політичних партій, що підтримують агресію[759], в якій також констатувалося, що росія є державою-агресором. Отже, як видно, поки, Верховною Радою України не розроблено єдиного механізму визнання держави агресором чи окупантом, який би давав старт вжиттю заходів у відповідь, передбачених чч. 11–14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Однак, такий обов'язково має бути вироблений Парламентом України та закріплений в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України».

В результаті проведеного аналізу, можемо підсумувати, що повномасштабна агресія росії проти України призвела до суттєвої

757 «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» : Заява Верховної Ради України, схвалена Постановою Верховної Ради України № 337-VIII від 21 квітня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#Text

758 Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. (втратив чинність 21 квітня 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text

759 Заява щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй і її реформування, відповідальності членів російських політичних партій, що підтримують агресію, схвалена Постановою Верховної Ради України № 2787-IX від 1 грудня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2787-IX#Text

трансформації становища нашої держави у світовій торгівлі, а саме, до істотної зміни географічної структури експорту та торговельних пріоритетів. Так, значне зменшення обсягів торгівлі традиційними товарними групами, передусім зерновими і металом, стало прямим наслідком збройної агресії та окупації частини території України, що, у свою чергу, обмежило виробничий потенціал країни та вплинуло на місце України у світових рейтингах експортерів. Одночасно з цим відбулася структурна переорієнтація зовнішньоторговельних потоків: держави Європейського Союзу та окремі партнери з інших регіонів зайняли місце росії та білорусі як основних імпортерів української продукції, що відповідає загальному курсу України на інтеграцію в європейський економічний простір. Втрата логістичних можливостей, блокада морських шляхів, руйнування виробничої та енергетичної інфраструктури, скорочення посівних площ та робочої сили, а також низка інших кризових явищ в економіці країни визначають нині напрямки здійснення українського експорту.

Розрив торговельних відносин із росією став закономірним результатом широкомасштабної збройної агресії. Водночас, цей крок вимагав чіткого нормативно-правового оформлення як у внутрішньому законодавстві, так і в контексті міжнародно-правових зобов'язань України. Заборона імпорту та експорту щодо росії повністю відповідають передбаченим міжнародним правом механізмам контрзаходів, оскільки має характер дій, спрямованих на припинення міжнародно-протиправної поведінки іншої держави, що узгоджується з нормами про відповідальність держав, кодифікованими Комісією міжнародного права ООН.

Проте аналіз чинного законодавства України, що регулює заборону експорту та імпорту щодо росії, свідчить про наявність низки прогалин та неузгодженостей, які знижують ефективність вжитих заходів. Зокрема, положення ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» 1991 року потребують уточнення щодо обсягу повноважень Кабінету Міністрів України, строків дії заходів у відповідь, а також щодо визначення змісту поняття «заходи, що призводять до припинення прав». Ці недоліки ускладнюють практичне застосування відповідних норм, що в умовах збройного конфлікту набуває особливої актуальності.

Окремої уваги потребує питання використання у законодавстві України понять «держава-агресор» та «держава-окупант». Хоча ці терміни відіграють важливу роль при застосуванні заходів у

відповідь, їх нормативне закріплення не повністю узгоджене з міжнародно-правовими визначеннями агресії та окупації. Міжнародне право, зокрема Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) та практика Міжнародного Суду ООН, виходить із відкритого переліку форм агресії та визнає окупацію однією з них, що робить поділ суб'єктів правового регулювання заходів у відповідь на державу-агресора та державу-окупанта штучним. Здійснений аналіз свідчить, що більш доцільним було б використання виключно поняття «держава, що здійснила акт агресії».

В ході проведеного дослідження також встановлено, що визначення агресії та окупації, закріплені у законодавстві України, не повністю відповідають сучасним міжнародним підходам і потребують вдосконалення. Зокрема, Закон України «Про оборону України» містить вичерпний перелік актів агресії, що суперечить визначенню агресії, наданого в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX), яка прямо вказує на невичерпність такого переліку. Крім того, чинні норми законодавства України не охоплюють окремих актів агресії, які передбачені названою Резолюцією № 3314 (XXIX) та широко визнаються у міжнародній практиці як акти збройного нападу, зокрема, бомбардування збройними силами однієї держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї однією державою проти території іншої держави. Крім того, визначення воєнної окупації в українському законодавстві поки що сформульовано лише на підзаконному рівні, у той час як воно має бути закріплене законом, з урахуванням положень міжнародного гуманітарного права та новітньої практики міжнародних судів.

Проблемним залишається й питання процедури парламентського визнання іноземної держави агресором чи окупантом. Відсутність чітко визначеного механізму, передбаченого Конституцією України чи спеціальним законом, створює прогалину у правовому регулюванні, що може мати наслідки як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному вимірах. «Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором» від 27 січня 2015 року стало важливим політичним кроком, однак не вирішило питання нормативного урегулювання процесу визнання держави такою, що вчинила

акт агресії. З огляду на те, що саме таке визнання є юридичною передумовою застосування заходів у відповідь за спрощеною процедурою, законодавча регламентація процедури ухвалення відповідних рішень є необхідною для забезпечення ефективності державної політики у сфері зовнішньоекономічної безпеки.

Отже, повномасштабна агресія росії проти України зумовила появу комплексу правових і практичних проблем, пов'язаних із застосуванням заходів у відповідь у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Україна, розірвавши економічні зв'язки із державою-агресором, робить певні кроки у напрямку формування нових ринків збуту та адаптації зовнішньоекономічної політики до умов війни. Проте ефективність застосовуваних заходів значною мірою залежить від внутрішньої правової визначеності, чіткості термінології та узгодженості національного законодавства з нормами міжнародного права. Удосконалення законодавства у сфері регулювання заходів у відповідь має ґрунтуватися на сучасній міжнародній доктрині відповідальності держав, враховувати новітні погляди на збройну агресію та воєнну окупацію, а також спиратися на необхідність оперативної реакції держави на міжнародно-протиправні діяння.

В свою чергу, проведений аналіз дав можливість сформулювати чч. 11, 13, 14 ст. 29 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» таким чином:

– ч. 11 «У разі якщо дискримінаційні та/або недружні дії щодо України застосовуються державою або групою держав, визнаних Верховною Радою України агресором, заходи у відповідь, визначені частиною третьою цієї статті, застосовуються за рішенням Кабінету Міністрів України»;

– ч. 13 «Кабінет Міністрів України приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дії держави або групи держав, визнаних Верховною Радою України агресором, без дотримання вимог частин четвертої — дев'ятої цієї статті»;

– ч. 14 «Рішення про застосування заходів у відповідь на дії держави або групи держав, визнаних Верховною Радою України агресором, має містити строк їх застосування, крім випадків застосування заходів, що призводять до припинення прав, та інших заходів, які за змістом не можуть застосовуватися тимчасово».

CHAPTER 7. LEGAL REGULATION OF RESPONSE MEASURES TAKEN BY UKRAINE IN CONNECTION WITH THE RUSSIAN-UKRAINIAN ARMED CONFLICT: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

The chapter describes the changes in the status of Ukraine in the field of international trade that occurred as a result of the Russian-Ukrainian armed conflict. The article emphasizes the transformation of the geographical structure and diversification of export markets for Ukrainian products, as well as their significant reorientation from east to west with the complete cessation of trade relations with Russia. It is determined that the severance of trade relations with russia is a response measure, which in the law of international responsibility is also called a «countermeasure». The section notes the peculiarities of the legal regulation of the mechanism for applying retaliatory measures by the norms of Ukrainian legislation, in particular, the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» of 1991. Its compliance with the principles and norms of the law of international responsibility is analyzed, in particular, the international legal regulation of the concept of aggression etc. Special attention is paid to the specifics of applying retaliatory measures against a state recognized by the Verkhovna Rada of Ukraine as an aggressor or occupier.

***Keywords**: aggression, response measures, countermeasures, economic sanctions, international responsibility of the state, the law of international responsibility, the Law of Ukraine «On Foreign Economic Activity» of 1991.*

Розділ 8

ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Швидкий розвиток і глибока інтеграція ШІ у різні сфери суспільного життя докорінно трансформували уявлення про правотворчість як таку. Традиційно правотворчість усвідомлювалась як антропоцентричний процес, що спирається на політичні дебати у парламенті, судову інтерпретацію та виконавче впровадження норм. Однак сучасні правові системи дедалі частіше залучають алгоритмічні інструменти до підготовки законопроєктів, оцінювання регуляторного впливу та пост-моніторингу за наслідком оцінки застосування ШІ-систем. Це зумовлює перехід до адаптивних, орієнтованих на цифрові дані моделей правотворчості з використанням комплексних алгоритмів аналізу і моделювання; водночас уточнюються предмет і метод правового регулювання в окремих сферах, а також стандарти належної правотворчої процедури — від обов'язкової оцінки впливу й відкритих консультацій до вимог прозорості, законності та правової визначеності, що становлять основу легітимності нормативних актів [760, 761, 762].

Системи з машинним навчанням та обробкою природної мови (NLP) вже здатні аналізувати великі масиви (*corpus*) правових текстів, вирізняти латентні неузгодженості, дублювання та прогалини, а подеколи — пропонувати редакційні рішення чи структурні зміни майбутніх норм. У межах інституцій ЄС напрацьовано підходи до використання таких інструментів як допоміжної ланки у підготовці законопроєктів та оцінці їх узгодженості — з обов'язковим збереженням провідної ролі «людини-нормопроєктанта». Водночас зростає потреба у переосмисленні джерел і меж правотворчої легітимності, адже алгоритмічний внесок позбавлений притаманного людському законодавчому дискурсу явного нормативного обґрунтування, що ставить серйозне питання про підзвітність, прозорість і відтворюваність рішень, запропонованих алгоритмами[763].

760

761

762

763

[760] European Parliament. Press release: «Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law» (13 March 2024) URL: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2024/3/press_release/20240308IPR19015/20240308IPR19015_en.pdf — accessed 30 September 2025.

[761] European Commission, DG for Digital Services. AI-based solutions for legislative drafting in the EU: Summary report (Fitsilis, F.; Mikros, G.), 2024. URL: https://surl.li/isjaqo — accessed 30 September 2025.

[762] Rotolo, A.; Sartor, G. «Argumentation and explanation in the law», Frontiers in Artificial Intelligence, 2023 URL: https://www.frontiersin.org/journals/artificial-intelligence/articles/10.3389/frai.2023.1130559/full — accessed 30 September 2025.

[763] Crootof, R.; Kaminski, M.E.; Price, W.N. «Humans in the Loop», Vanderbilt Law Review, 2023, Vol. 76(2): 429–510. URL: https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol76/iss2/2/ — accessed 30 September 2025.

З огляду на неінферентність алгоритмічних рішень до прав і свобод людини, ключовими стають вимоги до підзвітності та прозорості (*ex ante* — оцінки впливу, управління ризиками; *ex post* — пояснюваність, журналювання, аудит, механізми скарг і виправлення шкоди). Концепт «людина в процесі» (*human-in-the-loop*), який вимагає збереження людського нагляду та можливості перегляду автоматизованих висновків, дедалі частіше інкорпорується в сучасні підходи до правотворчості щодо ШІ[764, 765].

Паралельно, поза межами ЄС, формуються «м'які» стандарти управління ризиками ШІ (наприклад, NIST AI Risk Management Framework 1.0), які можуть слугувати технічною опорою для вироблення законодавчих вимог — зокрема в частині таксономії ризиків, процесів валідації/верифікації та організаційної підзвітності[766].

Методологічні засади та легітимність правотворчості. Питання легітимності правотворчості в епоху ШІ охоплює три взаємопов'язані виміри:

• вхідну (*input*) легітимність — інклюзивність і прозорість нормотворчих процедур;

• процесуальну (*throughput*) легітимність — якість, підзвітність і відкритість самих процесів вироблення норм; та

• вихідну (*output*) легітимність — справедливість, пропорційність і ефективність ухвалених норм.

У сучасній доктрині ці критерії описано в рамках класичних підходів до вхідної/вихідної-легітимності (Схарпф[767]) та доповнено концептом процесуальної легітимності (Шмідт[768]), що фокусується на

764

765

766

767

768

[764] Crootof, R. ; Kaminski, M.E. ; Price, W.N. «Humans in the Loop», Vanderbilt Law Review, 2023, Vol. 76(2) : 429–510. URL: https://scholarship.law.vanderbilt.edu/vlr/vol76/iss2/2/ — accessed 30 September 2025.

[765] European Commission. Governance and enforcement of the AI Act. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-act-governance-and-enforcement — accessed 30 September 2025.

[766] National Institute of Standards and Technology (NIST). Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0) (NIST.AI.100-1). URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/NIST.AI.100-1.pdf — accessed 30 September 2025.

[767] Scharpf, F. W. Governing in Europe: Effective and Democratic? Oxford University Press, 1999. URL: https://academic.oup.com/book/11939 — accessed 30 September 2025.

[768] Schmidt, V. A. «Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and 'Throughput',» Political Studies (версії доступні онлайн). URL: https://academic.oup.com/book/36742/chapter/321832127 — accessed 30 September 2025.

процедурній якості врядування — від підзвітності й прозорості до інклюзивності консультацій. Водночас інтенсивне застосування алгоритмічних інструментів у нормопроєктуванні та правозастосуванні створює ризики «алгократії» — зміщення центру прийняття рішень у бік непрозорих алгоритмічних процесів; тому внесок ШІ має бути підданий чіткій юридичній артикуляції, публічному контролю та збереженню людського нагляду (*human-in-the-loop*)[769].

Відповідно, в українських умовах доцільним є комбінування: (а) жорстких вимог (для високоризикових застосувань за логікою AI Act), (б) інституційно підтриманих «м'яких» стандартів (на кшталт *NIST AI RMF*) — для узгодженості з міжнародними практиками, і (в) процедур участі та підзвітності, що забезпечують довіру громадськості до правотворчих рішень у сфері ШІ. Таким чином, еволюція ШІ робить правотворчість критично важливою і сутнісно складнішою. Українська правотворчість має водночас стимулювати інновації й гарантувати захист прав людини, поєднуючи європейські правові стандарти (*GDPR, AI Act*), міжнародні етичні орієнтири (ЮНЕСКО) та технічні рамки керування ризиками (NIST). Належна інституційна архітектура, процедурні гарантії прозорості й підзвітності, а також принцип «людина в процесі» — ключові передумови легітимності та ефективності регулювання ШІ в Україні.

Збільшення впливу алгоритмів на створення правових норм. Зростаюче використання ШІ в процесах законодавчої та регуляторної діяльності вводить алгоритмічний вплив як окремий чинник у формуванні правових норм. Системи ШІ здатні обробляти й синтезувати прецедентну практику, тексти законів та регуляторні акти з масштабом і швидкістю, недосяжними для людини.

Один із помітних прикладів — застосування ШІ британською Правовою Комісією (*Law Commission*) для аналізу судової практики та пропозиції змін у сімейному праві й праві власності. Алгоритм виявляв закономірності судової непослідовності та формував рекомендації на основі даних, які потім обговорювалися законодавцями в рамках процесу правотворчості[770]. Така модель демонструє нову

769

770

[769] Rotolo, A.; Sartor, G. «Argumentation and explanation in the law», Frontiers in Artificial Intelligence, 2023. URL: https://surl.li/uixfub — accessed 30 September 2025.

[770] Law Commission. Artificial Intelligence and the Law: a discussion paper (2025). URL: https://lawcom.gov.uk/publication/artificial-intelligence-and-the-law-a-discussion-paper/ — accessed 15 May 2025.

форму створення норм, де алгоритмічні результати слугують базою для законодавчого дискурсу.

Іншим прикладом, також походження з Великобританії, є урядовий «*Incubator for AI*», який розробляє систему *Lex*, що покликана полегшити підготовку законодавчих текстів: інструмент допомагає командам працювати з великими масивами текстів нормативно-правових актів, «навігувати, пояснювати та інтерпретувати» норми, а також прискорює пошук і узгодження посилань. Проєкт реалізується у співпраці з *Ministry of Justice, Government Legal Department* та *The National Archives*. Це — показовий приклад «людиноцентричної» інтеграції ШІ в нормопроєктування: алгоритм виконує допоміжну аналітично-пошукову функцію, тоді як остаточне формулювання норм і відповідальність залишаються за людьми-нормопроєктантами[771].

На федеральному рівні США випробувано інструментарій обробки публічних коментарів до проєктів регуляторних актів із використанням сучасних методів NLP. Пілотний проект довів, що такі засоби можуть групувати семантично подібні коментарі, виділяти теми й мотиви звернень та тим самим оптимізувати опрацювання великих масивів відгуків під час процесу нормотворчості, що базується на повідомленнях та коментарях (*notice-and-comment rulemaking*). Цей підхід не підміняє юридичної оцінки, але підсилює її за рахунок кращої «видимості» даних і скорочення рутинного навантаження аналітиків. [772, 773]

Однак алгоритмічний вплив на формування норм не позбавлений викликів. Непрозорість окремих моделей ШІ, особливо систем глибокого навчання (*deep learning*), ускладнює відстеження мотивів певних рекомендацій. Це явище, відоме як «чорна скринька» (*black box*), породжує питання про тлумачуваність і можливість оскарження алгоритмічно створених норм[774]. Унаслідок цього правники й теоретики все частіше виступають за впровадження пояснюваного ШІ

[771] UK Government — Incubator for AI. Improving legislative drafting with Lex (2024). URL: https://ai.gov.uk/blogs/improving-legislative-drafting-with-lex/ — accessed 5 October 2025.

[772] Federal Chief Data Officers Council. CDO Council pilot uses NLP for Comment Analysis (2021). URL: https://www.cdo.gov/news/comment-analysis/ — accessed 5 October 2025.

[773] U.S. Chief Data Officers Council / Data.gov. Implementing Federal-Wide Comment Analysis Tool (Final Report, 2021). URL: https://surl.li/bfpyhj — accessed 5 October 2025.

[774] Burrell, Jenna. «How the Machine 'Thinks': Understanding Opacity in Machine Learning Algorithms» (2016). URL: https://surl.li/qxulpk — accessed 15 May 2025.

(*explainable AI, XAI*) у контексті правотворчості, щоб алгоритмічні внески можна було піддавати аналізу та обґрунтуванню.

Інтеграція алгоритмічного підходу до процесів складання законодавчих текстів відкриває нові форми співпраці людини і ШІ. Замість виключення участі законодавців, системи ШІ дедалі частіше використовуються як співавтори або віртуальні помічники: вони пропонують варіанти формулювань, виявляють внутрішні невідповідності та навіть генерують попередні чернетки нормативних актів. Такий спільний підхід уже апробується у низці юрисдикцій із різними результатами[775].

У цьому ключі наступним кроком є інституалізація «гібридної» правотворчості: алгоритмічні інструменти виконують допоміжну експертно-аналітичну функцію (виявлення неузгодженостей, проблем із крос-посиланнями, термінологічних колізій) у середовищах на кшталт відкритого редактора актів LEOS[776] та його дослідницької гілки augmented LEOS, тоді як остаточні волевиявлення, балансування прав і публічних інтересів, а також відповідальність залишаються за людиною-нормопроєктантом і законодавцем. Це відповідає ризик-орієнтованій архітектурі ЄС, закріпленій у AI Act, із вимогами до прозорості, управління даними, людського нагляду та постринкового моніторингу, що реалізуються через Європейський AI Office та мережу національних органів ринкового нагляду. У сфері захисту даних цей підхід інтегрується з принципом «*data protection by design and by default*» у відповідності до GDPR (ст. 25), а на міжнародному рівні кореспондує з Рамковою конвенцією Ради Європи про ШІ, права людини, демократію та верховенство права, яка вимагає правозахисної оцінки ризиків упродовж усього життєвого циклу систем ШІ. Для практичної імплементації законодавці й регулятори можуть спиратися на узгоджувані технічні «м'які» стандарти, зокрема згаданий раніше *NIST AI Risk Management Framework 1.0*, що пропонує спільну таксономію ризиків, процеси валідації/верифікації та вимоги до організаційної підзвітності й може бути інкорпорований у підзаконні акти.

775

776

[775] Guzyal Hill, Matthew Waddington & Leon Qiu. From Pen to Algorithm: optimizing legislation for the future with artificial intelligence (2024). URL: https://surl.li/ohxtvc — accessed 15 May 2025.

[776] Interoperable Europe. LEOS — Open Source software for editing legislation (ongoing). URL: https://surl.li/bokmqw — accessed 1 October 2025.

Переформування авторства та відповідальності. Поява ШІ у сфері правотворчості загострила питання юридичного авторства та розподілу відповідальності за зміст норм. Традиційно авторство нормативних актів атрибутується конкретним особам або колегіальним органам, що забезпечує прозорість намірів, можливість політико-правового контролю та відповідність принципу підзвітності. Коли ж алгоритмічні системи фактично здійснюють істотний внесок (аналіз норм права, пропозиція формулювань, автоматизоване узгодження термінів), постає необхідність доктринально і нормативно уточнити: (а) кому приписується авторство, (б) як розмежовується відповідальність між розробником, впроваджувачем і людським нормопроєктантом, і (в) які мінімальні умови «публічної причиновості» (*public reason*) мають бути виконані для збереження легітимності правотворчого процесу.

Таким чином, у контексті правотворчості за участю ШІ запропоновано кілька моделей атрибуції авторства:

• Людина-центричний підхід: ШІ розглядається як інструмент, а авторство належить виключно людині-законодавцю. Відповідальність несе людина.

• Гібридний підхід: Авторство ділиться між людиною та алгоритмом, з чітким розмежуванням ролей. Відповідальність — спільна з обов'язком контролю.

• Алгоритмічний підхід: ШІ визнається автором, зокрема коли його автономний внесок є значним. Питання відповідальності при цьому стають нечіткими чи суперечливими.

Сучасна теорія алгоритмічної підзвітності наголошує: навіть за участі ШІ остаточні рішення та їх публічне обґрунтування мають залишатися у сфері людського розсуду — як умова демократичної легітимності та можливості оскарження (*Binns*, 2018)[777]. Водночас емпіричні та нормативні дослідження принципу «людини в процесі» показують, що саме якість і послідовність людського втручання в алгоритмічні цикли (*review, override, justification*) є ключем до справедливого та індивідуалізованого результату, а отже — до коректного розподілу відповідальності у випадку помилки (Binns, 2022)[778].

777

778

[777] Binns, Reuben. Algorithmic Accountability and Public Reason (2018). URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s13347-017-0263-5 — accessed 1 October 2025.

[778] Binns, Reuben. Human Judgement in Algorithmic Loops: Individual Justice and Automated Decision-Making (2022). URL: https://surl.lu/sqvdul — accessed 1 October 2025.

Нарешті, у суміжній площині авторського права більшість європейських підходів відштовхуються від принципу «людського авторства», тож внесок ШІ у текстотворення (зокрема проєкти правових норм) не створює «авторства» ШІ як такого; натомість виникає потреба у прозорому фіксуванні ролей та відповідальності людей, які спрямовують, відбирають і затверджують фінальний результат (JIPLP, 2024)[779].

Проте зі зростанням автономності систем ШІ межа між «інструментом» і «співавтором» неминуче розмивається. Це вимагатиме від правотворчості нових доктринальних і нормативних рішень щодо розподілу відповідальності, забезпечення прозорості та легітимності ухвалення норм; порівняльні праці з регулювання ШІ вже пропонують підходи до фіксації ролей розробника, провайдера та користувача системи у правових зобов'язаннях[780].

Наслідки для демократичної легітимності та участі громадськості. Роль ШІ у правотворчості має безпосередні наслідки для демократичної легітимності, оскільки остання спирається на принципи прозорості, підзвітності та інклюзивності. Інтеграція алгоритмічних інструментів у законотворчий процес одночасно відкриває нові канали залучення громадян і породжує ризики для довіри до інституцій [781] [782].

З одного боку, системи ШІ здатні опрацьовувати великі масиви звернень, петицій та коментарів зацікавлених сторін, уможливлюючи більш репрезентативну агрегацію позицій для нормопроєктанта. Як приклад, у Франції функціонують офіційні електронні механізми участі: державні публічні консультації (каталог *vie-publique*)[783],

779

780

781

782

783

[779] Rosati, Eleonora. Understanding authorship in Artificial Intelligence-assisted works in the EU copyright system (Journal of Intellectual Property Law & Practice, 2024). URL: https://academic.oup.com/jiplp/article/20/5/354/7965768 — accessed 1 October 2025.

[780] Custers, B. ; Fosch-Villaronga, E. (eds.). Law and Artificial Intelligence : Regulating AI and Applying AI in Legal Practice (2022). URL: https://surl.li/ycnqgy — accessed 1 Oct 2025.

[781] OECD. Full Report : Governing with Artificial Intelligence (2024/2025). URL: https://surl.li/fxmdjp — accessed 1 October 2025.

[782] OECD.AI. AI in Government: Issues — Overview (огляд). URL: https://oecd.ai/en/gov/issues/overview — accessed 1 October 2025.

[783] Vie-publique. Rechercher une consultation publique (оновлюється). URL: https://www.vie-publique.fr/consultations — accessed 1 October 2025.

галузеві консультації, зокрема на порталі Мінекономіки[784], а також парламентська Платформа петицій Національних зборів[785]. Сукупно це дозволяє системніше враховувати зауваження суспільства при доопрацюванні текстів актів.

З іншого боку, непрозорість алгоритмічних моделей та ризик вбудованих упереджень у даних можуть підірвати довіру до правотворчого процесу, спричинивши виключення маргіналізованих груп і ускладнивши оскаржуваність рішень; тож доктрина наполягає на процедурних гарантіях — пояснюваності, можливості перевірки та ефективному засобі правового захисту у випадку алгоритмічної шкоди[786].

Щоб зберегти легітимність «гібридної» правотворчості за участі ШІ, потрібні інституційно закріплені механізми: стандарти алгоритмічного аудиту, регуляторні «пісочниці» для безпечних експериментів і пілотів, а також інклюзивні цифрові платформи участі, де громадяни можуть взаємодіяти з проєктами норм, у тому числі згенерованими або скоригованими ШІ [787] [788] [789].

Регуляторна оперативність і своєчасність правотворчості. Стрімке вдосконалення систем ШІ неминуче руйнує традиційні ритми правотворчості: законодавчі цикли (концептуалізація, консультації, імплементація, перегляд) часто виявляються повільнішими за темп технологічних інновацій. У результаті формується «регуляторне відставання» — часовий розрив між фактичним ризик-профілем технологій і наявними правовими приписами. Показовою є європейська траєкторія часових інтервалів регулювання: Акт ЄС про штучний інтелект було ухвалено у 2024 р. після багаторічної

[784] Ministère de l'Économie, des Finances et de la Souveraineté industrielle et numérique. Consultations publiques (2025). URL: https://surl.li/fklghw — accessed 1 October 2025.

[785] Assemblée nationale. Plateforme des pétitions de l'Assemblée nationale (постійно діюча). URL: https://petitions.assemblee-nationale.fr/ — accessed 1 October 2025.

[786] Citron, Danielle K. ; Pasquale, Frank. The Scored Society : Due Process for Automated Predictions, Washington Law Review, 89(1) (2014). URL: https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol89/iss1/2/ — accessed 1 October 2025.

[787] OECD. Full Report: Governing with Artificial Intelligence (2024/2025). URL: https://surl.lu/jbejos — accessed 1 October 2025.

[788] OECD. AI in civic participation and open government: Governing with Artificial Intelligence (розділ звіту). URL: https://surl.li/occhkj — accessed 1 October 2025.

[789] OECD.AI. AI in Government: Issues — Overview (огляд). URL: https://oecd.ai/en/gov/issues/overview — accessed 1 October 2025.

нормопроєктної роботи й політичних узгоджень; водночас екосистема моделей ШІ за цей період перейшла від попередніх генерацій до мультимодальних систем, які працюють у реальному часі, що радикально розширило простір можливих застосувань і ризиків[790].

Динаміка розвитку моделей наочно демонструє сутність проблеми. Технічний звіт GPT-4 зафіксував стрибок продуктивності в низці професійних і академічних тестів та заклав методологію масштабування, що уможливлює передбачення характеристик «великих моделей ШІ»[791]. Одночасно GPT-4o змістив фокус на «омні»-мультимодальність — обробку тексту, зображення, аудіо в режимі, близькому до реального часу, — що прямо впливає на регуляторні вимоги до прозорості, журналювання та безпеки інтеграції в критичні процеси[792]. Для правотворця це означає: статичні норми мають бути підкріплені процедурними механізмами адаптації — системними переглядами, делегованими актами, технічними додатками та відсилочними нормами до стандартів, які можна оновлювати поза повною законодавчою процедурою.

Концепція «регуляторної оперативності» передбачає інструменти, що вбудовують гнучкість на етапі нормопроєктування: часові обмеження дії норми з обов'язковим переглядом, регуляторні пісочниці (обмежене та контрольоване випробування нових рішень), поетапне та ітеративне нормотворення з чітким журналюванням змін і перехідними положеннями. У британській програмі регулювання ШІ це показано через «живі вказівки» (*living guidance*) та ролі галузевих регуляторів, які регулярно оновлюють очікування до розробників і користувачів ШІ без потреби щоразу вносити масштабні законодавчі правки. Такий підхід дозволяє поєднати принцип правової визначеності з технологічною нейтральністю і швидкістю реагування[793].

790

791

792

793

[790] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng — accessed 29 Sep 2025.

[791] OpenAI et al. GPT-4 Technical Report, 15 Mar 2023. URL: https://arxiv.org/abs/2303.08774 — accessed 29 Sep 2025.

[792] OpenAI. Hello GPT-4o, 13 May 2024. URL: https://openai.com/index/hello-gpt-4o/ — accessed 29 Sep 2025.

[793] UK Government. A pro-innovation approach to AI regulation — government response, Feb 2024. URL: https://surl.lu/muokho — accessed 29 Sep 2025.

Для України, що гармонізує право з acquis ЄС, доцільно поєднати жорстке нормативно-правове регулювання (базові визначення, категоризація ризиків, права й обов'язки, нагляд і санкції) з гнучкими допоміжними рекомендаційними актами (технічні додатки, стандартизаційні посилання, процедурні протоколи), щоб забезпечити одночасно стабільність основних гарантій і оперативність коригувань у відповідь на нові покоління моделей, інтерфейсів та сценаріїв використання.

Транскордонна гармонізація, фрагментація та ризик «регуляторного арбітражу». ШІ за своєю природою має позатериторіальний характер: дані, моделі, постачальники та ланцюги створення вартості функціонують у різних юрисдикціях одночасно. Це висуває до правотворчості вимогу інтероперабельності (*interoperability*) — у правових дефініціях (зокрема визначення «системи ШІ»), процедурах оцінювання відповідності, вимогах до прозорості, нагляду та правозастосування. Європейський Союз обрав ризик-орієнтовану горизонтальну архітектуру регулювання (AI Act), яка встановлює обов'язки для постачальників і користувачів «високоризикових» систем і спирається на мережу органів ринкового нагляду та Європейський AI Office для координації імплементації та контролю[794, 795]. У глобальному вимірі спільні принципи ОЕСР щодо довірчого ШІ та платформа OECD.AI відіграють роль «спільної мови» — вони кодифікують базові засади, що вже використовуються різними міжнародними організаціями й державами, та сприяють зближенню регуляторних підходів і практик правозастосування[796, 797]. Комплементарну технічну опору інтероперабельності забезпечують міжнародні стандарти, насамперед стандарти ISO/IEC JTC 1/SC 42 (понятійно-термінологічні основи, управління ризиками, оцінювання якості)

794

795

796

797

[794] European Parliament and Council. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj — accessed 5 October 2025.

[795] European Commission. Governance and enforcement of the AI Act (AI Office; market surveillance authorities). URL: https://surl.li/pbuqul — accessed 5 October 2025.

[796] OECD Council. Recommendation on Artificial Intelligence (as revised 8 Nov 2023). URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449 — accessed 5 October 2025.

[797] OECD.AI — The OECD Artificial Intelligence Policy Observatory. Policies, data and analysis for trustworthy AI. URL: https://oecd.ai/en/ — accessed 5 October 2025.

та IEEE P7001 щодо прозорості автономних систем, на які доцільно відсилатися у законодавчих і підзаконних актах для забезпечення послідовності вимог і методик оцінювання відповідності у транскордонних ланцюгах постачання ШІ [798, 799].

Разом із тим розбіжності між національними та регіональними моделями регулювання породжують нормативну фрагментацію й стимулюють «регуляторний арбітраж»: суб'єкти господарювання оптимізують свою присутність, обираючи юрисдикції з нижчою «вартістю відповідності», що підриває досягнення легітимних цілей (захист прав людини, безпека, добросовісна конкуренція)[800, 801]. Щоб мінімізувати ці ризики, правотворчість має (i) узгоджувати ключові поняття та категорії ризику (щонайменше на рівні міждержавних «м'яких» інструментів та відсилань до технічних стандартів), (ii) розвивати механізми міжнародного регуляторного співробітництва, включно з взаємним визнанням результатів оцінювання відповідності там, де це можливо без зниження рівня захисту, та (iii) забезпечувати процедурну сумісність інституційних ролей і наглядових повноважень (наприклад, через спільні керівні принципи у межах ОЕСР або двосторонні/регіональні угоди про співпрацю між наглядовими органами)[802]. Наприклад, для України це питання не обмежується наближенням до ринку ЄС: ідеться про входження до глобальних ланцюгів створення вартості у сфері ШІ на засадах правової визначеності для інвесторів і експортерів цифрових послуг, з можливістю покладатися на узгоджені дефініції, стандарти та процедури контролю, які визнаються за межами національної юрисдикції.

798

799

800

801

802

[798] ISO/IEC JTC 1/SC 42 Artificial intelligence. Committee scope, work programme and publications. URL: https://www.iso.org/committee/6794475.html — accessed 5 October 2025.

[799] IEEE Standards Association. IEEE P7001™—Transparency of Autonomous Systems (project information). URL: https://standards.ieee.org/ieee/7001/6783/ — accessed 5 October 2025.

[800] Wachter, S.; Mittelstadt, B.; Russell, C. «Why fairness cannot be automated: bridging the gap between EU non-discrimination law and AI» German Law Journal, 2024 (context on fragmentation and risks). URL: https://surl.li/wyhzbm — accessed 5 October 2025.

[801] Bradford, Anu. The Brussels Effect: How the European Union Rules the World (Oxford University Press, 2020). URL: https://academic.oup.com/book/36491 — accessed 5 October 2025.

[802] OECD. The contribution of mutual recognition to international regulatory co-operation (study). URL: https://surl.li/jzqgzl — accessed 5 October 2025.

Управління даними та правомірне навчання моделей ШІ. Моделі ШІ функціонують завдяки даним; у цій точці перетинаються режими захисту приватності, авторського права та суміжних прав, конфіденційності й комерційної таємниці, а також вимоги до «суверенітету даних».

Європейський Союз послідовно вибудував «нормативну тканину» управління даними: Регламент про управління даними (*Data Governance Act*) створює механізми довірчого посередництва даних і спільного доступу (включно з режимами для посередників даних та організацій «*data altruism*»), що покликані підвищити доступність і повторне використання даних у безпечних правових рамках[803].

Регламент про дані (*Data Act*) встановлює горизонтальні правила справедливого доступу до промислових/експлуатаційних даних і їх використання, запроваджує обов'язки «*by design*» для виробників товарів і надавачів пов'язаних послуг щодо забезпечення технічної доступності даних для користувача та, у передбачених випадках, для третіх осіб на договірних засадах; Регламент також містить положення про недопустимість недобросовісних умов у B2B-договорах щодо даних[804].

Згідно з офіційним роз'ясненням Єврокомісії, *Data Act* застосовується з 12 вересня 2025 року, доповнюючи *Data Governance Act* як складову єдиного ринку даних та правомірного доступу до них для інновацій, зокрема — для навчання систем ШІ[805]. У площині авторського права, Директива (ЄС) 2019/790 (DSM) вводить винятки для отримання тексту і даних (*text and data mining — TDM*): обов'язковий для наукових досліджень (ст. 3) та ширший, із механізмом «*opt-out*», для інших користувачів (ст. 4), що прямо стосується юридичної можливості правомірного навчання моделей ШІ на захищених

803

804

805

[803] Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance (Data Governance Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj/eng — accessed 5 October 2025.

[804] Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2854/oj/eng — accessed 5 October 2025.

[805] European Commission. Commission publishes Frequently Asked Questions about the Data Act (2024). URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/commission-publishes-frequently-asked-questions-about-data-act — accessed 5 October 2025.

творах і об'єктах за умов дотримання встановлених вимог[806]. Ці норми мають узгоджуватися з GDPR і принципом «*data protection by design and by default*» (ст. 25), який вимагає вбудованих технічних і організаційних запобіжників протягом усього життєвого циклу обробки даних, включно з журналюванням, аудитом джерел і мінімізацією даних під час формування навчальних вибірок[807]. Додаткові методичні орієнтири щодо практичної імплементації ст. 25 GDPR надають Керівні настанови EDPB 4/2019, де деталізовано вимоги до «за замовчуванням» і «за задумом» для систем, що обробляють персональні дані, — зокрема з акцентом на прозорість, контроль доступу, відстежуваність та оцінювання ризиків[808].

Для України, що гармонізує право з ЄС, пріоритетом є створення передбачуваного режиму для інноваторів і водночас ефективного захисту прав правовласників і суб'єктів даних: через стандартизовані протоколи доступу, належні погодження передачі/надання даних, обов'язкове журналювання використання у тренувальних вибірках та приведення підзаконних актів і настанов регуляторів у відповідність до *Data Governance Act, Data Act, DSM* та *GDPR*.

Алгоритмічна підзвітність і пояснюваність як умова легітимності. Проблема «чорної скриньки» сучасних моделей ШІ безпосередньо торкається засад законності, належної правової процедури та права на ефективний засіб юридичного захисту. Саме тому в європейській моделі регулювання центральною стає вимога підзвітності: для високоризикових систем Акт ЄС про ШІ покладає на постачальників і користувачів обов'язки щодо ведення технічної документації, журналювання, управління якістю даних, забезпечення людського нагляду й постфактум пояснюваності прийнятих рішень, а також постринкового моніторингу з механізмами коригувальних дій. Зміст цих обов'язків спрямований на те, щоб рішення системи

806

[806] Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market (DSM Directive). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj/eng — accessed 5 October 2025.

807

[807] Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation, GDPR) — Article 25: Data protection by design and by default. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj — accessed 5 October 2025.

808

[808] European Data Protection Board (EDPB). Guidelines 4/2019 on Article 25 Data Protection by Design and by Default (v2.0, 2020). URL: https://www.edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_guidelines_201904_dataprotection_by_design_and_by_default_v2.0_en.pdf — accessed 5 October 2025.

можна було простежити та обґрунтувати у процедурах оцінювання відповідності й державного нагляду — від етапу проєктування до експлуатації (*risk-management by design*)[809].

У Сполучених Штатах питання підзвітності також виходить на перший план: у 2025 р. до Конгресу внесено *Algorithmic Accountability Act of 2025* (S.2164), який передбачає для «автоматизованих систем ухвалення рішень» проведення оцінок ризиків та підготовку звітів про вплив (*impact statements*), зокрема щодо дискримінаційних наслідків, безпеки та конфіденційності даних. Запропонований механізм фактично зближає інструментарій з європейськими підходами до обов'язкових оцінок впливу та аудиту, покладаючи на Федеральну торгову комісію (FTC) функції нагляду й примусу[810]. Для України це є показовим прикладом «процесуальної» підзвітності: доцільно прямо закріплювати обов'язковість DPIA/AIA-подібних інструментів у секторах підвищеного ризику, умови незалежного аудиту алгоритмів, а також доступні процедури оскарження та виправлення шкоди.

Ключову роль у забезпеченні практичної виконуваності вимог відіграють технічні стандарти. IEEE 7001-2021 установлює вимірювані рівні прозорості автономних систем для різних груп стейкхолдерів (користувачі, наглядові органи, постраждалі особи), пропонує вимоги до документування рішень, пояснюваності та верифікації відповідності. Інкорпорація таких стандартів «за посиланням» у закон чи підзаконні акти дозволяє зберігати технологічну нейтральність формулювань, але водночас фіксувати перевірні критерії належної поведінки для провайдерів і користувачів високоризикових систем[811].

Паралельно у публічному секторі вже напрацьовані процедурні моделі «вбудованої підзвітності». Канадська *Algorithmic Impact Assessment* (AIA) є обов'язковою для федеральних органів відповідно до *Directive on Automated Decision-Making*: інструмент класифікує рівень впливу автоматизованої системи на права й інтереси особи,

809

[809] European Parliament and Council. Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ%3AL_202401689 — accessed 5 October 2025.

810

[810] U.S. Congress. Algorithmic Accountability Act of 2025, S.2164 (119th Congress). URL: https://www.congress.gov/bill/119th-congress/senate-bill/2164 — accessed 5 October 2025.

811

[811] IEEE Standards Association. IEEE 7001-2021 — Transparency of Autonomous Systems. URL: https://standards.ieee.org/ieee/7001/6783/ — accessed 5 October 2025.

встановлює вимоги щодо прозорості (публікація AIA), посилює вимоги до людського нагляду та — для вищих рівнів ризику — передбачає незалежний аудит (*peer review*) до введення системи в дію[812]. Такі моделі варто адаптувати в Україні, поєднавши їх із ризик-орієнтованою архітектурою ЄС: обов'язкові оцінки впливу (*ex ante*), аудит і журналювання (*ex post*), а також чіткі канали індивідуального та колективного захисту прав.

Правосуб'єктність і відповідальність за автономні системи ШІ. Стрімке зростання автономності програмно-апаратних комплексів — від безпілотних транспортних засобів та дронів до агентних систем (*AI agents*), що самостійно приймають рішення, — актуалізує питання про належні моделі правосуб'єктності й розподіл юридичної відповідальності. Класичні конструкції деліктної й договірної відповідальності, побудовані на концептах людської волі, вини та причинно-наслідкових зв'язків, часто виявляються неадекватними там, де шкода спричиняється системою, здатною до самонавчання та адаптивної поведінки в складних середовищах. Відповіддю правотворчості стає поєднання «горизонтальної» регуляції ШІ (ризик-орієнтований підхід AI Act) з оновленням спеціальних режимів цивільно-правової, насамперед відповідальності за ШІ продукт.

Так, Регламент (ЄС) 2024/1689 (AI Act) закріплює обов'язки постачальників і користувачів «високоризикових» систем ШІ: управління якістю даних, технічна документація, журналювання подій, вимоги прозорості, забезпечення людського нагляду, кіберстійкість і постринковий моніторинг; ці елементи формують доказову інфраструктуру (логування, *conformity assessment*), на яку спираються механізми нагляду та приватно-правової відповідальності[813]. Дирек-

812[1] 812[2] 812[3] 813

[812] Government of Canada (Treasury Board Secretariat). Algorithmic Impact Assessment (AIA) — tool and guidance. URL: https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-government-innovations/responsible-use-ai/algorithmic-impact-assessment.html — accessed 5 October 2025 ; див. також: Directive on Automated Decision-Making (офіц. публікація). URL: https://publications.gc.ca/collections/collection_2021/sct-tbs/BT48-31-2021-eng.pdf — accessed 5 October 2025 ; Guide to Peer Review of Automated Decision Systems. URL: https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-government-innovations/responsible-use-ai/guide-peer-review-automated-decision-systems.html — accessed 5 October 2025.

[813] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj — accessed 5 October 2025.

тива (ЄС) 2024/2853 про відповідальність за дефект продукції модернізує класичну конструкцію відповідальності за ШІ продукт, прямо охоплюючи цифрові компоненти та програмне забезпечення як можливі «дефекти»; у поєднанні з *AI Act* це надає судам інструменти для встановлення причинного зв'язку й дефектності в автономних системах без необхідності доведення вини виробника[814].

Підхід ЄС послідовно відкидає надання ШІ самостійної правосуб'єктності: ще від Резолюції Європейського парламенту 2017 року щодо цивільно-правових норм для робототехніки та позиції 2020 року щодо цивільної відповідальності за ШІ законодавча парадигма рухається у напрямі адресної відповідальності людських/юридичних осіб ланцюга створення та впровадження — виробників, постачальників, імпортерів, розгортачів і користувачів[815] [816], що підтверджено і в AI Act.

На рівні національних правопорядків ключові підходи до відповідальності вже демонструють варіативність:

• сувора (об'єктивна) відповідальність експлуатанта/володільця транспортного засобу (ТЗ): німецьке право зберігає традицію об'єктивної відповідальності володільця за шкоду, завдану експлуатацією ТЗ. Так § 7 Закону про дорожній рух Німеччини (StVG) встановлює об'єктивну відповідальність володільця транспортного засобу за шкоду, завдану при його експлуатації, з вузькими підставами звільнення (зокрема непереборна сила); історично спрямований на «підвищену небезпечність» джерела ризику, цей режим природно екстраполюється на сценарії високої автоматизації та автономного керування[817];

[814] Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2024 on liability for defective products (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj — accessed 5 October 2025.

[815] European Parliament. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html — accessed 5 October 2025.

[816] European Parliament. European Parliament resolution of 20 October 2020 on a civil liability regime for artificial intelligence (2020/2014(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0276_EN.html — accessed 5 October 2025.

[817] Bundesministerium der Justiz. Road Traffic Act (Straßenverkehrsgesetz — StVG), § 7 (owner's liability) — official English translation. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stvg/englisch_stvg.html — accessed 5 October 2025.

• режими страхової та адміністративної опіки над автономним тестуванням: Сінгапур вибудовує дозвільні та страхові запобіжники для AV-випробувань, зосереджуючи обов'язки на операторах/організаторах випробувань і підкреслюючи їхню відповідальність перед регулятором. Так, Правила дорожнього руху Сінгапуру (Autonomous Motor Vehicles, Rules 2017, із змінами 2024 р.) запроваджують дозвільний режим, де регулятор (LTA) встановлює обов'язкові умови тестування — страхове покриття, кваліфікованих операторів/перехоплення керування, звітність — з фокусом на превенції шкоди та відповідальності оператора/організатора випробувань[818];

• відповідальність виробника за дефект продукту: у США та Японії спори щодо автономних систем у значній мірі слідують доктрині продуктової відповідальності виробника за дефект, включно з програмним забезпеченням як складовою виробу[819, 820, 821, 822].

Концепція «електронної правосуб'єктності» для ШІ (визнання «електронної особи») тривалий час викликає дискусії. Європейський парламент у 2017 р. розглядав ідею «електронної особистості» в резолюції щодо цивільно-правових норм для робототехніки, але в наступних актах і, зрештою, в AI Act така доктрина не була прийнята. Навпаки, фінальна модель залишає відповідальними фізичні та юридичні особи — виробників, постачальників, імпортерів, розгортачів і користувачів — залежно від їхньої ролі та контролю над ШІ

818

[818] Singapore Statutes Online. Road Traffic (Autonomous Motor Vehicles) Rules 2017; and Road Traffic (Autonomous Motor Vehicles) (Amendment) Rules 2024. URL: https://sso.agc.gov.sg/SL/RTA1961-S464-2017?DocDate=20170823 ; https://sso.agc.gov.sg/SL-Supp/S8-2024/Published/20240102 — accessed 5 October 2025.

819

[819] H.R.6580 — Algorithmic Accountability Act of 2023 (118th Congress), Congress.gov, 2025 (status page updated). URL: https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/6580 — accessed 30 Sep 2025.

820

[820] Product Liability & AI Systems — Comparative Overview, Norton Rose Fulbright, 2024. URL: https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/7bc2b786/product-liability-in-the-age-of-ai — accessed 30 Sep 2025.

821

[821] Product Liability Act (English translation), Government of Japan — Japanese Law Translation, Act No. 85 of 1994. URL: https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3590/en — accessed 30 Sep 2025.

822

[822] FTC announces enforcement policy statement regarding AI, Federal Trade Commission (Press Release), 2023. URL: https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2023/08/ftc-announces-enforcement-policy-statement-regarding-ai — accessed 30 Sep 2025.

системами[823, 824, 825]. Такий курс послідовно відкидає надання ШІ самостійної правосуб'єктності, натомість вимагає розподілу обов'язків і відповідальності між суб'єктами ланцюга створення та експлуатації системи з урахуванням передбачуваності ризику та можливості запобігання шкоді.

Нормативний простір, у якому розгортаються ці дебати, доповнюється стандартами пояснюваності й підзвітності. Технічні стандарти на кшталт IEEE 7001-2021 (прозорість автономних систем) та напрацювання ISO/IEC JTC 1/SC 42 щодо довіри та управління життєвим циклом ШІ надають правотворчим органам готові «опорні конструкції» для детальної конкретизації обов'язків постачальників і критеріїв «належної обачності»[826, 827, 828]. Звідси логічно випливає зв'язок: що більш вимірюваною є прозорість і відтворюваною логіка прийняття рішень системою, то легше виокремити вину, дефект або порушення обов'язку професійної обачності в конкретного суб'єкта щодо міри його відповідальності.

Підсумовуючи, у контексті автономних ШІ систем правотворчість має балансувати між: (а) підтримкою інновацій через зрозумілі та пропорційні вимоги до безпечності, прозорості й тестування; (б) забезпеченням ефективної компенсації шкоди через страхові та процесуальні механізми; (в) уніфікацією стандартів, які роблять доказування технічно та юридично здійсненним у транскордонних спорах.

823

824

825

826

827

828

[823] Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law, European Parliament, 13 Mar 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law — accessed 30 Sep 2025.

[824] Civil Law Rules on Robotics, European Parliament resolution (2017/2103(INL)), 16 Feb 2017. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html — accessed 30 Sep 2025.

[825] Civil liability regime for artificial intelligence, European Added Value Assessment (EPRS), 2020. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU(2020)654178 — accessed 30 Sep 2025.

[826] IEEE Std 7001-2021: IEEE Standard for Transparency of Autonomous Systems, IEEE, 2021. URL: https://standards.ieee.org/ieee/7001/6783/ — accessed 30 Sep.

[827] ISO/IEC JTC 1/SC 42 — Artificial Intelligence (committee page), ISO, updated 2023–2025. URL: https://www.iso.org/committee/6794475.html — accessed 30 Sep 2025.

[828] IEEE 7001 — Transparency of Autonomous Systems (overview), GlobalSpec/IEEE, 2021–2024. URL: https://standards.globalspec.com/std/14498488/7001 — accessed 30 Sep 2025.

Інституційний дизайн етичного нагляду за ШІ. Відтак логічним є перехід від ex post розподілу ризиків і компенсації до *ex ante* профілактики шкоди: після визначення того, хто відповідальний за наслідки автономних рішень ШІ, правотворчість має інституційно закріпити, як саме ці наслідки попереджаються — через вимоги до належного управління життєвим циклом систем (*governance-by-design*), обов'язкові оцінки впливу, незалежні аудити, пояснюваність і простежуваність рішень, принцип «людина в процесі» та публічну підзвітність. Саме така зміна фокусу — від реакції до превенції — забезпечує матеріальну легітимність регулювання ШІ, узгоджує технологічну динаміку з принципами верховенства права й прав людини та відкриває простір для обґрунтованого інституційного дизайну етичного нагляду, який поєднує централізоване методологічне керівництво із субсидіарною відповідальністю галузевих регуляторів і механізмами участі заінтересованих сторін.

Складність і динамічність ШІ вимагають дизайну спеціальних інституцій із технічно-правовою спроможністю. Правотворчість останніх років демонструє мультирівневу архітектуру: на рівні ЄС *AI Act* засновує *AI Office* у складі Єврокомісії, Європейську раду з ШІ (*European AI Board*) та дорадчі механізми, водночас покладаючи ключові наглядові повноваження на національні органи держав–членів[829]. Така конфігурація поєднує централізоване методологічне керівництво зі субсидіарною відповідальністю держав–членів, що важливо для узгодженості імплементації.

Поза ЄС Сполучені Штати виводять на перший план *NIST AI Risk Management Framework 1.0*, який має рекомендаційний характер, але поступово вбудовується в адміністративну практику та контракти (зокрема державні закупівлі), слугуючи «м'яким правом» для розробників і розгортачів ШІ систем[830]. Водночас регулятивний вектор Британії спирається на «живі настанови» (*living guidance*) і міжвідомчу координацію, що дозволяє оперативно оновлювати очікування до

829

[829] European Artificial Intelligence Act comes into force, European Commission, 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_4123 — accessed 30 Sep 2025.

830

[830] AI Risk Management Framework 1.0, National Institute of Standards and Technology (NIST), Jan 2023. URL: https://www.nist.gov/itl/ai-risk-management-framework — accessed 30 Sep 2025.

ринкових учасників без прийняття кожного разу нового закону[831]. На глобальному рівні Принципи ОЕСР щодо ШІ та майданчики на кшталт GPAI забезпечують мінімальну сумісність підходів і спільні дефініції, які правотворчість держав може інкорпорувати у внутрішнє право[832].

Ефективність такої мережі інституцій визначається їхньою незалежністю, науково-технічною спроможністю й процесуальними гарантіями гласності та участі заінтересованих сторін — від індустрії до громадськості[833]. Завдання правотворчості — чітко визначити мандати, встановити процедури аудиту, нагляду за результатами впровадження ШІ та взаємодії регулятора з технічними стандартотворчими органами [834] [835].

Втілення етичних принципів у нормативні приписи. Переклад цінностей — справедливості, недискримінації, прозорості та підзвітності — у юридично зобов'язувальні норми є ключовим завданням сучасної правотворчості у сфері ШІ. У праві ЄС це здійснюється через ризик-орієнтовану архітектуру Регламенту (ЄС) 2024/1689 (*AI Act*), яка встановлює обов'язки для провайдерів і користувачів «високоризикових» систем: належне управління даними, технічну документацію, журналювання, забезпечення прозорості для користувачів, людський нагляд, а також вимоги до точності, надійності й кіберстійкості. Ці обов'язки слугують «операціоналізацією» етичних засад у позитивному праві та перевіряються через процедури оцінювання відповідності й постринкового нагляду. Додатково, законодавчий процес супроводжується інституційними роз'ясненнями та політичними орієнтирами Європейського парламенту й Комісії щодо сфери застосування, винятків і заборонених практик, що підсилює

831

832

833

834

835

[831] A pro-innovation approach to AI regulation: government response and policy update, UK Government, 2024. URL: https://www.gov.uk/government/publications/ai-regulation-policy-paper — accessed 30 Sep 2025.

[832] OECD AI Principles (OECD.AI Policy Observatory), OECD, 2019–2025 URL: https://oecd.ai/en/ai-principles — accessed 30 Sep 2025.

[833] Butcher J., Beridze I., What is the state of AI governance globally?, MIT Cybersecurity & Internet Policy Initiative (overview), 2019 (re-posted 2024). URL: https://cyberir.mit.edu/site/what-state-artificial-intelligence-governance-globally/ — accessed 30 Sep 2025.

[834] IEEE Std 7001-2021: IEEE Standard for Transparency of Autonomous Systems, IEEE, 2021. URL: https://standards.ieee.org/ieee/7001/6783/ — accessed 30 Sep 2025.

[835] ISO/IEC JTC 1/SC 42 — Artificial Intelligence (committee page), ISO, updated 2023–2025. URL: https://www.iso.org/committee/6794475.html — accessed 30 Sep 2025.

забезпечувальну функцію акта та уніфікує правозастосування в державах–членах[836].

У Сполучених Штатах домінує секторальний та «принципово-добровільний» підхід, де технічну основу закладає раніше згадуваний NIST AI Risk Management Framework 1.0 як референтний акт для впровадження вимірюваних вимог до управління ризиками (ідентифікація, зменшення, моніторинг), перевірюваності процесів і організаційної підзвітності; цей документ часто інкорпорують у політики комплаєнсу та договори як стандарт належної практики. Паралельно Федеральна торгова комісія (FTC) застосовує § 5 Закону про FTC до недобросовісних або оманливих ШІ-практик (зокрема щодо конфіденційності, неправдивих заяв про властивості моделей, «тихих» змін умов сервісу, використання біометричних технологій), що фактично підсилює етичні вимоги інструментами нагляду та правозастосування[837].

Для правотворця це означає необхідність «перекласти» абстрактні цінності на вимірювані критерії і процедурні обов'язки, які можна перевірити: встановлювати метрики якості даних і тестування на упередженість; вимагати трасованості даних та рішень (логування, технічні досьє); запроваджувати обов'язкові механізми людського перегляду (*human-in-the-loop*) у критичних випадках; посилатися на визнані технічні стандарти (на кшталт NIST AI RMF) для забезпечення технологічної нейтральності норм і однакового правозастосування у суміжних секторах.

«Динамічна» правотворчість та адаптивне регулювання. Оскільки виклики відповідальності за автономні ШІ-системи неможливо вичерпно розв'язати «раз і назавжди», наступним логічним кроком

836

[836] European Parliament. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law (Press release, 13 March 2024). URL: https://www.europarl.europa.eu/pdfs/news/expert/2024/3/press_release/20240308IPR19015/20240308IPR19015_en.pdf — accessed 5 October 2025.

837[1]

[837] Federal Trade Commission (FTC). FTC announces crackdown on deceptive AI claims and schemes (Operation AI Comply) (Press release, 2024). URL: https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2024/09/ftc-announces-crackdown-deceptive-ai-claims-schemes — accessed 5 October 2025 ; Remarks of Commissioner A. M. Bedoya regarding the Policy Statement on Biometric Information (May 18, 2023). URL: https://www.ftc.gov/system/files/ftc_gov/pdf/c.-bedoya-bio-policy-statement-05-18-2023.pdf — accessed 5 October 2025 ; AI (and other) companies: quietly changing your terms of service could be unfair or deceptive (FTC Technology Blog, Feb. 13, 2024). URL: https://www.ftc.gov/policy/advocacy-research/tech-at-ftc/2024/02/ai-other-companies-quietly-changing-your-terms-service-could-be-unfair-or-deceptive — accessed 5 October 2025/

837[2]

837[3]

є переорієнтація правотворчості на динамічні механізми оновлення регулювання. Інакше кажучи, після встановлення базових матеріально-правових вимог і процесуальних гарантій потрібно швидко коригувати технічні параметри контролю, переліки ризиків та процедури оцінювання відповідності без ухвалення нового кодифікованого акта щоразу, коли змінюється технологія. Саме тут до центру уваги виходить концепція адаптивного регулювання ШІ.

Правотворчість у сфері ШІ стикається з хронічною проблемою асинхронності: інноваційні цикли моделей і даних коротші за класичні законодавчі цикли, тому прийняті регуляторні акти швидко застарівають. Відповідь полягає у вбудованій «гнучкості» нормативної архітектури: делегуванні частини повноважень на рівень підзаконного нормотворення, використанні регуляторних «пісочниць», періодичних переглядах норм і прив'язці юридичних обов'язків до актуалізованих технічних стандартів. Європейський підхід утілює цю логіку інструментально: AI Act (Regulation (EU) 2024/1689) дозволяє Єврокомісії оновлювати додатки та технічні вимоги через делеговані/імплементаційні акти й запроваджує регуляторні «пісочниці» як простір контрольованих експериментів із високоризиковими системами[838]. Окремо передбачено прийняття «*common specifications*» — загальних технічних специфікацій, коли гармонізованих стандартів бракує або вони недостатні: такі специфікації слугують юридичним «перехідником» між дещо абстрактними нормами регламенту й перевірюваною інженерною практикою[839]. Така побудова дозволяє оновлювати вимоги швидко й адресно, не змінюючи суттєвих елементів базового регламенту, що відповідає логіці статті 290 ДФЄС про делеговані акти[840].

Показовою є траєкторія Сполученого Королівства, яке замість ухвалення одного «всеосяжного» акта зробило ставку на «живе» (динамічне) регулювання: урядова політика передбачає, що профільні

838

[838] Artificial Intelligence Act — consolidated materials and OJ references (EUR-Lex/Official Journal summary page). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=oj%3AL_202401689 — accessed 5 Oct 2025.

839

[839] EUR-Lex. Delegated and implementing powers; common specifications under the AI Act (див. положення про common specifications). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng — accessed 5 Oct 2025.

840

[840] Delegated acts — довідкова сторінка ЄС (пояснення ст. 290 ДФЄС). URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/delegated-acts.html — accessed 5 Oct 2025.

регулятори (фінансовий, конкурентний, з питань захисту даних, безпечності продукції тощо) на постійній основі оновлюють керівні документи щодо застосування ШІ, оперативно реагуючи на нові ризики та практики ринку. Такий підхід закріплено у *Policy Paper «AI regulation: a pro-innovation approach»*, а також у урядовій відповіді, яка деталізує повноваження регуляторів і очікувані механізми координації[841].

У транскордонному вимірі роль «спільної мови» відіграють Принципи ОЕСР щодо відповідального (довірчого) ШІ, закріплені Рекомендацією Ради ОЕСР про ШІ та підтримані інструментами платформи *OECD.AI/AI Policy Observatory*[842]. Саме ці документи уніфікують дефініції (у т.ч. визначення «системи ШІ» та життєвого циклу), задають рамки прозорості, підзвітності та оцінювання ризиків і широко використовуються в регуляторних архітектурах різних юрисдикцій.

На рівні правотворчої методології дедалі частіше застосовується логіка «права, що адаптується» (*adaptive law*): поетапність, експериментальність, обов'язковість збирання доказів ефективності та швидка корекція норм через підзаконні механізми. У науковій літературі цю траєкторію репрезентує, зокрема, модель «багаторівневого врядування ШІ» (*layered governance*), яка пропонує комбінувати базові правові гарантії з гнучкими технічними специфікаціями та галузевими стандартами[843].

Прораховуючи імплементаційні наслідки для України з метою забезпечення сумісності з правом ЄС і зменшення «регуляторного відставання» доцільно:

(1) закріпити процесуальні «швидкісні смуги» для оновлення технічних вимог (делегування на рівень уповноважених органів/«*common specifications*», передбачених у Регламенті ЄС (2024/1689 «*AI Act*»), щоб коригувати специфікації без перегляду базового акта;

841

842

843

[841] UK Government. AI regulation: a pro-innovation approach (Policy Paper). URL: https://www.gov.uk/government/publications/ai-regulation-a-pro-innovation-approach — accessed 5 Oct 2025.

[842] OECD. OECD.AI Policy Observatory. URL: https://oecd.ai/en/ — accessed 5 Oct 2025.

[843] Gasser U., Almeida V. A. F. A Layered Model for AI Governance, IEEE Internet Computing, 2017. Офіційна сторінка IEEE. URL: https://www.computer.org/csdl/magazine/ic/2017/06/mic2017060058/13rRUxASu5u — accessed 5 Oct 2025.

(2) інституціоналізувати регуляторні «пісочниці» в секторах підвищеного ризику (охорона здоров'я, транспорт, фінанси, публічні послуги) з обов'язковим аудитом, розкриттям методологій випробувань і постринковим моніторингом;

(3) забезпечити сумісність українських дефініцій, таксономій ризиків і процедур оцінювання відповідності з ЄС та орієнтуватися на оновлювані міжнародні стандарти.

Публічна деліберація та участь у правотворчості. Щойно окреслені адаптивні механізми мають сенс лише настільки, наскільки вони вбудовані у прозорі та інклюзивні процедури формування публічної волі. Технічна гнучкість без процедурної відкритості ризикує перетворити регулювання ШІ на суто адміністративну практику, позбавлену належної демократичної легітимності. Тому логічним наступним кроком є інституалізація зворотного зв'язку між нормопроєктуванням і суспільством: обов'язкові відкриті консультації на ключових етапах підготовки актів, прозорі реєстри високоризикових систем, доступні звіти аудитів та оцінок впливу, а також формати залучення заінтересованих сторін, які дозволяють завчасно виявляти можливі неузгодженості, оцінювати пропорційність рішень і коригувати нормативні параметри до їхнього прийняття. Адже легітимність регулювання ШІ залежить від прозорості та інклюзивності процедур.

Так, ЄС системно використовує відкриті консультації (наприклад, широке обговорення пакета щодо ШІ 2020–2021 рр.), які вплинули на остаточну архітектуру регулювання[844]. У Канаді впроваджено *Algorithmic Impact Assessment*, що прямо вимагає від державних органів взаємодії з заінтересованими спільнотами перед розгортанням високовпливових AI-систем[845].

Завдання правотворчості — інституціоналізувати ці механізми (обов'язкові консультації, аудит алгоритмів за участі громадськості, реєстри високоризикових систем) так, щоб довіра не поступалася

[844] Artificial intelligence — ethical and legal requirements (public consultation), European Commission, 2020–2021. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12527-Artificial-intelligence-ethical-and-legal-requirements_en — accessed 30 Sep 2025.

[845] Algorithmic Impact Assessment (AIA) — Government of Canada, updated 2023. URL: https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-government-innovations/responsible-use-ai/algorithmic-impact-assessment.html — accessed 30 Sep 2025.

швидкості інновацій. Таким чином, публічна деліберація і участь — це не факультативне «доповнення» до технологічно обґрунтованого регулювання, а його конститутивна умова: саме вона перетворює адаптивні інструменти на легітимні, забезпечує соціальну «ліцензію» для інновацій і підкріплює довіру до правотворчості у швидкозмінному середовищі ШІ.

Механізми забезпечення виконання та засоби юридичного захисту. Попередні висновки про етичні засади та інституційний дизайн нагляду за ШІ мають бути підкріплені не декларативно, а через дієві інструменти примусу й реальні шляхи відновлення порушених прав. Інакше навіть найкращі принципи залишаються програмними намірами. Саме тому центральним елементом публічної політики у сфері ШІ є архітектура забезпечення виконання (*enforcement*) і гарантований доступ до засобів юридичного захисту для осіб, на яких впливають автоматизовані рішення.

Правовий режим ЄС щодо ШІ вибудувано як багаторівневу систему контролю та примусу, яка поєднує ex ante-вимоги (оцінювання відповідності, технічну документацію, управління даними, людський нагляд) з ex post-наглядом (постринковий моніторинг, розслідування, приписи про усунення порушень, обмеження або вилучення з ринку). Базовим актом є Регламент (ЄС) 2024/1689 («AI Act»), що встановлює обов'язки для постачальників і користувачів високоризикових систем, наділяє національні органи повноваженнями з ринкового нагляду та передбачає координаційну роль AI Office при Єврокомісії; санкційний режим включає адміністративні штрафи до 35 млн євро або 7% сукупного світового обороту за заборонені практики, до 15 млн євро або 3% за інші порушення та до 7,5 млн євро або 1,5 % за надання недостовірної інформації (ст. 99)[846].

Виконанню AI Act підпорядковано інструменти ринкового нагляду за продукцією, насамперед Регламент (ЄС) 2019/1020, який уніфікує процедури перевірок, передбачає інспекції, вимоги про

846

[846] European Union. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act) and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2019/2144, (EU) 2019/1242 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Text with EEA relevance) (consolidated portal) (2025). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj — accessed 5 October 2025.

тимчасові заходи, обмеження доступу на ринок і взаємодію між наглядовими органами держав–членів та Комісією. Така інтеграція дає можливість оперативно реагувати на невідповідні або небезпечні системи ШІ, у тому числі шляхом припинення їхнього розповсюдження[847].

Шляхи приватно-правового захисту підсилено оновленим режимом відповідальності за дефект продукції. Директива (ЄС) 2024/2853 модернізує класичну модель продуктової відповідальності, прямо охоплюючи цифрові компоненти та програмне забезпечення: це полегшує доведення дефекту та причинного зв'язку у спорах, пов'язаних із заподіянням шкоди автономними або високоризиковими системами ШІ, і взаємодіє з доказовою інфраструктурою AI Act (логування, технічні досьє, аудит)[848].

Паралельно механізми колективного захисту інтересів споживачів, передбачені Директивою (ЄС) 2020/1828 про представницькі позови, забезпечують процесуальні канали для оскарження системних порушень, у т.ч. у цифрових ринках, де індивідуальне звернення є надмірно витратним. Це важливе доповнення до публічного нагляду, що підвищує загальну спроможність існуючого регулювання стримувати недобросовісні або небезпечні практики використання ШІ[849].

Порівняльно-правова перспектива демонструє, що за відсутності горизонтального «акта про ШІ» Сполучені Штати комбінують загальне право про недобросовісні та оманливі практики з цільовими ініціативами. Федеральна торгова комісія (FTC) уже застосовує § 5 Закону про FTC до «AI-висловлювань» і вводить примус щодо неправдивих або оманливих заяв про властивості та безпеку ШІ-сервісів (приклад — справа проти DoNotPay за недобросовісні

[847] European Union. Regulation (EU) 2019/1020 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on market surveillance and compliance of products (Text with EEA relevance) (2019). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/1020/oj — accessed 5 October 2025.

[848] European Union. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2024 on liability for defective products (2024). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj — accessed 5 October 2025.

[849] European Union. Directive (EU) 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers (Text with EEA relevance) (2020). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2020/1828/oj — accessed 5 October 2025.

заяви про можливості «*AI-lawyer*»)[850]. Водночас до Конгресу подано *Algorithmic Accountability Act of 2025* (S.2164), який пропонує для «автоматизованих систем ухвалення рішень» обов'язкові оцінки ризиків та звіти про вплив, під наглядом FTC: це сигнал зближення з ризик-орієнтованими підходами ЄС щодо ex ante-контролю та прозорості[851].

У публічному секторі дієвість підзвітності підсилюють процедурні вимоги до прозорості та оскаржуваності. У Канаді *Algorithmic Impact Assessment (AIA)* є обов'язковим інструментом за Директивою про автоматичні прийняття рішень (*Directive on Automated Decision-Making*); офіційний опис прямо вимагає, щоб для автоматизованих систем були передбачені «належні варіанти оскарження» (*applicable recourse options*) і публікація AIA. Це поєднує управління ризиками з доступом до правового засобу захисту ще на етапі проєктування й запуску системи[852].

З позицій законодавця (в т.ч. України) ефективний підхід до відповідальності у сфері ШІ має передбачати: (i) незалежні національні органи нагляду з повноваженнями перевірки, доступу до технічної документації, вимоги про коригувальні дії та призупинення/вилучення систем; (ii) санкції, співмірні з масштабом ризику й оборотом порушника, щоб запобігати економіці недотримання; (iii) процедурні гарантії індивідуального та колективного захисту (скарги до наглядових органів, доступ до суду, представницькі позови); (iv) взаємопов'язаність публічного нагляду та приватно-правової відповідальності через зобов'язання щодо логування, прозорості та трасованості рішень (що дозволяє довести дефект або порушення обов'язку обачності); (v) прив'язку до міжнародних стандартів і ринкового нагляду, аби забезпечити транскордонну виконуваність. Така модель знижує регуляторний арбітраж, забезпечує матеріальну

850

[850] Federal Trade Commission. DoNotPay, Inc. — Decision and Order (Sept 25, 2024). URL: https://www.ftc.gov/system/files/ftc_gov/pdf/2323042_donotpay_decision_and_order_0.pdf — accessed 5 October 2025.

851

[851] U.S. Congress. Algorithmic Accountability Act of 2025, S.2164 (119th Congress) (Bill overview) (2025). URL: https://www.congress.gov/bill/119th-congress/senate-bill/2164 — accessed 5 October 2025.

852

[852] Government of Canada. Algorithmic Impact Assessment tool — Canada.ca (2024, updated). URL: https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-government-innovations/responsible-use-ai/algorithmic-impact-assessment.html — accessed 5 October 2025.

легітимність втручань і перетворює етичні принципи на належні юридичні обов'язки.

Український контекст гармонізації із правом ЄС у сфері захисту персональних даних і використання ШІ. З урахуванням окреслених вище нормативно-правових вимог, процедур підзвітності та інституційного нагляду за ШІ у ЄС, логічним наступним кроком є дослідження того, як ці стандарти транслюються у національне право України та які інструменти потрібні для їх дієвої імплементації. Це дозволить зістикувати європейську ризик-орієнтовану модель (*AI Act*) з українськими реформами у сфері персональних даних і суміжних режимів, уникнувши регуляторного відставання та фрагментації.

Так, за прогнозами, до 2028 року світовий обсяг даних досягне 394 зетабайтів[853], що відображає стрімке зростання цифровізації, накопичення інформації. Стрімкий розвиток технологій ШІ та масове використання великих даних загострюють питання захисту персональної інформації в Україні. Практично кожна сфера суспільного життя пов'язана з обробкою цифрової інформації про осіб, що висуває нові вимоги до правового забезпечення права на приватність та захисту персональних даних. Існуючі в Україні підходи і законодавчі інструменти є здебільшого застарілими перед стрімким технологічним прогресом, створюючи правові прогалини та ризики зловживань. Чинні норми не враховують сучасних технологічних реалій і фактично гальмують впровадження інноваційних рішень у сфері обробки даних. Це зумовлює нагальну потребу в модернізації нормативної бази для належної охорони персональних даних та адаптації до викликів цифрової доби.

Як зазначалося вище, на міжнародному рівні вже сформовані уніфіковані стандарти захисту даних, зокрема, Європейський Загальний регламент із захисту даних (*General Data Protection Regulation, GDPR*) встановив суворі вимоги до організацій, які обробляють персональні дані резидентів ЄС[854], і фактично став глобальним етало-

853

[853] Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028, Petroc Taylor, Nov 21, 2024. URL: https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/ — accessed 14 May 2025.

854

[854] European Parliament and Council of the European Union, Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation) (OJ L 119, 4 May 2016). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj — accessed 14 May 2025.

ном приватності. Прийнятий 14 квітня 2016 року, він набув чинності 25 травня 2018 року, замінивши Директиву 95/46/ЕС про захист даних від 1995 року[855], яка до того часу становила основу правового режиму ЄС в даній сфері[856].

Сфера застосування GDPR є надзвичайно широкою та охоплює як суб'єктів, що здійснюють обробку персональних даних на території ЄС, так і ті організації, які, перебуваючи за межами ЄС, пропонують товари або послуги резидентам ЄС чи здійснюють моніторинг їхньої діяльності в мережі Інтернет (стаття 3 GDPR). Ключовим поняттям у регламенті є «персональні дані», що визначаються як будь-яка інформація, яка прямо або опосередковано дозволяє ідентифікувати фізичну особу.

Попри значний позитивний вплив GDPR на розвиток культури захисту даних, практика його застосування супроводжується низкою викликів. Серед них:

• складність впровадження для МСП, який часто не має ресурсів для повноцінної відповідності вимогам GDPR;

• юридична неоднозначність окремих положень, таких як псевдонімізація або автоматизоване прийняття рішень (стаття 22 GDPR), що викликає суперечки як серед правників, так і серед науковців[857];

• потенційний стримуючий ефект для інновацій, особливо у сфері ШІ та аналізу великих даних, де суворі обмеження на обробку персональної інформації можуть перешкоджати розвитку нових технологій[858]. В контексті ШІ особливо важливими є положення GDPR що-

855 [855] Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Official Journal L 281, 23/11/1995. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1995/46/oj/eng — accessed 14 May 2025.

856 [856] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng — accessed 14 May 2025.

857 [857] Kuner, C. (2017). The General Data Protection Regulation: A commentary. Oxford University Press. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-eu-general-data-protection-regulation-gdpr-9780198826491?cc=ua&lang=en& — accessed 14 May 2025.

858 [858] Brkan, M. (2019). Do algorithms rule the world? Algorithmic decision-making and data protection in the framework of the GDPR and beyond. International Journal of Law and Information Technology, 27(2), 91–121. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3124901 — accessed 14 May 2025.

до автоматизованого прийняття рішень і профілювання. Стаття 22 GDPR надає особі право не підпадати під рішення, що базується виключно на автоматизованій обробці (включно з профілюванням), якщо таке рішення має значні наслідки. Відповідно, контролери зобов'язані впроваджувати запобіжні заходи, зокрема людське втручання та можливість оскарження рішення. Також GDPR встановлює вимогу інформувати суб'єкта про логіку та наслідки автоматизованої обробки його даних, а у випадку систематичного профілювання — проводити оцінку впливу на права та свободи (*Data Protection Impact Assessment, DPIA*). Таким чином, GDPR вже заклав базові гарантії проти непрозорих або дискримінаційних рішень ШІ, хоча й не містить детальних правил саме для технологій штучного інтелекту.

GDPR виступає не лише як інструмент регулювання, а й як еталон для законодавчих ініціатив у сфері конфіденційності в усьому світі. Широке застосування GDPR також спричинило, так званий, феномен «Брюссельського ефекту», який продемонстрував здатність ЄС де-факто експортувати свої регуляторні стандарти за межі власної юрисдикції[859]. Його принципи прозорості, мінімізації даних та відповідальності активно впливають на формування глобальної практики обробки персональної інформації. Незважаючи на існуючі складнощі, GDPR залишається зразком для країн, що прагнуть модернізувати своє законодавство про захист даних відповідно до викликів XXI століття.

Однак через критику щодо надмірного регуляторного навантаження на МСП Європейська комісія вже почала розроблення планів спрощення GDPR, які мають бути впроваджені до середини 2025 року[860]. Загалом прийняття GDPR стало потужним каталізатором процесів гармонізації національних законодавств у сфері персональних даних навіть поза межами ЄС, закріпивши тенденцію до світового підвищення вимог щодо приватності.

Усвідомлюючи обмеженість загальних норм GDPR для специфіки ШІ, ЄС розробив окремий правовий акт для всеосяжного регулю-

[859] Bradford A, The Brussels Effect: How the European Union Rules the World (Oxford University Press 2020). URL: https://global.oup.com/academic/product/the-brussels-effect-9780190088583 — accessed 14 May 2025.

[860] European Commission Confirms Plans to Simplify GDPR, Kristof Van Quathem, March 17, 2025. URL: https://www.insideprivacy.com/gdpr/european-commission-confirms-plans-to-simplify-gdpr/ — accessed 14 May 2025.

вання штучного інтелекту. Регламент ЄС 2024/1689 (*AI Act*)[861] ухвалений у червні 2024 р. і набув чинності 1 серпня 2024 р., ставши першою комплексною спробою врегулювати ШІ на рівні широкої юрисдикції ЄС.

AI Act запроваджує ризик-орієнтований підхід: всі системи ШІ поділяються на категорії за рівнем ризику. Системи ШІ з неприйнятним рівнем ризиків заборонені до використання — зокрема, заборонено алгоритми, що маніпулюють поведінкою людей таким чином, щоб суттєво спотворити їхні рішення, а також системи «соціального рейтингування», які класифікують осіб за поведінкою чи характеристиками з метою присвоєння їм соціальної оцінки. Під пряму заборону також підпали деякі практики, пов'язані з біометричними технологіями (як біометрична класифікація осіб за певними ознаками) та оцінка емоцій у чутливих сферах на кшталт працевлаштування чи освіти. Для високоризикованих систем ШІ (*High-risk AI*) *AI Act* встановлює суворі вимоги: розробники мають здійснювати належне управління даними та ризиками, забезпечувати якість і релевантність датасетів, документувати роботу систем, проводити оцінку відповідності тощо. Окремо регламент закріплює обов'язок забезпечити людський нагляд за функціонуванням ШІ всюди, де це потрібно для захисту основоположних прав. Також закон вимагає певної прозорості: наприклад, розробники повинні інформувати людей про те, що вони взаємодіють із системою ШІ (це стосується, зокрема, чат-ботів чи систем розпізнавання облич).

Важливо, що *AI Act* не скасовує дію GDPR (прямо передбачено в ст. 2 Регламенту); навпаки, він доповнює його, створюючи «гармонізовані правила» для використання ШІ при обробці даних з метою краще гарантувати права суб'єктів. Новий закон накладає обов'язки не тільки на класичних володільців і розпорядників даних, а й на інших пов'язаних суб'єктів — розробників, постачальників, користувачів ШІ-систем. Таким чином, у ЄС сформовано дворівневу

861

[861] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689 — accessed 14 May 2025.

систему регулювання: загальні вимоги захисту даних за GDPR, а також спеціальні вимоги та обмеження для ШІ за *AI Act*. Експерти відзначають, що GDPR містить певні розмиті норми й відкриті стандарти, застосування яких потребує балансу інтересів, через що їх може бути недостатньо для унікальних ризиків ШІ. Прийняття *AI Act* заповнює цю прогалину, запроваджуючи більш чіткі та специфічні правила саме для технологій ШІ — орієнтовані на оцінку рівнів ризику, управління життєвим циклом систем і недопущення порушень прав людини.

Як бачимо, Європейські норми (*GDPR, AI Act*) зобов'язують до прозорості, пояснюваності, підзвітності, «людського втручання» у системах ШІ. Українське законодавство натомість не забезпечує законодавчого механізму оскарження автоматичних рішень або пояснення їх логіки. Ця невідповідність ускладнює міжнародну взаємодію: наприклад, для передачі даних між Україною та ЄС може знадобитися визнання еквівалентності режимів захисту даних.

Україна не має інтегрованого нормативного акта, який комплексно регулював би застосування ШІ. Діючий Закон «Про захист персональних даних» (2010, із змінами) охоплює загальні положення захисту, але ігнорує спеціальні питання алгоритмічного ухвалення рішень, пояснення (*explainability*), автоматизованого профілювання тощо. Проєкт Закону № 8153 передбачає часткову регламентацію алгоритмічної обробки, але ще не встановлює чітких стандартів для відповідальності, контролю та компенсації шкоди (*Roadmap AI Regulation in Ukraine*)[862].

Водночас стрімкий розвиток технологій ШІ спричиняє виникнення й нових технічних рішень для забезпечення приватності, безпечної оброки даних системами та більш повної реалізації прав суб'єктів даних. У цьому контексті повністю гомоморфне шифрування (*Fully Homomorphic Encryption, FHE*) постає як трансформаційна криптографічна технологія підвищення конфіденційності, яка дозволяє обробляти зашифровані дані без їх розшифрування, забезпечуючи безпеку протягом усього циклу використання таких данних. Це означає, що сторонній обчислювальний ресурс може оперувати з

[862] A road map of AI regulation in Ukraine, Expert Committee on AI under Ministry of Digital Transformation, 07.10.2023. URL: https://ai.org.ua/a-road-map-of-ai-regulation-in-ukraine/ — accessed 15 May 2025.

даними, не маючи до них доступу у відкритому вигляді, що суттєво підвищує рівень безпеки і знижує ризики витоку[863].

Концепція FHE була вперше реалізована у докторській дисертації Крейга Джентрі у 2009 році, де він запропонував криптографічну систему, що дозволяє обмежене (а згодом — повне) гомоморфне обчислення на зашифрованих даних[864]. Подальший розвиток технології відбувався шляхом створення більш ефективних схем, таких як BGV (*Brakerski–Gentry–Vaikuntanathan*)[865] та FV (*Fan–Vercauteren*)[866], що суттєво зменшили обчислювальні витрати й зробили FHE придатним для практичного застосування.

Ця інновація пропонує безпрецедентні переваги безпеки, особливо в таких секторах, як ШІ, інтернет банкінг, блокчейн та хмарні обчислення, де кіберзагрози та витоки даних стають дедалі масштабнішими. Останні розробки новітніх обчислювальних чипів, напрямок інвестицій венчурного капіталу та діяльність міжгалузевих консорціумів, таких як FHETCH, свідчать про те, що FHE наближається до широкого впровадження[867].

GDPR проголошує захист персональних даних як фундаментальне право (стаття 1(2)), і встановлює низку принципів, зокрема мінімізації даних, обмеження цілі, прозорості й безпеки обробки (стаття 5)[868]. У цьому контексті FHE набуває особливої ваги, оскільки дозво-

863 Vaikuntanathan, V. (2011). Computing Blindfolded: New Developments in Fully Homomorphic Encryption. Communications of the ACM, 54(5), 103–111. URL: https://www.cs.toronto.edu/~vinodv/FHE-focs-survey.pdf — accessed 14 May 2025.

864 Gentry, C. (2009). A Fully Homomorphic Encryption Scheme (Doctoral dissertation, Stanford University). URL: https://crypto.stanford.edu/craig/craig-thesis.pdf — accessed 14 May 2025.

865 Brakerski, Z., Gentry, C., & Vaikuntanathan, V. (2014). (Leveled) Fully Homomorphic Encryption without Bootstrapping. ACM Transactions on Computation Theory (TOCT), 6(3), 13:1–13:36. URL: https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2160270 — accessed 14 May 2025.

866 Fan, J., & Vercauteren, F. (2012). Somewhat Practical Fully Homomorphic Encryption. IACR Cryptol. ePrint Arch., 2012, 144. URL: https://eprint.iacr.org/2012/144 — accessed 14 May 2025.

867 3 Homomorphic Encryption Trends for 2025, Industry Perspectives, December 19, 2024. URL: https://www.itprotoday.com/data-privacy/three-homomorphic-encryption-trends-for-2025 — accessed 14 May 2025.

868 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection

ляє реалізувати обробку даних відповідно до принципу «конфіденційності за замовчуванням» (*data protection by default*), зберігаючи змістовність обробки при повному збереженні шифрування. Крім того, згідно з Recital 78 GDPR, контролери повинні впроваджувати «технології, що забезпечують конфіденційність за проектом» (*data protection by design*), і FHE є одним із небагатьох сучасних рішень, які можуть відповідати цим вимогам навіть у хмарному середовищі, де ризики доступу сторонніх осіб до персональних даних особливо високі.

У правовому аспекті перспективним є також використання FHE у контексті забезпечення згоди на обробку даних (стаття 7 GDPR), коли обробка здійснюється автоматизовано без прямого доступу до інформації. Це відкриває нові горизонти для етичного використання ШІ в медицині, фінансах та науці.

Особливо цінним може бути внесок FHE у забезпечення безпечного транскордонного обміну даними. Стаття 44 GDPR вимагає еквівалентного рівня захисту при передачі даних до третіх країн. FHE усуває потребу в розшифруванні, знижуючи ризик витоків під час таких операцій. Це набуває актуальності в контексті спрощення GDPR для МСП, де зменшення адміністративного навантаження має поєднуватися з високими стандартами безпеки. Крім того, FHE посилює суверенітет даних, дозволяючи організаціям зберігати контроль над інформацією навіть при використанні зовнішніх ресурсів, що відповідає принципам прозорості та підзвітності GDPR. Зазначена технологія здатна докорінно змінити підхід до дотримання суворих норм захисту персональних даних, зокрема GDPR.

Для України проблематика захисту персональних даних в контексті ШІ систем набуває особливої гостроти в умовах війни та одночасного курсу на європейську інтеграцію. Повномасштабна російська агресія, що триває з 2022 року, не лише створила безпрецедентні виклики безпеці, а й прискорила цифровізацію суспільства та державного управління. Під час війни держава швидко розширила перелік електронних послуг: лише з 2019 року впроваджено більше 250 цифрових сервісів, і наразі близько 19 мільйонів громадян (половина населення) користуються мобільним застосунком «Дія»

Regulation) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng — accessed 14 May 2025.

для отримання цифрових документів та послуг[869]. Одночасно зростає значення належного захисту цих масивів даних та гарантій приватності, особливо з огляду на посилені кіберзагрози та широкого залучення ШІ в кампанії по дезінформації населення. Війна змусила адаптувати й регуляторні підходи: з міркувань збереження інформації в умовах атак на ІТ-інфраструктуру необхідністю стала обробка персональних даних на хмарних серверах за кордоном, хоча раніше пріоритет надавався локальному зберіганню. Крім того, набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС надало додаткового імпульсу реформам, спрямованим на гармонізацію національного законодавства із правом ЄС у сфері захисту даних[870]. Відповідність європейським стандартам приватності розглядається як необхідна передумова євроінтеграції та зміцнення суспільної довіри до цифрових сервісів.

У межах євроінтеграційних зусиль держава розпочала перегляд законодавства про персональні дані з урахуванням європейських вимог. Вагомим кроком стало ухвалення Верховною Радою у першому читанні законопроєкту № 8153 «Про захист персональних даних», що має замінити застарілий закон 2010 року[871]. Цей проєкт спрямований на гармонізацію національних правил із європейськими стандартами, зокрема імплементацію підходів GDPR[872] та положень модернізованої Конвенції 108+ Ради Європи[873]. Новий законопроєкт передбачає якісно інший підхід до приватності: встановлення чітких

869

870

871

872

873

[869] Міністерство цифрової трансформації України, ‘Звіти про роботу Міністерства цифрової трансформації’. URL: https://thedigital.gov.ua/community/reports — accessed 14 May 2025 (in Ukrainian).

[870] Кабінет Міністрів України, Розпорядження № 94-р «Про схвалення Стратегії інтеграції України до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу та затвердження плану заходів з її реалізації» від 30 січня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2019-%D1%80#Text — accessed 14 May 2025 (in Ukrainian).

[871] Верховна Рада України, Проєкт Закону № 8153 «Про захист персональних даних» (нова редакція) від 25 жовтня 2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40695 — accessed 14 May 2025 (in Ukrainian).

[872] European Parliament and Council of the European Union, Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation) (OJ L 119, 4 May 2016). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj — accessed 14 May 2025.

[873] Council of Europe, Protocol CETS No. 223 (Convention 108+) (Strasbourg, 10 October 2018). URL: https://rm.coe.int/convention-108-convention-for-the-protection-of-individuals-with-regar/16808b36f1 — accessed 14 May 2025.

принципів обробки даних за сучасними міжнародними вимогами та розширення прав суб'єктів даних (право на забуття, обмеження обробки, переносимість даних, заперечення проти обробки, захист від автоматизованого прийняття рішень). Також запроваджено принципи «захист даних за замовчуванням» і «захист даних за проєктуванням», що гарантують високий рівень конфіденційності з самого початку і у всіх процесах обробки. Проєкт вимагає обов'язкового повідомлення контролюючих органів про витоки даних протягом 72 годин, чітко регулює транскордонну передачу персональної інформації за умови належного рівня захисту, а також вводить ефективні фінансові санкції за порушення.

Також варто зазначити, що хоча законопроект має на меті імплементувати багато ключових стандартів GDPR щодо автоматизованої обробки даних, деякі його положення залишаються занадто загальними для особливостей ШІ. По суті, документ зосереджується на універсальних нормах захисту даних і прямо не регламентує специфічні ризики, що їх несуть складні алгоритми штучного інтелекту. У ЄС таку специфіку покликаний покрити окремий AI Act, а український підхід наразі — використовувати наявні акти (як Закон про персональні дані) та м'яке регулювання. Урядова «Біла книга з регулювання ШІ»[874] передбачає на найближчі 2-3 роки переважно саморегуляцію галузі замість ухвалення спеціального закону. Це означає, що індустрія ШІ має керуватися чинними нормами (у т. ч. законодавством про дані) та добровільними рекомендаціями до моменту імплементації європейського *AI Act* в Україні. Такий гнучкий підхід допомагає не гальмувати інновації, але водночас створює регуляторні прогалини. Отже, аналіз законопроєкту № 8153 показує, що він є необхідною базою для адаптації до GDPR і дозволяє частково охопити проблематику ШІ, але для комплексного врегулювання штучного інтелекту в майбутньому знадобляться додаткові спеціальні норми.

Процес гармонізації з правом ЄС ускладнюється також низкою інших пов'язаних з ШІ викликів, зокрема щодо правозастосування, інституційної спроможності, транскордонного обміну даними та економічного навантаження на МСП у зв'язку з необхідністю

874

[874] Біла книга з регулювання ШІ в Україні (Міністерство цифрової трансформації). URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf — accessed 14 May 2025.

адаптації до вимог GDPR. Далі пропонуємо розглянути ці виклики детальніше.

Транскордонна передача даних. GDPR дозволяє передачу персональних даних до третіх країн лише за умови забезпечення адекватного рівня захисту. Україна наразі не отримала рішення про адекватність від Європейської Комісії, що ускладнює обмін даними з європейськими суб'єктами. Українським організаціям доводиться використовувати стандартні договірні умови (SCC) або обов'язкові корпоративні правила (BCR), які є складними та ресурсозатратними. Відсутність рішення про адекватність створює юридичну невизначеність, особливо для IT-сектору та аутсорсингових компаній. Впровадження FHE може допомогти Україні продемонструвати відповідність стандартам GDPR, що є ключовим для отримання рішення про адекватність від Європейської Комісії. Безпечна обробка та обмін зашифрованими даними знижує ризики порушення конфіденційності, що є важливим для транскордонних потоків даних (*Data protection adequacy*).

Баланс між національною безпекою та приватністю. У контексті геополітичної напруги Україна приділяє значну увагу кібербезпеці та національній обороні, що іноді суперечить принципам конфіденційності GDPR. Наприклад, практики спостереження чи зберігання даних для протидії кіберзагрозам або з метою використання у війні можуть порушувати права на приватність. Для вирішення цієї дилеми необхідний збалансований підхід, який включає незалежний нагляд за діяльністю спецслужб і прозорість процедур збору інформації. Для вирішення цієї колізії Україна має сформувати збалансований підхід, який забезпечить як національну безпеку, так і дотримання принципів GDPR. Це може включати впровадження незалежного нагляду за діяльністю спецслужб, прозорість процедур збору інформації та наявність судового контролю над діяльністю, пов'язаною із захистом національної безпеки. Крім того, технічні інструменти — зокрема FHE — можуть сприяти дотриманню прав на конфіденційність навіть у контексті розширених заходів безпеки.

Економічні та адміністративні навантаження на МСП. GDPR накладає суворі обов'язки на контролерів і операторів, включаючи проведення оцінок впливу на захист даних (DPIA), призначення уповноважених із захисту даних (DPO) та ведення обліку операцій обробки. Для МСП із обмеженими ресурсами ці вимоги можуть бути надмірно обтяжливими. Досвід ЄС показує, що МСП з чисельністю

працівників менше 250 осіб можуть бути звільнені від деяких зобов'язань, якщо обробка даних не становить загрози правам суб'єктів. Європейська Комісія також планує спростити GDPR для МСП до кінця 2025 року, що може слугувати орієнтиром для України по внесенну відповідних змін до законопроекту. Зокрема, розглядається запровадження пільг — таких як спрощення вимог до документації чи розробка шаблонів для оцінки відповідності — за допомогою FHE держава може полегшити дотримання GDPR для малого бізнесу без шкоди для загального рівня захисту персональних даних. Це також відповідатиме стратегічним економічним пріоритетам України, зокрема стимулюванню підприємництва й залученню інвестицій.

Інституційні та правозастосовчі прогалини. GDPR вимагає наявності незалежних наглядових органів, таких як Європейська рада із захисту даних (EDPB), які забезпечують узгоджене застосування регламенту GDPR. В Україні цю функцію виконує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен), який є обмеженим у ресурсах і технічній експертизі. Так офіс Омбудсмена зазнає особливих труднощів з ефективним правозастосуванням чинного Закону України «Про захист персональних даних» 2010 року[875], особливо у справах, пов'язаних із транснаціональними корпораціями чи транскордонними потоками даних. Посилення інституційної спроможності офісу Омбудсмена або визначення іншого уповноваженого органу державної влади, збільшення фінансування та підвищення кваліфікації є необхідним для відповідності стандартам GDPR.

Громадська обізнаність і культурні бар'єри. Низька обізнаність громадян України про їхні права щодо захисту персональних даних знижує ефективність законодавства. GDPR надає суб'єктам даних права на доступ, виправлення та видалення даних, але багато українців не знають, як ними скористатися. Освітні ініціативи, підтримувані Радою Європи, такі як заходи до «Дня захисту даних», є важливими для формування культури конфіденційності. На тлі численних інцидентів витоку даних і зловживань приватною інформацією, які підривають довіру споживачів по всьому світу, надійне законодавство про захист даних може стати суттєвою конкурентною перевагою. Гармонізація з GDPR дасть Україні змогу запевнити своїх

875

[875] Закон України «Про захист персональних даних», Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 27.08.2010 — 2010 р., № 34, с. 1188. С. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text — accessed 14 May 2025.

громадян та міжнародних партнерів у тому, що персональні дані обробляються відповідально й безпечно, що особливо важливо в умовах ведення повномасштабних військових дій. Крім того, узгодження із GDPR здатне стимулювати цифрові інновації, створюючи стабільне й передбачуване нормативне середовище, а впровадження технологій, таких як FHE, дозволить здійснювати захищену обробку даних, відкриваючи нові можливості для інновацій у галузях охорони здоров'я, фінансів та штучного інтелекту. Ці досягнення принесуть вигоди не лише бізнесу, а й суспільству загалом — шляхом покращення якості медичних послуг, державного управління та освітніх ініціатив[876].

Висновки. Адаптація законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері ШІ є складним, але необхідним етапом цифрової трансформації та євроінтеграції. На підставі доктринального й порівняльно-правового аналізу вбачається, що законопроєкт № 8153 формує належний фундамент імплементації базових принципів GDPR і може стати передумовою для подальшого наближення до рішення ЄС про належний рівень захисту та інтеграції до єдиного європейського ринку даних. Очікуваними наслідками є посилення гарантій права на приватність, зростання довіри до цифрових послуг і розширення можливостей для бізнесу за умови додержання високих стандартів. Водночас зберігаються виклики, що потребують належних рішень.

З огляду на результати дослідження, також доцільно сформулювати такі правові орієнтири для здійснення правотворчої діяльності у сфері ШІ та захисту персональних даних:

1. Людиноцентрична правотворчість. За умов використання інструментів ШІ у нормопроєктуванні, оцінюванні регуляторного впливу та подальшому моніторингу виконання має зберігатися принцип «людина в процесі», забезпечуватися прозорість алгоритмічного внеску та можливість його перевірки й оскарження.

2. Дворівнева гармонізація з правом ЄС. Поєднати загальні гарантії приватності за логікою GDPR зі спеціальними, ризик-орієнтованими вимогами до систем ШІ відповідно до *AI Act* (класифікація

876

[876] Суржинський М. І. Виклики та можливості адаптації законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері штучного інтелекту. Право України. 2025. № 4. С. 26–37. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001585488 — accessed 14 May 2025.

ризиків, управління даними, технічна документація, ведення журналів подій, людський нагляд, постринковий моніторинг). Імплементувати обов'язкові оцінки впливу (DPIA/AIA) у сферах підвищеного ризику та закріпити право на пояснення і оскарження автоматизованих рішень.

3. Належна інституційна спроможність. Визначити чіткий мандат і забезпечити ресурсами національний(і) орган(и) у сфері ШІ та захисту персональних даних, які мають бути здатні взаємодіяти з AI Office, мережею органів ринкового нагляду ЄС та EDPB і координувати секторальних регуляторів.

4. Адаптивність регулювання. Закласти технологічну нейтральність норм і механізми оперативного оновлення через підзаконні акти, *common specifications*, відсилання до гармонізованих стандартів (ISO/IEC JTC 1/SC 42, IEEE тощо) та інституціоналізовані регуляторні «пісочниці».

5. Алгоритмічна підзвітність. Для високоризикових систем установити обов'язкові вимоги до простежуваності (ведення журналів подій), якості даних, повноти технічної документації та незалежного аудиту; передбачити публічні реєстри таких систем і оприлюднення оцінок впливу.

6. Екосистема даних і правомірне навчання моделей. Узгодити національні приписи з *Data Governance Act*, *Data Act* і TDM-винятками Директиви 2019/790; забезпечити правові підстави для навчання моделей і безпечні канали обміну (SCC/BCR до ухвалення рішення про належний рівень захисту), із підходами «захист даних за проєктуванням і за замовчуванням». Рекомендувати технології повністю гомоморфного шифрування (FHE) як інструменти дотримання вимог.

7. Співмірність між безпекою та правами людини. Інституціоналізувати пропорційні винятки для потреб національної безпеки за умов незалежного нагляду, процесуальних гарантій та технічних запобіжників, що мінімізують втручання у приватність.

8. Урахування спроможності МСП. Запровадити пропорційність вимог, типові політики та шаблони, галузеві настанови і механізми «дотримання вимог на етапі проєктування», щоб, не знижуючи рівня захисту прав суб'єктів даних, зберегти інноваційний потенціал.

9. Інклюзивні процедури правотворчості. Передбачити обов'язкові відкриті консультації, прозорі механізми опрацювання зауважень, участь заінтересованих сторін в алгоритмічних аудитах

і доступність результатів таких аудитів як умову демократичної легітимності «гібридної» правотворчості.

10. Забезпечення виконання та засоби юридичного захисту. Установити санкції, співмірні характеру ризику та економічному масштабу порушника; надати органам нагляду дієві контрольні повноваження (перевірки, приписи, обмеження чи вилучення з ринку); гарантувати ефективні канали індивідуального й колективного захисту, у тому числі представницькі позови.

11. Міжнародна інтероперабельність і запобігання «регуляторному арбітражу». Гармонізувати дефініції та процедури оцінювання відповідності з правом ЄС, спиратися на принципи OECD і, за відсутності зниження рівня захисту, передбачати взаємне визнання результатів оцінювання — як умову інтеграції у глобальні ланцюги створення вартості в ШІ.

Слідування зазначеним орієнтирам дозволить перейти від реактивного запозичення норм до проактивної, ризик-орієнтованої та адаптивної правотворчості, зменшити регуляторне відставання, зміцнити довіру до цифрової держави та забезпечити відповідність європейським стандартам при збереженні пріоритету прав і свобод людини.

CHAPTER 8. LAW-MAKING IN UKRAINE IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR ADAPTING LEGISLATION TO EUROPEAN STANDARDS OF PERSONAL DATA PROTECTION

The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies has fundamentally reshaped the landscape of law-making and public regulation, transforming established approaches to legislative drafting, oversight, and law enforcement at the global level. For Ukraine, this technological evolution represents both an unprecedented opportunity and a complex challenge, particularly in the context of aligning national legislation with the standards of the European Union (EU) in the field of personal data protection. As Ukraine pursues its strategic course toward European integration, the harmonisation of its legal system with the General Data Protection Regulation (GDPR) and the new EU Artificial Intelligence Act (AI Act) has acquired the status of a priority political and legal task.

The large-scale implementation of AI systems—not only in the sphere of law-making but also in public governance and administration, including healthcare, financial services, and other sectors of public and private law—has significantly increased the need for adequate legal safeguards and oversight mechanisms to ensure personal data protection and compliance with fundamental human rights and freedoms. At the same time, the dynamic and sometimes opaque nature of AI-driven decision-making generates substantial regulatory difficulties (algorithmic transparency and accountability, risk assessment, mitigation of discriminatory outcomes). This has prompted efforts to develop effective regulatory approaches and minimise risks associated with AI use. In particular, in 2024 the Council of Europe opened for signature the first international legally binding instrument in the AI domain — the Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law, which establishes approaches to human-rights-based risk assessment and post-market oversight mechanisms.

This chapter examines the current state of law-making in Ukraine in the age of AI, focusing on the adaptation of national legislation to European standards in the field of personal data protection and related requirements for AI systems. It analyses the key challenges faced by the Ukrainian

legislator—legal uncertainty, institutional capacity, and the need for cross-sectoral coordination—and outlines the opportunities that AI offers for improving the quality of law-making processes and strengthening Ukraine's position within the European legal space.

Keywords: *artificial intelligence (AI); law-making; personal data protection; European Union standards; GDPR; AI Act; algorithmic transparency and accountability.*

Розділ 9

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Конституція України покладає на державу обов'язок захищати людське життя (ч. 1 ст. 27), а також здоров'я, недоторканність і безпеку, які визнаються найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3)[877]. Експлуатація транспорту, в тому числі повітряного (навіть ширше — уся авіаційна діяльність), становить джерело підвищеної небезпеки для населення та навколишнього середовища (ст. 1187 Цивільного Кодексу України[878]), що підтверджує статистика авіакатастроф. Тому безпека є одним з найважливіших чинників подальшого успішного розвитку авіації як перспективної галузі транспорту, зростання обсягу повітряних перевезень та розширення сфери їх використання. Тому на підприємства транспорту Законом України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР (ч. 1 ст. 16) покладено обов'язок забезпечувати безпеку життя і здоров›я громадян[879]. Обов'язок забезпечити безпеку авіації та її складову — авіаційну безпеку, і міжнародне, і національне право покладають на державу та експлуатанта (власника) повітряного судна. Так, згідно пп. 2.1.1. Додатку 17 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію «Безпека. Захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання», під час захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання, першочерговою метою кожної держави є безпека пасажирів, екіпажу, наземного персоналу та суспільства в цілому[880]. Як зазначено в преамбулі до нової Конвенції про боротьбу з незаконними актами щодо цивільної авіації (далі по тексту — Пекінська конвенція 2010 р.): «незаконні акти, спрямовані проти цивільної авіації, загрожують безпеці осіб та майна, серйозно порушують повітряне сполучення, діяльність аеропортів та аеронавігації та підривають віру народів світу у безпечне та упорядковане функціонування цивільної авіації для усіх держав»[881] (переклад на українську мову мій, А. Ф.).

---

[877] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

[878] Цивільний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

[879] Про транспорт: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 51. Ст. 446.

880

[880] Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation. Security: Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference. *International Civil Aviation Organization.* Tenth Edition, April 2017. URL: https://ffac.ch/wp-content/uploads/2020/10/ICAO-Annex-17-Security.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

881

[881] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

Міжнародно-правовий механізм боротьби з актами незаконного втручання в діяльність міжнародної цивільної авіації включає в себе конвенційний механізм, основу якого до останнього часу складали три конвенції: Конвенція про злочини та деякі інші акти, що вчиняються на борту повітряних суден[882] (далі по тексту — Токійська конвенція 1963 р.), Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден[883] (далі по тексту — Гаазька конвенція 1970 р.) та Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації[884] (далі по тексту — Монреальська конвенція 1971 р.), а також Додатковий до Монреальської конвенції протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію[885] (далі по тексту — Додатковий протокол 1988 р.) до останньої — учасником усіх чотирьох договорів є і Україна. Але у 2018 році набрали чинності відразу два важливі **міжнародно-правові договори** в сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації: 1 січня — Протокол, що доповнює Гаазьку конвенцію 1970 р.[886] (далі по тексту — Пекінський протокол 2010 р.), а 1 липня — також і Пекінська конвенція, що замінює для держав-учасниць два документи — Монреальську конвенцію 1971 р. і Додатковий протокол 1988 р. до останньої. Монреальський протокол 2014 р.[887], який змінює Токійську конвенцію 1963 р. (далі по

882

[882] Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft. Signed at Tokyo on 14 September 1963. *United Nations Treaty Series.* URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv1-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

883

[883] Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. Signed at The Hague on 16 December 1970. *United Nations Treaty Series*. URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

884

[884] Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation. Concluded at Montreal on 23 September 1971. United Nations — Treaty Series. URL: https://surl.li/mcuviu (дата звернення: 22.09.2025).

885

[885] Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (with Final Act). Concluded at Montreal on 24 february 1988. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv7-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

886

[886] Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc4/CDOC-116tdoc4.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

887

[887] Protocol to amend the Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft done at Montreal on 4 April 2014. URL: https://www.unodc.org/documents/terrorism/

тексту — Монреальський протокол 2014 р.) набрав чинності з 1 січня 2020 року. Тому наразі є підстави говорити про оновлений, назвемо його умовно «Пекінський конвенційний механізм» боротьби з незаконним втручанням у діяльність цивільної авіації.

Втім, ані Повітряний кодекс України 2011 року[888] (далі — ПКУ), ані нова Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації 2017 року[889] (далі по тексту — Державна програма) не враховують положень вищезазначених нових міжнародно-правових договорів, оскільки Україна не є стороною останніх. Таким чином, щодо боротьби з актами незаконного втручання в діяльність міжнародної цивільної авіації Україна, як і більшість держав світу, поки що використовує старий міжнародно-правовий механізм минулого століття. Однак, на наше глибоке переконання, участь України у нових договорах — лише питання часу, і чим швидше вона почне адаптувати своє законодавство до цих новел міжнародного права, тим простіше і швидше пройде процес гармонізації вітчизняного права з правом ЄС — адже останнє теж розвивається в контексті загальної парадигми розвитку міжнародного права в умовах зростаючої глобалізації світової економіки. Усе вищевикладене, на наше переконання, зумовлює актуальність нового наукового погляду на проблему.

Міжнародно-правові засади боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації прямо чи опосередковано висвітлювався такими зарубіжними дослідниками як A. Abramovsky, S. K. Agrawala, Y. Alexander, Ghobrial Atef, I. Awford, J. Balfour, G. L. Bolhke, R. P. Boyle, J. Busuttil, C. F. Butler, K. Chamberlain, J. T. Choi, D. Y. Chung, J. H. Daniel, P. S. Dempsey, C. Emanuelli, A. E. Evans, M. J. Fenello, M.E. Fingerman, D. Fiorita, G. F. Fitzgerald, D. Gero, L. C. Green, O. Highley, Wes A. Irvin, B. Hoffman, B. Jenkins, N. D. Joyner, O. J. Lissitzyn, R. H. Mankiewicz, R. J. McGrane, E. McWhinney, A. I. Mendelssohn, A. Merari, M. Milde, J.F. Murphy, H.E. Reser, J. L. Rhee, J. B. Rhinelander, S.B. Rosenfeld, W. Schwenk, I.M. Sheppard, S. Shubber, M. S. Simons, E. Sochor, H. Steelman,

News%20and%20Events/Consolidated_Text_1963_Tokyo_Convention-2014_Montreal_Protocol_ENG.pdf (дата звернення: 22.09.2025)

[888] Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року № 3393-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 48–49. Ст. 536.

[889] Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21 березня 2017 року № 1965-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2017. № 16. Ст. 199.

H. F. Van Panhuys, X. Wang, L. Weber, R. Wilberforce та багатьма іншими. Серед вітчизняних науковців даній проблематиці приділяли увагу Р. О. Герасимов, Е. В. Горян, К. В. Горян, О. М. Григоров, Н. В. Камінська, А. О. Кочнєва, С. Я. Лихова, К О. В. Маловацький, С. І. Москаленко, В. І. Рижий, К. О. Савчук, Л. І. Чулінда та деякі інші. Однак, новели у міжнародному праві зумовлюють актуальність повернення до цієї проблематики з метою нового погляду на стару проблему. Аналізуючи положення Пекінської конвенції та протоколу 2010 р. та Монреальського протоколу 2014 р. R. I. R. Abeyratne в своїх працях зосереджує увагу на проблемах термінології та юрисдикції. У вітчизняній юридичній науці таких досліджень, на нашу думку, бракує, однак можна відмітити праці О. М. Григорова, О. В. Маловацького та деяких інших дослідників. Автор даного розділу звертався до аналізу положень Пекінської конвенції та протоколу 2010 р. та Монреальського протоколу 2014 р. в своїх наукових публікаціях, розглядаючи еволюцію понятійно-категоріального апарату в міжнародному праві, зокрема таких понять як «незаконне захоплення повітряного судна», «угон повітряного судна» «незаконні акти стосовно цивільної авіації» «акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації»[890], а також пов'язаних з ними понять «авіаційна безпека», «захист цивільної авіації від актів незаконного втручання»[891]; відповідальність юридичних осіб[892].

Не можна не погодитись з А. Й. Французом, що будь-яке дослідження повинно розпочинатись саме з вирішення дефініційних завдань[893]. Як дві з половиною тисячі років тому влучно сформулював Конфуцій, вірно назвати означає правильно зрозуміти. Навряд чи хтось буде заперечувати, що коректне та несуперечливе використання юридичної термінології має важливе (за певних обставин — навіть вирішальне) значення в сфері правотворчості. Принцип право-

[890] Філіппов А. В. Незаконні акти стосовно цивільної авіації: сучасна концепція у міжнародному праві. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 4. С. 202–203 ; Філіппов А. В. Боротьба з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації: оновлений конвенційний механізм. *DICTUM FACTUM*. ДУІТ, № 3(5), 2019. С. 158–161.

[891] Філіппов А. В. Поняття авіаційної безпеки: новели вітчизняного та міжнародного права, проблеми гармонізації. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 3. С. 245.

[892] Там само. С. 246.

[893] Француз А. Й. Складні адміністративні системи: організаційно-правові засади управління : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2000. С. 23.

вої визначеності недарма відносять до загальних принципів права та складових принципу верховенства права. Як вірно зауважують Н. М. Оніщенко та С. О. Сунєгін, «кожен юридичний термін або поняття повинно точно, достовірно відображати зміст відповідних державно-правових чи інших явищ, не допускаючи при цьому можливості їх багатозначного тлумачення»[894]. Немає потреби доводити важливість чіткого, повного та несуперечливого визначення ключових термінів у юридичних (особливо нормативних) документах. Без вирішення даної проблеми подальші дослідження в цій галузі є неможливими з точки зору наукової методології.

Тому перш ніж переходити безпосередньо до проблематики імплементації Україною міжнародно-правових норм щодо відповідальності за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації, не лише доцільно, але й, на нашу думку, абсолютно необхідно визначитись з термінологією дослідження, його понятійно-категоріальним апаратом. В міжнародному повітряному праві склалась своєрідна традиція позначати досить широким (і, на наш погляд, недостатньо точним) терміном «боротьба» з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації / актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації — міжнародні зобов'язання держав щодо притягнення до кримінальної відповідальності. Поряд з цим, існує термін захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який нерідко розглядають в контексті боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації[895], таким чином значно розширюючи поняття останньої. Вважаємо, що ці поняття змішувати некоректно: під захистом цивільної авіації від актів незаконного втручання в міжнародному праві (зокрема, в Додатку 17 до Чиказької конвенції 1944 р.[896]) розуміють забезпечення авіаційної безпеки (*aviation security*), комплекс безпекових заходів превентивного ха-

[894] Оніщенко Н. М., Сунєгін С. О. Термінологічна визначеність як складова державно-правового розвитку: питання уніфікації. International scientific journal «Grail of Science». 2023. № 24. С. 165.

[895] Григоров О. М. Теоретичні та практичні проблеми міжнародно-правового регулювання діяльності цивільної авіації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. С. 305.

[896] Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation. Security: Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference. I*nternational Civil Aviation Organization.* Tenth Edition, April 2017. URL: https://ffac.ch/wp-content/uploads/2020/10/ICAO-Annex-17-Security.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

рактеру, що має на меті недопущення вчинення актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, але не включає механізми притягнення до юридичної відповідальності за їх вчинення.

Захист від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації (забезпечення авіаційної безпеки).

Згідно п. 2 ч. 1 ст. 1 ПКУ[897] та підпункту 1 пункту 2 Державної програми[898]: «Авіаційна безпека – захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується комплексом заходів із залученням людських і матеріальних ресурсів». Для українського законодавства характерно використання термінів «авіаційна безпека» та «авіаційна безпека цивільної авіації» як синонімів — тобто поняття авіаційної безпеки в законодавстві України, всупереч логіці, не є ширшим за поняття авіаційної безпеки цивільної авіації. Про цю особливість необхідно постійно пам'ятати при застосуванні вітчизняного законодавства в цій сфері, тим більше, що аналогічна проблема з термінами «безпека авіації» та «безпека цивільної авіації», які теж використовуються в українському законодавстві як синоніми. Вважаємо, що використання синонімічної термінології в законодавстві в даному конкретному випадку зокрема (і в більшості випадків загалом) є суттєвим недоліком, що свідчить про низький рівень якості законодавства.

Але ще більшу плутанину викликає співзвучність термінів «безпека авіації» та «авіаційна безпека». На нашу думку, вживання таких близьких за звучанням і далеких за значенням термінів «безпека авіації» та «авіаційна безпека» в законодавстві неминуче призведе (і вже призводить[899]) до того, що їх плутають при використанні навіть науковці. Дані терміни з лінгвістичної точки зору є тотожними і відрізняються лише порядком слів в словосполученні. Саме по собі різне тлумачення в законодавстві таких схожих, навіть лінгвістично рівнозначних термінів є небажаним, оскільки невиправдано ускладнює термінологію. Термін «авіаційна безпека» є просто буквальним, але неточним за змістом перекладом англій-

[897] Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року № 3393-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 48–49. Ст. 536.

[898] Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21 березня 2017 року № 1965-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2017. № 16. Ст. 199.

[899] В. П. Харченко. Безпека авіаційна. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А-Г. С. 207.

ського терміну *«aviation security»,* який точніше було б перекласти «захист (охорона) авіації» (від актів незаконного втручання), тоді як «безпека авіації» позначається в англійських текстах міжнародних документів як «*aviation safety*». Доказом правильності нашої точки зору є визначення терміну «*security*» у Главі 1 Додатку 17 як захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання, що здійснюється шляхом реалізації комплексу заходів і залучення людських і матеріальних ресурсів[900] (оскільки офіційного перекладу на українську мову не опубліковано, переклад мій, А. Ф.). Отже, в Додатку 17*«security»* розуміється не як безпека — тобто стан чи характеристика, а як захист (охорона), що являє собою комплекс заходів — а, отже, певний процес. Отже, наслідком неточного перекладу з англійської мови терміну «*aviation security*» маємо не тільки термінологічну плутанину, а й принципово неправильне визначення авіаційної безпеки у вітчизняному законодавстві як процесу, а не стану.

З аналізу змісту вітчизняного законодавства, зокрема п. 2 ч. 1 ст. 1 ПКУ та підпункту 1 пункту 2 Державної програми неминуче випливає висновок про повну тотожність термінів «авіаційна безпека» та «захист цивільної авіації від актів незаконного втручання» — отже ці терміни є взаємозамінними. І міжнародні документи ІСАО (зокрема, Керівництво з авіаційної безпеки), і законодавство України (зокрема, Розділ XI чинного ПКУ) оперують терміном «захист від актів незаконного втручання» наряду з терміном «авіаційна безпека». Вважаємо, що з огляду на необхідність подальшої уніфікації термінології українського законодавства, немає ніякої потреби в паралельному існуванні цих двох тотожних термінів у вітчизняному законодавстві, тому логічно залишити більш точний — яким, як випливає з вищенаведеного, є термін «захист цивільної авіації від актів незаконного втручання».

Однак, цілком очевидно, що для повного розуміння останнього необхідно встановити, що розуміють в міжнародному та вітчизняному праві під терміном «акт незаконного втручання в діяльність цивільної авіації»? Дане **п**оняття не виникло відразу в своєму

900 [900] Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation. Security: Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference. *International Civil Aviation Organization.* Tenth Edition, April 2017. URL: https://ffac.ch/wp-content/uploads/2020/10/ICAO-Annex-17-Security.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

теперішньому значенні. В Токійській конвенції 1963 р. замість поняття «акти незаконного втручання в діяльність авіації» використовувався термін «злочини та інші дії, вчинені на борту повітряного судна», який мав дуже вузьке значення, оскільки стосувався, як і сама конвенція, що його вводила, лише діянь, вчинених на борту повітряного судна. В Монреальській конвенції 1971 р. вперше використано вислів «незаконні акти, спрямовані проти безпеки цивільної авіації», значення якого близьке до змісту поняття «акт незаконного втручання в діяльність цивільної авіації». На відміну від Токійської конвенції 1963 р., Монреальська конвенція 1971 р. з Додатковим протоколом 1988 року поширюється і на інші дії, що загрожують безпеці повітряного судна в польоті, навіть якщо вони вчиняються не на його борту: на акти насильства стосовно авіаційного персоналу (якщо вони можуть спричинити серйозну шкоду здоров'ю або смерть) та знищення чи пошкодження будь-яких об'єктів на території аеропорту (якщо знищення чи пошкодження цих об'єктів може загрожувати безпеці в цьому аеропорті)., її дію було поширено також[901].

Лише в 2006 році у восьмій (!) редакції Додатку 17 до Чиказької конвенції 1944 р. з'являється дефініція та перелік актів незаконного втручання, які визначаються як акти або спроби вчинення актів, що створюють загрозу безпеці цивільної авіації та повітряного транспорту[902] (переклад мій).

Чинний ПКУ більше не містить дефініції актів незаконного втручання, яка була у ч. 2 ст. 72 старого Повітряного кодексу 1993 р.: «протиправні дії, пов›язані з посяганнями на нормальну і безпечну діяльність авіації і авіаційних об›єктів, внаслідок яких сталися нещасні випадки з людьми, майнові збитки, захоплення чи викрадення повітряного судна, або такі, що створюють ситуацію для таких

[901] Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (with Final Act). Concluded at Montreal on 24 february 1988. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv7-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

901

[902] Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation. Security: Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference. International Civil Aviation Organization. Tenth Edition, April 2017. URL: https://ffac.ch/wp-content/uploads/2020/10/ICAO-Annex-17-Security.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

902

наслідків»[903]. Натомість чинний ПКУ у ст. 86, так само як і Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації у пп. 6) пункту 2 містять перелік актів незаконного втручання:

«незаконне захоплення повітряних суден;

руйнування повітряного судна, що перебуває в експлуатації;

захоплення заручників на борту повітряних суден або на аеродромах;

насильницьке проникнення на борт повітряного судна, в аеропорт або в розташування аеронавігаційного засобу чи служби;

розміщення на борту повітряного судна або в аеропорту зброї, небезпечного пристрою або матеріалу, призначених для досягнення злочинних цілей;

використання повітряного судна, що перебуває в експлуатації, з метою заподіяння каліцтва, інших ушкоджень здоров'ю, смерті фізичній особі або значної шкоди майну чи навколишньому природному середовищу;

повідомлення навмисно неправдивої інформації, що ставить під загрозу безпеку повітряного судна під час польоту або на землі, безпеку пасажирів, членів екіпажу, наземного персоналу або громадськості в аеропорту чи в розташуванні засобів або підрозділу цивільної авіації»[904].

Неважко помітити, що зазначений перелік є дослівним перекладом переліку з глави 1 Додатку 17. Ст. 86 ПКУ, як і Додаток 17, охоплює замах, однак не охоплює погрозу, організацію, участь, допомогу, а також змову чи сприяння щодо вчинення такого акту, що, на нашу думку, є недоліком вітчизняної норми. Стаття 1 Пекінської конвенції 2010 р. охоплює погрозу, спробу, організацію, участь, допомогу, а також змову чи сприяння щодо таких актів, а також містить такі важливі ознаки актів незаконного втручання, як протиправність та умисел («незаконно та навмисно»)[905], на яку чомусь не вказує ст. 86 ПКУ. Дії, передбачені ст. 86 ПКУ, містять ознаки злочинів, передбачених статтями 258, 259, 261, 269, 270, 277–282 КК

[903] Повітряний кодекс України від 4 травня 1993 р. № 3167-XII (втратив чинність). Відомості Верховної Ради України. 1993. № 25. Ст. 274.

[904] Там само.

905

[905] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

України (далі по тексту — ККУ), однак ККУ поняття актів незаконного втручання до таких дій взагалі не застосовує, вживаючи його в зовсім іншому значенні.

Однак, як і ПКУ, Державна програма авіаційної безпеки цивільної авіації не вказує, з якою формою вини вчиняється акт незаконного втручання. Більше того, неважко помітити, що перелік діянь, які в Державній програмі авіаційної безпеки цивільної авіації визначені як акти незаконного втручання в діяльність авіації, повністю запозичено з тексту Монреальської конвенції 1971 р. за винятком слів «незаконно і навмисно». Але очевидно, що вказівка на форму вини має важливе, якщо не вирішальне кваліфікуюче значення при визначенні акту незаконного втручання. Тому, на наш погляд, відсутність у вітчизняному законодавстві вказівки на навмисну форму вини, з якою вчиняються акти незаконного втручання, є суттєвим недоліком, який утруднює тлумачення і застосування такого законодавства.

Боротьба з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації

Що ж стосується іншого поняття, то виходячи з аналізу норм міжнародного права, а саме Гаазької 1970 р., Монреальської 1971 р., Пекінської 2010 р. конвенцій, а також Додаткового протоколу 1988 р., можна зробити висновок, що боротьба з незаконним втручанням в діяльність цивільної авіації (яке по суті являє собою транскордонний злочин), державами та міжнародними організаціями розуміється дуже вузько: як складова міжнародного співробітництва держав (відповідно до п. 3 ст. 1 Статуту ООН[906]) щодо вирішення однієї з глобальних проблем людства, яка не може бути ефективно вирішена без такого співробітництва силами однієї держави. Однак поки що таке співробітництво охоплює лише взаємні зобов'язання держав щодо встановлення своєї юрисдикції (за принципом *aut dedere aut judicare /* «видай або суди») стосовно певних видів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, але далеко не усіх таких діянь, що фактично вчиняються — хрестоматійним прикладом є угон повітряного судна, щодо якого наразі немає навіть таких міжнародних зобов'язань.

[906] United Nations Charter. URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text (дата звернення: 22.09.2025).

Як ми вже відмічали раніше, «Пекінські» документи 2010 р.[907] та Монреальський протокол 2014 р.[908] в перспективі, на наш погляд, встановлюють новий міжнародний режим (механізм) в сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації. Питання, наскільки близькою є ця перспектива, ми свідомо не зачіпаємо як таке, що виходить за межі предмету нашого дослідження. Втім, необхідно все ж коротко пояснити свою позицію з даного питання. Новий міжнародно-правовий режим в цій сфері, який прийшов би на зміну нинішньому (що базується на трьох застарілих конвенціях: Токійській 1963 р., Гаазькій 1970 р., Монреальській 1971 р. та Додатковому протоколі 1988 р.) в повній мірі запанує тільки після того, як усі держави-учасниці нинішнього конвенційного механізму (в тому числі й Україна) приєднаються до усіх трьох нових договорів: Пекінських 2010 р. та Монреальського 2014 р. Доки цього не сталось, у сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації буде паралельно існувати як мінімум два конвенційних механізми: старий, минулого століття (назвемо його умовно Токійсько-Гаазько-Монреальський) та новий (назвемо його Пекінським — за місцем підписання основної конвенції). Такий дуалізм в цій винятково важливій для міжнародної цивільної авіації сфері важко охарактеризувати однозначною. Але, на нашу думку, в ньому вбачається як мінімум один негативний момент: предмет правового регулювання двох вищеназваних конвенційних механізмів співпадає, а отже, між ними виникає конкуренція. Міжнародні договори, що їх складають, застосовуються до правовідносин між державами, якщо кожна з них є учасницею відповідної конвенції. Таким чином, новий міжнародно-правовий режим у сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації розповсюджується лише на невелике коло держав-учасниць нових

907[1]

907[2]

908

[907] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025) ; Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc4/CDOC-116tdoc4.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[908] Protocol to amend the Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft done at Montreal on 4 April 2014. URL: https://www.unodc.org/documents/terrorism/News%20and%20Events/Consolidated_Text_1963_Tokyo_Convention-2014_Montreal_Protocol_ENG.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

конвенцій — всі інші продовжують керуватись в даній сфері міжнародних відносин старим конвенційним механізмом. Що невідворотно призводить до ускладнення системи міжнародно-правового регулювання боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації. Діючих конвенцій і протоколів вже налічується 7. Більше того, цілком ймовірна ситуація, коли окремі держави (серед яких може опинитись і Україна) приєднаються не до усіх нових договорів, або приєднаються із суттєвими застереженнями, що створить між цими державами правові відносини, відмінні від ідеальної моделі, що передбачалась новими договорами 2010 та 2014 років. Враховуючи вищевказану проблему, особливої актуальності набуває питання відмінностей між старим і новим міжнародно-правовим режимами в сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації. На цьому питанні ми і хотіли б зосередитись далі.

Отже, першу відмінність містить Пекінська конвенція 2010 р., яка не просто консолідує норми Монреальської конвенції 1971 р. і Додаткового протоколу 1988 р., а й суттєво розширює у ст. 1 перелік злочинів на борту повітряного судна та в аеропорту, обов'язок застосовувати «суворі заходи покарання» за які покладається у ст. 3 на усі держави–учасниці. Фактично, саме у ст. 1 і перелічені «незаконні акти щодо міжнародної цивільної авіації», для боротьби з якими і призначені норми Пекінської конвенції. Так, у вказаному переліку ст. 1 з'явились злочини, яких не передбачала ст. 1 ні Монреальської конвенції 1971 р., ні Додаткового протоколу 1988 р., ні ст. 86 ПКУ, ані підпункт 6 пункту 2 нової Державної програми авіаційної безпеки цивільної авіації 2017 року. Це нові злочини, що полягають у протиправному нецільовому використанні цивільних повітряних суден і спрямовані не стільки проти безпеки безпосередньо міжнародної цивільної авіації, скільки проти безпеки третіх осіб або навколишнього середовища (підпункти f), g), h), i) пункту 1 ст. 1), а саме, особа вчиняє злочин, якщо незаконно і навмисно:

«f) використовує повітряне судно, що знаходиться в експлуатації, з метою заподіяння смерті, серйозного каліцтва або значної шкоди майну чи навколишньому середовищу; або

g) вивільняє або викидає з борту повітряного судна, що знаходиться в експлуатації, будь-яку зброю БХЯ або вибухові, радіоактивні, або аналогічні речовини таким способом, який заподіює або може заподіяти смерть, серйозне тілесне ушкодження або значну шкоду майну або навколишньому середовищу; або

h) використовує проти повітряного судна або на борту повітряного судна, що знаходиться в експлуатації, будь-яку зброю БХЯ або вибухові, радіоактивні, або аналогічні речовини таким способом, який заподіює або може заподіяти смерть, серйозне тілесне ушкодження або значну шкоду майну або навколишньому середовищу; або

i) здійснює перевезення, вчиняє дії, що призводять до перевезення, або сприяє перевезенню на борту повітряного судна:

1) будь-якої вибухової речовини або радіоактивного матеріалу, знаючи, що вони призначені для заподіяння або створення загрози заподіяння, з умовою або без такої, як це передбачено національним законодавством, смерті або серйозного тілесного ушкодження, або шкоди з метою залякати населення, або змусити уряд або міжнародну організацію вчинити будь-яку дію або утриматися від неї; або

2) будь-якої зброї БХЯ, усвідомлюючи, що вона є зброєю БХЯ, як визначено в статті 2; або

3) будь-якого вихідного матеріалу, спеціального матеріалу, що розщеплюється, або обладнання чи матеріалу, спеціально призначених або підготовлених для обробки, використання або виробництва спеціального матеріалу, що розщеплюється, усвідомлюючи, що вони призначені для використання в діяльності, пов'язаній з ядерними вибуховими пристроями, або в іншій ядерній діяльності, що не охоплюється гарантіями відповідно до угоди про гарантії з Міжнародним агентством з атомної енергії; або

4) будь-якого обладнання, матеріалів або програмного забезпечення або відповідної технології, які вносять істотний внесок у проектування, виробництво або доставку зброї БХЯ, без законного дозволу і з наміром використовувати їх для такої мети»[909].

Крім того, Пекінська конвенція 2010 р. у ст. 1 визнає злочином також погрозу (п. 3 ст. 1), замах, організацію, співучасть, допомогу (п. 4 ст. 1), а також змову або сприяння в скоєнні таких злочинних дій (п. 5 ст. 1). Аналогічні положення містить і ст. II Пекінського протоколу 2010 р. В той же час, ст. 86 ПКУ, як і Додаток 17 до Чиказької конвенції 1944 р., охоплює замах, однак не охоплює погрозу, організацію, участь, допомогу, а також змову чи сприяння щодо

909

[909] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025);

вчинення такого акту, не кажучи вже про те, що ПКУ не кваліфікує такі дії як злочинні та не відсилає до відповідних статей Кримінального кодексу України[910] (далі по тексту — ККУ), що, на нашу думку, є суттєвими недоліками вітчизняної норми. Дії, передбачені ст. 86 ПКУ, містять ознаки злочинів, передбачених статтями 258, 259, 261, 269, 270, 277–282 ККУ, однак ККУ поняття актів незаконного втручання до таких дій взагалі не застосовує, вживаючи його в зовсім іншому значенні.

Втім «Ахіллесова п'ята» і старого, і нового конвенційних механізмів залишається: сферу дії Пекінської конвенції та Протоколу 2010 р. (як і усіх попередніх договорів у цій сфері) суттєво обмежує те, що їх положення не застосовуються до державних повітряних суден (п. 1 ст. 5), а також до незаконних дій проти цивільної авіації збройних сил держав (п. 2 ст. 6). Саме ця вразливість (яка вже мала негативні наслідки у вигляді збиття РФ 17 липня 2014 р. Boeing-777 авіакомпанії Malaysia Airlines, а також знищення Іраном 8 січня 2020 р. українського Boeing 737) є визначальною в умовах спочатку гібридної, а з 2022 р. повномасштабної війни РФ проти України. Враховуючи гібридний та комплексний характер сучасних загроз вчинення незаконних актів щодо цивільної авіації, коли розмита межа між діями безпосередньо держав та їх проксі сил (наприклад, приватних військових компаній, терористичних угруповань тощо), необхідний системний підхід до забезпечення авіаційної безпеки. Адже в умовах сучасної агресивної війни, яку веде РФ проти України — не обмежуючи себе ані в методах, ані в засобах (байдуже, що вони прямо заборонені міжнародним правом) — не можна бути упевненим, що держава, яка порушила практично усі основоположні принципи Статуту ООН, буде дотримуватись принципів ІСАО. Отже, тепер необхідно убезпечити цивільну авіацію ще й від воєнних та гібридних загроз, а ця проблема вже носить комплексний характер і потребує спеціального регулювання міжнародним та вітчизняним правом.

Однією з найцікавіших новел є рекомендація ст. 4 Пекінських конвенції та протоколу 2010 р. щодо притягнення до кримінальної, цивільної або адміністративної відповідальності юридичних осіб у разі скоєння фізичною особою, відповідальною за управління цією

[910] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

юридичною особою, незаконного акту щодо міжнародної цивільної авіації (а саме злочину, вказаного в ст. 1 Пекінської конвенції та ст. II Пекінського протоколу 2010 р.

Один з найбільш відомих актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації, боротьбі з яким спеціально та повністю присвячена Гаазька конвенція 1970 р., а також Пекінський протокол 2010 р. — незаконне захоплення повітряного судна. Як відомо, вперше визначення цього акту з'явилось у ст. 11 Токійської конвенції 1963 р.: незаконне захоплення повітряного судна, відповідно до ст. 11 Токійської конвенції, має місце, якщо особа, що знаходиться на борту, незаконно вчиняє (або готується вчинити), за допомогою насильства або загрози насильством, акт втручання, захоплення або іншим чином незаконно здійснює контроль над повітряним судном в польоті[911]. Згодом ст. 1 Гаазької конвенції дане визначення доповнено ще одним способом вчинення — шляхом «будь-якої іншої форми залякування»[912]. Ст. II Пекінського протоколу 2010 р. суттєво розширює тлумачення незаконного захоплення повітряного судна, оскільки містить три суттєві відмінності порівняно зі ст. 1 Гаазької конвенції: 1) відсутня раніше обов'язкова умова, згідно якої незаконне захоплення здійснюється особою, яка перебуває «на борту» повітряного судна — отже, таке захоплення тепер може охоплювати випадки повітряного піратства; 2) умова знаходження повітряного судна «в польоті», що на думку деяких вчених невиправдано звужувала сферу застосування конвенцій, замінена терміном «в експлуатації»; 3) визнається злочином також незаконне захоплення «за допомогою будь-яких технічних засобів»; 4) визнається злочином також погроза, замах, організація, участь, допомога, а також змова чи сприяння у таких діях[913].

Вищевказане дає підстави для висновку, що ст. II Пекінського протоколу 2010 р. поширюється вже не тільки на «незаконне

911

912

913

[911] Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft. Signed at Tokyo on 14 September 1963. *United Nations Treaty Series.* URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv1-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[912] Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. Signed at The Hague on 16 December 1970. *United Nations Treaty Series.* URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[913] Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc4/CDOC-116tdoc4.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

захоплення повітряного судна», як його тлумачила ст. 1 Гаазької конвенції, а й частково охоплює «угон», під яким ми розуміємо незаконний контроль над повітряним судном, що перебуває в експлуатації, не пов'язаний з насильством. Враховуючи, що до набрання чинності Пекінським протоколом 2010 р. міжнародне право взагалі не визначало угон повітряного судна, не пов'язаний з насильством, погрозами чи залякуванням, в якості злочину, вищевказане є суттєвим прогресом. Віднині закріплене міжнародне зобов'язання держав-учасниць Пекінського протоколу 2010 р. переслідувати в кримінальному порядку не тільки насильницьке незаконне захоплення повітряного судна, а й угон, вчинений «за допомогою будь-яких технічних засобів».

Адже старі Токійська і Гаазька конвенції взагалі не використовують термін «угон повітряного судна». В.І. Рижий розуміє під угоном «неправомірне керування повітряним судном будь-якою особою в особистих чи інших цілях»[914]. При цьому, на його думку, поняття «угон повітряного судна» ширше за «незаконне захоплення повітряного судна», оскільки угон повітряного судна може здійснюватись і екіпажем, що не можна вважати захопленням, оскільки екіпаж і так здійснює керування повітряним судном[915]. Більше того: угон не обов'язково пов'язаний з насильством — адже він може вчинятись і таємно; також угон не обов'язково вчиняється під час польоту — «угнати» повітряне судно можна і з аеродрому. Такий угон не підпадає під дію Токійської та Гаазької конвенції, оскільки відсутній обов'язковий елемент об'єктивної сторони — насильство або загроза насильством. Це було серйозною прогалиною Токійської і Гаазької конвенцій, які не містили зобов'язання держав переслідувати в кримінальному порядку осіб, які вчинили такі дії.

Однак, угон, вчинений без насильства, але і не «за допомогою будь-яких технічних засобів», як і раніше не кваліфікується ст. II Пекінського протоколу 2010 р. як злочин, що неодноразово піддавалось критиці у правовій доктрині.

За вказані вище дії в ст. 278 ККУ передбачено кримінальну відповідальність, отже, в разі приєднання України до Пекінського протоколу 2010 р., це не вимагатиме внесення змін до ККУ. Проблема

[914] Міжнародне право: Основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ, 2004. С. 465–466.

[915] Там само. С. 466.

полягає в іншому: використовуючи в ст. 278 формулювання «угон або захоплення повітряного судна» [916], ККУ жодним чином його не визначає і навіть не роз'яснює.

Суттєві зміни вносить в Токійську конвенцію 1963 р. Монреальський протокол 2014 р., який поки не набрав чинності. Слід зазначити, що Токійську конвенцію 1963 р. за півстоліття жодного разу не переглядали, внаслідок чого її положення перестали відповідати вимогам часу. Так, з метою уніфікації з юрисдикційними нормами Гаазької 1970 р., Монреальської 1971 р., Пекінської 2010 р. конвенцій та Пекінського протоколу 2010 р., Монреальський протокол 2014 р. крім юрисдикції держави реєстрації додатково передбачає юрисдикції держави експлуатанта та держави посадки повітряного судна. Сьогодні, коли близько половини повітряних суден експлуатуються не в державі реєстрації, передбачений ст. II Монреальського протоколу 2014 р. перехід юрисдикції (стосовно злочинів та інших незаконних актів на борту повітряного судна) від держави реєстрації до держави експлуатанта має, на нашу думку, ключове значення для ефективного здійснення зацікавленими державами своєї юрисдикції стосовно таких актів. Що стосується необхідності юрисдикції держави посадки, то ця проблема теж давно відома та нема потреби на ній зупинятися — ще у 1999 р. відзначалось, що Токійська конвенція 1963 р. встановлює для держави посадки низку зобов'язань, але не передбачає юрисдикції[917].

Поряд з цим, важко не погодитись з висновками вчених[918], які критикують юрисдикційні положення як Токійської конвенції 1963 р., так і Монреальського протоколу 2014 р. як недостатньо ефективні. Так, ми вважаємо цілком обґрунтованим та аргументованим, що Токійська конвенція 1963 р. в редакції Монреальського протоколу 2014 р. передбачає зобов'язання держави посадки та держави експлуатанта лише встановити свою юрисдикцію (і тільки кримінальну), але не обов'язок її здійснити.

---

[916] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

[917] Abeyratne R. I. R. Unruly Passengers — Legal, Regulatory and Jurisdictional Issues. *Air and Space Law*. Vol. 24. Kluwer Law International, 1999. P. 46, 53.

[918] Abeyratne R. I. R. A Protocol to Amend the Tokyo Convention of 1963 : Some Unanswered Questions. *Air and Space Law.* Vol. 39(1). Kluwer Law International, 2014. P. 51.

Нажаль, ми вимушені також погодитись з песимістичною оцінкою, що в цілому юрисдикційні положення Гаазької 1970 р. та Монреальської 1971 р. конвенцій не можна вважати достатньо актуальними та ефективними, але й «Пекінські» документи 2010 р. їх суттєво не покращили. Невирішеними залишаються такі проблеми, як: конкуренція юрисдикцій; обов'язок держав-учасниць встановити свою юрисдикцію, але відсутність їх юридично закріпленого обов'язку вжити заходів щодо її здійснення, що, з точки зору окремих вчених (яку ми в цілому поділяємо), фактично означає необов'язковий характер юрисдикції; недостатня юридична визначеність, неконкретність і, на думку деяких дослідників, декларативність терміну «суворі заходи покарання» — з останнім важко не погодитись.

Підводячи підсумок, хотілось би відмітити, що незважаючи на недоліки, прийняття і вступ в силу нових міжнародно-правових норм в сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації є важливим кроком на шляху кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного повітряного права. Однак, поки що доводиться констатувати, що цей розвиток міжнародного повітряного права не встигає за розвитком суспільних відносин в галузі міжнародної цивільної авіації та пов'язаних з цим новими сучасними викликами її безпеці. Але ця проблема інертності та консерватизму міжнародного права не нова — вона знаходиться в нерозривному зв'язку з іншою проблемою — небажанням багатьох держав брати на себе нові міжнародні зобов'язання та нести відповідальність за їх виконання згідно з імперативним принципом добросовісного виконання міжнародних зобов'язань. Таким чином, прогресивний розвиток міжнародного права являє собою свого роду компроміс між потребами в правовому регулюванні нових міжнародних відносин і необхідністю враховувати позиції якомога більшої кількості держав, щоб заохотити їх прийняти участь у новій конвенції (та щоб їх відповідні вищі органи цю конвенцію ратифікували). Значна частина актуальних, важливих, а інколи й необхідних правових положень десятиліттями не отримують підтримки достатньої кількості держав, а тому не входять у остаточні тексти міжнародних договорів. Тому підписання та вступ в силу «Пекінських» документів 2010 р. без перебільшення можна назвати найважливішою за останнє десятиліття подією в міжнародному повітряному праві. Залишається лише побажати приєднання до цих документів якомога більшої кількості держав (в тому числі й України), щоб новий, більш сучасний, хоч і не

ідеальний «Пекінський» конвенційний механізм нарешті замінив діючий поки що для більшості держав застарілий конвенційний механізм минулого століття. Тепер черга за Монреальським протоколом 2014 р., що змінює (вперше за півстоліття!) Токійську конвенцію 1963 р. — він поки не набрав чинності через недостатню кількість ратифікаційних грамот, тому Україна ще може внести свій вагомий внесок в прогресивний розвиток міжнародного права, приєднавшись до цього протоколу, чим наблизить набрання ним чинності.

Проаналізовані нами вище положення нових договорів в сфері боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації, хоч і не позбавлені суттєвих недоліків, все ж є більш прогресивними, ніж старий конвенційний механізм, учасником якого є Україна. Переваги для України від приєднання до цих документів не такі суттєві й очевидні, але для вітчизняної авіації таке рішення все ж матиме, на наше переконання, позитивні наслідки — адже ці договори вносять давно назрілі зміни до міжнародно-правового механізму боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації. Якщо наша держава бажає надалі розвивати цивільну авіацію як галузь економіки, приєднання України до розглянутих в цій статті документів — лише питання часу. Але чим швидше ми це зробимо, тим швидше почнемо адаптувати наше законодавство до нових міжнародних стандартів.

Від звичайного незаконного захоплення повітряного судна (як воно визначено в ст. 1 Гаазької конвенції 1970 р.) слід відрізняти так зване «повітряне піратство». Необхідність такої диференціації, в першу чергу, пов'язана з тим, що і Токійська 1963 р., і Гаазька 1970 р. конвенції стосуються тільки дій, скоєних особами, що перебувають на борту повітряного судна під час польоту. Навпаки, піратство, як воно визначене в ст. 101 Конвенції ООН з морського права 1982 р. (далі по тексту — UNCLOS), вчиняється не особами, що перебувають на борту повітряного судна, а екіпажем чи пасажирами іншого судна чи літального апарату[919].

Правові проблеми боротьби піратством привертали і привертають все більше уваги у юридичній науці, про що свідчать числені дослідження таких зарубіжних (D. Dillon, D. Johnson, E. Kontorovich,

919

[919] United Nations Convention on the Law of the Sea. Done at Montego Bay on 10 December 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

V. Lunsford, W. Molenaar, E. Pladdet, A. Scheffler, M. Valencia, B. Van Ginkel, F. P. Van der Putten, S. Utler та ін.) та вітчизняних (Г. А. Анцелевич, О. Ф. Бантишев, М. О. Будаков, А. В. Войціховський, Ю. М. Гуленко, М. М. Гуменюк, Л. М. Давиденко, В. В. Демиденко, В. І. Дмітрієв, О. Кузьменко, І. А. Кулеба, М. З. Кулик, С. А. Курбацький, І. Б. Медицький, А. Мишко, В. В. Мусієнко, У. М. Недбайло, Р. Осадца, Ю.М. Панфілова, Г. Потапчук, К. Ю. Примаков, В. М. Прусс, К. В. Пурінова, В. І. Рижий, М. В. Савєльєв, Г. Г. Середа, О. Г. Середа, А. Скрипнік-Горупашенко, С. М. Соколюк, І.В. Співак, Н. О. Федчун, Ф. Шаллан, О.М. Шемякін, К. В. Шкарупа та ін.) науковців. Однак, зі зрозумілих причин, за поодинокими випадками, усі вони досліджували морське піратство як більш актуальне, не торкаючись проблематики повітряного. Втім, переважна більшість з них в своїх дослідженнях торкаються міжнародно-правової дефініції піратства, яка охоплює піратство з використанням літальних апаратів, ба більше — навіть проти літальних апаратів.

Правова дефініція піратства, на наш погляд, не відображає в достатній мірі сутності цього суспільно небезпечного явища. Більше того, очевидно, що це визначення суттєво відрізняється у вітчизняному та міжнародному праві. На нашу думку, це пов'язано з тим, що поняття «піратство» досліджують в контексті або кримінального чи транспортного, або міжнародного морського права, тобто цим дослідженням бракує комплексного підходу. Як наслідок, ці дослідники в своїх працях притримуються одного з двох нормативних визначень піратства: або ст. 101 UNCLOS, або ст. 446 ККУ. При цьому, лише окремі науковці торкаються в своїх дослідженнях повітряного піратства. Більшість дослідників останнє фактично ігнорують, незважаючи на те, що ст. 101 UNCLOS охоплює такі випадки.

Юридично визначення піратства на глобальному міжнародному рівні вперше було закріплено в ст. 15 Женевської конвенції про відкрите море 1958 р., звідки воно майже без змін перейшло до ст. 101 UNCLOS. Виходячи зі змісту вказаних документів, піратство можна визначити як будь який акт насильства, затримання чи пограбування, скоєні з особистими цілями екіпажем або пасажирами приватного судна або літального апарату, в місці поза юрисдикцією будь-якої держави (зокрема, у відкритому морі або над ним) проти іншого судна чи літального апарату, осіб чи майна, що знаходяться на його

борту, а також участь, сприяння та підбурювання до таких дій[920]. Отже, ст. 101 UNCLOS прямо вказує на те, що: по-перше, знаряддям піратства може бути літальний апарат; по-друге, об'єктом піратського нападу також може бути літальний апарат.

Застосовуючи відмежувальний спосіб визначення, можемо констатувати, що, виходячи зі змісту ст. 101, піратством не є: по-перше, напад на будь-які об'єкти, що не є судном або літальним апаратом, навіть якщо вони розташовані у відкритому морі; по-друге, будь-який напад на судна чи літальні апарати, вчинений не з борту іншого судна чи літального апарату (наприклад, якщо нападники вже знаходились на борту атакованого судна в момент нападу); по-третє, будь-який напад екіпажу державного судна чи літального апарату (за винятком бунту); по-четверте, будь-який напад на територіях, що знаходяться під юрисдикцією будь-якої офіційно визнаної держави (територіальні води, архіпелажні води, суходіл, повітряний простір держави).

Де-факто напади на судна та їх екіпажі не завжди вчиняються з борту іншого судна чи літального апарату, але такі дії під визначення ст. 101 UNCLOS вочевидь не підпадають, що утруднює боротьбу з ними. Держави вимушені компенсувати цю прогалину міжнародного права у своєму національному законодавстві, наприклад, прирівнюючи до піратства захоплення судна повсталою командою[921], однак це безпосередньо не породжує у держав прав чи зобов'язань щодо міжнародно-правової кваліфікації таких дій як піратства та боротьби з ними у спосіб, передбачений міжнародним правом (зокрема, статтями 105, 110 UNCLOS) — інакше кажучи, в держави не виникає юрисдикції щодо таких «квазіпіратських» суден у відкритому морі, права огляду (стаття 110 UNCLOS) чи захоплення судна, майна та арешту осіб на його борту (стаття 105 UNCLOS).

Недоліком визначення піратства в Женевській конвенції про відкрите море 1958 р. та UNCLOS вчені справедливо вважають те, що вони не застосовується до найбільш розповсюджених випадків

920

[920] United Nations Convention on the Law of the Sea. Done at Montego Bay on 10 December 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[921] Денисов В. Н. Піратство. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н.Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3. М — Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 542–543.

повітряного піратства: піратських дій військових повітряних суден. Так, В. І. Рижий вірно відмічає пов'язану з цим недостатню ефективність Женевської конвенції про відкрите море 1958 р. та UNCLOS у боротьбі з такими актами незаконного втручання в діяльність авіації[922]. Також, враховуючи, що Конвенція ООН з морського права стосується лише піратства, вчиненого в місці поза юрисдикцією будь-якої держави (зокрема, у відкритому морі або над ним), відсутність у вказаній конвенції зобов'язання держав-учасниць встановити кримінальну відповідальність за піратство суттєво знижує ефективність міжнародно-правового механізму боротьби з піратством.

Ще у Гарвардському проєкті конвенції щодо піратства зверталась увага на розмаїття дефініцій піратства у національних законодавствах різних держав та різницю між піратством у міжнародно-правовому та внутрішньодержавному розумінні[923]. На відміну від UNCLOS, КК України взагалі не кваліфікує повітряне піратство як піратство. Відповідальність за піратство передбачена ст. 446 КК України, однак воно визначене вузько — як використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна[924]. Отже, незважаючи на ратифікацію Україною даної конвенції, ст. 101 якої відносить до піратства також піратські дії літального апарату або проти літального апарату, ст. 446 КК України встановлює відповідальність лише за піратські дії проти «морського чи річкового судна»[925], не згадуючи повітряні судна. Цілком очевидно, що на випадки повітряного піратства дія ст. 446 КК України не розповсюджується, а тому притягти винну в таких діях особу до кримінальної відповідальності, не застосовуючи заборонену аналогію закону, в Україні неможливо.

Через відсутність спеціальної норми піратські дії літального апарату або проти літального апарату залишається кваліфікувати як бандитизм за ст. 257 або розбій за ст. 187 та за сукупністю як угон

---

[922] Міжнародне право: Основні галузі : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ, 2004. С. 464.

[923] Денисов В. Н. Піратство. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3. М — Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 543.

[924] Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131.

[925] Там само.

або захоплення повітряного судна за ст. 278 КК України. Чи є це серйозним недоліком кримінально-правової норми? Для того, щоб дати відповідь на це питання, на нашу думку необхідно відповісти на ряд інших: чи трапляються взагалі випадки повітряного піратства, чи є суттєві відмінності між піратством та звичайним бандитизмом, розбоєм, а також угоном або захопленням повітряного судна і чи становить піратство більшу суспільну небезпеку?

Повітряне піратство (навіть якщо не брати до уваги піратські за змістом дії військово-повітряних сил деяких країн) у світі досить розповсюджене, і, навіть, характерне для певних регіонів світу, наприклад, для Карибського моря. Щоправда, поки що абсолютно превалюють піратські напади літальних апаратів на морські судна, а не навпаки, що цілком пояснюється корисливими цілями таких нападів. Але не можна повністю виключати у майбутньому і вірогідність піратських дій літальних апаратів проти повітряних суден, а також використання морських суден для піратських нападів на повітряні судна в повітрі з метою знищення останніх протиповітряними засобами або на гідролітаки, гідрогелікоптери на поверхні відкритого моря.

Що стосується такої відмінності між піратством та бандитизмом, а також розбоєм, то тут ми не вважаємо за потрібне спеціально зупинятись — вона очевидна не тільки для спеціалістів, але й для всіх, знайомих з кримінальним правом. Найкращим підтвердженням цього є і Особлива частина КК України, яка виділяє піратство в окремий склад злочину.

Навпаки, відмінність між повітряним піратством та незаконним захопленням повітряного судна нечасто висвітлюється в науковій літературі, а тому потребує окремого роз'яснення. Адже, оскільки КК України не кваліфікує повітряне піратство як піратство, кримінально-правова доктрина теж цю проблему не розглядає. Тому дослідження даної проблеми треба шукати серед міжнародно-правових досліджень.

Цікаво, що на XXIV сесії ГА ООН 3.10.1969 р. незаконне захоплення повітряного судна спочатку пропонувалось назвати саме «Повітряне піратство»[926]. Сучасне міжнародне право наразі розрізняє «повітряне» піратство (стаття 101 UNCLOS) та незаконне захоплення повітряного судна, як воно визначено в ст. 11 Токійської конвенції

[926] Григоров О. М. Теоретичні та практичні проблеми міжнародно-правового регулювання діяльності цивільної авіації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. С. 298.

1963 р. та ст. 1 Гаазької конвенції 1970 р. Необхідність такої диференціації, в першу чергу, пов'язана з тим, що і Токійська, і Гаазька конвенція стосуються тільки незаконного захоплення повітряного судна, скоєного на борту повітряного судна під час польоту, а тому до випадків повітряного піратства застосовуватись не можуть. «Незаконне захоплення повітряного судна», відповідно до ст. 1 Гаазької конвенції, має місце, якщо особа, що знаходиться на борту, незаконно вчиняє (або готується вчинити), за допомогою насильства або загрози насильством, або будь якої іншої форми залякування, акт втручання, захоплення або іншим чином незаконно здійснює контроль над повітряним судном в польоті[927]. Навпаки, піратство, як воно визначене в ст. 101 UNCLOS, вчиняється не особами, що перебувають на борту повітряного судна, а екіпажем чи пасажирами іншого судна чи літального апарату.

Слід відмітити, що визначення незаконного захоплення повітряного судна в ст. 1 Гаазької конвенції 1970 р. вигідно відрізняється від визначення піратства в ст. 101 UNCLOS. По-перше, тим, що охоплює випадки такого захоплення без прямого застосування насильства, а лише з загрозою насильства або використанням інших форм залякування. По-друге, тим, що охоплює замах на вчинення таких дій. На нашу думку, відсутність у визначенні піратства в ст. 101 UNCLOS замаху дуже звужує і без того обмежені можливості боротьби з піратством у відкритому морі. Адже пірати, затримані військовим судном за мить до нападу, не можуть бути притягнені до відповідальності чи утримуватись під вартою і мають бути відпущені, якщо тільки не вдасться довести, що вони раніше вчиняли піратські дії. Абсурдно, але військові судна не можуть нічого вдіяти з піратами, які готуються до нападу, але ще не встигли його вчинити, навіть якщо доведено факт готування до такого нападу. З цього приводу в доктрині та арбітражній практиці принаймні з 30-х років минулого століття домінує позиція, згідно якої спроба піратського нападу має розглядатися як еквівалентна піратству[928].

---

[927] Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. Signed at The Hague on 16 December 1970. *United Nations Treaty Series*. URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025). 927

[928] Денисов В. Н. Піратство. *Енциклопедія міжнародного права* : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Т. 3. М — Я. Київ : Академперіодика, 2019. С. 542.

Тепер, коли ми встановили, що об'єктивна сторона повітряного піратства відрізняється від незаконного захоплення повітряного судна, залишилось визначити, чи відрізняються вони за ступенем суспільної небезпечності. Безумовно, дати однозначну відповідь на це питання важче, ніж на попереднє. Адже суспільна небезпечність значною мірою поняття оціночного характеру. І все таки, спробуємо провести аналогію: так само, як звичайне (морське/річкове) піратство (ст. 446 КК України) розглядається кримінальним законом як діяння, що є, якщо судити з санкції, більш небезпечним для суспільства, ніж угон або захоплення морського чи річкового судна (ст. 278 КК України), так само має розглядатись і піратство повітряне.

Крім того, не можна ігнорувати можливість захоплення повітряного судна з метою подальшого використання для піратських нападів на судна у відкритому морі. Тобто пірати можуть безпосередньо незаконно втручатись у діяльність цивільної авіації в якості підготовки основного злочину піратства.

Вищевикладене дає нам усі підстави для висновку, що ст. 446 КК України необхідно привести у відповідність зі ст. 101 UNCLOS, поширивши її дію також і на випадки повітряного піратства. Для цього пропонуємо викласти ч. 1 ст. 446 КК України в такій редакції: «Піратство, тобто використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна або літального апарату для захоплення іншого морського чи річкового судна або літального апарату, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна, поєднані із застосуванням насильства, загрозою насильства чи іншою формою залякування,...» (далі по тексту статті).

Перевагами такого визначення піратства відносно визначення, що містить чинний КК України є те, що воно враховує можливість застосування піратами літального апарату. Крім цього, на відміну від чинного КК України та UNCLOS, запропоноване визначення охоплює випадки піратських дій без прямого застосування насильства, а лише з загрозою насильства або використанням інших форм залякування. Адже перед беззахисним екіпажем цивільного судна піратам немає необхідності застосовувати насильство, цілком достатньо простої демонстрації загрози його застосування.

Запропоновані зміни сприятимуть уніфікації та гармонізації термінології в законодавстві України з термінологією, закріпленою в нормах міжнародного права, та створять правове підґрунтя для

виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, що випливають з ратифікації UNCLOS, у повному обсязі.

Відповідальність експлуатанта іноземного повітряного судна за шкоду, завдану цим судном третім особам на поверхні внаслідок акту незаконного втручання

Досліджуючи відповідальність за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації в міжнародному праві, неправильно, на нашу думку, ігнорувати цілий субінститут галузі міжнародного повітряного права: відповідальність за шкоду, завдану іноземним повітряним судном третім особам на поверхні. Адже в цьому субінституті є норми, які передбачають солідарну відповідальність експлуатанта іноземного повітряного судна за шкоду, завдану цим судном третім особам на поверхні внаслідок акту незаконного втручання.

Наразі повністю виключити ризик незаконного втручання в діяльність цивільної авіації не можуть жодні заходи безпеки, тому завжди актуальною у міжнародному та вітчизняному праві залишається проблема відшкодування шкоди, завданої таким втручанням під час польоту іноземними повітряними суднами третім особам. Порядок відшкодування таких збитків наразі регулюють: Конвенція про збитки, завдані іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні, вчинена в Римі 7 жовтня 1952 р.[929] (далі по тексту — Римська конвенція 1952 р.), набрала чинності 4 лютого 1958 р.; та Монреальський протокол від 23 вересня 1978 р. про зміну Римської конвенції 1952 р.[930] (далі по тексту — Монреальський протокол 1978 р.).

Римська конвенція 1952 р. — не перший міжнародний документ в даній сфері — вона, як вказано в ст. 29, заміняє Римську конвенцію, підписану 29 травня 1933 р. Крім цих чинних документів, після терактів 11 вересня 2001 р. в США під егідою ІСАО були розроблені і в 2009 р. підписані окремими державами, однак поки не набрали чинності дві нові конвенції, які покликані актуалізувати, або, як

[929] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

929

[930] Protocol to amend the Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface, signed at Rome on 7 October 1952. Signed at Montreal, on 23 September 1978 (Montreal Protocol 1978). McGill University. URL: https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/montreal1978.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

930

зазначено в Преамбулі до однієї з них[931], модернізувати «Римський» конвенційний механізм. Так, ст. 25 Конвенції про відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам (відома також як Конвенція про загальні ризики 2009 р.)[932] та ст. 44 Конвенції про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден[933] вказують, що положення цих конвенцій мають переважну силу перед правилами Римської конвенції 1952 р. та Протоколу 1978 р. Нажаль, незважаючи на неодноразові заклики ІСАО, поки що в жодному з зазначених міжнародних договорів Україна участі не взяла, тобто відносини між Україною та іншими державами в цій сфері залишаються неврегульованими. В резолюції А40-28 від 4 жовтня 2019 р. (додаток С) Асамблея ІСАО вкотре підкреслила важливість та актуальність вказаних конвенцій для сталого розвитку міжнародної цивільної авіації та наполегливо закликала усі держави, які ще цього не зробили, до їх ратифікації. Україна, як член ІСАО, має відповідні міжнародні зобов'язання щодо міжнародного співробітництва в галузі міжнародної цивільної авіації, тому не може просто ігнорувати ці резолюції, хоч вони і носять поки що характер рекомендацій. Тому доцільно вже зараз визначитись з тим, чи відповідає інтересам України приєднання до цих конвенції взагалі; а якщо відповідає, то чи тільки до чинного нині Римського, чи також до модернізованого конвенційного механізму відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам. Відповідь на це питання частково лежить у площині юридичних наук, які повинні зробити свій внесок у розв'язання проблеми.

Проблема відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам, у науці міжнародного права неодноразово привертала увагу зарубіжних науковців (Elizabeth Gaspar Brown, Lee Jae Woon, Michael Jennison, George Leloudas, A. J. Mauritz, Christopher M.

931

[931] Convention on compensation for damage caused by aircraft to third parties. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://awg.aero/wp-content/uploads/2019/09/GRC-Final.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[932] Там само.

933

[933] Convention on compensation for damage to third parties, resulting from acts of unlawful interference involving aircraft. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

Petras, Gerd Rinck, Shan Jialing, Jeffrey Wool, А. А. Абусава, А. Антоніо, М. Т. Лауре, Давід І. Лєвін, Х. П. Дидерикс-Вершор, М. Лємуан, Карел Дж. Дж. Столкер, М. Танселін, Н. Е. Хессе та багато ін.), однак у вітчизняній науці малодосліджена. Винятком є праці Г. В. Цірат, а також О. М. Григорова, які досліджували проблему досить комплексно. Певною мірою таку ситуацію можна пояснити тим, що Україна не є учасником жодної з міжнародних конвенцій в даній сфері (щоправда, Україною підписано Монреальський протокол 1978 р., однак він так і не був ратифікований). В 1982 році Римська конвенція була ратифікована СРСР. Для УРСР просто не було потреби також приєднуватись до документа, оскільки цивільна авіація знаходилась у загальносоюзному підпорядкуванні Міністерства цивільної авіації СРСР. Однак, проголошення Україною незалежності у 1991 році кардинально змінило ситуацію — адже міжнародні договори СРСР не набули для України чинності автоматично, вони потребують ратифікації Верховною радою України. Втім, з Римською конвенцією 1952 р., як і з Монреальським протоколом 1978 р. до неї цього так і не відбулося, що призвело до неврегульованості відповідних відносин між Україною та іншими державами.

Як ми вже зазначали на початку, наразі чинним є міжнародно-правовий механізм відшкодування шкоди, завданої іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні — умовно назвемо його «Римський» — за місцем укладення конвенції 1952 р., що складає його основу. Наряду з вказаною конвенцією, важливою частиною механізму є Монреальський протокол 1978 р., що змінює Римську конвенцію і по-суті створює для держав-учасниць проблему множинності міжнародно-правових режимів в цій сфері.

У 2009 р. під егідою ІСАО було укладено дві нові Монреальські конвенції, що «модернізують» положення старих документів 1952 та 1978 років. Ці конвенції разом зі старими документами з моменту набуття чинності утворять для держав-учасниць новий, модернізований міжнародно-правовий механізм відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам — умовно назвемо його «Монреальський» — за місцем укладення конвенцій 2009 р. Важливо ще раз наголосити, що нові Монреальські конвенції, як зазначено в ст. 25 [6] та ст. 44 [7], не замінюють попередні документи в цій сфері, а саме модернізують, встановлюючи переважну силу перед правилами Римської конвенції 1952 р. та Протоколу 1978 р. Тобто замість уніфікації шляхом прийняття єдиної конвенції, яка б

замінила застарілий Римський механізм новим, держави під егідою ІСАО змогли домовитись лише про модернізацію окремих положень цього механізму нормами двох (!) додаткових конвенцій 2009 р. До того ж, навіть після набрання чинності Монреальськими конвенціями 2009 р., залишиться значна кількість держав, які не взяли участі в нових конвенціях, але є учасницями старої Римської конвенції 1952 р., або також і Протоколу 1978 р. Таким чином, з набранням чинності новими Монреальськими конвенціями 2009 р. замість уніфікації правил відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам, існуюча ситуація з множинністю режимів такого відшкодування (зараз їх два: Римської конвенції 1952 р. та Протоколу 1978 р.) ускладниться рівно в два рази (завдяки двом новим конвенціям). Це означає, що для ефективного регулювання цих відносин з різними країнами, держава повинна бути учасником і старих, і нових документів. Власне, ці нові, модернізовані норми вважаємо за доцільне розглянути трохи детальніше.

Одне з найважливіших питань, яке слід вирішити юристу при застосуванні того чи іншого міжнародного документу — це його сфера дії. Сфера застосування Римської конвенції 1952 р. визначена не в одній, а в декількох її статтях, які треба тлумачити у комплексі. При цьому ці статті знаходяться не на початку документу, а розпорошені по всьому тексту, що значно утруднює його розуміння. Треба відзначити, що Римська конвенція 1952 р. є, на нашу думку, одним з найбільш складних та заплутаних документів в міжнародному повітряному праві. Не дуже вдала, на наш погляд, структура документу ускладнює його тлумачення та застосування.

Римська конвенція 1952 р. застосовується до випадків завдання шкоди на території будь-якої договірної держави повітряним судном, зареєстрованим у іншій договірній державі (п. 1 ст. 23), при цьому морське або повітряне судно у відкритому морі розглядаються як частина території держави, в якій воно зареєстроване (п. 2 ст. 23)[934]. Така прив'язка національності повітряного судна та відповідальності за завдану ним шкоду до держави реєстрації, а останньої — до власника повітряного судна, ґрунтується на морально за-

934

[934] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

старілих положеннях Чиказької конвенції 1944 р. Про міжнародну цивільну авіацію[935]. Ця прив'язка цілком обґрунтовано багато років піддається критиці в науці міжнародного повітряного права, оскільки абсолютно застаріла і не відповідає сучасності, коли значна частина парку повітряних суден десятки років експлуатуються згідно договорів оренди (лізингу) в інших державах, ніж держава реєстрації. Сьогодні ж маємо ситуацію, коли досить якісна Римська конвенція 1952 р. не може ефективно регулювати відповідні правовідносини, оскільки не застосовується до випадків завдання шкоди в країні реєстрації повітряного судна, не зважаючи на те, що це судно може багато років перебувати в експлуатації іноземного експлуатанта. Для вирішення цієї проблеми і був укладений Протокол від 23 вересня 1978 р. про зміну конвенції, який набрав чинності лише 25 липня 2002 р., але проблема залишається, оскільки з 12 учасників цього протоколу більшість держав (в тому числі і Україна), його так і не ратифікували. Тому мабуть найважливішою і найпрогресивнішою рисою Монреальських конвенцій 2009 р. є закріплений у них аналогічно Протоколу 1978 р. принцип прив'язки відповідальності до експлуатанта, а не до власника повітряного судна.

Нові Монреальські конвенції 2009 р. (пункт 4 ст. 2), так само як і стара Римська 1952 р. (ст. 26), не застосовується стосовно шкоди, завданої військовими, митними або поліцейськими повітряними суднами. Пропозиція включити їх у сферу дії Римської конвенції 1952 р. окремим факультативним протоколом, не є, на наш погляд, достатньо обґрунтованою та зваженою. Сьогодні відповідальність за державне повітряне судно повністю покладена на державу реєстрації та ґрунтується на абсолютно інших принципах, ніж ті, на яких базується Римська конвенція 1952 р. Поширювати ж на державні повітряні судна обмеження відповідальності за завдану шкоду не є доцільним, оскільки держава, на відміну від приватної особи, має достатньо можливостей відшкодовувати збитки в повному обсязі. Тим більше викликає подив пропозиція «африканських» країн застосовувати до державних повітряних суден «пільговий» порівняно з цивільними «принцип доведення вини», при тому що і Римська конвенція, і національне законодавство багатьох країн передбачає

[935] Convention on International Civil Aviation. Signed at Chicago, on 7 December 1944. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2015/volume-15-ii-102-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

935

протилежний принцип об'єктивної відповідальності за шкоду, завдану повітряним судном третім особам на поверхні. Зацікавленість у цьому «африканських» країн не виглядає переконливим аргументом на користь запровадження такого диспропорційного режиму відповідальності для держав за завдану їх повітряними суднами шкоду, та навряд чи знайде підтримку та розуміння в провідних авіаційних країн. З цієї ж причини малоймовірним видається нам прийняття в найближчому майбутньому нової конвенції в цій сфері, яка регулювала б відповідальність за шкоду, завдану і цивільними, і державними повітряними суднами.

Право на відшкодування має будь-яка особа, фізична чи юридична (в тому числі держава), якій *повітряним судном* завдана шкода на *території держави–учасниці*. При цьому під особою і старі, і нові документи однаково розуміють фізичну або юридичну особу, в тому числі державу (ст. 30 Римської[936], пункт *g*) ст. 1 Монреальських конвенцій 2009 р.[937]). Свого часу ст. 1 Римської конвенції слушно критикували за не досить точний вислів «на поверхні»: не уточнюється навіть, яка поверхня мається на увазі? Зі змісту Римської конвенції 1952 р. випливає, що це може бути як поверхня суходолу, так і моря. Треба також погодитись з висловленою в науці міжнародного права думкою, що під терміном «на поверхні» слід розуміти не тільки поверхню землі чи води, а й дах будинку, палубу судна, морську платформу тощо. Але очевидно, що шкода може бути завдана й під поверхнею суходолу чи води. Римська конвенція 1952 р. на такі випадки не розповсюджується, що є її недоліком. В той же час, уточнення деяких науковців «в межах Землі» надто широке. Більшість вбачали доцільним просто прибрати з назви і тексту Римської конвенції 1952 р. вислів «на поверхні» та встановити на міжнародному рівні відповідальність

936

[936] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

937¹

937²

[937] Convention on compensation for damage caused by aircraft to third parties. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://awg.aero/wp-content/uploads/2019/09/GRC-Final.pdf (дата звернення: 20.09.2025); Convention on compensation for damage to third parties, resulting from acts of unlawful interference involving aircraft. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

за шкоду, завдану іноземним повітряним судном третім особам «на території держави-учасниці», не обмежуючи сферу відповідальності лише поверхнею Землі — що зрештою знайшло закріплення в остаточному тексті обох Монреальських конвенцій 2009 р. Така відповідальність охоплює випадки завдання шкоди третім особам на землі, під землею, на поверхні води та під водою, а також у повітрі. При цьому збережено підхід Римської конвенції 1952 р., що судно договірної держави, в тому числі повітряне, розглядається як територія цієї держави. При такому підході сфера відповідальності була розширена і включила випадки, які Римська конвенція 1952 р. наразі не охоплює.

Експлуатант іноземного повітряного судна несе відповідальність за будь-яку шкоду, завдану на поверхні третій особі за умов п. 1 ст. 1 — що шкода спричинена повітряним судном або особою чи предметом, що випали з нього під час польоту (тобто згідно п. 2 ст. 1 Римської конвенції 1952 р. з моменту використання тяги двигунів для злету до завершення пробігу після посадки, а для повітряних суден легших за повітря — з моменту відділення від поверхні до моменту прикріплення до неї)[938].

Пункт 3 ст. 2 Римської конвенції 1952 р. містить презумпцію: зареєстрований власник повітряного судна вважається експлуатантом, якщо не доведе, що на момент завдання шкоди експлуатантом була інша особа, на власника також покладається обов'язок залучити таку особу в якості сторони в процесі[939]. Експлуатантом вважається особа, яка використовує повітряне судно на момент завдання шкоди особисто або через службовців чи агентів, при виконанні ними свої службових обов'язків (при цьому факт перевищення ними своїх повноважень не має значення) (п. 2 ст. 2)[940]. Але якщо контроль над навігацією повітряного судна зберігає особа, від якої прямо чи опосередковано походить право користування повітряним судном, остання вважається експлуатантом (п. 2 ст. 2)[941]. Якщо особа, що була

[938] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

938

[939] Там само.

[940] Там само.

[941] Там само.

експлуатантом на момент спричинення шкоди, не володіла виключним правом користування повітряним судном на протязі більше 14 днів з моменту виникнення права користування, то особа, від якої походить право користування, несе солідарну відповідальність з експлуатантом (ст. 3)[942]. В разі смерті особи, що несе відповідальність, позов пред'являється його правонаступникам (ст. 22)[943].

Нові Монреальські конвенції 2009 р., так само як і стара Римська 1952 р. виходять з прогресивного принципу відповідальності експлуатанта незалежно від його вини. Однак, Римська конвенція 1952 р. все ж передбачає у ст. 6 класичний у міжнародному праві виняток: експлуатант не відповідає за шкоду, завдану повітряним судном, якщо та в тій мірі, в якій він доведе, що шкода спричинена з вини особи, якій завдана шкода, або її службовців чи агентів (втім це правило не застосовується, якщо постраждала особа доведе, що її службовці чи агенти діяли поза межами своїх повноважень). *Не підлягає відшкодуванню* також шкода, завдана повітряним судном третім особам в результаті: збройного конфлікту та громадських заворушень. Також експлуатант не відповідає за шкоду, завдану повітряним судном, якщо він був позбавлений можливості використовувати повітряне судно актом державної влади[944].

Натомість, за Конвенцією про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден 2009 р., відповідальність експлуатанта «є абсолютною на всіх трьох рівнях»[945] і не передбачає жодних винятків. Враховуючи, що у вчиненні актів незаконного втручання зазвичай відсутня вина (в формі умислу чи злочинної недбалості) експлуатанта повітряного судна, такий підхід остаточно зміщує акцент з позадоговірної відповідальності делінквента на страхування ризиків, завершуючи процес, розпочатий ще.

942

[942] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[943] Там само.

[944] Там само.

[945] Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції. : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 261.

Відповідальність експлуатанта за новими Монреальськими конвенціями 2009 р., так само як і за Римською конвенцією 1952 р. за загальним правилом **є обмеженою** та не перевищує на кожне повітряне судно та кожну подію суму, встановлену залежно від максимальної злітної ваги повітряного судна (виключаючи вплив газу на вагу для повітряних суден легших за повітря). В п. 1 ст. 11. Римська конвенція 1952 р. передбачає *необмежену відповідальність експлуатанта тільки у двох спеціальних випадках:*

1) якщо постраждала особа доведе, що шкода завдана навмисними діями чи бездіяльністю експлуатанта, його службовців чи агентів при виконанні ними службових обов'язків та в межах їх повноважень (п. 1 ст. 12);

2) до особи, яка незаконно заволоділа та використовувала повітряне судно на момент спричинення шкоди без згоди законного експлуатанта (п. 2 ст. 12); при цьому законний експлуатант повітряного судна несе солідарну відповідальність з незаконним користувачем повітряного судна (який використовує повітряне судно без його згоди), якщо не доведе, що ним були вжиті всі належні заходи для запобігання незаконному використанню повітряного судна (ст. 4)[946].

Такий підхід давно й обґрунтовано піддається критиці як застарілий. Зрештою у нових Монреальських конвенціях 2009 р. відбувся перегляд принципів відповідальності експлуатанта за таку шкоду аналогічно режиму відповідальності авіаперевізника за смерть або тілесне ушкодження пасажира в Монреальській конвенції 1999 р. Про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень[947]. Інакше кажучи, новий Монреальский механізм відповідальності експлуатанта 2009 р. є дворівневим. Перший рівень відповідальності — обмежена, але об'єктивна відповідальність — незалежно від вини експлуатанта. Другий рівень — необмежена відповідальність[948] (або, у випадку з шкодою, завданою актами не-

946

947

948

[946] Convention on damage caused by foreign aircraft to third parties on the surface. Done at Rome, on 7 October 1952. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20310/volume-310-I-4493-English.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[947] Convention for the unification of certain rules for international carriage by air. IATA. URL: https://www.iata.org/contentassets/fb1137ff561a4819a2d38f3db7308758/mc99-full-text.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

[948] Convention on compensation for damage caused by aircraft to third parties. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://awg.aero/wp-content/uploads/2019/09/GRC-Final.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

законного втручання, додатковий механізм відшкодування з безпрецедентно високим лімітом відповідальності) з презумпцією вини експлуатанта, тобто тягар доведення відсутності вини покладається на експлуатанта[949].

Нові Монреальські конвенції 2009 р., нажаль, не сприяють повній уніфікації норм міжнародного права в цій сфері, оскільки не замінюють попередні документи, а саме модернізують, встановлюючи переважну силу перед правилами Римської конвенції 1952 р. та Протоколу 1978 р. Тобто замість уніфікації шляхом прийняття єдиної конвенції, яка б замінила застарілий Римський механізм новим, держави під егідою ICAO змогли домовитись лише про модернізацію окремих положень цього механізму нормами двох (!) додаткових конвенцій 2009 р. Після набрання чинності Монреальськими конвенціями 2009 р., залишиться значна кількість держав, які не взяли участі в нових конвенціях, але є учасницями старої Римської конвенції 1952 р., або також і Протоколу 1978 р. Таким чином, з набранням чинності новими Монреальськими конвенціями 2009 р. замість уніфікації правил відшкодування шкоди, завданої повітряними суднами третім особам, існуюча ситуація з множинністю режимів такого відшкодування (зараз їх два: Римської конвенції 1952 р. та Протоколу 1978 р.) ускладниться рівно в два рази (завдяки двом новим конвенціям). Це означає, що для ефективного регулювання цих відносин з різними країнами, держава повинна бути учасником і двох старих (1952 та 1978 р.), і двох нових 2009 р. документів.

Прогресивним у Монреальських конвенціях 2009 р., на наш погляд, є закріплений них аналогічно Протоколу 1978 р. сучасний принцип прив'язки відповідальності до експлуатанта, а не до власника повітряного судна. Але негативний досвід підписання та ратифікації свідчить, що переважна більшість держав-учасниць Римської конвенції 1952 р. не виявили зацікавленості в такій модернізації. Тому немає підстав вважати, що аналогічний підхід нових Монреальських конвенцій 2009 р. знайде більше прихильників серед держав.

Давно на часі був перегляд режиму відповідальності експлуатанта іноземного повітряного судна за шкоду, завдану на території держави,

949

[949] Convention on compensation for damage to third parties, resulting from acts of unlawful interference involving aircraft. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

в бік його посилення. Зрештою, у нових Монреальських конвенціях 2009 р. закріплено компромісний варіант, який враховує інтереси як великих, так і інших країн: встановлено дворівневий механізм відшкодування шкоди третім особам аналогічний режиму відповідальності авіаперевізника за смерть або тілесне ушкодження пасажира в Монреальській конвенції 1999 р., що свідчить про існування єдиного підходу до правового регулювання питань майнової відповідальності, а саме відшкодування шкоди, пов'язаної з ризиками в авіації.

Попри зазначені позитивні зміни, Монреальські конвенції 2009 р. після набрання ними чинності не змінять кардинально існуючий Римський механізм відшкодування шкоди третім особам в результаті актів незаконного втручання, а запропонований Монреальський механізм відшкодування також не є оптимальним[950]. Суттєвим, на нашу думку, недоліком нової Конвенція про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден 2009 р. є те, що в своєму тлумаченні поняття «акт незаконного втручання» згідно п. а) ст. 1[951] вона керується старим його розумінням Гаазької 1970 р. та Монреальської 1971 р. конвенцій, а не більш сучасним (хоч і не ідеальним) Пекінської конвенції 2010 р. — що говорить про неузгодженість між новими конвенціями 2009 та 2010 р. на етапі розробки. Також слід погодитись з невтішним висновком, що Конвенція про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден 2009 р. «не містить реальних механізмів, які допомогли б експлуатанту, літак якого зазнав катастрофи внаслідок воєнних або терористичних ризиків, компенсувати заподіяну шкоду третім особам на поверхні в повному обсязі»[952].

---

[950] Report of 33rd session of the ICAO. Legal Commission. *International Civil Aviation Organization*. 2004. ICAO Doc. C-MIN 184/6. 7 p.; Григоров О.М. Теоретичні та практичні проблеми міжнародно-правового регулювання діяльності цивільної авіації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. С. 297.

[951] Convention on compensation for damage to third parties, resulting from acts of unlawful interference involving aircraft. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

951

[952] Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 273–274.

Треба розуміти, що усі розглянуті нами вище новели 2009 р. наразі не діють, держави дуже неохоче приєднуються навіть до положень чинної Римської конвенції. Ще гірша ситуація з Протоколом від 23 вересня 1978 р. про зміни до неї. Виходячи з цього негативного досвіду, не варто розраховувати й на швидке набрання чинності новими Монреальськими конвенціями 2009 р.. Так, незважаючи на обмежену сферу застосування, будь-яке розширення сьогодні сфери дії Римської конвенції 1952 р. в просторі чи за рахунок поширення її положень на державні повітряні судна, в факультативних протоколах до неї чи шляхом укладення нової конвенції не знаходить необхідної підтримки серед авіаційних держав, тож має сумнівні перспективи.

В науці існує і більш скептичний погляд на ефективність Римської конвенції 1952 р.: акцентується, що «de facto вона жодного разу не застосовувалася, і теоретична можливість її застосування на сучасному етапі є сумнівною», і «у разі заподіяння шкоди третім особам на поверхні застосуванню будуть підлягати колізійні норми країни місця заподіяння шкоди»[953].

Втім, незважаючи на усі недоліки Римської конвенції 1952 р. та Протоколу від 23 вересня 1978 р., а також Монреальських конвенцій 2009 р. — альтернативи їм у міжнародному праві наразі немає та в найближчій перспективі не очікується. Згадаємо відомий кожному юристу вислів: «Краще поганий закон, ніж жодного закону». Безумовно, законодавство України регулює дане питання, і його положення більш вигідні для України у випадку відшкодування шкоди, завданої на нашій території, однак Римська конвенція захищає інтереси експлуатантів українських повітряних суден у випадку завдання ними шкоди за кордоном. Сьогодні, оскільки Україна так і не взяла участь у жодному з міжнародних договорів в даній сфері, наші експлуатанти юридично не захищені і несуть практично необмежену відповідальність за шкоду, завдану ними на території іноземної держави. Зокрема, ми цілком погоджуємось з висновками Г.В. Цірат щодо того, що Монреальські конвенції 2009 р. відповідають вимогам сьогодення, приєднання України до

[953] Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. С. 382.

них є доцільним[954], оскільки вирішує ряд важливих проблем[955]. В України сьогодні існує вибір між приєднанням до одного з трьох конвенційних механізмів:

1) застарілий лише Римської конвенції 1952 р. — шляхом приєднання до останньої;

2) модернізований Протоколом від 23 вересня 1978 р. (підписання останнього свідчить, що наша держава колись серйозно розглядала участь у ньому, справа за ратифікацією, однак перед цим все рівно необхідно приєднатись до Римської конвенції 1952 р.);

3) перспективний (поки не чинний) — модернізований у 2009 р. Монреальський механізм — участь у ньому теж передбачає приєднання також до Римської конвенції 1952 р.

Або не приєднуватись до жодного з них — вибір залишається за Україною.

Відповідальність авіаперевізника за шкоду, завдану внаслідок незаконного втручання в діяльність цивільної авіації

Збиття РФ 17 липня 2014 р. Boeing-777 авіакомпанії Malaysia Airlines, а також знищення Іраном 8 січня 2020 р. українського Boeing 737 не стали першими прецедентами, але вкотре підтвердили вразливість цивільної авіації до військових та гібридних загроз. І хоч такі виклики залишаються сьогодні майже неврегульованими в міжнародному повітряному праві, є конвенція, яка хоч частково заповнює цю колосальну правову прогалину в частині юридичної відповідальності.

17 грудня 2008 року Україна приєдналась[956] до Конвенції 1999 р. про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень[957] (далі по тексту — Монреальська конвенція 1999 р.), тим

---

[954] Цірат Г. В. Чи варто Україні приєднуватися до конвенції про незаконне втручання 2009 року? *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3. С. 206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_3_32 (дата звернення: 20.09.2025).

[955] Цірат Г. В. Конвенція про загальні ризики 2009 року. *Вісник Академії адвокатури України.* 2012. Число 3. С. 141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_3_23 (дата звернення: 20.09.2025).

[956] Про приєднання України до Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень : Закон України від 17 грудня 2008 р. № 685-VI // Відомості Верховної Ради України. 2009. № 15. Ст. 201.

[957] Автентичний текст : Convention for the unification of certain rules for international carriage by air. IATA. URL: https://www.iata.org/contentassets/fb1137ff561a4819a2d38f3db7308758/mc99-full-text.pdf (дата звернення: 20.09.2025) ; офіційний переклад :

самим взявши на себе міжнародні зобов'язання, що випливають з цього документу. Монреальська конвенція набрала чинності для України 6 травня 2009 року. На сьогоднішній день як в Україні (О. М. Григоров, І. А. Діковська, Я. О. Добідовська, І. Я. Козачок, Я. Л. Назаренко, О. М. Онищенко, М. О. Раскалєй, О. В. Столярський, Г.В. Цірат та інші.), так і за кордоном (Bartholomew J. Banino, R.I.C. Bartsch, Barbara J. Buono, Harold Caplan, Bin Cheng, Ch.-J. Cheng, D. Cluxton, Christian Conti, Carlos E. Aguilar Cortés, McKay Cunningham, Scott D. Cunningham, P. D. Dempsey, Giemulla Elmar, Manuel Harry, A. Field, Mark S. Flynn, M. R. Franks, Lisa M. Fromm, James A. Gallagher Jr., Lawrence B. Goldhirsch, Rodolfo A. González-Lebrero, Kelly Compton Grems, Audrey Guelfi, Julian Hermida, Greg T. Hill, R. M. Jarvis, D. Kaar, M. Katsivela, Hamid Kazemi, Ana Keglovic, Anita Khosla, Ingrid Koning, Irene Larsen, Susan Schneider Lewin, M. McDonald, Michael Milde, Dave Miller, Caroline Morgan, Paul Myburgh, Kathryn M. Nutt, Sebastian Fernandez Pena, Glenn Pogust, Charles S. Rhyne, John Robins, Kastela Slobodan, Arpad Szakal, Aleksander Tobolelewsky, George N. Tompkins Jr., Tory A. Weigand, та ін.) існує чимало наукових досліджень, присвячених відповідальності авіаперевізника за загибель або тілесне ушкодження пасажира взагалі та новаціям Монреальської конвенції 1999 р. В той же час, дане питання продовжує залишатись одним з найбільш заплутаних.

Сьогодні в міжнародному праві фактично паралельно співіснує два різних правових режими відповідальності авіаперевізника: Варшавський (заснований на Варшавській конвенції 1929 р. для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень[958] та цілій системі додаткових протоколів та конвенцій до неї) та Монреальський (заснований на Монреальській конвенції 1999 р.). Така ситуація склалась через те, що не всі держави-учасниці Варшавської конвенції 1929 р. підписали та ратифікували Монреальську конвенцію 1999 р., яка замінює Варшавську. А положення

Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України.* 2009. № 33. Ст. 1163.

958

[958] Convention for the unification of certain rules relating to international carriage by air, signed at warsaw on 12 october 1929. URL: https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/warsaw1929.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

зазначених конвенцій застосовуються до авіаперевезень між країнами тільки за умови, що ці країни є учасниками відповідної конвенції. Отже, якщо одна з країн, на територію якої відбувається авіаперевезення, не є учасником Монреальської конвенції 1999 р., до перевезення застосовується міжнародно-правовий режим Варшавській конвенції 1929 р.

Більше того, Варшавський режим відповідальності авіаперевізника де-факто являє собою не один, а декілька міжнародно-правових режимів. Адже не всі країни–учасники Варшавської конвенції 1929 р. ратифікували зміни, що вносились до неї протягом XX століття, а велика кількість учасників ратифікували частину змін. На практиці це означає, що «Варшавських» режимів відповідальності авіаперевізника у міжнародному праві стільки, скільки є різних документів про зміни і доповнення до Варшавської конвенції.

Це саме по собі утруднює міжнародно-правове регулювання відповідальності авіаперевізника. До того ж, між Варшавським та Монреальським режимом відповідальності авіаперевізника є принципові відмінності, які ми і розглянемо далі.

Відповідно нормам міжнародного права, авіаперевізник несе відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок: загибелі або тілесного ушкодження пасажира; знищення, утрати або пошкодження багажу та вантажу; затримки в повітряному перевезенні пасажирів, багажу або вантажу. Більшість новел Монреальської конвенції 1999 р. стосуються якраз відповідальності авіаперевізника за шкоду, заподіяну в результаті загибелі або тілесного ушкодження пасажира. Так, на відміну від Варшавської, Монреальська конвенція (у п. 1 ст. 21) запроваджує так звану «дворівневу» відповідальність авіаперевізника за шкоду, яка спричинила загибель або тілесне ушкодження пасажира. Перший рівень (дехто з дослідників вважає його об'єктивною та абсолютною відповідальністю[959], інші тільки об'єктивною[960]) — це відповідальність за шкоду, яка спричинила

[959] Gallagher, James A. Jr. Aviation. An Examination of Developing Liability Issues in International Air Transportation. *Federation of Defense and Corporate Counsel.* Transportation Section. Mid–Winter Meeting, Big Island, Hawaii, March 11, 2004. P. 13.

[960] Dempsey Paul Stephen. International Air Carrier Liability for Death &Personal Injury: for Death & Personal Injury: To Infinity and Beyond To Infinity and Beyond. URL: https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/Workshop_7-Dempsey.pdf (дата звернення: 20.09.2025) ; Cheng Bin. A Reply to Charges of Having Inter Alia Misused the Term Albsolute Liability in Relation to the 1986 Montreal Inter-Carrier Agreement in my Plea for an Integrated System of Aviation Liability

960

загибель або тілесне ушкодження пасажира, «компенсація якої не перевищує 100 000 спеціальних прав запозичення (28.12.2024 р. збільшений до 151 880 спеціальних прав запозичення) на кожного пасажира»[961] — у такому випадку перевізник не може виключити або обмежити свою відповідальність. Єдину підставу для повного або часткового звільнення авіаперевізника від відповідальності у такому випадку передбачає ст. 20 Монреальської конвенції 1999 р. — це недбалість, неправильні дії або бездіяльність самого пасажира (особи, що вимагає відшкодування, або особи, від якої походять права позивача, якщо саме вони призвели або сприяли спричиненню шкоди. При цьому тягар доведення таких обставин конвенція повністю покладає на самого перевізника. Інакше кажучи, перевізник може бути повністю або частково звільнений від відповідальності лише якщо доведе, що пасажир сам винен у своїй загибелі або тілесному ушкодженні.

Є всі підстави стверджувати, що на сьогоднішній день в галузі пасажирських перевезень Монреальська конвенція 1999 р. запровадила найбільш суворий режим відповідальності перевізника з усіх існуючих на різних видах транспорту. Адже перевізник несе об'єктивну відповідальність навіть без наявності його вини, в тому числі тоді, коли загибель або тілесне ушкодження пасажира спричинені подіями, що не залежать від перевізника, які не можливо було передбачити ті відвернути — наприклад, у випадку, коли пасажирам нанесена шкода в результаті дії непереборної сили. Для порівняння, за Варшавською конвенцією 1929 р. (ст. 20) авіаперевізник несе відповідальність за загибель або тілесне ушкодження пасажира лише за умови наявності вини перевізника у завданій шкоді (якщо він доведе, що вжив всіх необхідних заходів для того, щоб уникнути шкоди, або, що неможливо було вжити таких заходів)[962]. До

Volume.Annals of Air and Space Law. Vol. VI. 1981. P. 3–13 ; Цірат Г. В. Уніфікація норм міжнародного приватного повітряного права: сучасний стан та тенденції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019.С. 166–167.

[961] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України.* 2009. № 33. Ст. 1163.

962

[962] Convention for the unification of certain rules relating to international carriage by air, signed at warsaw on 12 october 1929. URL: https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/warsaw1929.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

того ж, ця відповідальність є обмеженою сумою, вказаною в п. 1 ст. 22 Варшавської конвенції (250000 золотих франків), що навіть в найбільш прогресивних документах, які вносили зміни до Варшавської конвенції, ніколи не сягала меж Монреальської конвенції 1999 р.. Повна відповідальність перевізника за Варшавською конвенцією 1929 р. можлива лише в двох випадках: 1) якщо позивач доведе, що шкода завдана навмисними діями перевізника (ст. 25); 2) якщо перевізник не вказав у перевізному документі (в нашому випадку, в квитку) про обмеження своєї відповідальності або взагалі прийняв на борт пасажира без квитка (п. 2 ст. 3)[963]. Навпаки, за положеннями п. 5 ст. 3 Монреальської конвенції 1999 р., остання обставина ніяк не впливає на чинність обмеження відповідальності перевізника[964].

Також, на відміну від Варшавської конвенції 1929 р., за правилами Монреальської конвенції 1999 р. (пункт 2 статті 21), щоб уникнути повної відповідальності за загибель або тілесне ушкодження пасажира, вже сам перевізник повинен довести одну з двох підстав звільнення від повної відповідальності: 1) шкода настала не в результаті недбалості або іншої неправильної дії або бездіяльності перевізника або його службовців чи агентів; 2) шкода нанесена виключно через недбалість або іншу неправильну дію або бездіяльність третьої особи. Якщо перевізник не зможе довести жодної з цих обставин, він буде нести необмежену відповідальність за загибель або тілесне ушкодження пасажира[965].

Дуже яскраво відмінність між двома режимами відповідальності можна проілюструвати на прикладі збиття рф малайзійського літака «Boeing-777» авіакомпанії *Malaysia Airlines* рейсу MH17 17 липня 2014 р. Так, за Варшавською конвенцією авіаперевізнику *Malaysia Airlines* для уникнення матеріальної відповідальності перед пасажирами достатньо було б довести, що вони вжили всіх необхідних заходів для того, щоб уникнути шкоди, або, що неможливо було

[963] Convention for the unification of certain rules relating to international carriage by air, signed at warsaw on 12 october 1929. URL: https://www.mcgill.ca/iasl/files/iasl/warsaw1929.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

963

[964] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.

[965] Там само.

вжити таких заходів. Інакше кажучи, довівши факт збиття літака і те, що авіакомпанія ніяк не могла передбачити цього та запобігти, *Malaysia Airlines*, за нормами Варшавської конвенції 1929 р. була б звільнена від будь яких виплат сім'ям загиблих пасажирів. Для отримання відшкодування останнім довелося б звертатися з позовом проти російських військових та рф і вимагати відшкодування безпосередньо у них! Очевидно, на практиці це не завжди можливо зробити. Але навіть після того, як злочинці постануть перед судом, у них може просто не бути достатніх коштів для задоволення позовних вимог. До цього треба додати ще те, що слідство і суд можуть тривати роки! Але Малайзія є учасником Монреальської конвенції 1999 р. (ратифікувала 31.12.2007, вступила для неї в силу 29.02.2008). Тому сім'ї загиблих гарантовано і швидко отримали відшкодування від авіакомпанії у сумі до 130 тисяч євро за кожного загиблого пасажира.

При цьому ст. 28 Монреальської конвенції 1999 р. зобов'язує авіакомпанію значну частину суми виплатити постраждалим негайно, до пред'явлення ними претензії чи позову, «для задоволення невідкладних економічних потреб таких осіб», «якщо це передбачено національним законодавством»[966]. В Україні прямо передбачено, що 16000 спеціальних прав запозичення (п. 3 глави 4 розділу XXVII Правил повітряних перевезень пасажирів і багажу), які сплачуються негайно, але, уточнюється, не пізніше 15 днів (п. 3 глави 4 розділу XXVII вказаних правил [8]). На наведеному прикладі видно, наскільки краще захищені права пасажирів та їх сімей за Монреальською конвенцією 1999 р. порівняно зі старою Варшавською конвенцією 1929 р. Безумовно, нова конвенція не є ідеальною, ІКАО вже рекомендувала своїм державам–членам підвищити гарантовану суму відшкодування до спеціальних прав запозичення і Україна цю рекомендації відразу врахувала в Правилах повітряних перевезень пасажирів і багажу ще в 2010 році, а так само і в нині чинних[967].

---

[966] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.

[967] Авіаційні правила України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу». Затверджені Наказом Державної авіаційної служби України 26

Дуже цікавим є також положення п. 6. ст. 22 Монреальської конвенції 1999 р., яке передбачає, що межі відповідальності не перешкоджають суду додатково ухвалити рішення відповідно до закону, який він застосовує, про відшкодування всіх або частини судових та інших пов›язаних із судовим розглядом витрат, понесених позивачем, у тому числі процентів[968]. При цьому, дане положення не застосовується, якщо сума, присуджена в порядку відшкодування шкоди, за винятком судових та інших пов'язаних із судовим розглядом витрат, не перевищує суми, яку перевізник письмово запропонував позивачу протягом шести місяців з дня заподіяння шкоди або до початку судового процесу, якщо ця дата є пізнішою[969]. На практиці, дана норма повинна стимулювати авіаперевізників та страховиків (страхові компанії) вирішувати питання відшкодування в досудовому порядку, тобто відшкодовувати шкоду, завдану внаслідок загибелі або тілесного ушкодження пасажира, не чекаючи судового розгляду. У такому випадку перевізник чи страховик не повинен відшкодовувати позивачу судові витрати (які включають і оплату послуг адвоката), які в деяких країнах, наприклад США, можуть навіть перевищувати суму позову.

Існують також і інші, менш суттєві відмінності Варшавського та Монреальського режиму відповідальності авіаперевізника. Так, Монреальська конвенція 1999 р. розширила, порівняно з Варшавською 1929 р., коло судів, до яких можуть подавати позови щодо відповідальності авіаперевізників. За загальним правилом п. 1 ст. 33, позов повинен бути поданий, за вибором позивача, на території однієї з держав-сторін: або до суду за місцем знаходження перевізника, або за місцем його основної діяльності, або за місцем, де знаходиться комерційне підприємство, через яке був укладений договір, або до суду місця призначення перевезення[970].

листопада 2018 року № 1239. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#Text (дата звернення: 20.09.2025).

[968] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.

[969] Там само.

[970] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.

Стосовно шкоди, заподіяної в результаті загибелі або тілесного ушкодження пасажира, позов про відповідальність може бути поданий до одного із судів, згаданих у пункті 1 статті 33, або на території держави-сторони, в якій пасажир на момент події має основне й постійне місце проживання й до якої або з якої перевізник надає послуги, пов›язані з повітряним перевезенням пасажирів на власних повітряних суднах або на повітряних суднах іншого перевізника на підставі комерційної угоди, і в якій цей перевізник здійснює діяльність, пов›язану з повітряним перевезенням пасажирів, використовуючи приміщення, орендовані самим перевізником чи іншим перевізником, з яким він має комерційну угоду, або які належать йому або такому іншому перевізнику[971]. Згідно п. 3 ст. 33, при визначенні основного і постійного місця проживання пасажира до уваги береться його одне зафіксоване і постійне місце проживання на момент авіаційної події[972]. При цьому громадянство пасажира не є визначальним фактором. Що ж до процедури розгляду справи, то вона, як і за Варшавською конвенцією 1929 р., визначається законом, який застосовує суд, до якого подано позов (п. 4 ст. 33)[973].

Таким чином Монреальська конвенція 1999 р. в п. 2 ст. 33 фактично дозволила пред'явлення позовів про відшкодування шкоди, яка спричинила загибель або тілесне ушкодження пасажира, за місцем проживання цих пасажирів, а отже за законами країни, де вони проживають. Немає потреби говорити, що це дуже суттєво полегшує для пасажирів чи їх родичів судовий захист своїх прав.

Знову ж таки, для кращого розуміння важливості даної проблематики, звернемось до практичного досвіду, для України більш ніж актуального. За інформацією авторитетного західного інформагентства, родичі трьох загиблих на борту «Boeing-777» авіакомпанії *Malaysia Airlines* 17 липня 2014 р. громадян ФРН вирішили подавати позов до України до Європейського суду з прав людини[974]. При цьо-

[971] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України*. 2009. № 33. Ст. 1163.

[972] Там само.

[973] Там само.

974

[974] Families of German MH17 victims to sue Ukraine: lawyer. Reuters. URL: http://www.reuters.com/article/2014/09/21/us-ukraine-crisis-mh17-germany-idUSKBN0HG08520140921 (дата звернення: 20.09.2025).

му вони наполягали на компенсації 1 млн. євро на кожного загиблого. Якщо розглянути цю ситуацію крізь призму норм Монреальської конвенції 1999 р. (Малайзія є учасником Монреальської конвенції 1999 р., так само, як Нідерланди та ФРН, а отже до даного перевезення застосовуються норми Монреальської конвенції), стає очевидна необґрунтованість таких вимог. В першу чергу слід визначити належного відповідача — ним згідно ст. 17 Монреальської конвенції 1999 р. може бути лише перевізник[975], тобто в нашому випадку *Malaysia Airlines*. Таким чином Україна належним відповідачем за даним позовом бути не може. По-друге, потрібно вирішити питання підсудності даної справи — згідно ст. 33 Монреальської конвенції, це може бути або суд Малайзії (п. 1 ст. 33), або суд ФРН (п. 2 ст. 33)[976], а от Європейський суд з прав людини Монреальська конвенція взагалі не передбачає в якості судового органу. Заради справедливості слід зазначити, що Україна все-таки може стати відповідачем у даній справі, але ніяк не за позовом членів сім'ї пасажира, а в порядку регресу за позовом перевізника *Malaysia Airlines* (ст. 37 Монреальської конвенції спеціально підкреслює, що питання регресу в ній не вирішуються[977]).

Однак, незважаючи на те, що Монреальська конвенція є досить прогресивною, проблема множинності режимів відповідальності авіаперевізників, створена документами Варшавської системи, на сьогоднішній день так і залишається невирішеною. Ця проблема вирішиться повністю лише коли усі без винятку держави-учасниці Варшавської конвенції 1929 р. (152 держави) ратифікують Монреальську конвенцію 1999 р. (наразі це зробили 140 держав). З одного боку, це дає привід для оптимізму, оскільки свідчить про те, що за окремими винятками, світ сприйняв нову конвенцію та усвідомив необхідність уніфікованого підходу до правового режиму авіаперевезень. З іншого — поки хоча б одна держава не відмовиться від застарілої Варшавської системи, вона продовжуватиме діяти, а проблема залишиться невирішеною. Не всі держави бажають приєднуватись до неї через занадто високі, на їх думку, межі

[975] Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України.* 2009. № 33. Ст. 1163.

[976] Там само.

[977] Там само.

відповідальності або з інших причин, і продовжують користуватись Варшавськими документами. Адже Монреальська конвенція 1999 р. конвенція належить до так званого «закритого» типу, тобто застосовується лише тоді, коли обидві держави, між якими здійснюється перевезення, її ратифікували. Якби дана конвенція була «відкритого» типу, тобто застосовувалась до перевезень між країнами, хоча б одна з яких є учасницею (як, наприклад, на інших видах міжнародного транспорту: Міжнародна Конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 р., Женевська конвенція про договір міжнародного дорожнього перевезення вантажів 1956 р. та ін.) проблема множинності режимів відповідальності не була б такою суттєвою.

Висновки

Вищенаведене дає підстави підсумувати — наразі в міжнародному повітряному праві закріплені положення, що передбачають міжнародні зобов'язання держав щодо:

1) захисту від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації (забезпечення авіаційної безпеки) — Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.[978] *та Додаток 17*[979] *до неї (а також рекомендована практика ICAO — SARPS, зокрема, Керівництво з авіаційної безпеки);*

2) боротьби з незаконними актами щодо міжнародної цивільної авіації (встановлення державами–учасниками своєї юрисдикції щодо таких актів або видачі злочинців зацікавленим державам за принципом *aut dedere aut judicare*) — старий конвенційний механізм (Токійська конвенція 1963 р.[980], Гаазька конвенція

978 [978] Convention on International Civil Aviation. Signed at Chicago, on 7 December 1944. URL: https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%2015/volume-15-ii-102-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

979 [979] Annex 17 to the Convention on International Civil Aviation. Security: Safeguarding International Civil Aviation Against Acts of Unlawful Interference. *International Civil Aviation Organization.* Tenth Edition, April 2017. URL: https://ffac.ch/wp-content/uploads/2020/10/ICAO-Annex-17-Security.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

980 [980] Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft. Signed at Tokyo on 14 September 1963. *United Nations Treaty Series.* URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv1-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

1970 р.[981], Монреальська конвенція 1971 р.[982], Додатковий протокол 1988 р.[983]), а також стаття 101 UNCLOS щодо боротьби з повітряним піратством; *модернізований «Пекінський» конвенційний механізм (*Пекінська конвенція 2010 р.[984] — заміняє Монреальську конвенцію 1971 р., Пекінський протокол 2010 р.[985] — вносить зміни до Гаазької конвенції 1970 р., Монреальський протокол 2014 р.[986] — вносить зміни до Токійської конвенції 1963 р.);

3) солідарної відповідальності експлуатанта іноземного повітряного судна за шкоду, завдану цим судном третім особам на поверхні внаслідок акту незаконного втручання — «Римський конвенційний механізм» (Римська конвенція 1952 р. з Монреальським Протоколом 1978 р.). Модернізований «Монреальський конвенційний механізм 2009 р.» ще не діє, оскільки Монреальські конвенції 2009 р. — зокрема, в нашому випадку Конвенція про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден 2009 р.[987] досі не отримали достатню кількість ратифікацій для набрання чинності;

---

[981] Convention for the suppression of unlawful seizure of aircraft. Signed at The Hague on 16 December 1970. *United Nations Treaty Series.* URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv2-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[982] Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation. Concluded at Montreal on 23 September 1971. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[983] Protocol for the Suppression of Unlawful Acts of Violence at Airports Serving International Civil Aviation, Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (with Final Act). Concluded at Montreal on 24 february 1988. United Nations — Treaty Series. URL: https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv7-english.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[984] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[985] Protocol Supplementary to the Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc4/CDOC-116tdoc4.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[986] Protocol to amend the Convention on offences and certain other acts committed on board aircraft done at Montreal on 4 April 2014. URL: https://www.unodc.org/documents/terrorism/News%20and%20Events/Consolidated_Text_1963_Tokyo_Convention-2014_Montreal_Protocol_ENG.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

[987] Convention on compensation for damage to third parties, resulting from acts of unlawful interference involving aircraft. Adopted in Montréal, Canada on 2 May 2009. URL: https://cil.

4) відповідальності авіаперевізника: перед пасажирами — за шкоду, завдану внаслідок акту незаконного втручання смертю чи тілесним ушкодженням пасажирів, знищенням, втратою чи ушкодженням багажу; перед вантажовідправником — за шкоду, завдану знищенням, втратою чи ушкодженням вантажу (зокрема й за шкоду, завдану актом незаконного втручання) — старий Варшавський конвенційний механізм (заснований на Варшавській конвенції 1929 р.) або нова Монреальська конвенція 1999 р.[988]

Відповідно, суб'єктами відповідальності за незаконне втручання в діяльність цивільної авіації є:

1) держава — несе відповідальність перед іншими державами та ІКАО — за виконання своїх міжнародних зобов'язань в даній сфері;

2) особа, яка вчинила акт незаконного втручання в діяльність цивільної авіації — має постати перед судом для притягнення до кримінальної відповідальності за це діяння, несе відповідальність перед державою, яка за принципом *aut dedere aut judicare* здійснює або свою юрисдикцію щодо цього злочину, або видачу злочинця уповноваженій конвенціями державі;

3) експлуатант іноземного повітряного судна солідарно з особою, яка вчинила акт незаконного втручання в діяльність цивільної авіації — за шкоду, завдану внаслідок акту незаконного втручання іноземним повітряним судном третім особам на поверхні (Римська конвенція 1952 р. не обмежує право регресного позову експлуатанта проти особи, яка вчинила такий акт незаконного втручання);

4) авіаперевізник (якщо шкода завдана внаслідок акту незаконного втручання в діяльність цивільної авіації) — за Монреальською конвенцією 1999 р. несе об'єктивну обмежену відповідальність перед іншою стороною договору міжнародного повітряного перевезення:

---

nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/2009-Convention-for-Damage-to-3rd-Parties-from-Acts-of-Unlawful-Interference-Involving-Aircraft-1.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

988

[988] Convention for the unification of certain rules for international carriage by air. IATA. URL: https://www.iata.org/contentassets/fb1137ff561a4819a2d38f3db7308758/mc99-full-text.pdf (дата звернення: 20.09.2025); Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, вчинена 28 травня 1999 року в м. Монреалі (Монреальська конвенція 1999 р.). *Офіційний Вісник України.* 2009. № 33. Ст. 1163.

а) перед пасажирами — за шкоду, завдану:

– смертю чи тілесним ушкодженням пасажирів — за умов доведення перевізником відсутності своєї недбалості чи неправомірних дій або бездіяльності, що сприяли незаконному втручанню (презумпція вини авіаперевізника) — інакше відповідальність авіаперевізника стає необмеженою (п. 2 ст. 21);

– знищенням, втратою, пошкодженням або затримкою багажу — в разі доведення умислу або злочинної недбалості авіаперевізника його відповідальність стає необмеженою (п. 5 ст. 22) — презумпція відсутності грубої вини авіаперевізника;

б) перед вантажовідправником — за шкоду, завдану знищенням, втратою, пошкодженням або затримкою вантажу (п. 3 ст. 22); п. 2 ст. 18 передбачає чотири підстави звільнення авіаперевізника від відповідальності за знищення, втрату чи пошкодження вантажу, але серед них не вказано акт незаконного втручання — лише воєнні дії чи збройний конфлікт.

Якщо незаконне втручання призвело до затримки в перевезенні, авіаперевізник може бути звільнений від відповідальності, якщо доведе, що вжив всіх необхідних заходів для уникнення шкоди, або що таких заходів неможливо було вжити (ст. 19).

В будь-якому разі Монреальська конвенція 1999 р. не обмежує право регресного позову авіаперевізника проти особи, яка вчинила акт незаконного втручання в діяльність цивільної авіації (ст. 37).

Україна, на виконання своїх міжнародних зобов'язань (за деякими винятками, розглянутими вище) імплементувала в своє законодавство норми міжнародних договорів, стороною яких є, щодо:

1) захисту від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації (забезпечення авіаційної безпеки) — Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. та Додаток 17 до неї (а також рекомендована практика ICAO — SARPS, зокрема, Керівництво з авіаційної безпеки);

2) боротьби з незаконними актами, спрямованими проти безпеки міжнародної цивільної авіації — старий конвенційний механізм (Токійська конвенція 1963 р., Гаазька конвенція 1970 р. та Монреальська конвенція 1971 р., Додатковий протокол 1988 р., а також UNCLOS щодо боротьби з повітряним піратством);

3) відповідальності авіаперевізника за шкоду, завдану внаслідок акту незаконного втручання — до 2008 р. — старий Варшавський конвенційний механізм (заснований на Варшавській конвенції

1929 р.), після ратифікації Україною у 2008 р. — нова Монреальська конвенція 1999 р.

Україна не є учасником: ані Римської конвенції 1933 р., ані 1952 р. та Протоколу 1978 р., ані Конвенції про відшкодування шкоди третім особам, завданої в результаті актів незаконного втручання за участю повітряних суден 2009 р.

На наше переконання, старі міжнародно-правові механізми відповідальності за незаконне втручання не є достатньо ефективними, але й нові, нажаль, не повною мірою відповідають сучасним реаліям: не враховують нові виклики сьогодення (кіберзагрози, гібридне використання БПЛА поблизу аеропорту для дезорганізації його роботи та використання РЕБ, що загрожує безпеці аеронавігації, для вчинення актів незаконного втручання), містять чимало зазначених вище вузьких місць та компромісних положень (держави неохоче беруть на себе нові міжнародні зобов'язання, особливо ті, що передбачають відповідальність самих держав). Але й з цих «половинчатих» кроків щодо оновлення відповідальності в міжнародному повітряному праві, Україна наразі приєдналась лише до одного відносно нового міжнародного договору — Монреальської конвенції 1999 р.

Наразі термін авіаційна безпека в його законодавчому визначенні не враховує такі критично важливі небезпечні чинники як політичні та військові ризики (незаконні дії держав, що загрожують безпеці цивільної авіації), недисципліновані пасажири. Зокрема, законодавче визначення авіаційної безпеки як складової безпеки авіації базується на застарілому визначенні та переліку актів незаконного втручання в діяльність авіації, які доцільно якнайскоріше розширити з урахуванням змісту положень підпунктів f), g), h), i) пункту 1 ст. 1 Пекінської конвенції 2010 р.[989], до якої Україна досі не приєдналась (що є ще одним чинником відставання вітчизняного законодавства від останніх новел у міжнародному праві — і це враховуючи іманентні останньому інертність та консерватизм). Також, оскільки захист цивільної авіації від незаконного втручання держав наразі не охоплюються категорією «авіаційна безпека», ми пропонуємо поки віднести захист цивільної авіації від воєнних ризиків (використання збройних сил держави для незаконного втру-

989

[989] Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation. Signed at Beijing on 10 September 2010. URL: https://www.congress.gov/116/cdoc/tdoc3/CDOC-116tdoc3.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

чання в діяльність цивільної авіації) та нових актуальних гібридних загроз (кіберзагрози, гібридне використання БПЛА поблизу аеропорту для дезорганізації його роботи та використання РЕБ, що загрожує безпеці аеронавігації, для незаконного втручання) до категорії «безпека аеронавігації».

CHAPTER 9. IMPLEMENTATION BY UKRAINE OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS REGARDING LIABILITY FOR UNLAWFUL INTERFERENCE IN CIVIL AVIATION ACTIVITIES

This section of the monograph is devoted to the problems of Ukraine's implementation of international legal norms regarding liability for unlawful interference in civil aviation activities. For the first time in Ukrainian science, the author considers liability for unlawful interference in civil aviation activities in a comprehensive manner: not only in terms of criminal law aspects of combating such interference based on the principle of aut dedere aut judicare, but also in terms of property liability for damage caused by such interference. The author analyzes the existing norms of international air law regarding the aforementioned liability and the state of their implementation in the national legislation of Ukraine.

The author argues that existing international legal mechanisms for liability for unlawful interference are not sufficiently effective, but unfortunately, new ones do not fully correspond to modern realities: they do not take into account the new challenges of today (cyber threats, hybrid use of UAVs near airports to disrupt their operations, and the use of electronic warfare, which threatens the safety of air navigation, to commit acts of unlawful interference), contain many of the above-mentioned bottlenecks and compromises (states are reluctant to take on new international obligations, especially those that impose liability on the states themselves). However, even with these «half-hearted» steps to update the sub-institution of liability in international air law, Ukraine has so far acceded to only one relatively new international treaty—the 1999 Montreal Convention. The conclusion is made that the relevant norms have not been fully implemented.

Currently, the term aviation security in its legislative definition does not take into account such critically important hazards as political and military risks (illegal actions of states that threaten the safety of civil aviation) and undisciplined passengers. In particular, the legislative definition of aviation security as a component of aviation safety is based on an outdated definition and list of acts of unlawful interference in aviation activities, which should be expanded as soon as possible to take into account the content of subparagraphs f), g), h), i) of paragraph 1 of Article 1 of the 2010 Beijing Convention, to which Ukraine has not yet acceded

(which is another factor in the lag of domestic legislation behind the latest developments in international law, taking into account the latter's inherent inertia and conservatism).

***Key words**: responsibility for acts of unlawful interference with civil aviation; the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation; acts of unlawful interference with civil aviation; air piracy; aviation security; the liability of the aircraft operator for damage to third parties caused by acts of unlawful interference; air carrier's liability for damage caused to a party to an air transport contract by an act of unlawful interference.*

Розділ 10

ПРОБЛЕМАТИКА СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Агресія у міжнародному праві є одним із найтяжчих злочинів, оскільки він підриває основи міжнародного права та зумовлює порушення основоположних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року (далі — Статут ООН). Заборона загрози силою та її застосування у міжнародних відносинах, закріплена у пункті 4 статті 2 Статуту[990], становить наріжний камінь колективної безпеки.

Принципи *jus cogens*, тобто імперативні норми міжнародного права, є загальнообов'язковими, адже втілюють спільні уявлення народів про міжнародне співіснування і тому кожна держава має зобов'язання дотримуватися цих принципів перед усіма державами світу / всім міжнародним співтовариством (*erga omnes*). Ці принципи закріплені в низці міжнародно-правових актів, зокрема Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року та Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року. Втім, попри те, що таких головних імперативних норм в міжнародному праві є десять, все ж саме принцип незастосування сили або погрози силою відрізняє сучасне міжнародне право від класичного і, тим паче, докласичного. Тобто післявоєнний правопорядок характеризується, завдяки прийнятті Статуту ООН, забороною використання сили у міжнародному праві, яка залишалася легітимним інструментом міжнародних відносин до 1945 року (*jus ad bellum*).

Невипадково у вироку Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу 1946 року ідеться про те, що відповідачі планували та вели агресивні війни, що є надзвичайно серйозними порушеннями миру і міжнародного правопорядку. Війна — це, по суті, зло, оскільки її наслідки не обмежуються лише воюючими державами, а впливають на весь світ. Таким чином, розв'язування агресивної війни — це найтяжчий міжнародний злочин, який відрізняється від інших воєнних злочинів лише тим, що містить у собі накопичене зло цілого світу[991]. Ця формула підкреслювала, що агресія є першопричиною воєнних злочинів, злочинів проти людяності та навіть

990

991

[990] Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 09.07.2025 р.)

[991] International Military Tribunal (Nuremberg). Judgment of 1 October 1946. P. 25. URL: https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/ (дата звернення:10.07.2025 р.).

геноциду, адже саме вона створює умови для масових порушень прав людини.

Після Другої світової війни міжнародне співтовариство зробило низку спроб закріпити у міжнародно-правових актах заборону агресії та механізми притягнення до відповідальності. Важливим кроком стала резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року, яка містила визначення агресії. Вона визначала акт агресії як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН[992]. Проте це визначення мало переважно політичний характер і не створювало підстав для індивідуальної кримінальної відповідальності.

Лише наприкінці XX століття питання злочину агресії повернулося на порядок денний у контексті створення Міжнародного Кримінального Суду (далі — МКС). Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року (далі — Римський статут МКС) включив агресію до переліку злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, але відтермінував вироблення визначення та умов реалізації цієї юрисдикції[993]. Держави-учасниці не змогли домовитися про баланс між універсальністю й суверенітетом, а також про роль Ради Безпеки[994].

У результаті конкретне визначення було ухвалене лише на конференції у Кампалі 2010 року. Відповідними поправками, прийняті відповідно до пункту 3 статті 121 Статуту МКС — Поправки до Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду від 11 червня 2010 року (далі — Кампальські правки)[995]. У такий спосіб міжнародне співтовариство фактично створило правову конструкцію, яка залишала простір для безкарності великих держав, як зазначають

[992] Wilmshurst E. Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX). 14 December 1974. URL: https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html (дата звернення: 09.07.2025 р.).

992

[993] Див. детальніше: May L. Aggression and Crimes Against Peace. Cambridge University Press. 2008. P. 207-225.

[994] Див. детальніше: Sayapin S. The Crime of Aggression in International Criminal Law: Historical Development, Comparative Analysis and Present State. Springer. 2014. P. 253-312.

995

[995] Amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court. Kampala, 11 June 2010. URL: https://foreign.gov.mt/wp-content/uploads/Treaties/Kampala%20-%20Amendment%20on%20the%20Crime%20of%20Aggression.pdf (дата звернення: 12.07.2025 р.).

численні дослідники, які наголошували, що компроміс у Кампалі був радше політичним, ніж юридичним, і зробив юрисдикцію МКС щодо агресії непридатною для практичного застосування[996].

Агресія російської федерації (далі — рф) проти України стала одним із найбільш очевидним підтвердженням цієї прогалини. Рф не є стороною Римського статуту МКС, а як постійний член Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй (далі — Рада Безпеки ООН) може блокувати будь-яку спробу передати справу на розгляд МКС. Водночас Україна, яка двічі визнавала юрисдикцію МКС за частиною 3 статті 12, фактично опинилася у ситуації, коли воєнні злочини та злочини проти людяності розслідуються МКС, але злочин агресії залишається поза його межами. Це створює парадоксальну ситуацію: міжнародний злочин, що лежить в основі всіх інших, не має ефективного механізму правового переслідування.

У цих умовах українська дипломатія, держслужбовці та вчені юристи-міжнародники від самого початку ескалації агресії рф на всю територію України у 2022 році висунула ідею створення спеціального міжнародного трибуналу[997], особливо активно цю тему почали просувати після публікації статті «Застосування Путіним військової сили є злочином агресії»[998] відомого юриста міжнародника, професора Філіпа Сендса, невдовзі після початку ескалації російської агресії у лютому 2022 року.

Українські вчені та представники влади спиралася на історичний досвід Нюрнберзького та Токійського трибуналів, а також на практику *ad hoc* трибуналів для Югославії та Руанди. Головний аргумент полягав у тому, що існуючі інституції неспроможні охопити злочин агресії у даному конкретному випадку, і єдиним виходом є створення нового органу.

997[1]

997[2]

998

[996] Kreß C. and von Holtzendorff L. The Kampala Compromise on the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice*, 8. 2010. P. 1191–1192.

[997] Див. детальніше: Мережко О.О. Яким буде трибунал зі злочину російської агресії? LB.ua. 2023. URL: https://lb.ua/world/2023/01/24/543421_yakim_bude_tribunal_zi_zlochinu.html (дата звернення: 10.07.2025 р.); Назарчук І. Яким бути Спеціальному трибуналу щодо злочину агресії проти України? *Юридична Газета.* 2022. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/yakim-buti-specialnomu-tribunalu-shchodo-zlochinu-agresiyi-proti-ukrayini-.html (дата звернення: 15.07.2025 р.).

[998] Sands P. Putin's use of military force is a crime of aggression. *Financial Times.* 2022. URL: https://www.ft.com/content/cbbdd146-4e36-42fb-95e1-50128506652c (дата звернення: 15.07.2025 р.).

Ідея швидко отримала підтримку іноземних юристів, правозахисних організацій та кількох держав, особливо в Європі, які побачили явну правову прогалину в тому, що жоден існуючий суд не міг притягнути високопосадовців до відповідальності за конкретний злочин агресії[999]. Парламентська асамблея Ради Європи була першим міжнародним органом, який закликав до створення такого трибуналу у квітні 2022 року, лише через два місяці після повномасштабного вторгнення[1000]. В пункті 8 Резолюції 2436 (2022) зазначається, що провідні політики, науковці та юристи з прав людини запропонували створити групою держав, які бажають взяти на себе ініціативу, спеціальний міжнародний кримінальний трибунал для переслідування злочину агресії. Наразі це питання не може бути розглянуте МКС без резолюції Ради Безпеки ООН, яку рф, ймовірно, заблокує, використовуючи своє право вето[1001].

Пунктом 11.6 також визначалося такі невідкладні завдання задля негайного створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу. Принагідно варто відзначити, що значна кількість цих положень *de facto*, навіть якщо опосередковано, але адресована Україні, адже українське законодавство має бути ефективно адаптоване до співпраці і передбачати механізми такої співпраці. Отже, передбачалися такі термінові завдання:

1) отримати мандат на розслідування та судове переслідування злочину агресії, ймовірно скоєного політичним та військовим керівництвом російської федерації;

2) застосовувати визначення злочину агресії, встановлене у звичаєвому міжнародному праві, яке також надихнуло на визначення злочину агресії у статті 8 *bis* Римського статуту МКС;

999

[999] Frequently Asked Questions — Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/frequently-asked-questions (дата звернення: 18.07.2025 р.).

1000

[1000] Russian Federation's war of aggression against Ukraine: special page. 2024. URL: https://pace.coe.int/en/pages/ukraine (дата звернення: 17.07.2025 р.).

1001

[1001] The Russian Federation's aggression against Ukraine: ensuring accountability for serious violations of international humanitarian law and other international crimes. Resolution 2436. Parliament Assembly of the Council of Europe. 2022. URL: https://pace.coe.int/pdf/fa02a5672334527444dc210c5dab03df71864ae0fc169d8a890d751b53efdec1/res.%202436.pdf (дата звернення: 12.09.2025 р.).

3) мати повноваження видавати міжнародні ордери на арешт і не бути обмеженим імунітетом держав або імунітетом глав держав та урядів та інших державних посадовців;

4) бути створеним, зокрема, групою держав-однодумців у формі багатостороннього договору, схваленого Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, за підтримки Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій;

5) мати штаб-квартиру у Страсбурзі (Франція) з огляду на можливу синергію з Європейським судом з прав людини, який розглядає численні пов'язані індивідуальні та міждержавні заяви[1002].

Міжнародне співтовариство відреагувала на цю ініціативу досить активно. В свою чергу Європейський Парламент у січні 2023 року закликав створити міжнародний суд для розслідування злочину агресії проти України[1003]. Невдовзі Парламентська Асамблея Ради Європи (далі — ПАРЄ), а також Генеральний секретар Ради Європи висловилися на користь укладення багатосторонньої угоди, яка надала б цьому трибуналу міжнародну легітимність. Зокрема в пунктах 10 та 11 Резолюції 2556 (2024 р.) ПАРЄ зазначили, що досі не існує належного механізму відповідальності для боротьби з «найвищим міжнародним злочином», тобто злочином агресії, скоєним політичним та військовим керівництвом російської федерації проти України, який уможливив усі інші злочини та спричинив незмірні страждання, що виходять за рамки порушення міжнародного гуманітарного права[1004].

Більше ніж через два роки після повномасштабного вторгнення та першого заклику Асамблеї у квітні 2022 року створити спеціальний міжнародний кримінальний трибунал для розгляду злочину

1002 [1002] The Russian Federation's aggression against Ukraine: ensuring accountability for serious violations of international humanitarian law and other international crimes. Resolution 2436. Parliament Assembly of the Council of Europe. 2022. URL: https://pace.coe.int/pdf/fa02a5672334527444dc210c5dab03df71864ae0fc169d8a890d751b53efdec1/res.%202436.pdf (дата звернення: 20.07.2025 р.).

1003 [1003] European Parliament resolution of 18 January 2023 on the implementation of the common security and defence policy — annual report 2022 (2022/2050(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0010_EN.html (дата звернення: 21.07.2025 р.).

1004 [1004] Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine. Resolution 2556. 2024. URL: https://pace.coe.int/en/files/33682/html (дата звернення: 21.07.2025 р.).

агресії проти України, консультації між державами–членами та іншими зацікавленими державами та партнерами в «Основній групі» все ще тривають, а Асамблея з великим задоволенням зазначає, що учасники цих консультацій висловили зацікавленість у ідеї створення спеціального трибуналу за угодою між Радою Європи та Україною, яка могла б бути підтримана розширеною частковою угодою, відкритою для держав, що не є членами, та інших міжнародних організацій[1005]. Також в цій Резолюції зазначається, що ПАРЄ вважає, що це найкращий можливий варіант з точки зору правової основи та політичної легітимності і що це явно підпадатиме під мандат Ради Європи, як це відображено в її Статуті, та відповідно до пріоритетів, визначених на саміті в Рейк'явіку[1006]. Створюючи такий трибунал, Рада Європи забезпечить правосуддя за злочин, який був і досі скоюється проти однієї з її держав–членів колишньою державою–членом[1007].

Підтримка цієї ініціативи, як уже зазначалося, була з боку як міжнародних урядових організацій так і з боку окремих держав, зокрема Литви, Латвії, Естонії, Польщі, Нідерландів, Німеччини, Франції, Великої Британії, США, а Нідерланди навіть запропонували Гаагу як місце розташування майбутнього трибуналу, підкресливши символічне значення міста як «столиці міжнародного правосуддя»[1008].

Визначальним періодом стала весна-літо 2025 року, коли «держави та міжнародні організації, які входять до Коаліції держав зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі — Коаліція держав), співпрацювали з метою забезпечення відповідальності за злочин агресії проти України»[1009]. Врешті Парламентською Асамблеєю Ради Європи (далі — ПАРЄ) «у своїй Рекомендації 2294 (2025) від 9 квітня 2025 року закликала Комітет

[1005] Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine. Resolution 2556. 2024. URL: https://pace.coe.int/en/files/33682/html (дата звернення: 24.07.2025 р.).

[1006] Там само.

[1007] Там само.

[1008] Russian Federation's war of aggression against Ukraine: special page. 2024. URL: https://pace.coe.int/en/pages/ukraine

[1009] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25 червня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 28.07.2025 р.).

Міністрів вжити заходів для створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, як тільки буде досягнуто остаточної політичної згоди між державами та партнерами, які беруть участь у Коаліції держав, уповноваживши Генерального секретаря укласти Угоду про створення Спеціального трибуналу з Україною, а також Розширену часткову угоду про Керівний комітет Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі — Розширена часткова угода), запросивши всі держави–члени та держави-спостерігачі Ради Європи, а також інші держави та міжнародні організації до членства в ній[1010].

В подальшому Генеральною Асамблеєю ООН у Резолюції A/RES/79/284 від 16 квітня 2025 року визнала внесок Ради Європи у роботу Коаліції держав, спрямовану на створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та вказала на готовність розглянути можливості делегування своїх експертів та технічний супровід в процесі створення і, за потреби, функціонування цього трибуналу[1011]. Водночас Україна, в свою чергу, «звернулася листом від 13 травня 2025 року з проханням про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України в рамках Ради Європи»[1012].

Вже «4 червня 2025 року на 1530-му засіданні заступників міністрів Комітет Міністрів вирішив створити Робочу групу щодо Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (GT-TRIBUNAL), відкриту також для держав-спостерігачів, і для Європейського Союзу, з мандатом розглянути проекти правових документів, поданих Україною, та підготувати рішення, необхідні для створення Спеціального трибуналу в рамках Ради Європи[1013]». Також «Комітет Міністрів згодом уповноважив Генерального секретаря рішенням, ухваленим 24 червня 2025 року на 1532-му засіданні

1010 [1010] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25 червня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 28.07.2025 р.).

1011 [1011] Resolution A/RES/79/284 by 16.04.2025. Cooperation between the United Nations and regional and other organizations: cooperation between the United Nations and the Council of Europe. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/79/284 (дата звернення: 30.07.2025 р.).

1012 [1012] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25 червня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 03.08.2025 р.).

[1013] Там само.

заступників міністрів, на укладення з Україною цієї Угоди між Радою Європи та Україною про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі — Угода) разом з доданим до неї Статутом[1014]».

Укладення цієї Угоди стало переломним моментом у розвитку ініціативи спеціального трибуналу. Це рішення не лише закріпило попередні політичні декларації та резолюції ПАРЄ, а й започаткувало процес інституційного оформлення нового органу, покликаного розглядати злочин агресії проти України. Унікальність полягає в тому, що вперше в історії саме Рада Європи, яка є регіональною міжурядовою організацією, що традиційно асоціювалася із захистом прав людини та демократичних цінностей, виступила ініціатором створення міжнародного кримінального судового органу, спрямованого проти конкретної держави-агресора.

Таке рішення варто проаналізувати в декількох площинах, зокрема міжнародно-правовий рівнень виражається в тому, що цей спеціальний трибунал заповнює прогалину, залишену Римським статутом та Кампальськими поправками, які не дозволили МКС здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії у випадку з державами, що не є його учасниками. Фактично Рада Європи перебрала на себе функцію, яку не змогла виконати ні Рада Безпеки ООН через російське вето, ні МКС через обмежену юрисдикцію. На політичному рівні рішення демонструє консолідовану волю європейських держав не лише документувати й засуджувати агресію, а й інституційно забезпечити невідворотність відповідальності. Це є потужним сигналом і для держав Глобального Півдня: злочин агресії не може залишатися безкарним лише тому, що його вчинила ядерна держава чи/або постійний член Ради Безпеки ООН.

Для України рішення Ради Європи стало безпрецедентним прикладом підтримки на міжнародному рівні не тільки на словах, а й з практичним і навіть правовим виразом, який напряму інтегрується в національну правотворчу систему.

У ширшому сенсі підписання Угоди підкреслює нову роль Ради Європи як регіональної організації, здатної не лише гарантувати права людини, а й формувати новий рівень міжнародної

[1014] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України від 25 червня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 03.08.2025 р.)

кримінальної юстиції. Для України воно створює підґрунтя не лише для притягнення російського керівництва до відповідальності, а й для зміцнення власної правотворчості у напрямі гармонізації національного права з міжнародними стандартами.

Таким чином, ідея спеціального трибуналу вийшла за межі національної ініціативи й набула статусу міжнародного питання. І перш ні ж перейти до вивчення положень Угоди та розробки пропозицій до змін в національне законодавство, все ж є доцільним проаналізувати попередній досвід створення таких міжнародних кримінальних трибуналів та спеціальних судових органів, адже питання створення спеціального трибуналу щодо агресії російської федерації проти України залишається складним і дискусійним питанням, як в правовому, так і політичному плані, а тому вимагає доктринального вивчення.

Проблема вибору інституційної моделі спеціального міжнародного трибуналу для злочину агресії проти України має розглядатися крізь призму попередньої практики міжнародного кримінального правосуддя. Після Другої світової війни було створено низку судових органів, що відображали компроміс між міжнародною легітимністю, суверенітетом держав і політичними реаліями. Їхня типологія допомагає окреслити релевантні для України варіанти.

Серед таких моделей: 1) трибунал, заснований рішенням Ради Безпеки ООН, який нині заблокований російським вето; 2) угода з ООН, що потребує схвалення Генеральної Асамблеї, але сама по собі не гарантує універсальної підтримки; 3) багатосторонній договір між Україною та групою держав-партнерів із ризиком звинувачень у вибірковості; 4) гібридна модель — угода між державою та міжнародною організацією, тобто саме той шлях, яким пішли у випадку агресії росії проти України. Наразі така модель є найреалістичнішим і практично виправданим компромісом. Вибір на її користь зумовлений оптимальним співвідношенням досяжності, правового обґрунтування та політичної підтримки. Розглянемо детальніше ці моделі.

Першим і класичним варіантом є створення *ad hoc* трибуналу рішенням Ради Безпеки ООН у відповідності до Розділу VII «Дії щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії» Статуту ООН[1015]. Саме таким шляхом було засновано Міжнародний трибунал для

1015

[1015] Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 14.08.2025 р.).

колишньої Югославії (1993), а через рік, на пряме прохання уряду Руанди[1016] — Міжнародний трибунал для Руанди (1994)[1017]. Їхня легітимність ґрунтувалася на мандаті Ради Безпеки як головного органу, відповідального за підтримання миру та безпеки. Проте у випадку з агресією рф цей варіант є недосяжним через право вето, яким наділені всі постійні члени Ради Безпеки з усіх непроцедурних питань. Адже, відповідно до пункті 2 та 3 статті 27 рішення вважаються прийнятими, якщо за нього подано голоси дев'яти членів Ради Безпеки (постійних та непостійних), включаючи голоси, які збігаються, всіх постійних членів[1018]. І, попри те, що згідно пункту 3 статті 27 Статуту ООН сторона, що бере участь у спорі, повинна утриматився від голосування при ухваленні рішення на підставі Розділу VI та на підставі пункту 3 статті 52[1019], таке рішення все одно буде «заблоковано» стратегічним партнером «без обмежень» рф, теж постійним членом Ради Безпеки ООН — Китайською Народною Республікою. Це створює, так би мовити, правовий глухий кут: класичний механізм є найсильнішим з точки зору легітимності, але абсолютно неможливий для реалізації зважаючи на сучасні геополітичні умови.

Втім, як зазначається в книзі «Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право»: «міжнародна судова практика є важливим джерелом для міжнародного правосуддя, оскільки вона відображає розвиток і тлумачення міжнародного права в конкретних випадках. Аналіз судових рішень міжнародних судів може допомогти українським правоохоронним органам у розумінні підстав та умов відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, включаючи геноцид. Прецедентний характер рішень МКС, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (далі — МКТР), МКТЮ, ЄСПЛ, МС ООН створює фундаментальну та послідовну базу для розвитку правових концепцій і

[1016] Letter dated 28 September 1994 from the Permanent Representative of Rwanda to the United Nations addressed to the President of the Security Council. UN Doc. S/1994/1115. 29 September 1994. P. 1-4. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n94/379/92/pdf/n9437992.pdf?OpenElement (дата звернення: 07.08.2025 р.).

1016

[1017] Див. детальніше: Shabas W.A. The UN International Criminals Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge University Press. 2006. P. 3–46 ; Тохман В. Сьогодні ми намалюємо смерть / перекл. з польськ. А. Бондар. Львів : Човен. 2023. 180 с.

1018

[1018] Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 17.08.2025 р.).

[1019] Там само.

дає змогу судовій системі адаптуватися до нових обставин, враховуючи історичні зміни у світі»[1020].

Другу категорію становлять міжнародні суди договірного характеру, створені на основі угод між ООН і окремими державами. Саме такий механізм було використано для Спеціального суду для Сьєрра-Леоне (2002)[1021] та Спеціальний трибунал по Лівану (2007)[1022]. Перший був заснований після рішення Рада Безпеки ООН доручити Генеральному секретарю проведення перемовин з урядом Сьєрра-Леоне про створення незалежного спеціального суду[1023]. Принагідно варто зауважити, що ця справа стосувалася неміжнародного збройного конфлікту між урядом Сьєрра-Леоне та повстанцями Об'єднаного революційного фронту по завершенню якого влада Сьєрра-Леоне звернулася до Ради безпеки ООН із проханням створити третій міжнародний кримінальний трибунал, подібний до Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу для Руанди[1024]. У цьому випадку легітимність забезпечується поєднанням міжнародного договору та схвалення Генеральною Асамблеєю ООН. Для України це означало б максимальну близькість до універсального формату, хоча формально він і поступається трибуналу Ради Безпеки. Проте досягти такого рішення політично складно, оскільки потребується більшість голосів Генеральної Асамблеї, включно з підтримкою держав Глобального Півдня, що

[1020] Вишнякова А., Гордон Г. С., Пташенко Д. Заклики до геноциду: притягнення пропагандистів до відповідальності. Міжнародний досвід та українське право : навч.-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2024. С. 54.

[1021] Див. детальніше: Carr J. Sierra Leone Civil War. Modern African Conflicts: An Encyclopedia of Civil Wars, Revolutions, and Terrorism. Ed. T. J. Stapleton. ABC-CLIO. 2022. P. 289–292.

1022 [1022] Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 10–11. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 16.08.2025 р.).

1023 [1023] Shabas W.A. The UN International Criminals Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge University Press. 2006. P. 36–37 ; Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 8. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 19.08.2025 р.)

1024 [1024] Letter dated, 9 August 2002 from the Permanent Representative of South Africa to the United Nations addressed to the President of the Security Council. S/2000/786. 10 August 2000. Annex. URL: https://digitallibrary.un.org/record/471441?v=pdf (дата звернення: 19.08.2025 р.).

суттєво ускладнює питання, незважаючи на значний поступ у відносинах України з державами Глобального Півдня.

Його юрисдикція поширювалася на злочини проти людяності, воєнні злочини та низку правопорушень за національним законодавством Сьєрра-Леоне, а також передбачала можливість переслідування навіть найвищого керівництва держави[1025]. Попри часті посилання на досвід цього Спеціального суду для Сьєрра-Леоне, слід враховувати, що саме Рада Безпеки стала ініціатором його створення, тоді як у випадку України подібне рішення є неможливим через право вето російської федерації[1026] та Китайської Народної Республіки, що було проаналізовано вище. Підсумовуючи варто зауважити, очевидним є, що модель із Спеціальним судом для Сьєрра-Леоне не може бути моделлю майбутнього трибуналу щодо агресії фр проти України. Втім цей досвід є важливим і необхідним для вивчення та вироблення найкращих механізмів та використання найефективніших інструментів притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців та їх союзників, які стали співучасниками злочину агресії проти України.

До судів, так званого, договірного характеру, створених на основі угод між державами та ООН, належить також Спеціальний трибунал по Лівану. Він був заснований у 2007 році після вбивства колишнього прем'єр-міністра Лівану Рафіка Харірі та ще 21 особи 14 лютого 2005 року[1027]. Створенню цього трибуналу передувала угода між урядом Лівану та Організацією Об'єднаних Націй, схвалена резолюцією Ради Безпеки 1757 (2007)[1028]. Особливістю цього трибуналу стало те, що він мав вкрай вузьку предметну юрисдикцію: трибунал займався лише переслідуванням осіб, відповідальних за конкретний

1025

[1025] Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 8–9. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 21.08.2025 р.).

1026

[1026] Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 9. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 21.08.2025 р.).

1027

[1027] Letter dated 13 December 2005 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Lebanon to the United Nations addressed to the Secretary-General. UN Doc. S/2005/783, 13 December 2005. P. 2. URL: https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/640/51/pdf/n0564051.pdf?OpenElement (дата звернення: 22.08.2025 р.).

1028

[1028] Resolution 1757 on the establishment of a Special Tribunal for Lebanon. The situation in the Middle East. UN Doc S/RES/1757 (2007). 30 May 2007. URL: http://unscr.com/en/resolutions/1757 (дата звернення: 22.08.2025 р.).

терористичний акт і пов'язані злочини. На відміну від інших згаданих вище трибуналів «керувався» переважно національне кримінальне законодавство Лівану, адаптоване до міжнародних стандартів, а також також відзначався змішаним складом суддів — як міжнародних, так і ліванських[1029]. Визначальними ознаками цього трибуналу стало те, що він продемонстрував можливість створення міжнародного суду з дуже вузьким мандатом, заснованого на угоді між державою та ООН. Ці ознаки роблять його прикладом специфічної договірної моделі, яка хоч і повинна вивчатися, але абсолютно не підходить для потенційної моделі трибуналу щодо міжнародних злочинів рф проти України.

Третю категорію утворюють гібридні або змішані трибунали — органи, які поєднує міжнародний та національний компоненти. Вони функціонують завдяки міжнародним договорам, але інтегруються в національне правосуддя певної держави. Прикладами таких моделей є Надзвичайні палати у судах Камбоджі (створені угодою між урядом Камбоджі та ООН у 2003 році[1030]), Африканські надзвичайні палати (2012 року створені Африканським Союзом та Сенегалом в системі судової системи останнього задля переслідування міжнародних злочинів вчинених тодішнім Президентом Чаду — Гіссеном Габре[1031]) та Спеціальні судові палати по Косово (створені у 2015 році у співпраці з ЄС[1032]). Гібридний формат передбачає участь як

1029 Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 10–11. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 24.08.2025 р.).

1030 Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 9–10. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 24.08.2025 р.).

1031 Exposé des Motifs loi autorisant le Président de la République à ratifier l'Accord entre le Gouvernement de la République du Sénégal et l'Union Africaine sur la création de Chambres Africaines extraordinaires au sein des juridictions sénégalaises. Loi n° 2012-25. 26 decembre 2012. P. 3. URL: http://www.chambresafricaines.org/pdf/Accord%20ratifi%C3%A9%20entre%20UA%20et%20SENEGAL.pdf (дата звернення: 28.08.2025 р.) ; Agreement between the Government of Senegal and the African Union on the Establishment of Extraordinary African Chambers within the Senegalese Judicial System. 22 August 2012 in Dakar, Senegal. URL: https://unterm.un.org/unterm2/en/view/unhq/66a7f28c-7de7-4f4c-927c-3495d753b9c9 (дата звернення: 27.08.2025 р.).

1032 Corten O., Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine — a legal assessment. 2022. P. 12–13. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2022/702574/EXPO_IDA(2022)702574_EN.pdf (дата звернення: 29.08.2025 р.).

міжнародних, так і національних суддів і прокурорів, застосування змішаного процесуального права, поєднання міжнародного і національного фінансування. Така модель дозволяє зміцнити зв'язок із національною правовою системою, але водночас ставить питання про рівень незалежності й спроможність забезпечити реальне переслідування найвищих посадових осіб іншої держави. Для України ризик полягає у можливому сумніві щодо здатності гібридного суду ігнорувати державні імунітети.

Класифікація цих органів дозволяє виокремити три основні моделі:

1) ad hoc міжнародні трибунали РБ ООН (Міжнародний трибунал для колишньої Югославії та Міжнародний трибунал для Руанди);

2) договірні міжнародні суди ООН і держав (Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне та Спеціальний трибунал по Лівану);

3) гібридні трибунали та спеціальні палати (Африканські надзвичайні палати у Сенегалі, Надзвичайні палати у судах Камбоджі, Спеціальні судові палати по Косово).

Для України кожна з цих моделей має певне значення та є предметом для вивчення українськими вченими, зокрема юристами-міжнародниками та представниками влади задля якісного та найбільш сприятливого правотворчого та, його складової, законотворчого процесу. Варто відзначити і те, що їхній досвід підтверджує відсутність універсального рішення. Створення трибуналу рішенням Ради Безпеки є неможливим. Модель Спеціального суду для Сьєрра-Леоне та Спеціального трибуналу по Лівану забезпечує міжнародну легітимність, але у випадку України потребувала б рішучої підтримки Генеральної Асамблеї та готовності ООН взяти на себе зобов'язання, що політично не гарантовано. Гібридні органи мають перевагу в інтеграції до національної системи, проте їхня спроможність ігнорувати імунітети чинних глав держав викликає сумніви. Вибір моделі для України базується на компромісі і збалансованості і утворює, за низкою параметрів, новий вид міжнародного органу

Таким чином, досвід попередніх міжнародних та гібридних трибуналів доводить, що майбутній спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України не може бути механічним повторенням жодної з існуючих моделей. Він повинен поєднати такі елементи: 1) міжнародну легітимність; 2) інституційну гнучкість; а також, 3) бути реалістичним та ефективним інструментом притягнення до відповідальності міжнародних злочинців. Лише такий синтез зможе

подолати унікальні виклики, пов'язані із агресією російської федерації проти України.

Водночас усі ці моделі мають спільний виклик — питання імунітетів. Міжнародне право визнає як функціональний, так і особистий імунітет вищих посадових осіб. Проте в практиці поступово закріпився принцип, що імунітети не перешкоджають переслідуванню за міжнародні злочини. Підтвердженням цієї тези є наступні положення установчих актів:

1) статтею 27 Римського статуту МКС визначено, що «Статут застосовується однаково до всіх осіб без будь-якого розрізнення на основі посадового становища. Зокрема, посадове становище глави держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника чи державної посадової особи в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності згідно із цим Статутом та не є, саме по собі, підставою для пом'якшення покарання. Імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи відповідно до національного або міжнародного права, не повинні перешкоджати здійсненню Судом своєї юрисдикції щодо такої особи»[1033];

2) статтею 7 Статуту Міжнародного військового трибуналі в Нюрнберзі (далі — Нюрнберзький процес) передбачено наступне: «посадове становище підсудних, чи то глав держав, чи відповідальних посадовців урядових установ, не повинно розглядатися як звільнення їх від відповідальності або пом›якшення покарання»[1034];

3) статтею 6 Статут Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (далі — Токійський процес), передбачено, що ні посадове становище обвинуваченого в будь-який час, ні той факт, що обвинувачений діяв за наказом свого уряду або начальника, самі по собі не є достатніми для звільнення такого обвинуваченого від відповідальності за будь-який злочин, у якому його звинувачують, але такі обставини можуть бути враховані як пом›якшувальні для покарання, якщо Трибунал вирішить, що цього вимагає

1033

1034

[1033] Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 01.09.2025 р.).

[1034] Charter of the International Military Tribunal. 08.08.1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 01.09.2025 р.).

справедливість[1035]. Характерною особливістю цього Статуту є те, що посадове становище особи може бути підставою для пом'якшення покарання. Таких дискреційних повноважень не надається ні МКС, ні не надавалося суддям Нюрнберзького процесу.

Статутом Міжнародного трибуналу по Руанді та Статут Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне, зокрема пунктами другими статтями 6 (в обох актах однакове закріплення) визначено, що посадове становище будь-якого обвинуваченого, чи то як глави держави чи уряду, чи як відповідальної державної посадової особи, не звільняє таку особу від кримінальної відповідальності та не пом›якшує покарання[1036].

Відповідно до статті 4 Статуту Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, «особа, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, і яка планувала, підбурювала, віддавала наказ або вчинила, або намагалась вчинити злочин, зазначений у статті 2 цього Статуту, несе індивідуальну відповідальність за цей злочин. Це не матиме впливу на відповідальність держав за міжнародним правом. (2) Для цілей цього Статуту, посадове становище будь-якої обвинуваченої особи на момент ймовірного вчинення злочину, чи є вона главою держави або уряду, членом уряду або парламенту, обраним представником чи державною посадовою особою, не звільняє таку особу від кримінальної відповідальності та не пом'якшує покарання. (3) Амністія, надана будь-якій особі, що підпадає під юрисдикцію Спеціального трибуналу щодо злочину, зазначеного у статті 2 цього Статуту, не перешкоджає кримінальному переслідуванню»[1037].

Втім, зважаючи на риторику керівництва деяких держав та політиків видається, що застосування цього принципу у випадку рф викликає особливу чутливість та складність, адже йдеться про чинних

1035

1036[1]

1036[2]

1037

[1035] Charter of the International Military Tribunal for the Far East. War Criminals (Far East). 19.01.1946. P. 21–32. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (дата звернення: 02.09.2025 р.).

[1036] Statute of the International Tribunal for Rwanda. 08.11.1994. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf (дата звернення: 03.09.2025 р.); Statute of the Special Court for Sierra Leone. 16.011.2002. URL: https://www.rscsl.org/Documents/scsl-statute.pdf (дата звернення: 03.09.2025 р.).

[1037] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 03.09.2025 р.).

керівників держави, яка володіє ядерним арсеналом і статусом постійного члена Ради Безпеки ООН. Для України критично важливо, аби майбутній трибунал однозначно закріпив відсутність імунітетів, інакше його ефективність буде зведена нанівець.

Як влучно зазначає професор Олександр Мережко в статті «Чи має російський диктатор імунітет перед міжнародним правосуддям?», навіть зважаючи на логіку і бажання дотримуватися справедливості було б неправильно надавати імунітет найвищим посадовим особам держави, адже це б означало, що вони можуть «безкарно вчиняти будь-які тяжкі міжнародні злочини, включно з геноцидом»[1038]. Також Олександр Олександрович зазначає, що «згідно з резолюцією, яку було ухвалено у Ванкувері, такою авторитетною науковою міжнародною організацією як Інститут міжнародного права (*«Immunities from Jurisdiction and Execution of Heads of State and of Government in International Law»*) глави держав мають імунітет перед національними судами, однак, разом з тим, в цій резолюції наголошується на тому, що: «Ніщо в цій резолюції не має на увазі або може означати як таке, що Глава Держави володіє імунітетом перед міжнародним судом універсальної чи регіональної юрисдикції».

Інакше кажучи, наука міжнародного права в особі Інституту міжнародного права робить виняток від імунітету глави держави, якщо йдеться не про національний, а про міжнародний суд.

Деякі юристи стверджують, що в міжнародному праві існує звичаєва норма, згідно з якою глави держав, поки вони залишаються на своїй посаді захищені персональним імунітетом. Однак навіть ці автори змушені визнати, що дана звичаєва норма має не імперативний, а диспозитивний характер, тобто від неї можна відступити за взаємною згодою держав. Задля цього, пишуть дослідники цього питання, державам достатньо укласти міжнародний договір. Іншими словами, укладення міжнародного договору про створення Міжнародного трибуналу зі злочину агресії є достатньою правовою підставою для зняття імунітету з Путіна та його поплічників.

Таким чином, аргумент про необхідність визнати за кремлівським диктатором та його поплічниками імунітет від міжнародного

1038

[1038] Мережко О. О. Чи має російський диктатор імунітет перед міжнародним правосуддям?. Obozrevatel. 2024. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/law/chi-mae-rosijskij-diktator-imunitet-pered-mizhnarodnim-pravosuddyam.htm (дата звернення: 04.09.2025 р.).

правосуддя в особі спеціального Міжнародного трибуналу зі злочину агресії не витримує критики ані з погляду науки міжнародного права, ані з погляду його практики»[1039].

Зважаючи на це, аналіз практики міжнародних і гібридних трибуналів переконливо доводить, що питання імунітетів не може бути використане як перепона для притягнення до відповідальності за злочин агресії. Хоча в міжнародному праві традиційно визнається як функціональний, так і персональний імунітет глав держав та урядів, як ми можемо спостерігати, усталена практика спеціальних судів і трибуналів свідчить про формування винятку у випадку переслідування за міжнародні злочини. Власне, ця логіка була закріплена у Статутах Нюрнберзького та Токійського процесів, міжнародних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди, Спеціального суду для Сьєрра-Леоне тощо, а також підтверджена у положеннях Римського статуту МКС.

З огляду на це, майбутній спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України повинен стати наступним етапом розвитку міжнародного кримінального правосуддя — поєднати легітимність міжнародних судів, гнучкість гібридних моделей та спроможність інтеграції у національні правові системи. Його ключовим завданням буде закріплення принципу невизнання імунітетів як перешкоди для притягнення до відповідальності. Інакше трибунал ризикує перетворитися на формальний інструмент без реального впливу.

Тому лише створення механізму, який відкрито й чітко відкидатиме будь-які винятки щодо імунітетів для найвищих посадових осіб, гарантуватиме ефективність та справедливість міжнародного правосуддя. Саме це стане не лише внеском у відновлення справедливості для України, але й важливим кроком у подальшій еволюції міжнародного права, спрямованій на утвердження принципу невідворотності відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, а також непохитну твердість і утвердження відданості положенням Статуту ООН.

Другим викликом в питаннях створення міжнародного трибуналу над російською федерацією є проблема легітимності. Критики стверджують, що створення трибуналу без санкції Ради Безпеки

[1039] Мережко О.О. Чи має російський диктатор імунітет перед міжнародним правосуддям?. Obozrevatel. 2024. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/law/chi-mae-rosijskij-diktator-imunitet-pered-mizhnarodnim-pravosuddyam.htm (дата звернення: 04.09.2025 р.).

1039

означатиме відхід від усталеної практики й може бути сприйняте як політично мотивоване. Особливо гостро це питання постає у відносинах із державами Глобального Півдня, які нерідко розглядають міжнародне кримінальне правосуддя як інструмент впливу Заходу. У цьому контексті завдання України та її союзників — забезпечити якомога ширшу підтримку у Генеральній Асамблеї та міжнародних організаціях, аби трибунал не виглядав «регіональним».

Таким чином, згадане питання є більше політичним аніж юридичним чи навіть міжнародно-правовим. Втім воно має особливе значення, адже створення спеціального трибуналу зможе виконати подвійну функцію — стати дієвим механізмом покарання за злочин агресії та водночас підтвердити, що міжнародне кримінальне правосуддя може бути справді незалежним від геополітичних інтересів і орієнтованим насамперед на захист фундаментальних принципів міжнародного права.

Третій виклик стосується співвідношення юрисдикцій із Міжнародним кримінальним судом. З одного боку, МКС уже здійснює розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених в Україні. З іншого — його юрисдикція не охоплює злочини агресії російської федерації проти України, адже немає відповідної резолюції Ради Безпеки ООН та росія не є державою-учасницею Римського статуту МКС. Фактично Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України буде мати вузький мандат і доповнюватиме діяльність МКС. Таким чином, для України важливо закласти в національне законодавство положення про співпрацю як із МКС, так і зі Спеціальним трибуналом щодо злочинів агресії проти України, уникнувши колізій.

Принагідно варто відзначити, що згідно з Резолюцією ПАРЄ 2556 «Правові аспекти та аспекти прав людини щодо агресії російської федерації проти України» 2024, зокрема пункт 13.9 передбачає, що спеціальний трибунал зі злочину агресії повинен мати наступні риси:

його юрисдикція повинна бути обмежена злочином агресії скоєним проти України і повинна розповсюджувати *ratione temporis* на цю агресію починаючи з лютого 2014 року;

1) його юрисдикція повинна включати роль та співучасть очільників Білорусі;

2) статут трибуналу має включати повне визначення злочину агресії відповідно до статті 8*bis* Статуту МКС, який відображає звичаєве міжнародне право;

3) персональні імунітети ключових підозрюваних осіб не повинні застосовуватися перед трибуналом; його статут має залишити питання персональних імунітетів тлумаченню суддів спеціального трибуналу, з урахуванням практики інших міжнародних кримінальних трибуналів та прецедентів у міжнародному праві;

4) функціональні імунітети не повинні застосовуватися перед спеціальним трибуналом;

5) статуту трибуналу повинен містити список прав звинуваченого на справедливе правосуддя у відповідності до міжнародного права прав людини;

6) статут трибуналу може передбачати можливість розгляду справи *in absentia* перед стадією розгляду справи, наприклад слухань для підтвердження звинувачень за відсутності підозрюваної особи;

7) роль трибуналу повинна доповнювати юрисдикцію МКС і його Статут повинен регулювати співробітництва та обмін доказами між спеціальним трибуналом та МКС;

8) статут трибуналу повинен містити норми щодо співробітництва з державами-учасницями та іншими державами, які можуть доповнюватися угодами щодо спеціального співробітництва[1040].

Таким чином можна простежити, що принципові аспекти моделі майбутнього Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України були закладені в резолюціях ПАРЄ протягом років від моменту ескалації агресії російської федерації проти України.

Четвертий виклик — це питання фінансування й тривалості роботи. Досвід діяльності трибуналів показує, що витрати на їхню діяльність сягали сотень мільйонів доларів щороку, а іноді такого фінансування критично бракувало, а провадження тривали десятиліттями. Для України важливо, аби фінансова модель трибуналу була стійкою та передбачала поєднання внесків держав–донорів із використанням конфіскованих активів осіб, визнаних винними.

Окреслені вище проблемні питання зумовлюють те, що особливої ваги набуває українська правотворчість. Держава має підготувати внутрішню правову базу для його ефективного функціонування. Йдеться про приведення у відповідність Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, ухвалення

[1040] Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine. Resolution 2556. 2024. URL: https://pace.coe.int/en/files/33682/html (дата звернення: 05.09.2025 р.).

1040

закону про співробітництво з трибуналом, розв'язання питання імунітетів, механізмів виконання вироків, конфіскації активів і відшкодування шкоди жертвам. Це завдання виходить за межі технічних змін до чинного законодавства і стосується концептуальної трансформації української правотворчості, яка має інтегрувати національний і міжнародний рівні.

Для забезпечення гармонізації українського законодавства з міжнародними нормами необхідно провести ревізію чинних положень та уніфікувати їх відповідно до міжнародних стандартів.

Після багаторічних політико-правових зусиль ініціатива створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України перейшла з концептуальної у нормативну площину. 25 червня 2025 року в Страсбурзі було підписано Угоду між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі — Угода між Україною та РЄ), до якої додано Статут Трибуналу[1041]. Цим актом Рада Європи вперше в історії виступила не лише гарантом прав людини, але й ініціатором формування міжнародного кримінального судового органу, що має чіткий мандат — переслідування за злочин агресії, а саме, як зазначалось вище, злочину який, за своєю суттю, є найбільш тяжким міжнародним злочином, оскільки створює передумови для всіх інших.

Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України» № 4518-IX від 15 липня 2025 року ратифіковано Угоду між Україною РЄ та Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (Статут трибуналу зі злочинів агресії рф), надавши їм обов'язкової юридичної сили, відповідно до Конституції України[1042] та Закону України «Про міжнародні договори Укра-

1041¹ 1041² 1042

[1041] Україна та Рада Європи підписали угоду про створення Спеціального трибуналу зі злочину агресії. 26.06.2025 URL: https://oporaua.org/viyna/ukrayina-ta-rada-yevropi-pidpisali-ugodu-pro-stvorennya-special-nogo-tribunalu-zi-zlochinu-agresiyi-25730 (дата звернення: 05.09.2025 р.) ; Україна спільно з партнерами готує підґрунтя для роботи Спеціального трибуналу щодо злочину агресії рф. 03.10.2025. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/ukrayina-spilno-z-partnerami-gotuje-pidgruntya-dlya-roboti-specialnogo-tribunalu-shhodo-zlocinu-agresiyi-rf (дата звернення: 05.09.2025 р.).

[1042] Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.09.2025 р.).

їни»[1043]. Таким чином було запущено процес внутрішньої імплементації положень цих нормативно-правових актів[1044].

Угода між Україною та РЄ визначає, що Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України (далі — Трибунал зі злочинів агресії рф) створено для розслідування, переслідування та судового розгляду осіб, які несуть «найвищу відповідальність» за злочин агресії проти України, вчинений починаючи з 2014 року. У такий спосіб було закладено принцип *ratione temporis*, який охоплює як окупацію та спробу анексії Автономної Республіки Крим, так і подальшу ескалацію агресії на всю територію України в лютому 2022 року. Стаття 2 Статуту трибуналу зі злочинів агресії рф містить посилання на положення Статуту ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року[1045], якою визначено поняття акту агресії, що слугує нормативним орієнтиром і для кваліфікації діянь. Саме в цій площині Трибунал зі злочинів агресії рф відновлює історичну логіку Нюрнберга — покладання персональної кримінальної відповідальності за розв'язання агресивної війни.

Важливо, як уже зазначалося вище, що статтею 4 Статуту трибуналу зі злочинів агресії рф чітко визначає відсутність імунітетів, незалежно від офіційного становища особи[1046]. Глави держав, урядів або члени урядових і парламентських органів не можуть посилатися на імунітет як на підставу для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання. Це положення не лише відтворює принципи, закладені у статті 27 Римського статуту МКС[1047] та статті 7 Статуту Нюрнберзького трибуналу[1048] та інших, вище проаналізованих

1043

1044

1045

1047

1048

[1043] Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 06.09.2025 р.).

[1044] Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Закон України. Закон України від 15.07.2025 р. № 4518-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4518-20#n2 (дата звернення: 06.09.2025 р.).

[1045] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 07.09.2025 р.).

[1046] Там само.

[1047] Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.09.2025 р.).

[1048] Charter of the International Military Tribunal. 08.08.1945. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата звернення: 07.09.2025 р.).

актів. Відповідно, Статутом трибуналу зі злочинів агресії формально підкріплюється їх правильність та доречність у регіональному європейському контексті. Уперше на рівні міжнародного договору Ради Європи зафіксовано норму, яка безпосередньо усуває будь-які персональні імунітети у справах про злочин агресії, як і загалом роль Ради Європи у створенні міжнародного судового органу щодо воєнних злочинів. Це є міжнародно-правовою новацією, що виводить міжнародне кримінальне право на новий рівень конкретизації імперативу невідворотності відповідальності.

Ratione materiae Трибуналу зі злочинів агресії рф обмежується злочином агресії проти України, що забезпечує чіткість предметного мандату і уникнення перетину з юрисдикцією МКС. При цьому статтею 46 Статуту трибуналу зі злочинів агресії рф передбачено взаємодію між двома інституціями на принципах взаємодоповнюваності: МКС продовжує здійснювати провадження щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, тоді як Трибунал зі злочинів агресії рф зосереджується виключно на притягненні до відповідальності за акт агресії[1049]. Такий розподіл повноважень дозволяє уникнути юрисдикційних колізій та водночас гарантує повноту правосуддя.

Водночас, як слушно зазначає доктор юридичного факультету Мельбурнського університету Керрі МакДугалл, МКС не має юрисдикції щодо злочину агресії, скоєного Путіним та Лукашенком, адже очевидно, що за відсутності звернення до Ради Безпеки ООН МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії за участю держав, що не є сторонами Римського статуту МКС, тобто росії та Білорусі, як держав-агресорів, в результаті всебічного виключення недержавної сторони, включеного до статті 15*bis* (5)[1050].

Професор МакДугалл зазначає в статті і те, що було запропоновано внести зміни до Римського статуту, щоб дозволити Генеральній Асамблеї передавати ситуації до МКС та посилити юрисдикцію цього судового органу щодо злочину агресії, скоєного проти України,

1049 [1049] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 07.09.2025 р.).

1050 [1050] McDougal C. Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics. 2022. URL: https://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/ (дата звернення: 08.09.2025 р.).

щоб обійти проблему вето[1051]. Однак, згідно зі статтями 10, 11, 12 та 14 Статуту ООН, повноваження Генеральної Асамблеї обмежуються наданням рекомендацій і вона не має можливості вживати примусових або виконавчих заходів, що є виключною прерогативою Ради Безпеки ООН[1052]. І, як чітко зазначила Апеляційна палата Міжнародного кримінального трибуналу по Югославії у Рішенні про юрисдикцію у справі Тадича, створення кримінального трибуналу (тобто створення обов'язкової кримінальної юрисдикції) є формою таких примусових або виконавчих заходів[1053]. Таким чином, хоча Генеральна Асамблея може вживати заходів для підтримки здійснення кримінальної юрисдикції, якою володіє одна або кілька держав–членів ООН, Генеральна Асамблея не має повноважень створювати кримінальну юрисдикцію там, де її інакше не було б[1054].

Підсумовуючи юрисдикційний аналіз Трибуналу зі злочинів рф та МКС щодо воєнних злочинів російської федерації проти України, можна зробити висновок, що проаналізовані міжнародні договори виключають колізії та мають чітко визначені мандати. Водночас їх взаємодія врегульована та регламентована.

Інституційна структура Трибуналу зі злочинів агресії рф, закріплена в розділі II «Склад та адміністрування спеціального трибуналу» Статуту трибуналу зі злочинів агресії рф, складається з трьох основних компонентів: 1) Палат, які, в свою чергу, мають наступну структуру: один суддя досудового провадження, три судді в Судовій палаті (перша інстанція) та п'яти суддів Апеляційної палати; 2) Офісу прокурора та 3) Секретаріату[1055]. Варто відзначити і те, що статтею 8 Статуту трибуналу зі злочинів рф, визначено порядок формування суддівського корпусу, зокрема добір кандидатів через Керівний комітет Ради Європи за участю консультативної панелі

[1051] McDougal C. Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics. 2022. URL: https://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/ (дата звернення: 08.09.2025 р.).

1051

[1052] Там само.

[1053] Там само.

[1054] Там само.

1055

[1055] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 08.09.2025 р.).

з міжнародного права[1056]. Судді призначаються на чітко визначений строк, а їхній статус та гарантії незалежності забезпечуються як міжнародним, так і внутрішнім правом. Такий механізм добору забезпечує поєднання міжнародної легітимності та професійної компетентності.

Питання співпраці з державами є одним із центральних елементів функціонування Трибуналу зі злочинів рф. Статтею 7 Угоди між Україною та РЄ покладає на Україну обов'язок повного сприяння у всіх аспектах діяльності Трибуналу зі злочинів рф — від арешту і передачі підозрюваних до збору доказів і виконання вироків[1057]. Угода також відкриває можливість приєднання до співпраці інших держав–членів Ради Європи та держав-партнерів, які підпишуть Розширену часткову угоду про Керівний комітет Трибуналу зі злочинів рф. Такий механізм створює стабільну інституційну основу для багатосторонньої підтримки та фінансування, подібно до практики Європейського суду з прав людини, але із застосуванням у сфері кримінального правосуддя.

В контексті внутрішньої імплементації Угоди між Україною та РЄ і Статуту трибуналу зі злочинів рф та інструментів взаємодії з МКС та майбутнім трибуналом Україна вже здійснила перші кроки в формі необхідних законодавчих змін. Втім внесенні зміни ще не здійснені в повному обсязі для ефективної та злагодженої взаємодії.

Перша «хвиля» змін до чинного законодавства набула чіткої процесуальної форми ще у 2022 — 2024 роках і вже матеріалізована у кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК), а друга — отримала міжнародно-правову основу підписанням і ратифікацією Угоди між Україною та РЄ 2025 року і вимагає подальших внутрішніх імплементаційних «кроків».

По-перше, механізми співпраці з МКС було законодавчо передбачено Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від

1056

1057

[1056] Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 09.09.2025 р.).

[1057] Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. 15.07.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25#Text (дата звернення: 08.09.2025 р.).

3 травня 2022 р. № 2236-IX[1058] шляхом системного оновленого інструментарій міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні шляхом уведення спеціального розділу КПК, присвяченого саме взаємодії з МКС (розділ IX[2] Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», статті 617 — 636)[1059]. Ці норми визначають обсяг і порядок співпраці, включно з можливістю звернення українських компетентних органів до МКС із проханнями про правову допомогу, та встановлюють, що така співпраця здійснюється відповідно до КПК і Римського статуту МКС з урахуванням передбачених цим розділом особливостей. Центральні органи визначено диференційовано: під час досудового розслідування і судового розгляду — Офіс Генерального прокурора; під час виконання вироків та інших рішень — Міністерство юстиції України.

По-друге, ратифікаційний блок, який складається з кількох аспектів: 21 серпня 2024 р. прийнято Закон України «Про ратифікацію Римського статуту МКС та поправок до нього»[1060], а 9 жовтня 2024 р. — Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 4012-IX, яким внесено зміни до Кримінального кодексу України (далі — КК) та КПК у зв'язку з ратифікацією[1061]. Ці акти забезпечили узгодження національних матеріальних та процесуальних норм із вимогами Римського статуту МКС і поправок.

По-третє, ратифікація Угоди між Україно та РЄ і Статут трибуналу зі злочині рф, які фіксують *ratione materiae* (злочин агресії), *ratione personae* (особи, які несуть «найвищу відповідальність») і

1058

[1058] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 3 травня 2022 р. № 2236-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text (дата звернення: 10.09.2025 р.).

1059

[1059] Кримінальний процесуальний кодекс України. 13.04.2012. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20250509#Text (дата звернення: 12.09.2025 р.).

1060

[1060] Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20 (дата звернення: 12.09.2025 р.).

1061

[1061] Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024. 4012-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text (дата звернення: 12.09.2025 р.).

ratione temporis (починаючи з 2014 р.) юрисдикцію Трибуналу зі злочинів рф, ключові органи та рамки співпраці з державами-учасницями. Водночас тексти Угоди між Україною та РЄ і Статуту трибуналу зі злочинів рф прямо покладають на Україну обов'язок невідкладно вжити необхідних законодавчих та адміністративних заходів для забезпечення функціонування Трибуналу зі злочинів рф, включно з повним виконанням запитів на арешти, передачі осіб, надання доказів, захист свідків, виконання вироків і співпрацю з іншими організаціями.

З огляду на наведене, на сьогодні можна чітко розмежувати: по-перше, те, що вже прийнято шляхом ухвалення нормативно-правових актів, і, по-друге, те, що потрібно додатково ухвалити.

1. Уже набули чинності зміни до законодавства в частині співпраці з МКС:

– розділ IX[2] КПК (ст. 617–636), який прямо регламентує взаємодію з МКС (правова допомога, передання проваджень, арешти та передача осіб, робота центральних органів — Офіс Генерального Прокурора та Міністерство юстиції України;

– ратифікаційний блок, який гармонізував національні норми з Римським статутом МКС і поправками, забезпечивши процесуальні передумови для дієвої співпраці та виконання рішень МКС в Україною.

2. Потрібно ухвалити (імплементація Угоди про Трибунал у внутрішнє право):

– зміни до КПК, які повинні включати окремі процесуальні норми щодо співпраці із Трибуналом зі злочинів рф (аналогічно до розділу IX[2] для МКС), аби забезпечити внутрішній механізм, зокрема: тимчасові затримання й арешти на підставі ордерів Трибуналу зі злочинів рф, судовий порядок перевірки і виконання таких ордерів, процесуальний режим передачі осіб,, обшук/виїмка, тимчасовий доступ і передання речових доказів, режим міжнародної правової допомоги на запит Трибуналу зі злочинів рф, участь потерпілих, дистанційні процесуальні дії (відеоконференції);

– зміни до підзаконних актів щодо виконання міжнародних доручень, порядок використання бюджетних/донорських коштів та управління конфіскованими активами, з урахуванням того, що Трибунал зі злочинів рф створено в інституційній рамці Ради Європи і він матиме власні правила процедури.

Така поетапна імплементація відповідає конструкції Угоди між Україною та РЄ і Статуту трибуналу зі злочинів рф, а саме: міжнародним договором створюється трибунал і встановлюються обов'язки співробітництва, але для їх реального виконання необхідні внутрішньодержавні процесуальні механізми — так само, як це було зроблено для МКС у 2022–2024 роках. Отже, логіка розвитку національного законодавства полягає не в дублюванні норм розділу IX[2] КПК, а в їх «дзеркальному» пристосуванні під інституційну особливість Трибуналу зі злочинів рф — його ордери, канали взаємодії, стандарти доказування, захист учасників процесу та виконання вироків, що прямо випливають з Угоди між Україною та РЄ і Статутом трибуналу зі злочинів рф.

Особливу увагу слід приділити положенням Статуту трибуналу зі злочину рф, які стосуються процесуальних гарантій. Він передбачає суворе дотримання прав обвинувачених відповідно до статтей 5, 6, 7, 13 та інші Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[1062], а також створення підрозділу із захисту свідків і потерпілих. Збереження високих стандартів правосуддя має критичне значення для легітимності Трибуналу зі злочинів рф, адже саме дотримання правових процедур відрізняє міжнародне правосуддя від актів політичної помсти.

Не менш важливим є питання фінансування, яке вирішується через механізм Розширеної часткової угоди Ради Європи[1063]. Керівний комітет, що складається з держав-учасниць та міжнародних партнерів, здійснює бюджетне управління, визначає внески і контролює використання коштів. Така модель є гнучкою і дозволяє залучати не лише урядові, але й цільові гранти, а також кошти від конфіскації активів осіб, визнаних винними у здійсненні агресії російською федерацією проти України. Такі механізми, окрім іншого сприятимуть відшкодуванню шкоди потерпілим.

Таким чином, створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України знаменує новий етап еволюції міжнародного

1062

[1062] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). (Європейська конвенція з прав людини). 05.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101 (дата звернення: 11.09.2025 р.).

1063

[1063] Резолюція CM/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України. 12.05.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text (дата звернення: 15.09.2025 р.).

кримінального правосуддя. На відміну від попередніх *ad hoc* трибуналів, він сформований не рішенням Ради Безпеки ООН, а міжнародною організацією регіонального рівня — Радою Європи, на підставі двосторонньої Угоди з державою-жертвою агресії. Це відкриває прецедент для появи нових форм міжнародної кримінальної юрисдикції поза межами системи ООН, що базуються на регіональній співпраці та договірній основі. Такий підхід не лише усуває блокувальний вплив права вето постійних членів Ради Безпеки, але й підсилює роль регіональних організацій у підтриманні міжнародного миру і безпеки.

Для України Трибунал зі злочину рф має багатовимірне значення. У юридичному сенсі — це механізм відновлення справедливості й притягнення до відповідальності осіб, які розв'язали агресію. У політичному — доказ здатності міжнародної спільноти діяти поза рамками геополітичних компромісів. У символічному — підтвердження дієвості одного із принципів кримінального права — принципу незворотності покарання за скоєний злочин, навіть для найвищих посадових осіб держави-агресора. Розвиток цієї моделі є показником зрілості міжнародного правопорядку, у якому верховенство права поступово переважає над політичною доцільністю.

Підбиваючи підсумки вищевикладеного, варто зауважити, що злочин агресії, як найтяжчий злочин проти миру, продовжує бути одною з центральних проблем сучасного міжнародного права, адже саме він підриває основи міжнародного правопорядку, закладені Статутом ООН.

Таким чином, по-перше, створення Трибуналу зі злочинів рф в рамках Ради Європи знаменує безпрецедентний етап розвитку міжнародної кримінальної юстиції. Уперше така регіональна міжурядова організація як Рада Європи бере на себе функцію зі створення міжнародного трибуналу, компенсуючи бездіяльність Ради Безпеки ООН, заблокованої правом вето держави-агресора. Таким чином, трибунал Ради Європи можна розглядати як правовий і політичний прецедент, що потенційно започатковує нову хвилю децентралізованого міжнародного кримінального правосуддя.

Інституційна структура Трибуналу відображає тенденцію до поєднання класичних рис *ad hoc* трибуналів (Нюрнберзького, Югославського та Руандійського) із сучасними елементами гібридних судів (по Сьєрра-Леоне, в Сенегалі та по Камбоджі). Вона забезпечує баланс між міжнародною легітимністю та практичною ефективністю.

Практика попередніх трибуналів засвідчує, що ефективність їхньої діяльності визначається не лише міжнародно-правовим мандатом, але й рівнем внутрішньої правової адаптації держави-жертви агресії та держави на території якої відбувається розслідування. У цьому контексті український досвід має ключове значення. З 2022 року Україна здійснила істотні кроки щодо гармонізації свого законодавства з нормами міжнародного кримінального права.

Водночас важливо усунути ризики правових колізій між КПК України та процесуальними нормами Трибуналу зі злочинів рф. Доцільно внести цільові зміни до КПК, якими: встановити спеціальну главу про співпрацю зі Трибуналом зі злочинів рф (на зразок глави XI[2] КПК, яка регламентує співпрацю з МКС); передбачити спрощену процедуру арешту і передачі осіб на запит Трибуналу зі злочинів рф; унормувати порядок отримання та передачі доказів; визначити правовий статус представників Трибуналу зі злочинів рф на території України; врегулювати питання захисту свідків, потерпілих і адвокатів; передбачити можливість дистанційного процесуального зв'язку з Гаагською штаб-квартирою Трибуналу зі злочинів рф або зі Страсбургом (де розміщуватиметься Реєстр).

Такі зміни мають не лише процедурне, але й системне значення — вони, в певному сенсі, інтегрують український кримінальний процес у європейську архітектуру міжнародного правосуддя.

Варто зауважити і те, що ключовим аспектом подальшої правотворчості є гармонізація взаємодії між МКС і Трибуналом зі злочинів рф. Важливо також законодавчо внормувати процедури та пріоритети передачі матеріалів тощо.

Незмінно актуальним залишається те, що політична легітимність Трибуналу зі злочинів рф потребує широкої міжнародної підтримки, включно з державами Глобального Півдня. У цьому контексті Україна та її партнери мають продовжити дипломатичні зусилля, щоб уникнути його сприйняття як «регіонального суду Заходу». Це також відповідає стратегічній меті — зміцнення глобальної довіри до міжнародного кримінального правосуддя над злочином агресії рф проти України.

CHAPTER 10. CHALLENGES IN ESTABLISHING AN INTERNATIONAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION COMMITTED BY THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

The section « Challenges in Establishing an International Tribunal for the Crime of Aggression Committed by the Russian Federation against Ukraine» is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of forming a special mechanism of international criminal justice aimed at ensuring accountability for one of the gravest international crimes—the crime of aggression. The author provides an in-depth examination of the international legal prerequisites for establishing such a tribunal, the particularities of its jurisdiction, questions of immunities, and its relationship with existing mechanisms, including the ICC, as well as the political and legal challenges that determine the search for an optimal model of its institutionalisation.

Розділ 11

УДОСКОНАЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Процес інтеграції України до внутрішнього ринку Європейського Союзу (далі — ЄС) є одним із ключових напрямів реалізації конституційно закріпленого стратегічного євроінтеграційного курсу. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони (далі — Угода про асоціацію) та створеної відповідно до неї Поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі (далі — ПВЗВТ), наша держава взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство відповідно до положень acquis ЄС у сферах, що охоплюють, *inter alia*, свободу руху осіб, товарів, послуг та капіталу.

Адаптація законодавства України до права ЄС є не суто технічним завданням по зближенню норм, а системним процесом, що вимагає узгоджених дій між ключовими державними інституціями, ефективної правотворчості та сталого правозастосування. З одного боку, Україна досягла суттєвого прогресу в сферах валютної лібералізації, регулювання ринку капіталу, технічного регулювання та відкриття ринку фінансових послуг. З іншого — залишаються проблеми, пов'язані зі швидкістю реагування на законодавчі процеси у ЄС, а також надто тривале формування цілісної концепції у сфері руху капіталу, правового регулювання ринку інвестиційних інструментів та криптовалют.

Актуальність проблематики зумовлена тим, що якість правового середовища та здатність забезпечити передбачуваність і стабільність законодавства визначають не лише швидкість інтеграції до внутрішнього ринку ЄС, але й економічну стійкість держави у період воєнного стану, зумовленого невиправданою та неспровокованою збройною агресією рф проти України, та майбутніх післявоєнних трансформацій. Усе це підкреслює необхідність системного вдосконалення законодавства, яке не лише формально відповідатиме acquis, а й забезпечить стійке функціонування вітчизняної економіки у європейському правовому просторі.

Характеристика внутрішнього ринку Європейського Союзу. Внутрішній ринок ЄС — це цілісний правовий та економічний простір без внутрішніх кордонів, у межах якого забезпечується вільний рух осіб, товарів, послуг і капіталу. Його юридичну основу становлять норми Договору про функціонування ЄС (далі — ДФЄС), які визначають спільні засади функціонування ринку та інструменти усунення відповідних бар'єрів. У ст. 26 ДФЄС прямо зазначено, що

внутрішній ринок охоплює простір без внутрішніх кордонів, де згідно з положеннями Договорів забезпечено вільний рух осіб, товарів, послуг і капіталу[1064].

Свобода руху товарів охоплює скасування мит і кількісних обмежень, а також розвиток системи технічного регулювання, що спирається на стандартизацію, оцінку відповідності, маркування CE (європейської відповідності; *фр.* Conformité Européenne, далі — CE) та ринковий нагляд. Це поєднання правових інструментів і адміністративних практик дає можливість державам — членам інтеграційного об'єднання взаємно визнавати технічні регламенти й зменшувати нетарифні бар'єри, водночас утримуючи високий рівень безпеки продукції.

Свобода руху капіталу деталізована у ст.ст. 63–66 ДФЄС і передбачає заборону обмежень на операції з капіталом та платежі між державами–членами, а також із третіми країнами (за визначених винятків, пов'язаних, зокрема, з оподаткуванням чи суспільною безпекою)[1065]. Ця свобода створює передумови для інтеграції фінансових ринків, мінімізації вартості капіталу та підвищення інвестиційної активності на всій території ЄС.

Свободи надання послуг та заснування (підприємницької діяльності) гарантують можливість підприємцям і самозайнятим особам провадити господарську діяльність в іншій державі–члені на постійній основі або тимчасово надавати послуги без дискримінації за

[1064] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 20.07.2025) ; Hirsch Ballin E., Ćerimović E., Dijstelbloem H., Segers M. Variation and the Internal Market: chapter. *European Variations as a Key to Cooperation (Research for Policy)*. Cham: Springer, 2020. P. 55–82. DOI: 10.1007/978-3-030-32893-1_5. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-32893-1_5 (дата звернення: 9.09.2025) ; Introduction to European Union Internal Market Law. Ed. by R. Torrino. Roma: Roma Tre Press, 2017. 163 p. URL: https://romatrepress.uniroma3.it/wp-content/uploads/2019/05/intr-rato.pdf (дата звернення: 9.09.2025) ; Giudici S. Interpreting EU Internal Market Powers in Light of Article 9 TFEU Social Objectives: Implications for the Attribution of Competences. Croatian Yearbook of European Law and Policy. 2024. Vol. 20. P. 31–57. DOI: 10.3935/cyelp.20.2024.579. URL: https://www.cyelp.com/index.php/cyelp/article/view/579 (дата звернення: 09.09.2025).

[1065] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 20.07.2025).

національністю та на умовах національного режиму. У поєднанні з адаптацією в окремих секторах це стимулює конкуренцію, якість і транснаціональну мобільність бізнесу.

Свобода руху працівників, яка є елементом свободи пересування осіб, забезпечує рівність доступу до праці та умов оплати, свободу в'їзду та проживання для громадян держав–членів, з певними винятками для державної служби. Її реалізація посилює загальноєвропейський ринок праці, сприяє ефективнішому розподілу людського капіталу та вирівнюванню соціально-економічних можливостей.

Водночас не всі питання, пов'язані з цими свободами, вичерпно врегульовані в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Вони належать до різних політик / напрямів діяльності ЄС і зумовлюють специфічні виклики для майбутнього членства України у Союзі. Зокрема, лібералізація торгівлі напряму пов'язана з доступом української агропродукції на ринок ЄС і потенційною участю в Спільній аграрній політиці, а свобода руху осіб стосується повної інтеграції громадян України у внутрішній ринок інтеграційного об'єднання (не лише свобода пересування, але й наявність відповідного правового статусу в межах ЄС)[1066].

Українське зобов'язання адаптувати законодавство ґрунтується на Угоді про асоціацію, що включає ПВЗВТ. Угода діє з липня 2014 року в межах політичної асоціації, з початку 2016 року застосовувалася тимчасово, а з 1 вересня 2017 р. остаточно набула чинності. Вона передбачає поетапне зближення митних процедур, технічних регламентів та стандартів, упровадження інститутів ринкового нагляду та системи акредитації, а також встановлення конкретних строків адаптації (залежно від сфери — від 2-х до 10-ти років). Ключовий підхід — «динамічна апроксимація» (англ. «*dynamic approximation*»), тобто постійне оновлення національного законодавства відповідно до еволюції acquis ЄС[1067].

1066 [1066] Van Elsuwege P. Revisiting the EU-Ukraine Association Agreement: A Crucial Instrument on the Road to Membership. Ukraine's Thorny Path to the EU / Ed. by Rabinovych M., Pintsch A. *Palgrave Studies in European Union Politics.* Cham : Palgrave Macmillan, 2025. P. 67–91. DOI: 10.1007/978-3-031-69154-6_4. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-69154-6_4 (дата звернення: 09.09.2025).

1067 [1067] EU–Ukraine Association Agreement («Quick Guide to the Association Agreement»). Delegation of the European Union to Ukraine, 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/10418_en (дата звернення: 09.09.2025).

Спільна еволюція acquis ЄС та законодавства України дає можливість покращити співробітництво з державами — членами ЄС, спростити торгівлю, залучити іноземні інвестиції та забезпечити спрощення взаємного визнання правового статусу, прав та обов'язків громадян. Процеси правового наближення допомагають, зокрема, створити сприятливий інвестиційний клімат та підвищити якість законодавства[1068].

Показовим інструментом зближення у промислових секторах є майбутня Угода про оцінку відповідності та прийнятність промислових виробів (*англ. Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products*, далі — Угода ACAA), тобто т. зв. «промисловий безвіз»[1069]. Після підтвердження Європейською Комісією еквівалентності національної системи технічного регулювання у визначених секторах (наприклад, машинобудування чи низьковольтного обладнання) передбачається взаємне визнання результатів оцінки відповідності, що зменшує витрати бізнесу та прискорює доступ українських товарів на ринок ЄС[1070].

Таким чином, внутрішній ринок ЄС — це не лише сукупність чотирьох свобод, а комплексна інституційно-правова архітектура, до якої Україна поступово приєднується через правове наближення, адміністративні реформи та зміни інституційного механізму. Поєднання адаптації, відповідно до норм «жорсткого» права (регламенти, директиви), з «м'яким» правом (кодекси поведінки, рекомендації тощо), а також інструментами взаємного визнання і ринкового нагляду створює практичні механізми інтеграції економіки України та

[1068] Задніпряна-Корінна М. Ю., Корінний С. О. Загальні засади гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. *Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development, scientific : monograph*. Baltija publishing, 2023. Vol. 1. P. 190. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a9510eb-e363-4eb9-b8a5-0506eb57561d/content (дата звернення: 09.09.2025). 1068

[1069] «Промисловий безвіз»: Верховна Рада підтримала удосконалення ринкового нагляду та національної системи акредитації та техрегулювання. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/5514cd8b-4888-4beb-93b3-97e806cdff2a?lang=uk-UA&title=PromisloviiBezviz-VerkhovnaRadaPidtrimalaUdoskonalenniaRinkovogoNagliaduTaNatsionalnoiSistemiAkreditatsiiTaTekhreguliuvannia (дата звернення: 09.09.2025). 1069

[1070] Van Elsuwege P. Revisiting the EU-Ukraine Association Agreement: A Crucial Instrument on the Road to Membership. Ukraine's Thorny Path to the EU / Ed. by Rabinovych M., Pintsch A. *Palgrave Studies in European Union Politics*. Cham: Palgrave Macmillan, 2025. P. 67–91. DOI: 10.1007/978-3-031-69154-6_4. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-69154-6_4 (дата звернення: 09.09.2025). 1070

відповідного правового поля у внутрішній ринок ЄС. При цьому, як видається, без активних дій ЄС і держав–членів щодо зміни підходів до українського капіталу та громадян неможлива глибока інтеграція України у внутрішній ринок ЄС.

Законодавче забезпечення свободи руху товарів. Еволюція національного режиму свободи руху товарів в Україні відбуваються у площині наближення до acquis ЄС, де ядром є технічне регулювання, стандартизація, метрологія, оцінка відповідності та ринковий нагляд. Однією з відправних точок у цьому контексті став Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. № 124-VIII, який заклав нормативні та інституційні засади переходу від радянської моделі обов'язкової стандартизації до європейської моделі технічних регламентів, добровільних стандартів і незалежної акредитації. На цій основі розгорнулася широка імплементація секторальних політик, передбачених Додатком III до Угоди про асоціацію Україна — ЄС, із прицільною метою — укладення вищезазначеної Угоди АСАА[1071], яка забезпечує взаємне визнання сертифікатів відповідності для визначених промислових секторів і фактичне входження національної продукції до «великого єдиного ринку» без повторних процедур випробувань. Подібна угода, наприклад, уже діє у відносинах ЄС з Ізраїлем[1072]. Це створює для України зрозумілу дорожню карту і реалістичний орієнтир кінцевого результату.

Логіка наближення передбачає побудову повної національної інфраструктури якості. Вона складається з взаємопов'язаних блоків: законодавства з метрології, стандартизації, акредитації, технічних регламентів і процедур оцінки відповідності; компетентних

1071

[1071] Quality infrastructure in Ukraine (standardization, technical regulation, conformity assessment, accreditation, metrology and metrological activity). Ministry of Economy of Ukraine. 18 September 2023. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail/09768736-6c01-4a40-8a32-1777586060b4?isSpecial=true&lang=en-GB&title=QualityInfrastructureInUkraine-standardization-TechnicalRegulation-ConformityAssessment-Accreditation-MetrologyAndMetrologicalActivity (дата звернення: 09.09.2025).

1072

[1072] 2013/1/EU: Council Decision of 20 November 2012 on the conclusion of a Protocol to the Euro-Mediterranean Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the State of Israel, of the other part, on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products (CAA). *Official Journal of the European Union*. L 1. P. 1–1. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/1(1)/oj/eng (дата звернення: 09.09.2025).

органів публічної влади; інституцій ринку — національного органу стандартизації, національного органу акредитації, випробувальних і калібрувальних лабораторій, органів з оцінки відповідності; а також ефективної системи ринкового нагляду й взаємодії з митними органами. В Україні ця конструкція поступово набуває завершеності: ухвалено профільні закони «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 5 червня 2014 р. № 1314-VII, «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 р. № 1315-VII, «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 р. № 124-VIII тощо; сформовано блок підзаконних актів і прийнято значний масив технічних регламентів, що відтворюють або максимально наближують вимоги т. зв. Директив Нового та Глобальних підходів, правових актів «Нової законодавчої рамки» інтеграційного об'єднання 2008 року, спрямованої на покращення внутрішнього ринку товарів та зміцнення умов для розміщення широкого спектру продукції на ринку ЄС[1073]. У пріоритетних секторах — низьковольтне електрообладнання, електромагнітна сумісність, машини — запроваджено технічні регламенти, ідентичні відповідним директивам ЄС[1074]; затверджено національні списки стандартів, гармонізовані з відповідними актами/документами інтеграційного об'єднання; вибудувано мережу призначених органів з оцінки відповідності за моделлю європейських нотифікованих органів ЄС[1075].

Ключовою передумовою для впровадження правового режиму відповідно до майбутньої Угоди АСАА стали зовнішні попередні оцінки ЄС. У 2020–2021 роках проведено правову попередню оцінку, що підтвердила загальне зближення українського горизонтального та секторального законодавства з Новою законодавчою рамкою ЄС, а у 2021–2022 роках відбулася функціональна перевірка інституцій стандартизації, метрології, акредитації, оцінки відповідності

1073

[1073] New legislative framework. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/goods/new-legislative-framework_en (дата звернення: 15.09.2025).

1074

[1074] Information regarding the conclusion of the Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products (Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products, ACAA Agreement, «Industrial visa-free»). Ministry of Economy of Ukraine, 10 August 2023. URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=ab43d8de-5443-43ac-a1ac-87e0cb2ccf4a&lang=en-GB&title=Referen& (дата звернення: 10.09.2025).

1075

[1075] Notified bodies. European Commission. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/single-market/goods/building-blocks/notified-bodies_en (дата звернення: 11.09.2025).

та ринкового нагляду[1076]. У аналітичних звітах ЄС[1077] було відзначено прогрес, але також потребу уточнення норм і посилення інституційної спроможності, зокрема щодо незалежності та ресурсів акредитації, якості роботи органів з оцінки відповідності й ефективності ринкового нагляду. На виконання рекомендацій за підтримки ЄС, у т.ч. через *Twinning*-проєкти (*Twinning* — це інструмент ЄС, створений для інституційного співробітництва між органами влади держав — членів ЄС та держав–бенефіціарів[1078]) здійснено подальше «тонке налаштування» інфраструктури — перегляд і оновлення значної кількості актів та методик, а також адресна робота з органами і лабораторіями.

Паралельно держава модернізувала специфіку здійснення ринкового нагляду. Після тимчасового воєнного мораторію на інспекційні заходи у грудні 2024 року були внесені зміни до законодавства, якими мораторій на перевірки нехарчової продукції було знято[1079], посилено координацію органів ринкового нагляду з митницею, підвищено санкції за введення в обіг продукції, що не відповідає встановленим вимогам[1080], що підвищило превентивний ефект і наблизило практику до європейської. У липні 2024 року урядовою

1076 [1076] Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. 2022. P. 39. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/report_2022_-1.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1077 [1077] See: Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union: Commission Staff Working Document SWD(2023) 30 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1078¹ [1078] See: EU Twinning Project supporting the National Commission for the State Regulation of Communications and Informatization of Ukraine finalizes its activities. URL: https://cpva.lt/en/news/eu-twinning-project-supporting-the-national-commission-for-the-state-regulation-of-communications-and-informatization-of-ukraine-finalizes-its-activities (дата звернення: 10.09.2025); Проєкт ЄС Twinning «Посилення інституційної та регуляторної спроможності Національного банку України з метою імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Leaflet_Twinning_ua.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1078²

1079 [1079] Крок до ЄС: Уряд повернув ринковий нагляд за нехарчовою продукцією для підвищення безпеки громадян. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/krok-do-ies-uriad-povernuv-rynkovyi-nahliad-za-nekharchovoiu-produktsiieiu-dlia-pidvyshchennia-bezpeky-hromadian (дата звернення: 10.09.2025).

[1080] Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання деяких питань здійснення ринкового нагляду та відповідальності суб'єктів господарювання: Закон

постановою ініційовано ревізію та актуалізацію технічних регламентів у визначених пріоритетних напрямах, а також унормовано підходи до нанесення маркування CE та знаку відповідності для секторів, які не охоплені майбутньою Угодою АСАА[1081]– крок, без якого неможливе повноцінне взаємне визнання і безбар'єрний допуск продукції на ринок ЄС.

Законодавча та інституційна база функціонує як цілісна система. Прийнято більше 110 технічних регламентів (із них 99 — адаптовані з урахуванням директив Нового та Глобального підходів), при цьому 98 мають обов'язковий характер. У сфері оцінки відповідності працює 69 акредитованих органів, що покривають основні модулі і процедури. Національний орган акредитації (Національне агентство з акредитації України) забезпечує уніфікований підхід до виконання своїх функцій відповідно до євросоюзних та міжнародних практик[1082]. Поступова конвергенція норм і практик засвідчена зовнішніми оцінюваннями та супроводжується технічною допомогою ЄС, що мінімізує регуляторні розриви та формує довіру до української інфраструктури якості з боку європейських партнерів.

Очікуваний правовий та економічний ефект від укладення Угоди АСАА полягає у тому, що промислові товари, охоплені додатками до угоди, вільно рухатимуться в обороті між Україною та ЄС без повторних випробувань і процедур відповідності[1083]. Юридично це означає визнання еквівалентності національної інфраструктури якості — насамперед акредитації та процедур оцінки відповідності — адекватною тій, що діє в ЄС. Економічно це трансформується в зниження транзакційних витрат, скорочення часу виходу на

України від 9 травня 2024 року № 3701-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3701-20#Text (дата звернення: 10.09.2025).

[1081] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо технічного регулювання: постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 846 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/846-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.09.2025).

[1082] Quality infrastructure in Ukraine (standardization, technical regulation, conformity assessment, accreditation, metrology and metrological activity). URL: https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=09768736-6c01-4a40-8a32-1777586060b4&lang=en-GB&title= (дата звернення: 10.09.2025).

[1083] EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. URL: https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/eu-ukraine-deep-and-comprehensive-free-trade-area (дата звернення: 10.09.2025).

ринки, підвищення конкурентоспроможності національних виробників і передбачуваності регуляторного середовища. У сукупності з іншим правовим інструментарієм Угоди про асоціацію це створює інституційну основу для фактичної інтеграції промислових ланцюгів постачання, уможливлює глибшу локалізацію виробництва і стимулює модернізацію продукції відповідно до стандартів ЄС, до високих європейських вимог безпечності та якості.

Водночас подальший поступ вимагає завершення кількох критичних завдань. По-перше, необхідне системне оновлення технічних регламентів та переліків національних стандартів, гармонізованих з європейськими, з урахуванням регулярних ревізій останніх у ЄС. По-друге, слід інституційно убезпечити незалежність і стійкість національної акредитації, у тому числі через належне фінансування, прозорість процедур, регулярні взаємні оцінки і підтримку/розширення міжнародних угод про взаємне визнання. По-третє, варто посилити ризикоорієнтованість ринкового нагляду, його аналітичні спроможності та спільні операції з митницею, включно з цифровим обміном даними щодо небезпечної продукції та недобросовісних імпортерів. По-четверте, важливо завершити методичне й технічне налаштування практик нанесення і контролю маркування CE, аби виключити зловживання та «символічну» відповідність без реального дотримання суті вимог. Нарешті, т. зв. горизонтальною умовою є підтримання діалогу з бізнесом, професійними асоціаціями та нотифікованими органами ЄС з метою оперативного виявлення проблемних місць і синхронізації інтерпретацій технічних вимог.

Правове регулювання свободи руху послуг у вітчизняному контексті. Наближення України до свободи руху послуг ЄС має комплексний характер і повинно здійснюватися за двома взаємодоповнюваними траєкторіями. Перша — горизонтальна — відтворює рамкові правила Директиви 2006/123/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2006 р. про послуги на внутрішньому ринку[1084] (т. зв. Директиви Болкенштайна) і спрямована на усунення необґрунтованих бар'єрів доступу до ринку, запровадження національного режиму і недискримінації, встановлення вимог

1084

[1084] Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. *Official Journal of the European Union.* L 376. 27.12.2006. P. 36–68. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/123/oj/eng (дата звернення: 10.09.2025).

прозорості адміністративних процедур, пропорційності регулювання й полегшення транскордонного надання послуг. При цьому, як зазначають В. Савченко та ін., окремі норми українського законодавства вже відповідають вимогам Директиви 2006/123/ЄС, але необхідно більш детально провести порівняння національних норм та положень права ЄС у сфері надання послуг[1085]. Друга – вертикальна (секторальна) — охоплює окремі сектори з власними секторальними комплексами норм (фінансові послуги, електронні комунікації, аудіовізуальні медіа, професійні послуги тощо), де рівень деталізації вимог і наглядових механізмів значно вищий.

Горизонтальна адаптація також проявилася у дерегуляції та цифровізації адміністративних процедур. Створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг (порталу «Дія») і переведення значної частини взаємодії постачальників послуг із державою в електронний формат відповідає вимогам прозорості, передбачуваності строків і зменшення регуляторного тягаря. Реформовано систему ліцензування, включно з переглядом переліків видів діяльності, для яких зберігаються ліцензійні вимоги, та з уніфікацією критеріїв допуску до ринку. Адаптаційні заходи охопили низку професій — у сфері бухгалтерського обліку й аудиту, інженерії, телекомунікацій — де впроваджуються вимоги до кваліфікації, етичних стандартів, прозорості діяльності і процедур контролю. Хоча сфера взаємного визнання професійних кваліфікацій у ЄС регулюється спеціальними актами, в Україні відбувається цілеспрямоване наближення процедур доступу до професій, до європейських практик через модернізацію профільних законів і підзаконних актів, а також через цифровізацію підтвердження кваліфікацій.

Найбільш динамічним напрямом вертикальної адаптації є фінансові послуги. Додатком XVII до Угоди про асоціацію передбачено «нормативно-правове наближення між сторонами» (Україною та ЄС), зокрема, у сфері фінансових послуг[1086], як результат, потребує

[1085] Савченко В. О., Устименко О. А., Завальна Ж. В., Воронов К. М. Вплив Директиви 2006/123/ЄС на інститут послуг в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 80. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/681/623 (дата звернення: 15.09.2025).

[1086] Annex XVII («Regulatory Approximation») to Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 161. 29.05.2014. URL: https://publications.europa.eu/

адаптації законодавство України з відповідними правовими актами ЄС.

Закон України «Про платіжні послуги» від 30 червня 2021 р. № 1591-IX[1087], який був введений в дію з 01 серпня 2022 р., заклав основу для імплементації принципів Директиви (ЄС) 2015/2366 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2015 р. про платіжні послуги на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС та 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1093/2010, а також скасовує Директиву 2007/64/ЄС,[1088] а також Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/110/ЄС від 16 вересня 2009 р. про започаткування, ведення та пруденційний нагляд за діяльністю установ, що працюють з електронними грошима, про внесення змін до Директив 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС та про скасування Директиви 2000/46/ЄС[1089]. Нова архітектура ринку передбачає чітку класифікацію платіжних послуг та їх постачальників, відкриття доступу для небанківських установ і поштових операторів, створення юридичної рамки для «відкритого банкінгу» шляхом взаємодії інформаційних систем надавача платіжних послуг з обслуговування рахунку та стороннього надавача платіжних послуг через спеціалізовані прикладні програмні інтерфейси, а Національний банк України (далі — НБУ) отримав право створити регуляторну платформу для тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях[1090]

resource/cellar/4589a50c-e6e3-11e3-8cd4-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1 (дата звернення: 12.09.2025).

1087 [1087] Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text (дата звернення: 15.09.2025).

1088 [1088] Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union.* L 337. 23.12.2015. P. 35–127. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj/eng (дата звернення: 15.09.2025).

1089 [1089] Directive 2009/110/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on the taking up, pursuit and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC. *Official Journal of the European Union.* L 267. 10.10.2009. P. 7–17. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/110/oj/eng (дата звернення: 10.09.2025).

1090 [1090] Регуляторна платформа НБУ. URL: https://promo.bank.gov.ua/sandbox/ (дата звернення: 10.09.2025).

(так звану «пісочницю», *англ.* «sandbox»). Подальшими актами 2022 року цей курс закріплено — нормативно-правові акти надали Національному банку України необхідні повноваження для ліцензування осіб, які надають фінансову платіжну послугу з випуску електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, встановлення вимог до захисту даних і безпеки платежів, а також визначили поетапне розгортання повноцінного режиму відкритого банкінгу з орієнтиром на 2025 рік[1091]. Регуляторна конвергенція відбувається і на рівні платіжної інфраструктури: впроваджуються вимоги до прозорості умов та інформаційного супроводу платіжних операцій; ще з 2019 року стало обов'язковим застосування міжнародного номера банківського рахунку (*англ. International Bank Account Number, IBAN*); вводяться та поширюються миттєві кредитові перекази на основі міжнародного стандарту ISO 20022 та з використанням схеми Єдиної зони платежів у євро (*англ. Single Euro Payments Area, SEPA*, далі — СЕПА), що спрощує їхню подальшу інтеграцію з платіжним ринком ЄС[1092].

Паралельно розпочато оновлення нормативної бази в інших сегментах фінансових послуг згідно з рамками Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 р. про початок та ведення діяльності зі страхування та перестрахування, (страхування), директив про вимоги до капіталу (забезпечення стабільності та цілісності фінансової системи), Директиви Європейського Парламенту та Ради 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів та про внесення змін до Директиви 2002/92/ЄС та Директиви 2011/61/ЄС та ін. Потребують доопрацювання компоненти, пов'язані з інфраструктурою ринку капіталів — центральними контрагентами та центральними депозитаріями, а також посилення повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі — НКЦПФР) відповідно до принципів Міжнародної організації комісій з цінних паперів. Водночас держава приділяє увагу захисту прав споживачів фінансових послуг, порушення яких активізувалося на фоні викликів збройної агресії рф.

1091

1092

[1091] Затверджено Положення про відкритий банкінг в Україні. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/zatverdjeno-polojennya-pro-vidkritiy-banking-v-ukrayini (дата звернення: 10.09.2025).

[1092] Миттєві платежі. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/ips (дата звернення: 10.09.2025).

З метою адаптації законодавства України у сфері надання фінансових послуг до права ЄС ухвалено значну кількість нормативних актів, внесено зміни до наявних, зокрема, до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР[1093]. Вказаними змінами[1094] розширено компетенцію НКЦПФР щодо проведення виїзних інспекцій (перевірок), *inter alia,* професійних учасників ринків капіталу та накладення на них відповідних санкцій.

Також, 19 вересня 2024 р. прийнято Закон України «Про рейтингування» № 3981-IX (набирає чинності з 01 січня 2026 року)[1095], яким приведено діяльність рейтингових агентств у відповідність до Регламенту (ЄС) № 1060/2009 Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. про кредитні рейтингові агентства[1096]. Законодавчий пакет ЄС щодо кредитних рейтингових агентств також складається з Регламенту (ЄС) № 462/2013 Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1060/2009 про кредитні рейтингові агентства[1097] та Директиви Європейського Парламенту та Ради 2013/14/ЄС від 21 травня 2013 р. про внесення змін до Директиви 2003/41/ЄС про діяльність та нагляд за установами професійного пенсійного забезпечення, Директиви 2009/65/ЄС про координацію законів, підзаконних актів та адміністративних положень стосовно підприємств колективного

1093 [1093] Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків : Закон України від 30 жовтня 1996 року № 448/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.09.2025).

1094 [1094] Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках : Закон України від 22 лютого 2024 року № 3585-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3585-20 (дата звернення: 12.09.2025).

1095 [1095] Про рейтингування : Закон України від 19.09.2024 № 3981-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3981-20 (дата звернення: 12.09.2025).

1096 [1096] Regulation (EC) No 1060/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on credit rating agencies (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 302. 17.11.2009. P. 1–31. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/1060/oj/eng (дата звернення: 13.09.2025).

1097 [1097] Regulation (EU) No 462/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 amending Regulation (EC) No 1060/2009 on credit rating agencies Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union*. L 146. 31.5.2013. P. 1–33. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/462/oj/eng (дата звернення: 13.09.2025).

інвестування в оборотні цінні папери (ПКІОЦП) та Директиви 2011/61/ЄС про керуючих альтернативними інвестиційними фондами стосовно надмірної залежності від кредитних рейтингів[1098].

Проводиться робота щодо розробки законодавства стосовно сек'юритизації та облігацій з покриттям на основі відповідних актів ЄС, які можуть мати позитивний вплив, насамперед для післявоєнної відбудови України. Сек'юритизація — це практика об'єднання та перепакування неліквідних активів (кредитів) та випуску боргових цінних паперів (цінних паперів, забезпечених активами, *англ. Asset-Backed Security, ABS*). Банки використовують сек'юритизацію для: рефінансування цих кредитів, часткового або повного, за рахунок зовнішніх коштів від інвесторів ринків капіталу; передачі кредитного ризику зовнішнім інвесторам та вивільнення регуляторного капіталу для нових кредитів та/або розподілу коштів своїм власним інвесторам; та/або перетворення неліквідних кредитів на (більш) ліквідні цінні папери, які можна продати інвесторам та/або використовувати як забезпечення для отримання ліквідності від центрального банку через операції з фінансування цінних паперів (*англ. security financing transactions,* SFT або «репо»)[1099]. Що стосується відмінностей зазначених механізмів випуску облігацій, то «облігації з покриттям надають інвесторам право вимоги як до емітента облігацій, так і на надходження від належним чином відокремленого пулу високоякісних активів …; інструмент сек'юритизації має на меті передачу інвесторам як прав, так і ризиків щодо визначеного пулу активів, який є відокремленим від кредитного ризику особи, яка виступає оригінатором (як правило, «оригінатор» — це банк, але в цілому оригінатором може бути будь-яка юридична особа, здатна

[1098] Directive 2013/14/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 amending Directive 2003/41/EC on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision, Directive 2009/65/EC on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to undertakings for collective investment in transferable securities (UCITS) and Directive 2011/61/EU on Alternative Investment Funds Managers in respect of over-reliance on credit ratings Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union.* L 145. 31.5.2013. P. 1–3. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0014 (дата звернення: 13.09.2025).

1098

[1099] Introduction to Securitisation: Structures, regulation and market for asset-backed securities in the EU. URL: https://www.finance-watch.org/policy-portal/stability-supervision/introduction-to-securitisation-structures-regulation-and-market-for-asset-backed-securities-in-the-eu/ (дата звернення: 10.09.2025).

1099

формувати портфель активів; *прим. авт.*) цих активів, при цьому інвестори не мають права вимоги до самого оригінатора щодо платежів за облігаціями в рамках сек'юритизації»[1100].

Значні зрушення відбулися у сфері аудіовізуальних медіа та реклами. У грудні 2022 року прийнято оновлене медійне законодавство, а саме Закон України «Про медіа» 13 грудня 2022 р. № 2849-IX[1101] що відтворює ключові вимоги Директиви (ЄС) 2018/1808 Європейського Парламенту та Ради від 14 листопада 2018 р. про внесення змін до Директиви 2010/13/ЄС про координацію деяких положень, встановлених законами, нормативними актами чи адміністративними актами держав–членів щодо надання аудіовізуальних медіапослуг (Директива про аудіовізуальні медіапослуги), з огляду на зміну ринкових реалій. Надалі, в 2023 році, було відкориговано Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. № 270/96-ВР для гармонізації правил комерційних комунікацій, захисту неповнолітніх і прозорості розміщення реклами в електронних сервісах, включаючи платформи для обміну відео, платформи для обміну інформацією та канали електронного зв›язку (месенджери, боти). Ці зміни не лише синхронізують український правопорядок із європейським, а й підвищують юридичну визначеність для надавачів цифрових послуг, що працюють транскордонно.

Інституційно-процесуальний блок свободи надання послуг доповнюють інструменти «цифрової держави», а саме: уніфіковані електронні процедури подання документів, спрощення дозвільних процесів, скорочення строків розгляду, запровадження принципів «мовчазної згоди» за відсутності обґрунтованих підстав для відмови. Все це відповідає європейській доктрині «мінімально необхідного втручання», тобто пропорційності регулювання і недискримінації, мінімізує адміністративні витрати для бізнесу і водночас підвищує стандарт захисту суспільних інтересів (в аспекті забезпечення безпеки, публічного порядку, захисту прав споживачів та довкілля). Унаслідок цього транскордонне надання послуг стає більш передбачуваним:

1100

[1100] Концепція запровадження законодавчої бази щодо облігацій з покриттям та сек'юритизації в Україні : затвердження рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 14.02.2023 № 139. URL: https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=13333778 (дата звернення: 10.09.2025).

1101

[1101] Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text (дата звернення: 10.09.2025).

постачальник, що легально функціонує в Україні, отримує зрозумілі вимоги щодо виходу на ринки держав — членів ЄС, а іноземний провайдер — зрозумілі правила роботи в Україні без подвійних або непропорційних бар'єрів.

Водночас низка викликів залишається актуальною. На горизонтальному рівні – потреба в подальшому перегляді регуляторних вимог, які можуть чинити непропорційний вплив на транскордонні послуги, та в посиленні інституційних спроможностей органів, відповідальних за якість адміністративних послуг і нагляд за ринками. На рівні фінансового сектору — завдання повної і своєчасної імплементації режимів кібербезпеки й операційної стійкості, захисту даних у середовищі відкритого банкінгу, забезпечення рівних умов доступу для банків і небанківських установ, а також доведення до логічного завершення наближення до норм Регламент (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради від 4 липня 2012 р. про позабіржові деривативи, центральних контрагентів та торгові репозиторії та Регламенту (ЄС) № 909/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про покращення розрахунків за цінними паперами в Європейському Союзі та про центральні депозитарії цінних паперів, а також про внесення змін до Директив 98/26/ЄС та 2014/65/ЄС та Регламенту (ЄС) № 236/2012[1102]. У сфері захисту прав споживачів — подальше розгортання ефективних механізмів вирішення споживчих спорів, розбудова фінансової грамотності та підвищення стандартів прозорості інформації для споживача. Крім того, відповідно до звіту Організації економічного співробітництва та розвитку (далі — ОЕСР), під час воєнного стану діють деякі тимчасові заходи для захисту вразливих споживачів, включаючи тих, хто безпосередньо постраждав від бойових дій. Однак вкрай важливим залишається: підвищення ефективності позасудових механізмів розгляду скарг та відшкодування збитків, а також посилення заходів захисту прав споживачів фінансових послуг у сфері споживчого кредитування, спрямованих на запобігання агресивній практиці кредитування та надмірній заборгованості[1103].

1102

1103

[1102] План для Ukraine Facility 2024–2027. Технічний документ, необхідний для реалізації програми фінансової підтримки України від Європейського Союзу. С. 104. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/ (дата звернення: 10.09.2025).

[1103] Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris: OECD Publishing, 2025. P. 12–13. URL: https://www.oecd.org/

У підсумку, правовий ландшафт свободи руху послуг в Україні дедалі повніше відповідає європейським координатам. Директива 2006/123/ЄС виконує роль рамки для усунення необґрунтованих бар'єрів і підвищення якості регуляторного середовища (однак, як видається, ще багато положень різних законодавчих актів, зокрема, Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. № 1023-XII мають бути адаптовані відповідно до її норм[1104]); впроваджено інститути електронних грошей і відкритого банкінгу; відбувається зближення з секторальним acquis ЄС щодо ринків капіталу, страхування, інвестиційних послуг; у медіасфері та рекламі реалізовано важливі кроки до узгодження з європейськими вимогами. Вектор подальших реформ очевидний: завершення технічної імплементації, посилення наглядових і правозастосовчих спроможностей, підвищення ефективності позасудового захисту прав споживачів і втілення принципів пропорційності та недискримінації в кожному конкретному випадку.

Свобода руху осіб в ЄС та Україна. Свобода руху осіб є важливим стимулюючим фактором євроінтеграції[1105], вона охоплює право громадян ЄС вільно пересуватися та проживати на території держав–членів, доступ до праці без дискримінації за національною ознакою, взаємне визнання професійних кваліфікацій і координацію систем соціального забезпечення для збереження безперервності реалізації прав під час міграції. Ця свобода реалізується через взаємопов'язані інструменти: правила в'їзду та проживання для громадян ЄС і членів їхніх родин[1106], механізми взаємного визнання кваліфіка-

content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1104

[1104] Охріменко Я. Переговорний розділ «Свобода підприємництва і надання послуг»: що потрібно зробити, аби наблизити вступ України до ЄС? 13 листопада 2024 року. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/svoboda-pidpryyemnycztva-i-nadannya-poslug-ch.-1.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1105

[1105] Junevičius A., Daugėlienė R. Restrictions on European Union Citizens' Freedom of Movement and Residence in the Country on Grounds of Public Policy, Public Security and Public Health. *TalTech Journal of European Studies.* Vol. 6(1). P. 48-68. URL: https://ecas.issuelab.org/resources/32154/32154.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

1106

[1106] Free movement and residence. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/democracy-eu-citizenship-anti-corruption/free-movement-and-residence_en (дата звернення: 13.09.2025).

цій для регламентованих професій, а також наднаціональні стандарти обміну даними між установами соціального забезпечення. Саме на вищезазначену архітектуру й орієнтується Україна, послідовно наближаючи своє законодавство та адміністративні процедури до стандартів ЄС.

Адаптація законодавства України відповідно до вимог внутрішнього ринку ЄС у сфері свободи руху осіб охоплює трудову міграцію, визнання професійної кваліфікації та координацію соціального забезпечення. Щоб ця свобода працювала не лише на рівні декларацій, а й у повсякденних практиках людей, потрібне послідовне зближення норм, процедур і цифрових рішень, які зменшують транзакційні витрати для громадян і адміністрацій, а також забезпечують взаємну довіру між системами держав–членів і України. Відтак логіка реформ вибудовується від професійної мобільності й електронізації соціальних сервісів — до прикордонних процедур, що задають «вхідні рамки» реалізації прав.

Директива Європейського Парламенту та Ради 2005/36/ЄС від 7 вересня 2005 р. про визнання професійних кваліфікацій встановлює механізм взаємного визнання професійної кваліфікації для регульованих професій, передбачаючи автоматичне визнання для лікарів, архітекторів, фармацевтів тощо, а також загальні правила для інших професій з акцентом на рівень кваліфікації, підготовки та досвіду. Відповідно до цих норм, Україна розпочала роботу над впровадженням Європейської професійної карти (далі — ЄПК)[1107]. Це електронний документ, що підтверджує право на професійну діяльність у регламентованих сферах — наразі, зокрема, для лікарів, медсестр, стоматологів, акушерів, фармацевтів, ветеринарів, архітекторів (всього кілька сотень професій)[1108]. Узгодження процедур визнання через ЄПК виступає містком між національними системами підготовки кадрів і вимогами ринку праці ЄС, скорочуючи часові

[1107] Про затвердження плану заходів з підготовки до впровадження Європейської професійної карти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 448-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 13.09.2025).

1107

[1108] Україна готується до впровадження Європейської професійної карти : затверджено урядовий план. Міністерство економіки України, опубліковано 09 травня 2025 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-hotuietsia-do-vprovadzhennia-ievropeiskoi-profesiinoi-karty-zatverdzheno-uriadovyi-plan (дата звернення: 14.09.2025).

1108

та транскордонні витрати для фахівців, роблячи доступ до зайнятості більш передбачуваним.

Паралельно з реформами у сфері професійної мобільності просувається цифровізація соціальних послуг — вона критично важлива для сумісності з європейськими інструментами обміну даними. У соціальній сфері Україна впровадила електронні лікарняні ще з 1 жовтня 2021 р.: усі медичні заклади формують їх у електронному форматі[1109]. Це спрощує адміністративну взаємодію, уніфікує облік працівників, що працюють транскордонно, і скорочує строки підтвердження страхових випадків. У результаті зменшується людський фактор, а національні записи стають «читабельними» для систем інших юрисдикцій — саме так створюється технічна база для інтеграції з європейськими платформами.

Логічним продовженням є координація систем соціального забезпечення громадян, що працюють у державах — членах ЄС, через Електронний обмін інформацією про соціальне забезпечення (*англ. Electronic Exchange of Social Security Information, EESSI*). Він забезпечує швидкий і безпомилковий обмін даними між соціальними установами держав–членів — щодо надання допомоги у разі хвороби, пенсій, допомоги по безробіттю та інших виплат[1110]. Фактично EESSI є технічним «каркасом», який уможливлює практичну реалізацію прав мобільних працівників, зменшує ризики затримок і непорозумінь між адміністраціями різних держав та робить транскордонні життєві ситуації (хвороба, вихід на пенсію, втрата роботи) більш передбачуваними для людей і роботодавців. У цій логіці електронні лікарняні в Україні та інші цифрові сервіси стають елементами, які легко вбудовуються в загальноєвропейський інформаційний простір соціального страхування.

Перейдемо до аналізу прикордонних процедур, адже саме порядок в'їзду / виїзду визначає, як і коли людина зможе реалізувати згадані права у сфері професійної мобільності та соціальної

1109 [1109] Україна повністю перейшла на електронний лікарняний з 1 жовтня: як це працює. URL: https://moz.gov.ua/uk/ukraina-povnistju-perejshla-na-elektronnij-likarnjanij-z-1-zhovtnja-jak-ce-pracjue (дата звернення: 14.09.2025).

1110 [1110] Electronic Exchange of Social Security Information (EESSI). URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/moving-working-europe/eu-social-security-coordination/digitalisation-social-security-coordination/electronic-exchange-social-security-information-eessi_en (дата звернення: 10.09.2025).

координації. Незмінним залишається безвізовий режим для громадян України з біометричними паспортами: можливість перебування у державах Шенгенської зони[1111] до 90 днів у будь-які 180 днів без візи. Водночас механізм перетину кордонів оновлюється у зв'язку з упровадженням Системи в'їзду / виїзду; ця автоматизована система, що замінить паспортні штампи, запрацює з 12 жовтня 2025 р., поступово охопивши всі зовнішні кордони Шенгену до 10 квітня 2026 р. Система в'їзду / виїзду фіксуватиме ім'я, дату народження, паспортні дані, біометрію (фото обличчя й відбитки пальців) та час і місце перетину кордону[1112]. Для українців це означає біометричну фіксацію кожного в'їзду й виїзду без проставлення штампів, автоматизований підрахунок дозволених днів і, зрештою, більш прозору взаємодію на кордоні.

Ще один елемент нової прикордонної екосистеми — Європейська система інформації та авторизації подорожей (*англ. European Travel Information and Authorisation System, ETIAS*)[1113], що впроваджується як обов'язкова попередня електронна авторизація для безвізових поїздок. Заявка подається онлайн, збір становитиме 20 євро (звільнення від оплати планується передбачити, зокрема, для осіб віком до 18 та після 70 років), чинність авторизації — до трьох років або до завершення строку дії паспорта. Після запуску у IV кварталі 2026 року діятимуть перехідний та пільговий періоди для поетапного запровадження новації.

Паралельно з технічним оновленням порядку перетину кордону зберігаються правові гарантії для переміщених осіб. У червні 2025 року Європейська Рада затвердила продовження режиму тимчасового захисту для українців до 4 березня 2027 р.[1114]. Тимчасовий захист надає право на проживання, доступ до праці та соціальних гарантій, а також полегшує перехід до інших легальних статусів — робочих чи

1111

1112

1113

1114

[1111] Schengen area. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/schengen/schengen-area_en (дата звернення: 10.09.2025).

[1112] Which data are collected by the EES? URL: https://travel-europe.europa.eu/ees/data-held-by-ees## (дата звернення: 10.09.2025).

[1113] Welcome to the official ETIAS website. URL: https://travel-europe.europa.eu/en/etias (дата звернення: 10.09.2025).

[1114] EU member states agree to extend temporary protection for refugees from Ukraine. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/06/13/eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection-for-refugees-from-ukraine/ (дата звернення: 10.09.2025).

студентських. З інституційного погляду це «місток безперервності» прав і можливостей: люди отримують стабільні рамки для інтеграції, а державні органи — час для планування навантаження на ринок праці, систему освіти й соціальне забезпечення. Таким чином, тимчасовий захист і нова прикордонна екосистема взаємно підсилюють одне одного: перший забезпечує правовий статус і доступ до послуг, друга — передбачуваний і прозорий в'їзд, контроль строків перебування.

Законодавче забезпечення свободи руху капіталу. Свобода руху капіталу — це фундаментальний принцип внутрішнього ринку ЄС, закріплений у ч. 1 ст. 63 ДФЄС: «…забороняються обмеження щодо руху капіталу між державами–членами та між державами–членами і третіми країнами»[1115]. Ця свобода також має ключове значення для регулювання інвестиційної діяльності в ЄС, оскільки саме здійсненню інвестицій надавалось ключове значення у процесі лібералізації руху капіталу в рамках ЄС[1116]. Інтеграція України в європейську систему руху капіталу та інвестицій має чи не найбільш вагоме значення для подальшого розвитку національної економіки. Однак така інтеграція потребує глибоких трансформацій фінансового та валютного регулювання, ринку капіталу, депозитарної системи та корпоративного управління.

Фундаментом для правового регулювання руху капіталу та інвестицій між Україною та ЄС є Угода про асоціацію. Її положення у цій сфері можна умовно поділити на декілька блоків. Розглянемо декілька з них.

Перший пов'язаний з вільним рухом капіталу та надходженням інвестицій[1117]. Відповідно до ч. 1 та 2 ст. 145 Угоди про асоціацію[1118],

1115

[1115] Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2860/542859 (дата звернення: 20.07.2025).

[1116] Стрілець Б. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Європейському Союзі : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2020. С. 40.

[1117] Стрілець Б. В. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та правове регулювання інвестиційної діяльності. *Публічне право.* 2015. № 4. С. 296.

1118

[1118] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 161. 29.5.2014. P. 3. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/02a845bf-9334-11f0-97c8-01aa75ed71a1.0005.02/DOC_1 (дата звернення: 09.09.2025).

з дати набрання чинності цієї Угоди Україна та ЄС повинні забезпечити вільний рух капіталу, пов'язаного з надходженням прямих інвестицій (у тому числі придбання нерухомості, пов'язане з ними) відповідно до законодавства приймаючої держави та інвестуванням відповідно до положень Глави 6 «Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля» розділу IV Угоди, а також виплати або репатріації цих інвестованих капіталів та будь-якого прибутку, отриманого з них.

Другий блок пов'язаний із захистом інвестицій в рамках свободи заснування, тобто підприємницької діяльності[1119]. Частково норми цього блоку, які містяться в ст.ст. 88–91 Угоди про асоціацію, відтворюють норми глави II розділу IV Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами–членами 1994 року, яка врегульовувала умови, що впливають на створення та діяльність компаній, але є набагато більш деталізованими, і стосуються не лише компаній, а й фізичних осіб як самозайнятих осіб.

Третій блок — стимулювання інвестицій[1120]. Відповідно до ст. 262 Угоди про асоціацію, може вважатися сумісною з належним виконанням цього документу допомога для інвестицій з метою забезпечення відповідності обов'язковим стандартам, визначеним директивами ЄС, зазначеними у Додатку XXX до глави 6 («Навколишнє середовище») розділу V Угоди про асоціацію, протягом зазначеного в ньому періоду імплементації, зокрема адаптація підприємств та обладнання до нових вимог, може бути дозволена в обсязі до 40 % прийнятних витрат. Відповідно до ст. 262 Угоди про асоціацію договірні сторони мають докладати зусилля щодо сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги й технології тощо. Водночас за змістом ст. 296 Угоди про асоціацію, договірні сторони не повинні знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений в їхньому законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій шляхом відмови чи часткового відступу або пропонування такої відмови чи часткового відступу від своїх законів, підзаконних актів або

[1119] Стрілець Б. В. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та правове регулювання інвестиційної діяльності. *Публічне право.* 2015. № 4. С. 297.

[1120] Там само. С. 299.

стандартів у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між ними[1121].

Четвертий блок стосується покращення інвестиційного клімату в окремих сферах: енергетика, у тому числі ядерна (ст. 338), фінансові послуги (ст. 383), навколишнє середовище (ст. 365), оподаткування (ст. 349), інформаційно-комунікаційні технології (ст. 386), сільське господарство та розвиток сільських територій (ст. 404)[1122]. Покращення мають здійснюватися, у тому числі, шляхом забезпечення належного захисту інвесторів, розробки стратегій залучення інвестицій тощо.

Додатком XVII до Угоди про асоціацію[1123] передбачено «нормативно-правове наближення між сторонами» (Україною та ЄС). В ньому наводиться перелік правових актів ЄС відповідно до положень яких Україні необхідно адаптувати своє законодавство, у тому числі інвестиційне.

Європейською Комісією 2 лютого 2023 р. опубліковано аналітичний звіт щодо відповідності України acquis ЄС, який окреслив основні досягнення та шляхи подальшого вдосконалення, в тому числі, у сфері свободи руху капіталу[1124].

Зокрема, вітчизняне законодавство, а саме, Закон України: «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV [1125] частково приведено у відповідність до acquis ЄС стосовно структури фінансового ринку.

1121 [1121] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Official Journal of the European Union. L 161. 29.5.2014. P. 3. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/02a845bf-9334-11f0-97c8-01aa75ed71a1.0005.02/DOC_1 (дата звернення: 09.09.2025).

[1122] Стрілець Б. В. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та правове регулювання інвестиційної діяльності. *Публічне право.* 2015. № 4. С. 300.

1123 [1123] Annex XVII («Regulatory Approximation») to Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Official Journal of the European Union. L 161. 29.05.2014. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/4589a50c-e6e3-11e3-8cd4-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1 (дата звернення: 12.09.2025).

1124 [1124] EU Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU acquis. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-analytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en (дата звернення: 13.09.2025).

1125 [1125] Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text (дата звернення: 13.09.2025).

Також, 8 листопада 2023 р. Європейська Комісія опублікувала черговий звіт щодо України[1126], у якому відзначила наступні позитивні зміни:

1. Досягнуто певного / значного прогресу, зокрема в частині приведення законодавства України про протидію легалізації (відмиванню) доходів у відповідність до стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (*Financial Action Task Force on Money Laundering, FATF*, далі — ФАТФ).

2. Україна зобов'язалася не вводити обмежень на рух капіталу та поточні платежі відповідно до правил, викладених у статті VIII Статей угоди МВФ та розділі 7 Угоди про асоціацію з Україною[1127].

3. Україна досягла певного прогресу у звітному періоді, розпочавши скасування деяких надзвичайних заходів, впроваджуючи acquis щодо корпоративного управління в банках, здійснюючи ризикоорієнтований нагляд за банками та запроваджуючи законодавство для сприяння сталому та цифровому фінансуванню[1128].

Звіт Європейської Комісії від 30 жовтня 2024 р. вказує на те, що Україною було досягнуто певного прогресу, зокрема щодо послаблення валютних обмежень, запроваджених під час воєнного стану. Крім того, Україна підготувалася до подання заявки на приєднання до СЕПА[1129].

Інтеграція економіки України до економічного простору ЄС неможлива без валютної лібералізації. У цій площині вже є чималі здобутки.

Правову основу валютної лібералізації закладено Законом України «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. Ст. 2 цього Закону визначає свободу здійснення валютних операцій в якості одного із принципів валютного регулювання в Україні. Вона, зокрема, передбачає «право фізичних та юридичних осіб —

[1126] EU Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations. Ukraine Report 2023. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата звернення: 13.09.2025).

[1127] Commission Staff Working Document. Ukraine 2023 Report. Brussels, 8.11.2023 SWD(2023) 699 final. P. 93. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1128] Ibid. P. 89.

[1129] Commission Staff Working Document. Ukraine 2024 Report. SWD/2024/699 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699 (дата звернення: 13.09.2025).

резидентів укладати угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, у тому числі відкривати рахунки у фінансових установах інших країн» та «недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції»[1130]. Цим Законом скасовано режим індивідуальних ліцензій НБУ для переказів за кордон, дозволено репатріацію інвестицій, прибутків і дивідендів. У перехідний період 2019–2021 років поступово були знята переважну більшість антикризових тимчасових заходів, що були запроваджені з метою стабілізації валютного ринку у 2014–2015 роках[1131].

У відповідь на воєнний стан з лютого 2022 року НБУ ввів тимчасові обмеження. Однак, наприклад, з травня 2024 року впроваджено найбільший пакет пом'якшення валютних обмежень для підприємств з початку повномасштабного вторгнення: скасовано всі валютні обмеження для імпорту робіт та послуг, забезпечено можливість бізнесу репатріювати «нові» дивіденди тощо[1132]. Цей крок допомагає відновити прихильність та інтерес міжнародних інвесторів, демонструючи прагнення України забезпечити виконання своїх фінансових зобов'язань. Він також стимулює надходження прямих іноземних інвестицій, в тому числі, із держав–членів ЄС, оскільки гарантує можливість репатріації прибутків у майбутньому[1133].

Наступний етап — «стимулююча лібералізація», реалізований у травні 2025 року. Постанова Правління НБУ від 09 травня 2025 р. № 53[1134] дозволила українським підприємства здійснювати окремі валютні операції понад встановлені обмеження в межах

1130

1131

1132

1133

[1130] Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 року № 2473-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text (дата звернення: 13.09.2025).

[1131] Валютна лібералізація (до 24 лютого 2022 року). URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/liberalization/old-liberalization (дата звернення: 13.09.2025).

[1132] Валютна лібералізація триває: НБУ впроваджує найбільший пакет пом'якшення валютних обмежень з початку повномасштабної війни. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/valyutna-liberalizatsiya-trivaye-nbu-vprovadjuye-naybilshiy-paket-pomyakshennya-valyutnih-obmejen-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyni (дата звернення: 13.09.2025).

[1133] Стрілець Б. В. Правове регулювання свободи руху капіталу між Україною та ЄС. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 9. С. 12. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15043339 (дата звернення: 13.09.2025).

[1134] Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18: Постанова Правління Національного банку України від

інвестиційного ліміту. Останній дорівнює сумі коштів, залученій з 12 травня 2025 р. у статутний капітал цих підприємств від іноземних інвесторів з-за кордону в іноземній валюті.

Щодо інфраструктури ринку капіталу, визначальною стала імплементація положень Директиви ЄС 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів, Регламенту Європейського Парламенту та Ради 600/2014 від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів, Регламенту Європейського Парламенту та Ради 648/2012 від 4 липня 2014 р. про позабіржові похідні інструменти, центральних контрагентів і торгові репозитарії, Директиви 98/26/ЄС від 19 травня 1998 р. про остаточність розрахунків у платіжних системах та системах розрахунків у цінних паперах та Директиви № 2002/47/ЄС від 6 червня 2002 р. стосовно механізмів застосування фінансової застави. Це здійснюється шляхом впровадження оновленої редакції Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Було введено такі новації: чітке розмежування між організованими ринками (біржі, багатосторонні торговельні майданчики) та позабіржовими сегментами; запровадження нових фінансових інструментів (зелені облігації); консолідація функцій ліцензування та нагляду за учасниками ринку; введення центрального контрагента і обов'язкових клірингових процедур[1135].

З метою посилення прозорості та корпоративного управління у 2023 році набрав чинності Закон України «Про акціонерні товариства» в новій редакції (№ 2465-IX). Закон адаптований відповідно до положень Директиви 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 червня 2007 р. про реалізацію окремих прав акціонерів у лістингових компаніях і передбачає, в тому числі: електронне голосування; врегулювання питання відповідальності посадових осіб акціонерного товариства; механізми захисту міноритарних акціонерів[1136]. Він модернізував корпоративне врядування, уніфікуючи одно-

1134

09 травня 2025 року № 53. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_09052025_53 (дата звернення: 13.09.2025).

1135

[1135] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів : Закон України від 19 червня 2020 року № 738-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text (дата звернення: 13.09.2025).

1136

[1136] Про акціонерні товариства : Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text (дата звернення: 13.09.2025).

та дворівневі структури управління, вводячи стандарти представництва акціонерів — забезпечуючи відповідність acquis ЄС. У березні 2024 року внесено зміни задля посилення корпоративного управління, особливо в державних підприємствах[1137].

11 липня 2025 р. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, НБУ та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) уклали Меморандум про взаєморозуміння щодо створення єдиної інфраструктурної платформи (холдингу) фондового ринку за участі держави не менш ніж 25%. Це відповідає практиці розвинутих ринків ЄС та сприяє виходу України на єдиний європейський фінансовий простір[1138].

Таким чином, Україна на законодавчому рівні виконала низку зобов'язань щодо свободи руху капіталу: лібералізувала валютний режим, імплементувала регулювання ринків капіталу за зразком Директиви ЄС 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів та інших актів вторинного права ЄС, трансформувала корпоративне врядування й розпочала формування сучасної інфраструктури ринку капіталу з урахуванням вимог внутрішнього ринку інтеграційного об'єднання.

На регуляторному рівні Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку діє відповідно до міжнародних стандартів якості регулювання, нагляду за ринком, корпоративного управління та захисту інвесторів. Водночас свіжа доповідь ОЕСР (січень 2025) констатує потребу продовжити розвиток фінансового, корпоративного управління, ринку капіталу та інституцій[1139].

1137[1]
1137[2]
1138
1139

[1137] Див: Закон щодо вдосконалення корпоративного управління держпідприємствами підписаний Президентом. URL: https://www.pard.ua/uk/news/6041-zakon-shchodo-vdoskonalennya-korporatyvnoho/ (дата звернення: 13.09.2025); Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління: Закон України від 22 лютого 2024 року № 3587-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3587-20#Text (дата звернення: 13.09.2025).

[1138] Посилення ефективності та прозорості ринку капіталу: Україна та ЄБРР підписали Меморандум про взаєморозуміння. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/enhancing_capital_market_efficiency_and_transparency_ukraine_and_ebrd_signed_memorandum_of_understanding-5244 (дата звернення: 13.09.2025).

[1139] OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. Paris: OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html (дата звернення: 10.09.2025).

Як бачимо, сучасне законодавство України у сфері регулювання руху капіталу вирізняється динамічністю та прагненням адаптуватися до актуальних економічних викликів, зумовлених як глобалізацією фінансових ринків, стратегічним курсом на європейську інтеграцію, так і неспровокованою і невиправданою збройною агресією рф проти нашої держави.

Пріоритетом залишається забезпечення гнучкого правового механізму, здатного ефективно реагувати на виклики, пов'язані з відмиванням коштів, ухиленням від оподаткування чи неконтрольованим виведенням капіталу. Поточна модель має поєднувати ліберальні підходи з наглядовими та контрольними інструментами, що дасть можливість зберігати баланс між економічною свободою (в оновленому рейтингу «Економічна свобода у світі» канадського Інституту Фрейзера[1140] Україна зайняла у 2024 році 150 місце порівняно з 113-им у попередньому році[1141]) та фінансовою стабільністю. Водночас подібні показники не можуть розглядатися у відриві від сучасних реалій: воєнний стан, необхідність забезпечення макрофінансової стабільності, обмежений доступ до зовнішніх інвестицій і постійна загроза економічній безпеці об'єктивно зумовлюють посилення регулятивних механізмів. У таких умовах певне зниження позицій у міжнародних рейтингах не обов'язково означає відхід від принципів економічної свободи, а радше відображає вимушений пріоритет захисту національної економіки, фінансової системи та державного суверенітету.

Процес адаптації національного законодавства з acquis ЄС все ще ускладнюють: фрагментарність нормативної бази, відсутність цілісної концепції регулювання руху капіталу, слабка міжінституційна координація та брак правозастосовної практики у сферах фінансового комплаєнсу.

1. Фрагментарність нормативної бази. Звіт Європейської Комісії від 30 жовтня 2024 р. фіксує проміжний (між «певним» та «помірним») рівень підготовки за свободою руху капіталу через воєнні валютні обмеження; рекомендує створити єдиний реєстр банківських рахунків та доповнити правила щодо кінцевих бенефіціарів

1140

1141

[1140] Gwartney, James D. Economic freedom of the world, 2024 annual report. Fraser Institute, 2024. URL: https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/2024-10/economic-freedom-of-the-world-2024.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1141] Україна повернулася до найменш економічно вільних країн. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/10/16/720651/ (дата звернення: 13.09.2025).

(включно з трастами)[1142]. ОЕСР відзначає, що невеликі та нерозвинені ринки капіталу (капіталізація ~1,6 млрд дол. США) потребують посилення регуляторної бази й подальшої інтеграції з ЄС[1143]. Недостатньо з'ясованими є питання формалізації засад acquis ЄС у національному законодавстві, співвідношення між н,ормами Конституції України та актами вторинного права ЄС[1144]. Норми, що регулюють деякі правові інститути у сфері руху капіталу нерідко розпорошені по різних нормативних актах. Підзаконні нормативні акти часом суперечать законодавчим актам, або відслідковуються колізії між різними законами.

2. Відсутність цілісної концепції. Так, наприклад, як випливає зі звіту ОЕСР[1145], є необхідність у подальшому впровадженні реформ для підвищення прозорості, підзвітності та ефективності регуляторної бази для фінансових ринків та корпоративного управління відповідно до міжнародних стандартів та у партнерстві з багатосторонніми організаціями та країнами-партнерами. План дій України на 2024–2027 роки передбачає поступове приведення правил і практик у відповідність до acquis[1146], що вимагає систематизації та адаптації законодавства.

Не менш важливим викликом, безперечно, є необхідність забезпечення належного захисту прав споживачів послуг, пов'язаних з

1142

1143

1144

1145

1146

1147

[1142] Commission Staff Working Document. Ukraine 2024 Report. SWD/2024/699 final. P. 11–12. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699 (дата звернення: 13.09.2025).

[1143] Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris : OECD Publishing, 2025. P. 11. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1144] Волохов О.С. Підвищення ефективності законодавства України шляхом його наближення до права ЄС. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція. 2025. № 75. С. 4. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc75/3.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1145] 1145 Там само. P. 3. замінити на: Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris: OECD Publishing, 2025. P. 3. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1146] План для Ukraine Facility 2024–2027. Технічний документ, необхідний для реалізації програми фінансової підтримки України від Європейського Союзу. С. 99. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/ (дата звернення: 10.09.2025). (дата звернення: 13.09.2025).

віртуальними активами[1147]. Фінансові ризики можна зменшити за допомогою впровадження страхових програм для криптовалютних депозитів. Такі програми, як у Японії, забезпечують відшкодування користувачам у разі зламу платформ або втрати доступу до коштів[1148].

Вочевидь необхідна всеосяжна концепція регулювання руху капіталу з чітким розподілом компетенцій, цілями та врахуванням стандартів ЄС і ФАТФ, а також ухвалення Національної програми адаптації законодавства відповідно до acquis (*англ. National programme for adoption of the* acquis*, NPAA*)[1149] — єдиного плану адаптації (як це було зроблено для Хорватії у 2001 році[1150]).

У травні 2025 року Мін'юст розпочав розробку такої програми за підтримки Програми підтримки інтеграції України в ЄС «*Ukraine2EU*»; документ має узагальнити результати скринінгу acquis, визначити відповідальні органи та строки імплементації, і бути затвердженим постановою Кабінету Міністрів України[1151].

3. Недостатня міжінституційна координація. Для реалізації процесів розширення ЄС та відновлення України держава повинна зміцнити потенціал власних органів публічного адміністрування та покращити управління людськими ресурсами, розробку політики на основі фактичних даних та моніторинг[1152].

[1147] Сидоренко В., Дутов М. Міжнародно-правові підходи до правового статусу віртуальних активів: виклики для українського законодавства. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми.* 2025. № 6. С. 7. URL: https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.07

[1148] Шемет Д. С. Правове регулювання віртуальних активів: виклики легалізації та інституційного впровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2025. Вип. 87(3). С. 240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2025_87(3)__37 (дата звернення: 13.09.2025).

[1149] Див.: Фалалєєва Л., Стрілець Б. Інтеграція України до Європейського Союзу в умовах російської агресії: поступ, проблеми і перспективи. *Завороτько Павло Петрович: IUSTITIA in CORDE. Тенденції розвитку правової науки. Пам'яті професора до 100-річчя від дня народження* : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. Н. Шишкової (Naděžda Šišková) та Л. Фалалєєвої ; НН ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Palacký University Olomouc. Київ ; Оломоуц : ДП Вид-во Верховної Ради України, 2024. С. 505. ISBN 978-966-922-236-7.

[1150] Communication from the Commission — Opinion on Croatia's Application for Membership of the European Union /* COM/2004/0257 final */. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52004DC0257 (дата звернення: 13.09.2025).

[1151] Україна розпочинає розробку Національної програми адаптації законодавства до права ЄС. URL: https://eu4ukraine.eu/whats-happening-ua/news-ua/ukraine-launches-npaa-development.html (дата звернення: 13.09.2025).

[1152] Commission Staff Working Document. Ukraine 2024 Report. SWD/2024/699 final. P. 5. URL: https://lnk.ua/qr/Nj944pWMw (дата звернення: 13.09.2025).

У 2025 році ОЕСР надала рекомендації щодо фінансових ринків України та системи корпоративного управління для забезпечення їхнього сталого відновлення. У них підкреслює важливість стратегічного підходу до фінансової грамотності та заохочує розробку національних стратегій фінансової грамотності, які встановлюють ефективні механізми координації та залучають усі відповідні зацікавлені сторони[1153]. При цьому раніше було досягнуто незначного прогресу у встановленні функцій та повноважень центральних урядових інституцій та якості планування політики, а також у покращенні узгодженості міжвідомчих консультацій[1154]. Відзначено проблеми співпраці між наглядовими органами, НБУ та НКЦПФР мають право обмінюватися інформацією між собою та з іншими державними органами відповідно до законодавства України. Наразі такий обмін не вважається необхідним. НБУ, в рамках своїх наглядових функцій, також співпрацює з українськими правоохоронними органами з метою передачі інформації про будь-які незаконні дії учасників ринку фінансових послуг, які виявляються в результаті фінансового нагляду[1155]. Акцентовано увагу на брак належної інтеграції приватних та громадських стейкхолдерів у процеси регуляторної політики: координація зацікавлених сторін та управління відносинами є життєво важливими для всіх політик та програм фінансової освіти, як підкреслюється в Рекомендації ОЕСР в контексті фінансової грамотності. В Україні міжвідомча робоча група за активної участі громадських стейкхолдерів є механізмом управління, який створює міцну основу для координації та реалізації Національної стратегії розвитку фінансової грамотності

1153 [1153] Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris : OECD Publishing, 2025. P. 139. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

1154 [1154] Public administration in Ukraine. Assessment against the Principles of Public Administration. December 2023. SIGMA, OECD, 2024. P. 35. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

1155 [1155] Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris : OECD Publishing, 2025. P. 124. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

до 2030 року[1156]. Стратегію розробили НБУ, Міністерство освіти і науки України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, НКЦПФР, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України та Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту». Однак участь приватних та некомерційних організацій у стратегії є обмеженою. Їх залучення до розробки та реалізації програм фінансової освіти та вказаної стратегії в цілому в Україні може бути корисним, оскільки ці організації мають широкий спектр досвіду та знань і можуть допомогти охопити велику кількість людей[1157].

4. Брак правозастосовної практики (антилегалізаційна політика (англ. Anti-money laundering policy (AML)/віртуальні активи). Україна адаптує законодавство до Директиви (ЄС) 2018/843 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2018 р. про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, а також про внесення змін до Директив 2009/138/ЄС та 2013/36/ЄС, яка поширює регулювання на постачальників послуг, пов'язаних з віртуальними активами. Проте наразі недостатньо розроблена система суб'єктів фінансового моніторингу для операцій із криптовалютами[1158]. Також серед найнебезпечніших практик ФАТФ виділяє де-рискінг — систематичне припинення співпраці або відмова у відкритті рахунків окремим категоріям клієнтів не через реальну оцінку ризиків, а через страх перед санкціями з боку регуляторів або через надто вузьке тлумачення вимог протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму[1159].

[1156] Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/strategy-fin-literacy (дата звернення: 11.09.2025).

[1157] Mapping Ukraine's Financial Markets and Corporate Governance Framework for a Sustainable Recovery. Paris : OECD Publishing, 2025. P. 151. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/01/mapping-ukraine-s-financial-markets-and-corporate-governance-framework-for-a-sustainable-recovery_ba6fc369/866c5c44-en.pdf (дата звернення: 10.09.2025).

[1158] Див: Ільченко М. Г. Суб'єкти фінансового моніторингу обігу криптовалюти в Україні та їх повноваження: фінансово-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : серія : Право. 2024. Т. 2. Вип. 81. С. 149–154. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/25-3.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

[1159] Методологічний бюлетень Міністерства фінансів України. Серійний номер : МінФін-AML-2025-26. Червень 2025. С. 7. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Методологічний_%20бюлетень_%20Серіи_нии_%20номер%20Мінфін-AML-2025-26.pdf

Судова практика у цій сфері практично відсутня. Бракує одностайності в рішеннях, які б чітко визначали: як кваліфікувати операції з криптовалютами у податковому та фінансовому моніторингу; які критерії застосовувати до виявлення «підозрілості» таких операцій. У справах щодо блокувань рахунків за операції з криптовалютою суди по-різному оцінювали дотримання банками процедур фінмоніторингу та підстави для припинення відносин (відсутність належних доказів і перевищення строків блокування — на користь клієнта[1160]; системність оцінки ризиків і попередження клієнту — на користь банку[1161]).

Вочевидь перед Україною все ще стоїть завдання по формуванню сталої адміністративної та судової практики, здатної забезпечити передбачуваність і правову визначеність у сфері руху капіталу. Оптимальною залишається модель, за якої свобода руху капіталу закріплюється на рівні законодавства з одночасним розвитком адаптивних регуляторних механізмів. Такий підхід відповідає як європейській правовій традиції, так і реальним умовам трансформації української правової системи в контексті євроінтеграції.

Інші аспекти внутрішнього ринку ЄС. У зв'язку з активними темпами цифровізації протягом останніх десятиліть, у межах внутрішнього ринку ЄС сформувалися нові виміри інтеграції, а саме електронна комунікація, захист персональних даних[1162] і кібербезпека[1163], регулювання штучного інтелекту та криптоактивів[1164]. Це нові

1160

1161

[1160] Постанова Дніпровського апеляційного суду від 12 березня 2025 року. Провадження № 22-ц/803/382/25, справа № 214/1908/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125824848 (дата звернення: 13.09.2025).

[1161] Рішення Індустріального районного суду міста Дніпра від 19 січня 2024 року. Справа № 405/6265/23, провадження № 2/202/1205/2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116406575 (дата звернення: 13.09.2025).

[1162] Див.: Коваленко Ю. О. Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу : порівняльний аналіз : дис. … доктора філософії : 293 — міжнародне право / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 215 с.

[1163] See: Denysov V., Falalieieva L. Legal Regulation of Cybersecurity in the European Union: New Challenges and Prospects of Development. *Legal Issues of Digitalisation, Robotisation and Cyber Security in the Light of EU Law :* Collective monograph / ed. by Naděžda Šišková. Alphen aan den Rijn (The Netherlands): Kluwer Law International, 2024. P. 292-314.

[1164] See: Strilets B. New Cybersecurity Rules for Markets in Crypto-Assets in the EU Law. *Legal Issues of Digitalisation, Robotisation and Cyber Security in the Light of EU Law* : Collective monograph / ed. by Naděžda Šišková. Alphen aan den Rijn (The Netherlands): Kluwer Law International, 2024. P. 335-355.

цифрові простори, обумовлені досягненням інформаційно-комунікаційних технологій, який має бути врегульований з метою поєднання основних свобод внутрішнього ринку ЄС із вимогами безпеки, довіри та інновацій.

У сфері електронних комунікацій Україна ухвалила значні нормативні зміни. 15 квітня 2025 р. було внесено суттєві зміни до Закону «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX[1165]. Зокрема, вітчизняний регуляторний орган має максимально враховувати настанови Органу європейських регуляторів електронних комунікацій. Було імплементовано норми права ЄС щодо роумінгу[1166]. Надана можливість європейським операторам працювати в Україні без необхідності створення окремої юридичної особи (достатньо співпраці з місцевим оператором), а саме, ч. 2 ст. 16 Закону України «Про електронні комунікації» була доповнена абзацом такого змісту: «Постачальник електронних комунікаційних мереж та/або послуг (оператор) Європейського Союзу, який звертається до постачальника електронних комунікаційних мереж та/або послуг (оператора) України щодо доступу та взаємоз'єднання електронних комунікаційних мереж, не зобов'язаний проходити процедуру загальної авторизації у сфері електронних комунікацій, визначену цією статтею, за умови що такий постачальник (оператор) не надає електронних комунікаційних послуг і не здійснює управління мережею на території України»[1167]. Україна підтвердила відповідність рамковим директивам ЄС (щоправда з застереженнями, адже все ще існує розрив між міськими та сільськими районами, особливо в доступі до високошвидкісного Інтернету та сучасних технологій[1168];

[1165] Про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації норм законодавства Європейського Союзу з питань електронних комунікацій : Закон України від 15 квітня 2025 року № 4345-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4345-20#Text (дата звернення: 13.09.2025).

[1166] Про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації норм законодавства Європейського Союзу з питань роумінгу : Закон України від 22 травня 2024 року № 3727-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3727-20 (дата звернення: 13.09.2025).

[1167] Про внесення змін до деяких законів України щодо імплементації норм законодавства Європейського Союзу з питань електронних комунікацій : Закон України від 15 квітня 2025 року № 4345-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4345-20#Text (дата звернення: 13.09.2025).

[1168] Лола Ю. Ю., Михайленко Д. Г., Болотна О. В., Дячек В. В. Інтеграція України до Єдиного цифрового ринку ЄС. *Проблеми економіки.* 2024. № 4 (62). С. 69. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2024-4_0-pages-64_70.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

також слід імплементувати норми, в тому числі, стосовно «відкритого інтернету»[1169]). У будь-якому випадку можна констатувати наближення України до стандартів внутрішнього цифрового ринку ЄС.

Питання захисту персональних даних і кібербезпеки в цій логіці є невід'ємними елементами довіри на цифровому ринку. Головним правовим актом у сфері захисту персональних даних досі залишається Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 р. № 2297-VI, доповнений підзаконними актами — правилами обробки, нагляду, повідомлень про ризики. У листопаді 2024 року парламент ухвалив у першому читанні законопроєкт № 8153 «Про захист персональних даних», що вводить термінологію сфери захисту персональних даних, яка відповідає acquis ЄС і міжнародним стандартам, принципи обробки персональних даних (законність, мінімізація, точність, обмеження зберігання тощо) та інститут відповідальної особи з питань захисту персональних даних[1170]. У сфері кібербезпеки основним актом залишається Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. Він встановлює загальні принципи державної політики та систему реагування на кіберзагрози. Проте адаптація відповідно до положень Директиви (ЄС) 2022/2555 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 р. про заходи щодо забезпечення високого загального рівня кібербезпеки в Союзі, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасовує Директиву (ЄС) 2016/1148 в Україні просувається повільно. Відповідний статус відображений у веб-інтерфейсі відслідковування транспозиції, розробленому Європейською організацією з кібербезпеки (*англ. European Cyber Security Organisation, ECSO*), який охоплює держав — членів ЄС та зовнішніх партнерів інтеграційного об'єднання, включно з Україною[1171].

1169

[1169] Decision No 1/2025 of the EU-Ukraine Association Committee in Trade configuration of 13 March 2025 modifying Part A of Appendix XVII-3 (Rules applicable to telecommunication services) of Annex XVII to the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part [2025/1351]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A22025D1351 (дата звернення: 13.09.2025).

1170

1171

[1170] Проект Закону про захист персональних даних від 25.10.2022 № 8153. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707 (дата звернення: 13.09.2025).

[1171] NIS2 Directive Transposition Tracker. URL: https://ecs-org.eu/activities/nis2-directive-transposition-tracker/ (дата звернення: 13.09.2025).

Варто зазначити, що в деяких аспектах правове регулювання кібербезпеки в Україні є більш адаптованим до сучасних реалій, ніж відповідне acquis ЄС. Зокрема, цілком прийнятним для правової системи ЄС може стати використання досвіду України у законодавчих підходах до розуміння кібербезпеки. Для України характерний значний рівень цифровізації багатьох сфер суспільного, політичного та економічного життя. Так, Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначає кібербезпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі[1172]. Як бачимо, при такому законодавчому підході на перше місце поставлені інтереси людини і громадянина, суспільства та держави, а не робота мережевих та інформаційних систем, як це має місце у праві ЄС[1173].

Окрема площина нового цифрового ринку — обіг криптоактивів. Глобальний інтерес до криптовалют продовжує зростати, тому ЄС вжив дієвих заходів для створення комплексної системи, яка сприяє інноваціям, забезпечуючи захист інвесторів та цілісність ринку.

З метою регулювання ринку криптоактивів у ЄС було ухвалено Регламент (ЄС) 2023/1114 Європейського Парламенту та Ради від 31 травня 2023 р. про ринки криптоактивів та про внесення змін до Регламентів (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 1095/2010 і Директив 2013/36/ЄС та (ЄС) 2019/1937 (далі — Регламент про криптоактиви)[1174], завдяки цьому інтеграційне об'єднання стало першою вели-

---

[1172] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 13.09.2025).

1172

[1173] Strilets B. New Cybersecurity Rules for Markets in Crypto-Assets in the EU Law. *Legal Issues of Digitalisation, Robotisation and Cyber Security in the Light of EU Law* : Collective monograph / ed. by Naděžda Šišková. Alphen aan den Rijn (The Netherlands) : Kluwer Law International, 2024. P. 344–345.

[1174] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 150. 9.6.2023. P. 40–205. URL: https://eur-lex.europa.eu/en/legal-content/summary/european-crypto-assets-regulation-mica.html (дата звернення: 13.09.2025).

1174

кою юрисдикцією в світі, де створено комплексну правову базу для криптоактивів.

Регламент про криптоактиви має на меті створити уніфіковану регуляторну базу для криптоактивів у ЄС, сприяти інноваціям та використанню криптоактивів, забезпечуючи водночас фінансову стабільність емітентів та постачальників послуг. Цей акт також стосується захисту інвесторів і споживачів щодо випуску, торгівлі та зберігання криптоактивів і передбачає запобігання зловживанням у ринку, зокрема на криптовалютних біржах.

До Регламенту про криптоактиви законодавство ЄС не регулювало надання послуг з віртуальними активами. Натомість постачальники послуг з віртуальними активами підпадали під дію законодавства кожної держави–члена ЄС.

Регламент про криптоактиви застосовується до емітентів криптоактивів та фірм, що надають послуги з криптоактивами, і визначає «криптоактив» як «цифрове представлення вартості або прав, яке може бути передано та збережено електронним способом за допомогою технології розподіленого реєстру або подібної технології»[1175].

Регламент про криптоактиви розрізняє три типи криптоактивів:

1) токен, пов'язаний з активом (*англ. asset-referenced token*): криптоактив, який не є токеном електронних грошей і який має на меті підтримувати стабільну вартість, посилаючись на іншу вартість, право або їх комбінацію, включаючи одну або кілька офіційних валют;

2) токен електронних грошей (*англ. electronic money token*): криптоактив, який має на меті підтримувати стабільну вартість, посилаючись на вартість однієї офіційної валюти; та

3) залишкова категорія «інших» криптоактивів, яка охоплює всі цифрові активи, що не підпадають під дві вищезазначені категорії, і яка включає, в тому числі, утилітні або утилітарні токени (*англ. utility tokens*), тобто криптоактиви, які призначені лише для забезпечення доступу до товару або послуги, що постачається емітентом.

1175

[1175] Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. L 150. 9.6.2023. P. 40–205. URL: https://eur-lex.europa.eu/en/legal-content/summary/european-crypto-assets-regulation-mica.html (дата звернення: 13.09.2025).

Цей регламент не поширюється на активи, які вже підпадають під дію іншого законодавства ЄС, включаючи (але не обмежуючись): фінансові інструменти та структуровані депозити, що підпадають під дію Директиви Європейського Парламенту та Ради 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів[1176]; кошти, як визначено в Директиві (ЄС) 2015/2366 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2015 р. про платіжні послуги на внутрішньому ринку[1177], крім токенів електронних грошей; депозити, що підпадають під дію Директиви Європейського Парламенту та Ради 2014/49/ЄС від 16 квітня 2014 р. про системи гарантування депозитів[1178], у т.ч. структуровані депозити; та сек'юритизації, що підпадають під дію Регламент (ЄС) 2017/2402 Європейського Парламенту та Ради від 12 грудня 2017 р., що встановлює загальні рамки для сек'юритизації та створює спеціальні рамки для простої, прозорої та стандартизованої сек'юритизації, а також вносить зміни до Директив 2009/65/ЄС, 2009/138/ЄС та 2011/61/ЄС та Регламентів (ЄС) № 1060/2009 та (ЄС) № 648/2012[1179].

Таким чином, Регламент про криптоактиви розроблений для створення єдиної регуляторної бази для всієї діяльності, пов'язаної з криптовалютою, в межах ЄС. Його основна мета — сприяти

[1176] Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Directive 2002/92/EC and Directive 2011/61/EU (recast) Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union*. L 173. 12.6.2014. P. 349–496. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng (дата звернення: 12.09.2025). 1176

[1177] Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union.* L 337. 23.12.2015. P. 35–127. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj/eng (дата звернення: 13.09.2025). 1177

[1178] Directive 2014/49/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on deposit guarantee schemes (recast) Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union*. L 173. 12.6.2014. P. 149–178. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/49/oj/eng (дата звернення: 13.09.2025). 1178

[1179] Regulation (EU) 2017/2402 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2017 laying down a general framework for securitisation and creating a specific framework for simple, transparent and standardised securitisation, and amending Directives 2009/65/EC, 2009/138/EC and 2011/61/EU and Regulations (EC) No 1060/2009 and (EU) No 648/2012. Official Journal of the European Union. L 347. 28.12.2017. P. 35–80. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/2402/oj/eng (дата звернення: 13.09.2025). 1179

інноваціям, одночасно забезпечуючи належний захист споживачів від ризиків, пов'язаних з цифровими активами. Ця структура забезпечить ясність щодо правового статусу різних типів криптоактивів, включаючи стейблкоїни та утилітарні токени. Крім того, цей правовий акт прагне встановити послідовний підхід до регулювання віртуальних валют у державах–членах, зменшуючи фрагментацію та підвищуючи довіру до ринку. Зі зростанням крипторинку потреба в правовій визначеності стає все більш важливою для підтримки та захисту інвесторів і споживачів у цій сфері.

Регламент про криптоактиви має кілька ключових цілей, які відображають його прагнення до балансування інновацій з безпекою в секторі криптовалют. Однією з основних цілей є створення комплексної регуляторної бази, яка вирішує унікальні проблеми, що виникають через цифрові активи. Це включає створення спеціальних правил для різних типів токенів та забезпечення дотримання учасниками ринку високих стандартів поведінки. Крім того, Регламент про криптоактиви спрямований на підвищення довіри споживачів до цифрових активів шляхом впровадження надійних гарантій та сприяння прозорості. Зрештою, він прагне позиціонувати ЄС як світового лідера у відповідальному розвитку криптовалютної економіки[1180].

Для України це означає появу додаткового складного завдання — забезпечення правового регулювання криптоактивів відповідно до законодавства ЄС з метою створення чіткої правової бази для цих активів; сприяння високому рівню захисту споживачів та інвесторів, забезпечення цілісності та прозорості криптовалютного ринку, підтримки інновацій та конкуренції.

Впровадження Регламенту про криптоактиви в Україні матиме далекосяжні наслідки для бізнесу та інвесторів, які працюють у сфері криптовалют. Компанії, які прагнуть запустити нові криптопроєкти, повинні будуть дотримуватися регуляторних стандартів, встановлених цим актом, що може вимагати значних коригувань у їхній діяльності. Для інвесторів Регламенту про криптоактиви обіцяє вищий рівень захисту від шахрайства і неправомірних дій, сприяючи безпечнішому середовищу для торгівлі та інвестицій. Крім того, адаптація вітчизняних нормативно-правових актів відповідно до

1180

[1180] MiCA and the Future of Crypto Regulation in the European Union. URL: https://www.osl.com/hk-en/academy/article/mica-and-the-future-of-crypto-regulation-in-the-european-union (дата звернення: 13.09.2025).

законодавства ЄС спростить дотримання вимог для бізнесу, який працює в кількох юрисдикціях.

Україна перебуває в процесі формування законодавчої бази для криптоактивів. 17 лютого 2022 р. був прийнятий Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX. Однак він так і не набув чинності. Це пов'язано зі стрімким розвитком криптовалютних ринків, виникненням нових типів криптовалют, та прийняттям Регламенту про криптоактиви[1181]. У вересні 2025 року парламент ухвалив за основу законопроєкт № 10225d «Про ринки віртуальних активів», що визначає статус криптовалют з урахуванням положень Регламенту про криптоактиви, встановлює податки — 18 % податку на дохід, 5 % військового збору (на загальних підставах), а також вводить пільгову ставку 5 % податку на доходи фізичних осіб при продажу віртуальних активів (набутих до дати набрання чинності) у перший рік після дати набрання чинності законом. Законопроєкт також передбачає оподаткування чистого прибутку (різниці між доходом від продажу та витратами на придбання). Звільнено від податку операції обміну криптовалют одна на одну, доходи, що не перевищують мінімальної зарплати, та безкоштовно отримані токени. У документі також закріплені механізми антилегалізаційної політики (боротьби з відмиванням коштів), подібні до європейських, систематизацію регулювання обороту віртуальних активів[1182]. Як бачимо, це надзвичайно прогресивний законопроєкт. Необхідність його доопрацювання та прийняття вочевидь вже перезріла.

Україна визнана однією з лідерів за рівнем адаптації криптовалют — за даними онлайн-платформи *Chainalysis*[1183], вона знаходиться на 8му місці у світі за прийняттям цього віртуального феномену та інвестиціями в нього. Очевидно, що станом на вересень 2025 року, наявна законодавча база не відповідає ні сучасному рівню масо-

[1181] Стрілець Б. В. Правове регулювання свободи руху капіталу між Україною та ЄС. *Український політико-правовий дискурс.* 2025. № 9. С. 10. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15043339 (дата звернення: 13.09.2025).

[1182] Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні від 24.04.2025 № 10225-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 13.09.2025).

[1183] The 2025 Global Adoption Index: India and the United States Lead Cryptocurrency Adoption. URL: https://www.chainalysis.com/blog/2025-global-crypto-adoption-index/ (дата звернення: 14.09.2025).

вого прийняття криптоактивів, ні правовому регулюванню останніх на рівні ЄС. Запозичення позитивного досвіду інтеграційного об'єднання, зокрема в аспекті врегулювання діяльності криптовалютних бірж, позитивно вплинуло б на інтеграцію України до внутрішнього ринку ЄС.

Не менш важливим для функціонування внутрішнього ринку стає регулювання штучного інтелекту (далі — ШІ). Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 р., що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту та вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 300/2008, (ЄС) № 167/2013, (ЄС) № 168/2013, (ЄС) 2018/858, (ЄС) 2018/1139 та (ЄС) 2019/2144 та Директив 2014/90/ЄС, (ЄС) 2016/797 та (ЄС) 2020/1828 (Акт про ШІ)[1184] прямо спрямований на покращення функціонування внутрішнього ринку та запроваджує ризикоорієнтовану модель: заборону «неприпустимих ризиків», вимоги до «високоризикових» систем (прозорість, управління даними та ризиками, оцінка відповідності, наявність необхідної технічної документації, людський нагляд та ін.), а також загальні вимоги до доброчесного використання ШІ. Регламент уніфікує правила та запобігає фрагментації, обмежуючи можливості держав-членів запроваджувати розрізнені вимоги, що було б несумісним із єдиним ринком. Для учасників ринку це означає спільні стандарти сертифікації та нагляду, які зменшують регуляторну невизначеність і транзакційні витрати.

Україна у відповідь вибудовує стратегічну основу. Було розроблено (проте не схвалено) Національну стратегію штучного інтелекту на 2021–2030 роки, що досить фундаментально окреслює принципи прозорості, захисту даних та етичного використання з орієнтацією на європейські стандарти[1185]. У грудні 2020 року Кабінетом

1184 [1184] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union.* L. 2024/1689. 12.7.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 14.09.2025).

1185 [1185] Національна стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні 2021–2030 / Міністерство освіти і науки України Національна академія наук України. URL: https://www.navs.edu.ua/images/news/img/2021/06/strategiya-110621.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

Міністрів було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні[1186], яка присвячена формуванню державної політики у сфері ШІ та регулює (через концептуальні засади і план заходів) напрями, принципи, цілі та етапи розвитку, впровадження і підтримки технологій штучного інтелекту в економіці, освіті, науці й держуправлінні, вимоги до етичності, безпеки й правового забезпечення, створення інфраструктури даних, розподіл відповідальності органів влади та механізми моніторингу виконання. У червні 2024 року Міністерство цифрової трансформації підготувало «Білу книгу із регулювання ШІ в Україні» і дорожню карту, які передбачають пілотні режими «пісочниці» для тестування технологій, кодекси поведінки та інструменти навчання[1187]. Україна також приєдналася до Рамкової Конвенції Ради Європи зі штучного інтелекту, прав людини, демократії та верховенства права [1188], що підсилює фокус на правах людини, демократії та верховенстві права. У серпні 2025 року запущено першу державну ШІ-послугу (автоматична попередня перевірка документів у процесі оформлення ветеринарної ліцензії), що демонструє практичну імплементацію технологій.

Разом із тим законодавство, яке б повністю відтворювало структуру Акту про ШІ (класифікація ризиків, перелік заборонених практик, механізми оцінки відповідності та національної сертифікації), все ще не було сформовано. Робота здійснюється через стратегію, режими «пісочниць», «білі книги», а не через імперативні норми[1189]. Фактично розроблено базове стратегічне бачення розвитку галузі, але не здійснено її повне нормативне покриття. Формування нового законодавства також має враховувати певні

1186

[1186] Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 14.09.2025).

1187

[1187] Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Версія для консультацій. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

1188

[1188] Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5.IX.2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c (дата звернення: 14.09.2025).

1189

[1189] Romanchuk A., Kozhukhar O., Rudevych O. TMT trends in Ukraine : Data Protection, E-Comms, AI — and Beyond. CEE Legal Matters. URL: https://ceelegalmatters.com/briefings/30480-tmt-trends-in-ukraine-data-protection-e-comms-ai-and-beyond (дата звернення 07.09.2025).

інституційні нововведення. Наприклад, А. Салов виступає за «створення незалежного наглядового органу для оцінки етичності та безпечності застосування ШІ-рішень у державному секторі та запровадження механізму сертифікації та ліцензування таких рішень для критично важливих сфер (медицина, оборона, фінанси тощо)».[1190]

Інституційно-правове забезпечення адаптації. Інституційне забезпечення адаптації законодавства України до внутрішнього ринку ЄС можна розглядати як послідовну систему політичного лідерства, міжвідомчої координації та технічної допомоги, яка поєднує урядовий та парламентський рівні з інструментами структурованого діалогу з Європейською Комісією. Така система дозволить підняти ефективність правотворчої діяльності, усунути колізії та прогалини у правозастосуванні, налагодити належну комунікацію з європейськими партнерами та встановити механізми швидкого реагування на актуальні зміни acquis ЄС.

Відправною точкою сучасної архітектури євроінтеграції стала інституціоналізація координації в серпні 2014 року через створення в Секретаріаті Кабінету Міністрів України Урядового офісу з питань європейської та євроатлантичної інтеграції[1191], що зробив Уряд центром управління процесом адаптації до acquis і виконання Угоди про асоціацію. У 2016 році для посилення політичного керівництва запроваджено посаду Віце-прем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції, що підняло відповідні питання на рівень високої відповідальності та щоденної координації реформ.

На практичному рівні напрацювання, адаптація і впровадження законодавства здійснюються за участю Урядового офісу, профільних міністерств і центральних органів виконавчої влади, а також Національного агентства з питань державної служби, що забезпечує спроможність державної служби впроваджувати норми права ЄС у практику.

1190 [1190] Салов А. Регулювання штучного інтелекту в Україні: аспекти публічного управління. Публічно-управлінські та цифрові практики. 2025. № 1(4). DOI: 10.31673/2786-7412.2025.013854 С. 96. URL: https://journals.dut.edu.ua/index.php/public/article/view/3165 (дата звернення 07.09.2025).

1191 [1191] Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: постанова Кабінету Міністрів України від 04 жовтня 2017 р. № 759. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/759-2017-п (дата звернення: 07.09.2025).

Парламентський вимір забезпечує постійний Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до ЄС, який організовує роботу над євроінтеграційними законопроєктами, проводить комунікацію з Європейським Парламентом і координує підкомітети за тематичними напрямами, включно з питаннями внутрішнього ринку та ПВЗВТ. Додатковою опорою є зовнішні інструменти технічної допомоги та експертної підтримки, серед яких програмні формати ЄС та держав–членів[1192].

У цьому контексті варто також коротко охарактеризувати інституційну структуру за Угодою про асоціацію. У ч. 1 ст. 461 Угоди зазначено: «Цією Угодою створюється Рада асоціації. Вона здійснює контроль і моніторинг застосування і виконання цієї Угоди та періодично переглядає функціонування цієї Угоди у світлі її цілей». Статтею 462 встановлений склад Ради: члени Уряду України, з однієї сторони, та члени Ради ЄС і членів Європейської Комісії, з іншої сторони. Статтею 464 засновується Комітет асоціації. Він надає допомогу Раді асоціації під час виконання нею своїх обов'язків. Комітет складається з представників сторін Угоди про асоціацію, головним чином, на рівні вищих посадових осіб. Відповідно до ст. 467 створюється Парламентський комітет асоціації. Він є форумом членів Верховної Ради України і Європейського Парламенту для проведення засідань та обміну думками. Парламентський комітет асоціації складається з членів Верховної Ради України та членів Європейського Парламенту[1193].

Ключовим процесуальним механізмом, що фіксує спроможність інституцій і глибину адаптації законодавства до acquis, є двосторонній скринінг, який Європейська Комісія проводить по кластерах глав переговорів; його фіналізацію було заплановано на осінь 2025 року[1194]. 16 січня 2025 р. Комісія передала до Ради ЄС пер-

[1192] Ukraine2EU programme officially launched in Kyiv: Sweden joins the EU, Lithuania and Denmark initiative, April 2, 2025. URL: https://cpva.lt/en/news/ukraine2eu-programme-officially-launched-in-kyiv-sweden-joins-the-eu-lithuania-and-denmark-initiative (дата звернення: 14.09.2025).

[1193] Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 161. 29.5.2014. P. 3. URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/02a845bf-9334-11f0-97c8-01aa75ed71a1.0005.02/DOC_1 (дата звернення: 09.09.2025).

[1194] Ukraine. Membership status: candidate country. European Commission. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/countries-region/ukraine_en (дата звернення: 10.09.2025).

ший звіт зі скринінгу за Кластером 1 «Фундаментальні сфери», а 15 і 16 травня 2025 р. — звіти за Кластером 2 «Внутрішній ринок» і Кластером 6 «Зовнішні зносини» відповідно, що відкрило шлях до переговорів за цими напрямами. У рамках підготовки органів влади до предметних глав проводилися й пояснювальні та тренувальні симуляційні сесії. Так, у квітні 2024 р. межах офіційного скринінгу ЄС відбулась пояснювальна сесія стосовно свободи руху капіталу[1195]. У квітні 2025 року відбулася імітаційна сесія (симуляція) переговорів щодо стану імплементації горизонтального законодавства ЄС за розділом 27 «Довкілля та зміна клімату»[1196], в цілому впродовж квітня-червня 2025 року організовано три раунди пробних скринінгових сесій, що допомогли відпрацювати процедури, узгодити позиції та зміцнити інституційну готовність перед офіційною двосторонньою зустріччю представників України та ЄС[1197]. Паралельно готувалися наступні тематичні напрями: Міністерство розвитку громад та територій України у липні 2025 року провело стратегічний воркшоп за участю представників міністерств, експертів, міжнародних партнерів та громадянського суспільства[1198], а двосторонній скринінг за Розділом 22 «Регіональна політика та координація структурних інструментів» було заплановано на вересень 2025 року; у вересні 2025 року стартували й офіційні сесії за 11 розділом Кластера 5 щодо ресурсів, сільського господарства та

1195 [1195] У межах офіційного скринінгу ЄС відбулась пояснювальна сесія на тему: свобода руху капіталу. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/u-mezhah-ofitsijnogo-skryningu-yes-vidbulas-poyasnyuvalna-sesiya-na-temu-svoboda-ruhu-kapitalu/ (дата звернення: 14.09.2025).

1196 [1196] Україна провела перше моделювання переговорів щодо вступу до ЄС на тему захисту довкілля та клімату. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-provela-pershe-modelyuvannya-perehovoriv-shchodo-vstupu-do-yes-na-temu-zakhystu-dovkillya-ta-klimatu (дата звернення: 14.09.2025).

1197¹ [1197] See: EU Support Helps Ukraine Prepare for Key EU Accession Step on Chapter 27 Environment Acquis. URL: https://www.eu4waterdata.eu/en/blog-news/34-ukraine/419-eu-support-helps-ukraine-prepare-for-key-eu-accession-step-on-chapter-27-environment-acquis.html (дата звернення: 14.09.2025) ; Проходить двостороння зустріч України та Європейської Комісії в рамках здійснення офіційного скринінгу відповідності законодавства України праву ЄС за переговорним розділом 27 «Довкілля та зміна клімату». URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/263133.html (дата звернення: 14.09.2025).

1197² 1198 [1198] Мінрозвитку продовжує підготовку до скринінгу з Єврокомісією щодо переговорного розділу про Регіональну політику. URL: https://mindev.gov.ua/news/minrozvytku-prodovzhuie-pidhotovku-do-skryninhu-z-ievrokomisiieiu-shchodo-perehovornoho-rozdilu-pro-rehionalnu-polityku (дата звернення: 14.09.2025).

політики згуртованості[1199]. У кінці цього ж місяця Україна разом з Європейською Комісією завершила офіційний скринінг відповідності вітчизняного законодавства до права ЄС[1200].

Структурований діалог з ЄС підтримується щорічними звітами, міжурядовими платформами асоціації та спеціальними програмами. На початку 2025 року запущено Програму підтримки інтеграції України в ЄС «Ukraine2EU» з бюджетом €16,7 млн. на 2025–2027 роки для підтримки урядового лідерства, координації, моніторингу, юридичної експертизи та перекладів acquis[1201]. У липні цього ж року було оголошено грантовий конкурс у межах цієї рамки на €1,5 млн із запуском від 1 серпня 2025 р. для посилення ролі громадських організацій в наближенні до acquis[1202].

В рамках Кластера 3 «Конкурентоспроможність та інклюзивний розвиток» і Кластера 2 «Внутрішній ринок» розвивається блок цифрового ринку як критичний напрям правового зближення: з 2018 року Україна цілеспрямовано інтегрується в єдиний цифровий ринок, імплементуючи стандарти ЄС у сферах е-ідентифікації та довірчих послуг (Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС), електронних платежів (зокрема, вимоги СЕПА), е-комерції, кібербезпеки, захисту персональних даних та електронних комунікацій. Визнання сумісності е-підпису та розвиток «Дія.Підпису», який відповідає вимогам Регламенту (ЄС) № 910/2014[1203], розширили можливості транскор-

1199

1200

1201

1202

1203

[1199] У Брюсселі продовжуються скринінг-переговори між Україною та ЄС з питань сільського господарства. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/265888.html (дата звернення: 14.09.2025).

[1200] Ukraine successfully completes its screening process. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/ukraine-successfully-completes-its-screening-process-2025-09-30_en (дата звернення: 30.09.2025).

[1201] THE UKRAINE2EU PROGRAMME: SUPPORTING UKRAINE ON ITS PATH TO EU MEMBERSHIP. URL: https://ltaid.urm.lt/en/doclib/q7u4bdgxldp1cv9ar252b5g9ygesn374 (дата звернення: 14.09.2025).

[1202] EU launches €1.5 million call through Ukraine2EU Programme to boost civil society's role in Ukraine's EU accession. URL: https://lnk.ua/mENVzAUxM (дата звернення: 14.09.2025).

[1203] Революційне оновлення: Дія.Підпис відповідає вимогам ЄС. Долучайтеся до бета-тесту. URL: https://diia.gov.ua/news/revolyucijne-onovlennya-diyapidpis-vidpovidaye-vimogam-yes-doluchajtesya-do-beta-testu (дата звернення: 14.09.2025).

донних цифрових послуг, а в червні 2025 року Уряд ухвалив постанову про цифрові гаманці, узгоджену з відповідними стандартами ЄС, що дає можливість зберігати документи та використовувати їх у електронних сервісах, в тому числі, транскордонно. Супровідні інституційні реформи включають розвиток правової бази кібербезпеки та послідовне наближення до європейських стандартів у сфері даних і конфіденційності, що є умовою безпечного функціонування внутрішнього цифрового ринку. Таким чином, цифрова інтеграція не лише пришвидшує зняття бар'єрів для послуг і товарів на внутрішньому ринку ЄС, а й підвищує продуктивність економіки та стимулює експорт, що підтверджують аналітичні оцінки вигод від приєднання до єдиного цифрового ринку.

Окремим треком, що тісно переплетений із логікою внутрішнього ринку, виступає свобода руху капіталу, де Україна вибудовує відповідність первинному і вторинному праву ЄС, включно з платіжними послугами, режимом перевезення готівки та вимогами до інфраструктури ринків капіталу[1204]. Інституційні кроки супроводжуються офіційним скринінгом та роз'яснювальними сесіями з ЄС, які відбуваються в рамках переговорного процесу.

Додатковим компонентом інституційної підготовки є участь у програмах ОЕСР[1205], що підсилюють спроможність органів виконавчої влади планувати та втілювати секторальні політики, пов'язані з главами внутрішнього ринку (транспорт, довкілля, регіональна політика), через політичні огляди, тренінги та інструменти найкращих практик.

У судовій площині інституційне зближення підтримується системним моніторингом і використанням практики Суду ЄС, що забезпечує єдність тлумачення норм і правильне перенесення юридичних концептів внутрішнього ринку інтеграційного об'єднання в національну правозастосовну практику. Щоправда актуальним залишається питання створення платформи для додаткової комунікації між представниками української та євросоюзної судових систем.

1204

1205

[1204] Інформаційна довідка щодо переговорного розділу 4 «Свобода руху капіталу» / Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33188.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

[1205] Ukraine and the OECD. URL: https://www.oecd.org/en/countries/ukraine/ukraine-and-the-oecd.html (дата звернення: 14.09.2025).

Висновки

Процес інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС є невідворотним і це підтверджують чималі здобутки. Україна побудувала базову нормативно-інституційну архітектуру наближення до внутрішнього ринку ЄС і перевела чимало положень із площини декларацій у щоденну практику.

Процеси наближення вітчизняного законодавства до положень acquis ЄС наочно показали необхідність дотримання принципу «динамічної апроксимації», тобто постійного оновлення національного законодавства відповідно до еволюції acquis ЄС. У лютому 2022 року був прийнятий Закон України «Про віртуальні активи» який так і не набув чинності, а в результаті його актуальність нівелювалась у зв'язку з початком дії Регламенту про криптоактиви в ЄС. Як наслідок, законодавцю довелось розробляти новий законопроєкт з цього питання у 2025 році. У підсумку саме послідовність у виконанні зобов'язань та оновлення норм з врахуванням еволюції та тенденцій розвитку acquis (з відстежуванням найбільш важливих євросоюзних законодавчих пропозицій) визначатимуть темп і глибину подальшої інтеграції України у внутрішній ринок ЄС.

У сфері забезпечення свободи руху товарів Україна вибудувала нормативну й інституційну архітектуру у логіці технічного регулювання ЄС: прийнято базові закони, масштабний масив технічних регламентів і стандартів, вдосконалено функціонування національного органу акредитації та мережі органів з оцінки відповідності, вдосконалено ринковий нагляд і взаємодію з митницею. Подальший прогрес залежить від підтримання актуальності регламентів і стандартів, інституційної незалежності акредитації, ризикоорієнтованості нагляду та дисципліни застосування маркування CE. Сукупно це забезпечить реальне зменшення нетарифних бар'єрів і повніше включення української промисловості до внутрішнього ринку ЄС.

У контексті руху послуг поєднується горизонтальна адаптація відповідно до ряду положень Директиви 2006/123/ЄС із секторальними (вертикальними) змінами; ряд вітчизняних законів все ще мають бути модифіковані, враховуючи її положення. При цьому темп інтеграції визначатиметься, в першу чергу, якістю правозастосування та спроможністю регуляторів. Досягнутий прогрес створює прогнозовані умови для транскордонного надання послуг і підвищує привабливість українського ринку для європейських провайдерів.

Ключовими завданнями наступного етапу є завершення імплементації секторальних регламентів ринкової інфраструктури, подальше посилення захисту прав споживачів, підвищення їх фінансової грамотності, уніфікація наглядових практик із стандартами ЄС та невпинне дотримання принципів пропорційності, доцільності та недискримінації в регулюванні. Сукупно це забезпечить не лише юридичне, а й фактичне включення України до простору свободи руху послуг ЄС.

Свобода руху осіб за acquis ЄС в аспекті інтеграції нашої держави до внутрішнього ринку інтеграційного об'єднання — це не лише право перетинати кордон, а й інтегральний ланцюг сумісних інструментів, таких як визнання професійних кваліфікацій (зокрема через Європейську професійну карту), цифровізація соціальних сервісів та ін., доповнених модернізованими прикордонними процедурами в'їзду / виїзду і продовженим режимом тимчасового захисту в ЄС для українців. Ключовий вектор в цьому аспекті — цифрова сумісність і правове наближення: синхронізація реєстрів, процедур і стандартів із acquis дозволяє зменшити транзакційні витрати для працівників, роботодавців та органів влади. Водночас зберігаються інші завдання: повне розгортання Європейської професійної карти у ширшому переліку професій, доцільність безперебійної інтеграції з платформою Електронного обміну інформацією про соціальне забезпечення ЄС, налаштування процесів під оновлену систему прикордонної системи ЄС. Успішне виконання цих завдань забезпечить передбачуваність подорожей і працевлаштування, безперервність соціальних прав та реальну інтеграцію українських громадян у ринок праці інтеграційного об'єднання. Сукупно це допоможе підвищити конкурентоспроможність людського капіталу, зміцнити довіру громадян України до вітчизняних органів влади та інституцій ЄС та пришвидшити рух держави до повноправної участі у внутрішньому ринку ЄС.

Що стосується значення свободи руху капіталу для України в контексті євроінтеграції, варто зазначити, що це цілісна архітектура, де валютна лібералізація, ринкова інфраструктура та особливості корпоративного управління у банках та компаніях «замикаються» на зобов'язаннях Угоди про асоціацію і вимогах відповідних правових актів ЄС. Уже відбувся суттєвий прогрес у плані адаптації вітчизняного законодавства, зокрема: лібералізовано валютний обіг (із тимчасовими обмеженнями під час воєнного стану); досягнуто прогресу в частині приведення законодавства України про протидію легалізації

(відмиванню) доходів у відповідність до стандартів ФАТФ; оновлено законодавчі норми для акціонерних товариств; формується єдина інфраструктура ринку капіталу: готується інтеграція до СЕПА та ін. Водночас, на нашу думку, доцільними видаються: прийняття всеосяжної концепції регулювання руху капіталу з чітким розподілом компетенцій, цілями та врахуванням стандартів ЄС і ФАТФ, вдосконалення міжінституційної координації, імплементація послідовних рішень у сфері антилегалізаційної політики та віртуальних активів, посилення захисту прав інвесторів, вироблення стабільної судової практики щодо оцінки ризикових операцій та оподаткування останніх. Ключова логіка має полягати в балансі: відкритість для потоків капіталу має гармонійно співіснувати з інструментами нагляду, що стримують макрофінансові ризики в умовах воєнного стану і під час післявоєнного відновлення.

Правове регулювання захисту персональних даних і кібербезпеки потребує прискореної адаптації до відповідних положень acquis ЄС, що є умовою довіри до цифрового обігу та безперебійності критичних сервісів. Регулятивні підходи до штучного інтелекту мають перейти від стратегічних документів і «пісочниць» до імперативних норм із чіткою класифікацією ризиків, прозорими процедурами оцінки відповідності та ефективним наглядом. У сегменті (віртуальних активів) криптоактивів важливо забезпечити сумісність із моделлю захисту інвесторів і ринкової цілісності в ЄС, що зменшить фрагментацію та підвищить юридичну визначеність. Також важливо врегулювати надання послуг, пов'язаних з віртуальними активами, таким чином, щоб мінімізувати ризик виникнення надмірної практики де-рискінгу, коли суб'єкти надання послуг відмовляють у співпраці клієнтам переважно через страх перед регуляторними санкціями або через занадто вузьке тлумачення вимог норм стосовно протидії відмиванню коштів. Усі вищезазначені елементи формують єдиний цифровий контур, без якого економічна інтеграція втрачає системний характер. Саме тому визначальною в даному аспектів стає інституційно-правова архітектура адаптації та її здатність забезпечувати комплексність реформ.

Інституційна модель адаптації українського законодавства до внутрішнього ринку ЄС складається з політичного керівництва (Урядового офісу з питань європейської та євроатлантичної інтеграції та Віце-прем'єр-міністра з європейської та євроатлантичної інтеграції), парламентського виміру (Комітет Верховної Ради України з питань

інтеграції України до ЄС), процедури скринінгу як інструменту вимірювання готовності до переговорів, а також розгалуженої системи програм ЄС та міжнародних партнерів, що фінансують, координують і підсилюють адаптацію законодавства відповідно до acquis. У цьому ж аспекті варто зазначити інституційну структуру за Угодою про асоціацію: Рада асоціації, Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації. Подальше інституційне зміцнення доцільно оформити через прийняття всеосяжної Національної програми адаптації законодавства до права ЄС, що має зафіксувати календар дій, перелік відповідальних органів та посадових осіб, а також критерії результативності. Саме така програмність дасть можливість мінімізувати колізії між актами, зменшити фрагментарність і забезпечити послідовність реформ у різних секторах. Узгоджена робота між урядовими інституціями, наглядовими органами та судовою системою є критичною для перетворення формальної відповідності на практичний ефект. Зазначимо, що у судовій площині інституційне зближення підтримується системним моніторингом і використанням практики Суду ЄС, що забезпечує єдність тлумачення норм і правильне перенесення юридичних концептів внутрішнього ринку ЄС в національну правозастосовну практику. Однак актуальним залишається питання створення платформи для додаткової комунікації між представниками української та євросоюзної судових систем.

Сукупність уже прийнятих актів і запущених інституційних рішень свідчить, що Україна переходить від «номінальної» адаптації до функціональної сумісності з внутрішнім ринком ЄС, а подальший прогрес залежить не стільки від нових декларацій, скільки від ефективності правотворчості, глибини правозастосування та якості міжінституційної координації. Щоправда Україні все ще необхідно перейти до більш активного законодавчого та інституційного розвитку по кожній із складових внутрішнього ринку ЄС та його додаткових компонентів. Важливо регулярно оновлювати технічні регламенти та стандарти, вдосконалити ризикоорієнтований ринковий нагляд і коректне застосування CE-маркування з цифровим обміном даними з митницею. Неминуче доведеться прибрати непропорційні бар'єри для транскордонної діяльності, довести до робочого стану кіберстійкість і захист даних у «відкритому банкінгу», забезпечити дієві механізми відшкодування завданої шкоди споживачам, в тому числі, на ринку віртуальних активів. Задля інтеграції на рівні пересічного громадянина необхідно якнайшвидше впровадити та розширити

застосування Європейської професійної карти, інтегруватися з електронним обміном соціальними даними, адаптуватися до Системи в'їзду / виїзду та авторизації подорожей.

Забезпечення сталого економічного розвитку в контексті інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС потребує подальшої поетапної лібералізації валютних обмежень, унормування віртуальних активів у межах протидії відмиванню коштів і формування сталої адміністративної та судової практики.

CHAPTER 11. IMPROVEMENT OF DOMESTIC LEGISLATION IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE INTERNAL MARKET OF THE EUROPEAN UNION.

This section analyses the specifics of improving domestic legislation in the context of Ukraine's integration into the European Union's internal market, with a focus on the free movement of persons, goods, services and capital, as well as additional dimensions, including the legal regulation of cybersecurity, crypto-assets and artificial intelligence. It reveals our country's achievements in this area, particularly in terms of technical regulation and market surveillance, payment services and open banking, currency liberalisation, and media law. It highlights existing gaps, including fragmented legal norms, insufficient coordination of institutional cooperation, and the lack of legal regulation of virtual assets and established case law in this area. The specifics of adapting domestic legislation in the areas of electronic communications, personal data protection, cybersecurity, and artificial intelligence are examined separately. Justification and recommendations are provided regarding the advisability of adopting the National Programme for the Adaptation of Legislation to EU Law, the development of which has already begun, accelerating digital integration and adapting Ukrainian legislation in accordance with the approaches of Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets and Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence.

Key words: *EU, EU law, acquis, adaptation, European integration, EU standards, EU internal market, free movement of persons, free movement of goods, free movement of services, free movement of capital, crypto-assets, cybersecurity, artificial intelligence, EU-Ukraine Association Agreement.*

Наукове видання

ОНІЩЕНКО Наталія Миколаївна,
ФАЛАЛЄЄВА Людмила Григорівна,
КАМІНСЬКА Наталія Василівна,
ЛУЦЬКИЙ Роман Петрович,
ПАВКО Яна Анатоліївна,
ПЕРЕВЕРЗЄВА Ольга Сергіївна,
ПРОЦЕНКО Ірина Миколаївна,
СТРІЛЕЦЬ Богдан Васильович,
СУРЖИНСЬКИЙ Максим Ігоревич,
УЛИГАНЕЦЬ Вікторія Євгенівна,
ФІЛІППОВ Артем Валерійович

ПРАВОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ДОКТРИНИ І ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Монографія

Відповідальна за випуск О. Б. Доценко
Комп'ютерна верстка А. С. Жарий
Дизайн обкладинки А. О. Висоцька
Редактор А. С. Тимошевська
Коректор Г. В. Сергійчик

Підписано до друку 25.12.2025.
Формат 60 × 90/16.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Умовн. друк. арк. 32,00.
Обл.-вид. арк. 29,25.
Тираж 300 прим.
Зам. № 24/1225.

В оформленні обкладинки використовується ілюстрація:
v_kulieva / Shutterstock.com
Використовується за ліцензією від Shutterstock.com

Видавець та виготовлювач: ТОВ «Юрінком Інтер»
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції — серія ДК № 7551 від 16.12.2021)

04209, Україна, Київ-209,
вул. Героїв Дніпра, 31б,
e-mail: edit@yurincom.kiev.ua
тел.: (095) 491-34-91

ЮРІНКОМ ІНТЕР

Монографію підготовлено у межах реалізації цільової програми наукових досліджень НАН України «Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення» та на виконання науково-дослідної теми Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України «Концептуальні засади правотворчої діяльності в Україні: євроінтеграційність, моделі та ризики» (номер держ. реєстр. 0125U002053, науковий керівник д.ю.н., професор, академік НАПрН України О. В. Скрипнюк).

У результаті проведеного дослідження узагальнено ключові аспекти виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони довкілля та адаптації екологічного законодавства до права ЄС; досліджено правову природу безпекових винятків у міжнародній торгівлі в умовах російсько-української війни й окреслено напрями вдосконалення національного регулювання; розглянуто механізми охорони людського життя на морі відповідно до міжнародних конвенцій ІМО та шляхи гармонізації морського права України; проаналізовано виклики правотворчості в епоху штучного інтелекту й необхідність адаптації законодавства до європейських стандартів; визначено проблеми та перспективи оновлення правового забезпечення цивільної авіаційної безпеки з урахуванням сучасних загроз.

www.yurincom.com
sales@yurincom.com

ISBN 978-966-667-948-5